

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

ЕЗИКОВИ НАГЛАСИ И КНИЖОВЕН ЕЗИК

*Конференция с международно участие
София, 17 и 18 септември 2019 г.*

*Изследване на обществените нагласи и ценностните
ориентации към съвременния български книжовен език като
фактор при кодификацията
на нормите му*

*Проектът е финансиран от Фонд „Научни изследвания“,
Договор № ДН 10/5 от 15.12.2016 г.*

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ДОКЛАДИ

от Конференцията с международно участие на тема
Езикови нагласи и книжовен език
София, 17–18 септември 2019 г.

Рецензенти: Владко Мурдаров, Татяна Александрова

София • 2019

Адрес:

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, блок 17, София 1113, България
+359 2/872 23 02

Авторските права на статиите остават собственост на авторите. Публикациите в Сборника
се разпространяват под лиценз Creative Commons Attribution 4.0.
International Licence (CC BY 4.0): <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Editorial address: Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin, Bulgarian
Academy of Sciences 52 Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17 Sofia 1113, Bulgaria
+359 2/872 23 02

Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the Proceedings are
licensed under a Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0):
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Изданието е финансирано със средства от Фонд „Научни изследвания“
при Министерството на образованието и науката – договор ДН 10/5 от 15.12.2016 г.
Проект *Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации
към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията
на нормите му.*

The Proceedings are published with the financial support of the National Science Fund
of the Ministry of Education and Science – project ДН 10/5, 15.12.2016 – *Study of the Public
Attitudes and Value Orientations towards the Modern Bulgarian Standard Language as a
Factor in Codification of its Norms.*

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2019

© Българска академия на науките

ISBN 978-619-90884-0-1

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE *PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN*

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

PROCEEDINGS

of the Conference with International Participation
Language Attitudes and Standard Language
Sofia, 17–18 September 2019

Reviewed by Vladko Murdarov, Tatyana Aleksandrova

София • 2019

ПРОГРАМЕН КОМИТЕТ

РУСКА СТАНЧЕВА – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

ЙОВКА ТИШЕВА – Софийски университет „Св. Климент Охридски“

КРАСИМИРА АЛЕКСОВА – Софийски университет „Св. Климент Охридски“

МИЛЕН ТОМОВ – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ

МИЛЕН ТОМОВ – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

ИЛИЯНА КУНЕВА – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

ЖАНЕТА ЗЛАТЕВА – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

ЛОРА МИКОВА – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

PROGRAMME COMMITTEE

RUSKA STANCHEVA – Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”, Bulgarian Academy of Sciences

YOVKA TISHEVA – Sofia University “St. Kliment Ohridski”

KRASIMIRA ALEKSOVA – Sofia University “St. Kliment Ohridski”

MILEN TOMOV – Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”, Bulgarian Academy of Sciences

ORGANISING COMMITTEE

MILEN TOMOV – Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”, Bulgarian Academy of Sciences

ILIYANA KUNEVA – Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”, Bulgarian Academy of Sciences

ZHANETA ZLATEVA – Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”, Bulgarian Academy of Sciences

LORA MIKOVA – Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”, Bulgarian Academy of Sciences

ЕЗИКОВИ НАГЛАСИ И КНИЖОВЕН ЕЗИК

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор – <i>Татяна Александрова</i>	9
1. Динамика в съвременния български книжовен език	
Правописни проблеми при употребата на най-новата лексика в българския език – <i>Диана Благоева, Сия Колковска</i>	11
Динамика в употребата на пасива – <i>Марина Джонова</i>	21
Кои части са обособени – <i>Светла Коева</i>	29
Устойчивите глаголно-именни словосъчетания в българския и руския език – <i>Димитрина Лесневская</i>	47
Дерефлективация на глаголи в съвременния български език – <i>Надежда Костова</i>	53
Да закачим грънец на бивена, или за съществителните имена, които „обикновено се употребяват в мн.ч.“ – <i>Биляна Радева-Гезенчова</i>	60
Морфологична адаптация на чуждите думи от английски произход в българския и румънския език – <i>Андреа Раду-Беженару</i>	73
Актуални процеси в съвременната българска личноименна система (с оглед на правописа на имената) – <i>Мая Влахова-Ангелова</i>	80
Нарушения на книжовната норма в езика на българските медии – <i>Калина Мичева-Пейчева</i>	91
2. Книжовен език и обществено мнение	
Персоналната мотивация за спазване на писмените книжовни норми – <i>Красимира Алексова</i>	101
Нагласи към свръхякането – <i>Стефанка Абазова</i>	117

Владеене на правилото за употреба на формите <i>кого, когото, някого, никого</i> – самооценка и действително езиково поведение на носителите на езика – <i>Лора Микова</i>	132
Владеене на правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение в българския език – самооценка и действително езиково поведение на носителите на езика – <i>Илияна Кунева</i>	143
Владеене на правилото за деепричастието: самооценка и реално езиково поведение – <i>Жанета Златева</i>	151
Българският правопис, приет в Харков през 1930 година – <i>Райна Камберова</i>	162
Езикови нагласи на българските католици през XVII и XVIII век – <i>Лилия Илиева</i>	170
 3. Книжовна норма и кодификация	
Типология на граматичните норми с отклонения в писмената книжовна практика – <i>Руска Станчева</i>	183
Социолингвистични критерии при кодификацията на книжовната норма – <i>Милен Томов</i>	199
Книжовната норма в учебниците по български език – <i>Ваня Мичева</i>	207
Към въпроса за колебанията във формата на някои термини – <i>Кристияна Симеонова</i>	217
Гласност на „мълчаливите млади“ – <i>Катя Исса</i>	226
Възрожденската антропонимна картина в Самоков по данни от средата на XIX век – <i>Георги Митринов</i>	240

CONTENTS

Preface – Tatyana Aleksandrova	9
1. Dynamics in Contemporary Bulgarian Standard Language	
Orthographic Problems in the Usage of the Newest Lexis in Bulgarian – <i>Diana Blagoeva, Sia Kolkovska</i>	11
Dynamics in the Use of Passive Voice – <i>Marina Dzhonova</i>	21
The Nature of Parentheses – <i>Svetla Koeva</i>	29
Steady Verbal-Nominal Combinations in Bulgarian and Russian Languages – <i>Dimitrina Lesnevskaya</i>	47
Usage of Reflexive Verbs as Non-Reflexive in Contemporary Bulgarian Language – <i>Nadezhda Kostova</i>	53
On the Nouns that Are “Commonly Used in Plural” – <i>Bilyana Radeva-Gezenchova</i>	60
Morphological Adaptation of English Loanwords in Bulgarian and Romanian Language – <i>Cristina-Andreea Radu-Bejenaru</i>	73
Current Observations on the Contemporary Bulgarian Personal Names – <i>Maya Vlahova-Angelova</i>	80
The Violations of the Literal Norms in the Language of Bulgarian Media – <i>Kalina Micheva-Pejcheva</i>	91
2. Standard Language and Public Opinion	
Personal Motivation for Adhering to Bulgarian Standard Language Norms – <i>Krasimira Aleksova</i>	101
Attitudes Towards Mispronunciation of <i>ya</i> Instead <i>e</i> – <i>Stefanka Abazova</i>	117
Knowledge of the Rule for the Use of the Forms <i>кого, когото, някого, никого</i> – Self-Assessment and Actual Linguistic Conduct of Native Speakers – <i>Lora Mikova</i>	132

The Use of the Reflexive Pronoun in Bulgarian – Self-Assessment of the Rule Proficiency and Actual Linguistic Conduct of Native Speakers – <i>Iliyana Kuneva</i>	143
Adverbial Participle – Self-evaluation and Real Command of the Rule – <i>Zhaneta Zlateva</i>	151
Bulgarian Spelling, Adopted in Kharkov in 1930 – <i>Rayna Kamberova</i>	162
Language Attitudes of the Bulgarian Catholics in XVII and XVIII Century – <i>Lilia Ilieva</i>	170
3. Standard Language Norm and Codification	
Typology of Grammar Norms with Deviations in Standard Bulgarian – <i>Ruska Stancheva</i>	183
Sociolinguistic Criteria in the Codification of the Standard Language Norm – <i>Milen Tomov</i>	199
The Literal Norm in the Textbooks in Bulgarian Language – <i>Vanya Micheva</i>	207
To the Question of Fluctuations in the Form of Some Terms – <i>Kristiana Simeonova Simeonova</i>	217
Voice to the “Silent Young People” – <i>Katya Issa</i>	226
Anthroponymic Picture in Samokov from the Bulgarian Revival in Mid-19th Century – <i>Georgi Mitrinov</i>	240

ПРЕДГОВОР

Предлаганият на вниманието на читателите сборник *Езикови нагласи и книжовен език* съдържа 22 доклада от проведената на 17 и 18 септември 2019 г. Конференция с международно участие на тема *Езикови нагласи и книжовен език*, организирана от Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН. Събитието се проведе във връзка с изпълнението на проекта *Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му*, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ – МОН, договор ДН 10/5 от 15.12.2016 г.

В сборника участват със свои разработки учени от различни научни центрове в България и чужбина: Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Института за лингвистика „Йоргу Йордан – Ал. Росети“ – Букурещ, Югозападния университет „Неофит Рилски“, Университета за национално и световно стопанство, Университета по архитектура, строителство и геодезия.

Темата на конференцията е много актуална, тъй като поставя във фокуса на изследователския интерес въпросите на книжовния език, на нормата и кодификацията, съотнесени с ценностните ориентации на българското общество спрямо книжовния език като цяло и към определени граматични норми – проблем, който до този момент не е изследван цялостно, а още по-малко с методите на социологическото проучване.

Материалите в сборника са организирани в три тематични блока. Първият блок *Динамика на съвременния български книжовен език* включва най-много доклади – 9. Интересът на изследователите е привлечен от различни аспекти на динамиката на днешния български книжовен език. Сред тях са: *правописните проблеми при употребата на най-новата лексика; употребите на пасива в зависимост от контекста; типове обособяване във връзка с пунктуацията на обособените части; процесът на дерективация при групи глаголи; тенденцията за отстраняване на дефективността в парадигмата на съществителните имена; морфологичната адаптация на чуждите думи от английски произход в българския и румънския език; устойчивите глаголно-именни словосъчетания в българския и руския език във връзка с чуждоезиковото обучение; актуалните процеси в съвременната българска личноименна система (с оглед на правописа на имената); нарушенията на книжовната норма в езика на българските медии.*

Докладите от този тематичен блок съдържат редица ценни наблюдения, анализи, и обобщения, които ще подпомогнат кодификаторската практика като важна и значима за цялото общество научноприложна дейност.

Във втория тематичен блок *Книжовен език и общественото мнение* са включени 7 доклада. Те разискват както по-обща, така и по-конкретни проблеми на книжовния език и ценностната ориентация към него. Няколко доклада се базират на данните от на-

ционално анкетно проучване върху езиковите нагласи на българите, проведено през юли 2017 г. в рамките на гореспоменатия проект. Анализът на данните е довел до редица стойностни наблюдения, които позволяват да се направят изводи за състоянието на конкретни книжовноезикови норми и тяхната кодификация, за отношението на обществото към тях и за степента на усвояването им.

Два от докладите разглеждат езиковите нагласи в историческа перспектива и представят нови факти за българските общности извън българското езиково землище от предишни исторически периоди: във връзка с *избора на писмен език и азбука на българите католици през 17. и 18 в.*, както и във връзка с *културно-историческите обстоятелства, довели до създаването на български правопис за нуждите на българите в Украйна през 30-те години на миналия век.*

Третият тематичен блок ***Книжовна норма и кодификация*** обединява 6 доклада, повечето от които определено са приноси в тази област. За пръв път у нас се прави опит за *типология на граматичните норми с отклонения в писмената книжовна практика* с оглед на кодификаторската дейност. Разглежда се и специфичното място на *социолингвистичните критерии при кодификацията* – проблем, слабо изследван в българското езикознание. Разисква се представянето на *книжовната норма в учебниците по български език* въз основа на аналитичен преглед на новите учебници по български език за прогимназиалния курс. Правят се и нови наблюдения в терминосферата, като се разглеждат *колебанията във формата на някои термини*. Предмет на изследователския интерес е и *езикът на компютърните специалисти* във връзка с мотивацията и стратегиите за избягване на чуждици от областта на информационните технологии. Темата за езиковата норма е представена и в исторически ракурс във връзка с *възрожденската антропонимна картина в Самоков по данни от средата на XIX век.*

Сборникът *Езикови нагласи и книжовен език* съдържа ценни приноси, анализи и наблюдения за съвременното състояние на българския книжовен език с оглед на динамиката на нормите му; за езиковите нагласи на българското общество във връзка с перспективите за развитие на книжовния език и за задачите на съвременната кодификация.

По своите функции, значимост и символна стойност, както и заради статута му на официален език българският книжовен език не престава да бъде във фокуса на изследователския интерес.

Сборникът обогатява научното знание в областта на лингвистичната нормативистика. Актуалната проблематика, тематичното разнообразие и разработването на неизследваната тема за ценностните ориентации на българското общество спрямо книжовния език представляват интерес както за научната общност, при това не само на езиковедите, така и за широката общественост.

Доц. д-р Татяна Александрова

1. ДИНАМИКА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ КНИЖОВЕН ЕЗИК

Правописни проблеми при употребата на най-новата лексика в българския език

Диана Благоева^а, Сия Колковска^б

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

Българска академия на науките

d.blagoeva@ibl.bas.bg^а, sia_btb@yahoo.com^б

Резюме

В доклада се проследяват някои правописни практики при употребата на неологизми в текстове от съвременните печатни медии. Изследването е проведено върху материал от голям по обем електронен архив, включващ (в пълнота или частично) теченията на над 250 съвременни периодични издания. Обръща се внимание на правописни проблеми както при най-новите заемки, така и при някои типове неологизми, образувани на домашна почва. Коментират се също трудностите, свързани със слятото и разделното изписване на нови думи. Установява се, че правописните практики при употребата на неологизми в изследвания тип текстове са разнообразни и непоследователни, а съществуващите правописни правила често се нарушават. Наблюденията върху функционирането на неологизмите в медийните текстове биха могли да подпомогнат както неографската дейност, така и дейностите по нормирането и кодификацията на най-новата лексика в правописен речник.

Ключови думи: нова лексика, правописни практики, формално вариране

1. Въведение

Езикът на медиите е една от основните сфери, в която активно се пораждат и употребяват неологизми от различен тип. Освен това медийният дискурс има съществено влияние за разпространяването на новата лексика в речта на по-широки кръгове от езиковата общност и във връзка с това – за налагането и утвърждаването на редица нови езикови явления и тенденции. Ето защо е необходимо неологизмите в медийния дискурс да бъдат съевременно идентифицирани и проучвани, а употребата им да бъде проследявана във времето, за да може да се направи преценка за степента на тяхното утвърждаване. Това е важно както за изследване на процесите в синхронната лексикална динамика, така и за лексикографската практика.

За новата лексика е характерна силно проявена вариантност във формата и начина на изписване, основна причина за която е неустановеността на нормата (Колковска, Благоева/Kolkovska, Blagoeva 2016). Многообразието от формални и графични варианти поражда съществени трудности от гледище на нормативността и кодификацията. То изисква специално внимание също с оглед на приемането на подходящи решения за лексикографското представяне на неологизмите в общите тълковни речници или в специализираните неологични речници.

Цел на тази статия е да се проучи писмената практика при употребата на най-новата българска лексика (навлязла в езика от началото на 21. в. насам) в текстове от печатните медии и да се установят някои основни правописни проблеми, свързани с използването на лексикални неологизми в този тип текстове. Изследването е проведено върху материал от специално подготвен електронен архив, който включва (в пълнота или частично) теченията на близо 250 съвременни периодични издания, публикувани в периода 2001–2019 г.

Архивът се състои от близо 20 000 електронни документа (всеки един от които съдържа отделен брой на съответното периодично издание). В него влизат издания от следните типове:

1. Периодични издания с общ профил:

1.1. Централни и столични ежедневници, седмичници, партийни издания и др. (*19 минути, Градски вестник, Дума, Земеделско знаме, Земя, Класа, Монитор, Народно земеделско знаме, Новинар, Политика, Преса, Стандарт* и др.)

1.2. Местни и регионални ежедневници, седмичници и др. (*100 вести, Балчишки телеграф, Борба, Видин, Видински мост, Габрово днес, Карнобатски глас, Мездра 21. век, Местен вестник, Община Раковски, Родопска искра, Росица, Своге днес, Слово плюс, Софийски областен вестник, Средец, Стралджански вестник, Сунгурларска долина, Съперник, Твърдишки глас, Тервел, Тракия, Тревненска седмица, Троянски глас, Търговищки новини, Утро, Факел* и др.)

2. Тематично профилирани периодични издания (вестници, списания, бюлетини и др.) в областите:

2.1. Икономика, бизнес и финанси (*Банкер, Бизнес посоки, БИП, Икономика, Икономика и управление, Икономически алтернативи, Икономически преглед, Капитал, Кеш, Мениджър, Пари* и др.)

2.2. Право (*Адвокатски преглед, Правен свят, Юридически свят* и др.)

2.3. Политика и управление (*Геополитика и геостратегия, Държавен вестник, Европа 2001, Изток–Запад, Конфликтология, Политически изследвания, Политически хоризонти, Понеделник* и др.)

2.4. Религия (*Амвон, Православни вести, Православно слово, Християнство и култура* и др.)

2.5. Изкуство и култура (*Вестник К, КИЛ, Книгите днес, Култура* (вестник), *Култура* (списание), *ЛИК, Литература и общество, Литературен вестник, Литературен глас, Литературен форум, Пламък, Простори, Словото днес, Театър* и др.)

2.6. Спорт (*7 дни спорт, Славия* и др.)

2.7. Здраве и медицина (*Аптека, Българско списание за обществено здраве, Дар, Доктор, Живот и здраве, Животът днес, Здравен мениджмънт, Лечител, Betty, Quo Vadis* и др.)

2.8. Селско стопанство и хранително-вкусова промишленост (*Агровестник, Агро-розна, Агрокомпас, Бюлетин за месото, Бюлетин Хранителна и питейна промишленост, Животновъдство, Земеделие плюс, Млякото днес, Храната на 21. век, Хранителна индустрия и търговия, Хранително-вкусова промишленост* и др.)

2.9. Компютри и интернет (*PC Mania, PC World Bulgaria* и др.)

2.10. Техника, енергетика и технологии (*БулАква, Енергетика, Енергиен форум, Инженеринг ревю, Индустриални технологии, Топлотехника за бита, ProTechnica* и др.)

2.11. Строителство и архитектура (*Архитектура, Строител, Строителство Градът* и др.)

2.12. Военно дело (*Българска армия, Български войн, Военен журнал* и др.)

2.13. Наука и образование (*Аз-буки, Наука, Наука и общество, Наука, образование, изкуство, Учителско дело* и др.)

2.14. Стил на живот (*Бела, Егоист, Ева, Ема, Женски тайни, Перфекта* и др.)

2.15. Други (*Българска гора, Български ловец, Гора, Екология и инфраструктура, Железниците днес, Застраховател, Идеи, Издател, Лов и риболов, Морски форум, Над 55, Ние, Нова библиотека, Паралели, Пенсионери, Професионално образование, Регал, Реклама, Русия Днес, Тема, Трудов монитор, Туризм и отдих, Форум, ХоРеМаг, Целулоза и хартия, Черно и бяло* и др.)

3. Университетски вестници (*Академичен глас, Алма матер, Вестник на ВУСИ, Вестник на УНСС, Известник, Икономист, Нов технически авангард, Пловдивски университет, Студентска искра, Университет, Университетски дневник* и др.)

Макар и да не е изчерпателен за продукцията на печатните медии у нас, събраният текстов масив е значителен по обем и е подбран така, че да отразява разнообразието от тематични области, активно попълвани с нова лексика през последните десетилетия. Във връзка с това смятаме, че е подходящ за целите на настоящото проучване.

2. Правописни проблеми при новите заемки

В редица случаи при лексикалните неологизми от чужд произход се наблюдава формално вариране, срв. *баркрол, баркроул; биофийдбек, биофидбек; SWOT анализ, SWOT-анализ, суот анализ*. Този процес съпровожда графичната и фонетичната адаптация на новите заемки към българската езикова система и е признак за това, че тази адаптация все още не е приключила. Наличието на два или повече варианта на заетия

неологизъм е свързано с колебания относно неговото изписване и е причина за възникване на правописни проблеми.

2.1. Правописни проблеми, свързани с фонетичната адаптация на новите заемки

Проблеми в писмената практика предизвикват различията във фонетичната адаптация на някои групи нови заемки от английски, като тези различия водят до възникване на фонетични и правописни варианти на съответните лексеми.

Един от най-често срещаните случаи на фонетична вариантност и съответно – на колебания в изписването на новите заемки, се наблюдава при тези от тях, които произхождат от английски прототипи със суфикс *-er*. При тези заемки в печатните медии често се наблюдават вариантни форми със завършеци *-ър* и *-ер*, срв. *бакнакър* и *бакнакер*, *гейнър* и *гейнер*, *провайдър* и *провайдер*, *спинър* и *спинер*.

Правописни проблеми поражда и фонетичното вариране при заети неологизми, дължащо се на различно предаване в български на дългите гласни в английските думи прототипи. На тези английски гласни в звуковия състав на заемките може да съответстват две гласни или една гласна, което води до появата на фонетични и правописни разновидности като *блутуут* и *блутут* (от англ. *bluetooth*), *зуумвам* и *зумвам* (от англ. *zoom*). На дългата гласна [i:] в английски в български съответства звукосъчетанието [иј] или гласна [и], при което възникват варианти като *импийчмънт* и *импичмънт* (от англ. *impeachment*), *пийпълметрия* и *пипълметрия* (от англ. *people meter*), *спийкърфон* и *спикърфон* (от англ. *speakerphone*). Среща се, макар и по-рядко, вариране на съгласни в звуковия състав на новата заемка, например предаване в български на английските съгласни фонемии [s], [z] със [с] или [з], срв. *денситометрия* и *дензитометрия* (от англ. *densitometry*), *фрисби* и *фризби* (от англ. *frisbee*).

В повечето случаи единият от фонетичните варианти има по-голямо разпространение в писмената практика. Така например думата *блутуут* (именно този вариант е кодифициран в ОПР/ОПР 2012) има 78 срещания в използвания електронен архив, а *блутут* – 33.

При някои вече утвърдени нови заемки с фонетични и правописни варианти нормативното издание *Официален правописен речник на българския език* (ОПР/ОПР 2012) кодифицира един от вариантите като правилен. Така например при вариантите със завършек *-ър* и *-ер* само формите със завършек *-ър* са посочени като нормативни, срв. *драйвър*, *организър*. Въпреки това обаче в печатните медии продължават да се срещат употреби на формите с *-ер* (*драйвер*, *организер*), срв. *Некачествените драйвери създават големи проблеми, компрометираща се светодиодното осветление*. сп. „Инженеринг ревю“, 2014, бр. 5. *Приемайте всяко лекарство навреме и според указанията. Може да ви е от полза дневен организер за таблетки*. в. „Дума“, 2016, бр. 82. При то-

ва формите с *-er* понякога имат по-висока честота на употреба от тези с *-ър* (например *органайзер* има 184 срещания в архива, а *органайзър* – 32). Регистрираното отклоняване от нормативните предписания затруднява утвърждаването в писмената практика на нормативния вариант.

2.2. Правописни проблеми, свързани с графичната адаптация на новите заемки

При някои заети неологизми (или неологизми със заета съставна част) в писмената практика се наблюдава колебание между изписване с латиница или с кирилица, срв. *SPA* и *спа*, *SWOT анализ* и *суот анализ*, *LED крушка*, *led крушка*, *лед крушка*.

В други случаи се наблюдава разнородно (слято, разделно или полуслято) изписване на заети неологизми, срв. *джънкфуд* и *джънк фуд*, *тъчскрийн* и *тъч скрийн*. Понякога тези колебания в изписването се стимулират от неединната правописна практика по отношение на съответната дума прототип в езика източник (това основно е английският).

3. Правописни проблеми при някои неологизми, възникнали на домашна почва

През последните десетилетия се активизира образуването на нови думи, мотивирани от домашни или заети абривиатури (Колковска/Kolkovska 2010; Георгиева/Georgieva 2012). Този тип новообразувания имат широка употреба в езика на съвременните медии: *гербер*, *гербаджия*, *гербист* (от ГЕРБ) ‘член на политическата партия Граждани за европейско развитие на България’, *дедесар* (от ДДС) ‘лице, участващо в измама с източване на Данък добавена стойност’, *випаджия* (от ВИП), *сотаджия* (от СОТ) ‘служител във фирма Сигнално-охранителна техника’, *семаджия* (от СЕМ) ‘член на Съвета за електронни медии’, *дансаджия* (от ДАНС) ‘служител на Държавната агенция „Национална сигурност“’ и др. При изписването на този тип новообразувания и на техните производни в изследвания масив от текстове обаче се наблюдават редица колебания, срв.: *ГЕРБер*, *ГЕРБ-ер*, *ГЕРБаджия*, *ГЕРБ-аджия*, *ГЕРБ-аджийка*, *ГЕРБаджийски*, *ВИПаджия*, *ВИП-аджия*, *VIP-аджия*, *ДДС-ар*, *СОТ-аджия*, *ДАНС-аджия*, *ХОББ-аджия* ‘човек, който страда от хронична обструктивна белодробна болест’, *ТЕЛК-аджия*, *ЦИК-аджия*, *НАП-аджия*, *ВИС-аджийски*, *анти-НАТОвски*. Това разнородно изписване (при което се наблюдава неправилна употреба на главни букви и на дефис) вероятно е мотивирано от стремеж да се подчертае словообразователната връзка с произвеждащата основа – абривиатурата. Това се отнася особено за случаите, когато новообразуването съвпада по форма с вече съществуваща в езика дума, срв. *гербер*² ‘член на ГЕРБ’ и *гербер*¹ ‘вид цвете’ (Георгиева/Georgieva 2014). Подобни писмени практики се срещат често в изследвания тип текстове, но противоречат на правописните норми на българския език.

4. Проблеми, свързани със слятото и разделното писане на новите думи

Правописните въпроси, свързани със слятото и разделното писане, са регулирани в нормативното издание *Официален правописен речник на българския език* (ОПР/OPR 2012). Според формулираните там правила при образувания от типа на *бизнессреща, видеодисплей, екшънгерой, гейканал, евровалута, офисмениджър* и пр., чиято първа съставна част е от чужд произход и функционира в езика и като отделна дума, се допуска вариантното изписване: слято или разделно. В случаите, когато първата съставка не се употребява самостоятелно, думите се пишат слято (*геймтаблет, стептренажор, стоунтерапия, стрийтизкуство, топмодел*). В речника е уточнен и правописът на думи със съкратена първа съставна част (като *етно-, нарко-, еко-, био-* и пр.), като също се разграничават два случая: ако съответният компонент функционира и като отделна дума (като например *етно, латино*), се допуска слято или разделно писане (*етнотуризм* и *етно туризм*), в противен случай изписването е слято (*нарколаборатория, еко-туризм, инфолиния*).

Наблюденията върху изследвания масив от текстове показват, че при най-новата лексика тези правила се нарушават, при това доста често. Така например в архива се откриват общо 1431 употреби за думата *топмодел*, като в близо една трета от случаите е налице отклонение от правописните норми: разделно изписване *топ модел* (411 срещания) и полуслято изписване *топ-модел* (93 срещания). Може да се приведат множество подобни примери: *бизнес-омбудсман* (вместо *бизнесомбудсман* или *бизнес омбудсман*), *етно-туризм* (вместо *етнотуризм* или *етно туризм*), *гей-парад* (вместо *гейпарад* или *гей парад*), *фейс контрол* и *фейс-контрол* (вместо *фейсконтрол*), *пет-терапия* (вместо *петтерапия*¹) и др. При това понякога преобладават именно употребите с неправилно изписване. Показателен е случаят с неологизма *толсистема* (в текстовете от архива се среща и формата *ТОЛсистема*). Въпреки че в българския език самостоятелна дума *тол* (или *ТОЛ*) не съществува, в печатните медии очевидно се отдава предпочитание на разделното изписване: *тол система* (или *ТОЛ система*) – 1006 срещания (вж. Фигура 1), по-рядко – и на полуслятото: *тол-система* (или *ТОЛ-система*) – 106 срещания. Съответстващото на правописната норма слято изписване *толсистема* е засвидетелствано едва с 20 употреби (вж. Фигура 2).

Преобладаване на неправилно изписани форми на неологизми се наблюдава и при групата от образувания с първа съставна част *смайт-*, които би трябвало да се изписват слято поради отсъствието до този момент на дума *смайт* в български. В използвания архив обаче случаите с разделно изписване (*смайт гривна, смайт крушка, смайт мрежа, смайт печка, смайт часовник* и др.) имат значителен превес по численост. Така

---

¹ От англ. *pet therapy* ‘терапия с животни’

например правилно (слято) изписване на съществителното *смарткарта* се среща в 53 случая (вж. Фигура 3), а неправилно (разделно) – в 147 случая (вж. Фигура 4).

The screenshot shows a Concordance window with a table of search results. The table has columns for line number (N), word count (Word #), and various statistical metrics (Sen, Sen, Para, Para, Hea, Hea, Sect., p). The search term is 'тол система'. The results list various documents and their dates, such as 'Строител-2012-бр.50.txt' and 'Дума-2018-бр.166.txt'.

N	Word #	Sen	Sen	Para	Para	Hea	Hea	Sect.	p	File	Date	%
1	20,594	1,1	84%	0	52%	0	47%	0	47%	Строител-2012-бр.50.txt	2019/Jan/25 00	47%
2	8,416	43:	84%	0	53%	0	28%	0	28%	Дума-2018-бр.166.txt	2018/Sep/04 00	28%
3	2,485	11:	45%	0	19%	0	6%	0	6%	Строител-2015-бр.48.txt	2019/Jan/25 00	6%
4	11,075	61:	50%	1	25%	0	26%	0	26%	Строител-2015-бр.50.txt	2019/Jan/25 00	27%
5	11,919	60:	55%	4	59%	0	33%	0	33%	Стандарт-24-03-2017-бр	2017/Aug/25 00	32%
6	3,175	16:	73%	0	17%	0	17%	0	17%	Земя-9.05.2017-бр.86.txt	2017/Sep/08 00	17%
7	2,392	10:	96%	0	13%	0	8%	0	8%	Стандарт-04-01-2017-бр	2017/Jan/21 00	8%
8	6,392	30:	21%	0	41%	0	14%	0	14%	Дума-2016-117.txt	2016/Oct/13 00	14%
9	20,017	97:	75%	0	94%	0	56%	0	56%	Класа-2011-1170.txt	2015/Dec/28 00	57%
10	6,917	33:	84%	0	20%	0	20%	0	20%	Класа-2011-939.txt	2015/Dec/12 00	17%
11	6,386	34:	88%	0	49%	0	13%	0	13%	Дума-2017-186.txt	2017/Sep/27 00	13%
12	495	17:	79%	0	4%	0	1%	0	1%	Строител-2015-бр.51.txt	2019/Jan/25 00	1%
13	5,157	25:	94%	1	96%	0	22%	0	22%	Земя-16.08.2017-бр.156	2017/Sep/08 00	21%
14	5,891	27:	13%	3	19%	0	22%	0	22%	Дума-2018-бр.182.txt	2018/Oct/12 00	22%
15	14,307	69:	95%	0	23%	0	23%	0	23%	Капитал-2009-22.txt	2011/Nov/17 00	24%
16	12,669	63:	75%	0	48%	0	46%	0	46%	Дума-2018-бр.231.txt	2019/Jan/16 00	47%
17	4,327	22:	28%	0	18%	0	15%	0	15%	Дума-2017-бр.98.txt	2017/Sep/08 00	15%
18	4,640	22:	53%	1	24%	0	24%	0	24%	Земя-23.05.2017-бр.96.t	2017/Sep/08 00	25%
19	4,810	24:	11%	0	16%	0	16%	0	16%	Животът днес-2016-21.t	2016/Oct/13 00	16%
20	3,569	17:	15%	1	20%	0	39%	0	39%	19 минути-2019-бр.2232	2019/Jan/15 00	37%
21	15,133	74:	69%	0	25%	0	25%	0	25%	Капитал-2009-22.txt	2011/Nov/17 00	25%
22	134	5:	27%	0	1%	0	0%	0	0%	Дума-2017-бр.98.txt	2017/Sep/08 00	0%
23	9,057	44:	73%	0	57%	0	20%	0	20%	Дума-2015-220.txt	2016/Jan/01 00	20%
24	5,235	25:	41%	0	17%	0	14%	0	14%	Дума-2019-бр.76.txt	2019/May/29 00	14%
25	4,356	22:	28%	0	18%	0	15%	0	15%	Дума-2017-бр.98.txt	2017/Sep/08 00	15%
26	2,032	95:	15%	0	24%	0	24%	0	24%	19 м-2014-бр.1439.txt	2015/Dec/21 00	25%
27	158	6:	36%	0	1%	0	1%	0	1%	Дума-2017-бр.98.txt	2017/Sep/08 00	1%

Фигура 1. Конкорданси с *тол система*

The screenshot shows a Concordance window with a table of search results. The table has columns for line number (N), word count (Word #), and various statistical metrics (Sen, Sen, Para, Para, Hea, Hea, Sect., p). The search term is 'толсистема'. The results list various documents and their dates, such as 'Капитал-2008-16.txt' and 'Преса-2012-331.txt'.

N	Word #	Sen	Sen	Para	Para	Hea	Hea	Sect.	p	File	Date	%
1	766	38	69%	0	1%	0	1%	0	1%	Капитал-2008-16.txt	2011/Nov/17 00:0	1%
2	1,839	81	91%	2	39%	0	20%	19	19	минути-2019-бр.2219.txt	2019/Jan/19 00:0	20%
3	23,324	1,3	44%	0	24%	0	24%	0	24%	Капитал-2008-12.txt	2011/Nov/17 00:0	23%
4	5,366	28:	64%	1	32%	0	29%	0	29%	Дума-2018-бр.229.txt	2019/Jan/16 00:0	29%
5	7,802	38:	76%	0	32%	0	25%	0	25%	Дума-2018-бр.56.txt	2018/Jun/26 00:0	25%
6	7,837	38:	25%	0	32%	0	26%	0	26%	Дума-2018-бр.56.txt	2018/Jun/26 00:0	25%
7	1,096	56	47%	0	1%	0	1%	0	1%	Капитал-2008-11.txt	2011/Nov/17 00:0	1%
8	12,218	63:	31%	0	52%	0	40%	0	40%	Кеш-2004-38.txt	2011/Nov/17 00:0	40%
9	2,026	92	10%	2	43%	0	22%	19	19	минути-2019-бр.2219.txt	2019/Jan/19 00:0	22%
10	12,042	73:	10%	4	15%	0	33%	0	33%	Преса-2012-331.txt	2015/Dec/16 00:0	33%
11	5,979	26:	63%	2	77%	0	40%	0	40%	Утро-2018-бр.8413.txt	2018/Oct/12 00:0	37%
12	1,272	94	38%	0	1%	0	1%	0	1%	Капитал-2008-6.txt	2011/Nov/17 00:0	1%
13	2,418	11:	57%	0	9%	0	6%	0	6%	Строител-2016-бр.33.txt	2019/Jan/25 00:0	6%
14	6,234	29:	25%	0	57%	0	21%	0	21%	Земя-18.02.2019-бр.33.txt	2019/Feb/23 00:0	21%
15	23,097	1,3	10%	0	24%	0	24%	0	24%	Капитал-2008-12.txt	2011/Nov/17 00:0	23%
16	23,103	1,3	50%	0	24%	0	24%	0	24%	Капитал-2008-12.txt	2011/Nov/17 00:0	23%
17	6,216	29:	76%	0	57%	0	20%	0	20%	Земя-18.02.2019-бр.33.txt	2019/Feb/23 00:0	20%
18	1,810	87	36%	0	23%	0	13%	0	13%	Утро-2018-бр.8243.txt	2018/Mar/10 00:0	13%
19	12,295	63:	63%	0	52%	0	40%	0	40%	Кеш-2004-38.txt	2011/Nov/17 00:0	40%
20	14,459	80:	94%	0	17%	0	17%	0	17%	Капитал-2007-4.txt	2011/Nov/17 00:0	17%

Фигура 2. Конкорданси с *толсистема*

N	Concordance	S	T	Word #	Sen	Sen	Par	Hea	Hea	Sec	File	Date	%
26	Java- софтуер в мобилни телефони, смарткарти, декодери за цифрова			156	9	77%	0	12%		(12%	Капитал-2002-29.bt	2011/Nov/17 00	14%
27	на мрежови карти за интернет и на смарткарти. Като цяло RSA е			5,975	27	10%	0	20%		(20%	Тема-2014-48.bt	2016/Jan/08 00	21%
28	да се стигне до бъдещите лични смарткарти с чип, които ще са за			12,462	67	64%	0	26%		(26%	икономика2013-28.bt	2015/Jan/01 00	26%
29	, и 39 лв. Четящите устройства за смарткарти струват от 65 до 160 лв.			7,261	46	45%	0	89%		(27%	Стандарт-2004-3959.bt	2011/Nov/17 00	27%
30	Петров трябва да се въвеждат лични смарткарти и пациентът изрично да			19,507	85	63%	0	30%		(30%	Капитал-2004-23.bt	2011/Nov/17 00	30%
31	трябва да закупи декодери и смарткарти с които да разчетат			8,266	53	72%	5	3%		(36%	Стандарт-2004-4250.bt	2011/Nov/17 00	35%
32	дейност: усвояване на съвременни смарткарти и био-метрични			81,776	4,0	12%	17	97%		(48%	Държавен вестник-2003	2015/Dec/08 00	39%
33	начин за таксуване ще е със смарткарти с импулси или с дебитни			17,598	96	60%	0	39%		(39%	Кеш-2004-15.bt	2011/Nov/17 00	39%
34	електронни интегрални схеми (смарткарти), чекове, други ценни			30,948	84	64%	1	20%		(41%	Държавен вестник-2014	2015/Dec/16 00	39%
35	има право да издава сертификати и смарткарти. Там ползвателите искане за			18,149	1,0	10%	0	43%		(43%	Кеш-2003-2.bt	2011/Nov/17 00	43%
36	трябва да е снабдена с четец за смарткарти, съвместим с			42,584	1,0	29%	13	45%		(56%	Държавен вестник-2018	2018/Aug/16 00	55%
37	за организация на клиентелата, смарткарти, пластмасови карти и пр.			37,354	1,8	86%	0	57%		(57%	Капитал-2004-34.bt	2011/Nov/17 00	57%
38	за защитата им. Това са т.нар. смарткарти (карти с чип), които			33,017	1,7	28%	0	59%		(59%	Капитал-2004-51.bt	2011/Nov/17 00	59%
39	трябва да е снабдена с четец за смарткарти, съвместим с			47,267	2,9	35%	5	33%		(57%	Държавен вестник-2016	2016/Dec/24 00	60%
40	. Използваните от двете фирми смарткарти нямат драйвъри за (и			45,034	2,1	35%	0	63%		(63%	Капитал-2004-27.bt	2011/Nov/17 00	63%
41	електронни интегрални схеми (смарткарти) бр. 26.20.11.00			72,868	1,3	89%	10	70%		(72%	Държавен вестник-2016	2016/Dec/24 00	72%
42	като PIN кодове, пароли, ключове, смарткарти и други способи вече не			30,231	1,3	56%	0	93%		(79%	ВУСИ Годишник 2006 т.3	2018/Aug/27 00	79%
43	като PIN кодове, пароли, ключове, смарткарти и други способи вече не			30,237	1,3	56%	0	93%		(79%	Годишник КИА-2006-3.bt	2015/Dec/24 00	79%
44	е бил заявен, като например при смарткарти, за да се установи дали			30,689	1,3	75%	0	94%		(81%	ВУСИ Годишник 2006 т.3	2018/Aug/27 00	81%
45	е бил заявен, като например при смарткарти, за да се установи дали			30,695	1,3	75%	0	94%		(81%	Годишник КИА-2006-3.bt	2011/Nov/17 00	81%
46	стартир проект за използване на смарткарти, които да обединят в			22,248	1,0	53%	0	87%		(87%	Капитал-2003-21.bt	2011/Nov/17 00	87%
47	успешен. Издадени са около 26 500 смарткарти за преподаватели и			22,538	1,0	64%	0	89%		(89%	Капитал-2003-21.bt	2011/Nov/17 00	89%
48	трябва да е снабдена с четец за смарткарти, съвместим с			92,804	2,5	35%	14	69%		(88%	Държавен вестник-2017	2017/Sep/27 00	89%
49	за разплащане с банкови и смарткарти редица фирми предлагат			29,268	1,3	37%	50	23%		(90%	Известия-2014-3.bt	2011/Nov/17 00	90%
50	на обща стойност 4.2 млрд. евро. СМАРТКАРТИТЕ ПРОБИВАТ И В			6,705	29	6%	0	10%		(10%	Банкьерь-2006-5.bt	2011/Nov/17 00	10%
51	най-многобройни са ползвателите на смарткартите в Япония, Бразилия,			7,006	31	57%	0	11%		(11%	Банкьерь-2006-5.bt	2011/Nov/17 00	11%
52	информация за собственика ? Смарткартите позволяват на			22,366	1,0	4%	0	88%		(88%	Капитал-2003-21.bt	2011/Nov/17 00	88%
53	в своята презентация в София. Смарткартите имат реален шанс да			22,679	1,0	20%	0	89%		(89%	Капитал-2003-21.bt	2011/Nov/17 00	89%

Фигура 3. Конкорданси със смарткарта

N	Concordance	S	T	Word #	Sen	Sen	Par	Hea	Hea	Sec	File	Date	%	
98	но посетителите в музеите. Смарт карти и билети с магнитни			228,531	4,4	8%	2	79%		0	50%	Известия на Историчес	2017/Jan/21 00:00	73%
99	за доставката на безконтактни смарт карти за таксуване на			5,119	25	69%	0	19%		0	11%	Дума-2017-бр.161.bt	2017/Sep/08 00:00	11%
100	по целия свят. В тек се павет смарт карти. Свърването на 7 от тек			14,098	75	86%	2	34%		0	48%	Дума-2017-бр.61.bt	2017/Sep/08 00:00	47%
101	два сейфа, където се държат новите смарт карти. "Иман два ключа, а			14,481	78	94%	2	38%		0	49%	Дума-2017-бр.61.bt	2017/Sep/08 00:00	48%
102	ще бъдат записани в индивидуални смарт карти, а при третия картите			20,457	1,0	70%	0	39%		0	39%	икономика2012-16.bt	2015/Jan/01 00:00	40%
103	именно въвеждането на системата за смарт карти от които четящи			20,053	1,0	61%	0	86%		0	86%	Капитал-2003-34.bt	2011/Nov/17 00:00	86%
104	. Свърването на системата за смарт карти с GPS системата ще			20,088	1,0	22%	0	86%		0	86%	Капитал-2003-34.bt	2011/Nov/17 00:00	87%
105	за подписване на е-документи, смарт карти, картчетца и др.). За			30,793	1,4	90%	0	69%		0	69%	Капитал-2004-13.bt	2011/Nov/17 00:00	69%
106	в необичайния формат и смарт карти, работещи под Linux.			38,895	1,8	89%	0	79%		0	79%	Капитал-2004-31.bt	2011/Nov/17 00:00	79%
107	1.4.2, PCSC Lite 1.2, Open SC 0.8.1, смарт карти GemSafe на компанията			63,355	2,8	65%	0	93%		0	93%	Капитал-2004-38.bt	2011/Nov/17 00:00	93%
108	дали и кога да започне издаване на смарт карти. Пропозите на експерти			33,569	1,7	95%	0	60%		0	60%	Капитал-2004-51.bt	2011/Nov/17 00:00	60%
109	навсякъде използването на т. нар. смарт карти в ежедневието ще се			33,771	1,7	71%	0	60%		0	60%	Капитал-2004-51.bt	2011/Nov/17 00:00	60%
110	ще въвеждането на смарт карти с чип и на банкомати за			33,389	1,7	33%	0	60%		0	60%	Капитал-2004-51.bt	2011/Nov/17 00:00	59%
111	и национални регулации за смарт карти. Ако участниците в			33,425	1,7	89%	0	60%		0	60%	Капитал-2004-51.bt	2011/Nov/17 00:00	59%
112	в България да започнат да издават смарт карти с чип от определе			33,515	1,7	26%	0	60%		0	60%	Капитал-2004-51.bt	2011/Nov/17 00:00	60%
113	за издаване и обслужване на новите смарт карти. Након сиегат, че			33,711	1,7	95%	0	60%		0	60%	Капитал-2004-51.bt	2011/Nov/17 00:00	60%
114	реализация на услугата се използват смарт карти (чрез които			42,824	2,1	22%	0	92%		0	92%	Капитал-2005-18.bt	2011/Nov/17 00:00	93%
115	, биометрична идентификация, смарт карти и други. Очевидно е			36,202	1,9	77%	0	36%		0	36%	Капитал-2006-51.bt	2011/Nov/17 00:00	36%
116	става възможно на тй наречаните смарт карти с обем на паметта едва			31,430	1,6	36%	0	79%		0	79%	Кеш-2003-10.bt	2011/Nov/17 00:00	36%
117	на стандарта EMV, използването на смарт карти за защитени			20,911	1,1	50%	0	55%		0	55%	Кеш-2003-49.bt	2011/Nov/17 00:00	55%
118	на Proton World за издаване на смарт карти. БОРИКА работи и по			20,891	1,1	94%	0	55%		0	55%	Кеш-2003-49.bt	2011/Nov/17 00:00	55%
119	проекти като миграцията към смарт карти на базата на стандарта			20,902	1,1	28%	0	55%		0	55%	Кеш-2003-49.bt	2011/Nov/17 00:00	55%
120	стоки и услуги чрез Интернет чрез смарт карти. Разработката на			21,360	1,1	94%	0	57%		0	57%	Кеш-2003-49.bt	2011/Nov/17 00:00	56%
121	. Кога банкоматите ще четат т. нар. смарт карти? - Банка ДСК е първата			21,138	1,0	89%	0	76%		0	76%	Кеш-2005-25.bt	2011/Nov/17 00:00	76%
122	на Банка ДСК да могат да четат смарт карти. От тази оигурност			21,215	1,0	95%	0	76%		0	76%	Кеш-2005-25.bt	2011/Nov/17 00:00	76%
123	асоциацията на производителите на смарт карти, сключила споразумение			27,766	1,2	64%	9	28%		0	68%	Класа-2009-508.bt	2015/Dec/27 00:00	69%
124	, като например кодиращ софтуер, смарт карти и защитени рутери.			13,969	69	83%	1	51%		0	43%	Класа-2010-706.bt	2015/Dec/27 00:00	43%
125	когато бе разкрит пилотен проект за "смарт карти" в провинция Конг? От			6,780	36	88%	0	42%		0	42%	Клтура2012-42.bt	2014/Jan/24 00:00	43%

Фигура 4. Конкорданси със смарт карта

От друга страна, в изследвания архив често се среща неправилно слято или полуслято изписване на съчетания с участието на неологизми от чужд произход като *онлайн*, *интернет* (срв: *интернетсреда*, *интернеттърсачка*, *интернетфорум*, *интернетмрежа*, *интернеткомпания*, *интернет-пространство*, *онлайнконференция*, *онлайнсистема*, *онлайнтърговия*, *онлайн-издание* и др.). Според данните от словника на ОНР/OPR 2012 подобно изписване не се приема от нормата.

5. Заключение

Наблюдението върху правописните практики в печатните медии е важно поради значимото влияние на тези медии при разпространяването и налагането на определени явления и тенденции в речта и езика. Изследваният в тази статия материал показва, че по отношение на правописа на най-новата лексика това влияние невинаги е с положителна насоченост. Установява се, че правописните практики при употребата на неологизми в текстове от печатните медии нерядко са разнородни и непоследователни, при което съществуващите правописни правила (най-вече тези, регулиращи слятото и разделното писане) често биват нарушавани.

В определени случаи правописната разнородност в изследвания тип текстове е следствие от вариране във формата на най-новите чуждоезикови заемки, което обикновено е свързано с това, че процесите на адаптация на най-новата заета лексика към българската езикова система все още не са напълно завършени. В подобни случаи изследването на честотността на срещанията на отделните формални и графични варианти в писмени текстове може да подпомогне лексикографите, работещи върху съставянето на речник на новите думи, при избора на представителна форма за съответния неологизъм. Наблюденията върху функционирането на неологизмите в текстовете от печатните медии биха могли да подпомогнат също дейностите по кодификацията на най-новата лексика в правописен речник.

Благодарности

Изследването е част от изпълнението на Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“, финансирана от Министерството на образованието и науката на Република България.

Цитирана литература / References

- Георгиева 2012: *Георгиева, Цв.* Словообразуване по инициални абривиатури (част I). – *Български език*, № 4, с. 29–42. (Georgieva 2012: *Georgieva, Tsv.* Slovoobrazuvane po initialsni abreviaturi (chast I). – *Balgarski ezik*, № 4, s. 29–42.)
- Георгиева 2014: *Георгиева, Цв.* За гербера и герберите. – В: *Езикът във времето и пространството*. Велико Търново: ИК „Знак’94“, с. 123–126. (Georgieva 2014: *Georgieva, Tsv.* Za gerbera i gerberite. – In: *Ezikat vav vremeto i prostranstvoto*. Veliko Tarnovo: ИК „Znak’94“, s. 123–126.)
- Колковска 2010: *Колковска, С.* Лексикални неологизми в българския език, възникнали от чужди инициални абривиатури. – *Български език*, № 4, с. 21–30. (Kolkovska 2010: *Kolkovska, S.* Leksikalni neologizmi v balgarskiya ezik, vazniknali ot chuzhdi initialsni abreviaturi. – *Balgarski ezik*, № 4, s. 21–30.)
- Колковска, Благоева 2016: *Колковска, С., Д. Благоева.* Вариантност при новата лексика в българския и полския език. – В: *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, т. 29, с. 167–195. (Kolkovska, Blagoeva 2016: *Kolkovska, S., D. Blagoeva.*

Variantnost pri novata leksika v balgarskiya i polskiya ezik. – In: *Izvestiya na Institutata za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*, t. 29, s. 167–195.)
ОПР 2012: *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета, 2012. (OPR 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta, 2012.)

Orthographic Problems in the Usage of the Newest Lexis in Bulgarian

Diana Blagoeva^a, Sia Kolkovska^b
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS
d.blagoeva@ibl.bas.bg^a, sia_btb@yahoo.com^b

Abstract

The paper discusses orthographic practices in the usage of neologisms in the contemporary printed media texts. The analysis is based on the material of an electronic corpus of a large volume including more than 250 contemporary periodical editions. The paper pays attention on orthographic problems of some types of new borrowings as well as new words formed in Bulgarian. The difficulties related to the new words that are written joined or separated are discussed. It is found out that orthographic practices in the usage of neologisms in the analyzed texts are heterogeneous and inconsistent and that the existing rules are often broken. The observations on the usage of neologisms in the media texts could be useful for the neography as well as for the activities connected with codification of the new lexemes in the orthographic dictionary.

Keywords: new lexis, orthographic practice, formal variants

Diana Blagoeva
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Sia Kolkovska
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Динамика в употребата на пасива

Марина Джонова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
djonova@slav.uni-sofia.bg

Резюме

В доклада се представят някои тенденции в съвременния български език по отношение на употребата на формите за страдателен залог. Представя се тенденцията за засилена употреба на причастнострадателните форми със спомагателния глагол *бива* в контексти, в които е налице ограничение по отношение на употребата на възвратнострадателните форми. Разглежда се наличието или липсата на конкурентни форми за страдателен залог в дадения контекст. Прави се извод за причините за предпочитането на страдателен залог пред деятелен, както и на формите с *бива* пред останалите форми за страдателен залог.

Ключови думи: пасив, лексикални и граматически ограничения

В настоящото изследване се представят някои аспекти от употребата на възвратнострадателните и причастнострадателните форми в съвременния български език. Макар двете форми за страдателен залог да се представят паралелно при формообразуването на глаголите, съществуват редица ограничения по отношение употребата на тези форми. Тези ограничения имат различен характер – съществуват морфологични и синтактични ограничения, както и семантични и лексикални ограничения. Тук се представят забелязаните в научната литература ограничения по отношение на употребата на формите за страдателен залог в българския език и се разглеждат примери от писмената и устната българска реч, в които е налице такова ограничение. Акцентът е поставен върху употребата на причастнострадателните форми със спомагателния глагол *бива* в случаи, в които са налице ограничения върху употребата на възвратнострадателните форми. Разглеждат се само форми за сегашно време и за имперфект, тъй като със спомагателния глагол *бива* се образуват причастнострадателни форми само за тези две времена. Емпиричният материал, на който се основана изследването, е от Корпуса на българската разговорна реч (bgspeech.net), Корпуса на политическата и журналистическата реч (political.webclark.org) и Българския национален корпус (search.dcl.bas.bg), като за целите на изследването са събрани и допълнителни данни от устната реч и от интернет сайтове.

Формите за страдателен залог в български език се представят подробно в Академичната граматика, като се посочват възвратнострадателните форми от типа на *се поставя* и причастнострадателните форми, образувани със спомагателния глагол *съм*, *бъда*

или *бива* (*е поставен – бъде поставен – бива поставен*) (Грамматика/Gramatika 1983: 245). Посочва се, че при избора на форма за страдателен залог обикновено влияе видът на глагола, дали получателят на действието е живо, или неживо същество, както и стремежът към избягване на омонимия с други форми.

Във връзка с употребата на формите за страдателен залог Андрейчин и др. (Андрейчин и др./Andreychin et al. 1957) посочват наличието на ограничение по отношение на лицето и времето, както и при омонимия на формите със *се* със съответните средни глаголи или с възвратни форми.

П. Баракова посочва, че семантиката на глагола също може да е причина за залогова дефективност, т.е. някои преходни глаголи в деятелен залог нямат форми за страдателен и/или възвратен залог или образуват само единия вид страдателен залог. Подобна дефективност е налице при глаголи като *имам, виждам, чувам, слушам, помня, зная*. Влияние оказва и видът на глагола. Например *виждам* образува предимно възвратнопасивни форми (*не се вижда нищо*), причастнострадателните му употреби се срещат по-рядко (*Всеки гледаше да се нареди така между колоните, че да вижда лицето на царицата и добре да бъде виждан и от нея самата*). Глаголът от св.в. *видя* пък се среща предимно в причастнострадателни конструкции (*Ще ми се документът да бъде видян от експерти, които да проверят неговата автентичност*) (Баракова/Barakova 1981).

Св. Коева представя подробно случаите на граматическа омонимия за категориите време, вид и наклонение между същинските рефлексиви, същинските реципрочни глаголи, същинските оптативни глаголи и безличните глаголи със *се*. Важно е уточнението, че същинските се-пасиви се образуват само в 3. л. ед. и мн.ч. Ако субектът на изходния глагол е одушевен, може да бъде само неагентив и неексперитор. Когато субектът на изходния глагол е одушевен и агентивен, пасивното значение се употребява генерично и факултативната *от*-фраза не може да се появи (освен с обобщено значение) (Коева/Коева 2005).

Към посочените фактори може да се добави и изборът на подлог в изречението, което определя и предпочитанието към употребата на страдателен залог пред деятелен. При представянето на емпиричния материал се отчитат следните фактори – вършител и получател на действието (одушевен/неодушевен), изразяване/неизразяване на получателя на действието, вид на глагола, семантика на глагола.

В следващото изречение (1.) субектът на изходния глагол (*поставя*) е агентивен, а обектът е одушевен. При пасивната трансформация се-формата би означавала повтарящо се действие, но омонимията със съответната възвратна форма е причината за избора на формата с *бива*, която също означава повтарящо се действие. Изречението е с генерично значение, вършителят на действието не е изразен, тъй като не е конкретно лице и акцентът е поставен по-скоро върху получателя на действието.

1. *Под пълна упойка днес човек **бива поставен**, когато му предстои сериозна операция или болезнена процедура.*

Употребата на спомагателния глагол *съм* (срв. *под пълна упойка днес човек е поставен, когато...*) е невъзможна в дадения контекст поради генеричното значение на изречението. Оказва се, че в дадения контекст единствените възможни форми със запазване на *човек* като топик на изречението са формата за страдателен залог с *бива* и съответното изречение в деятелен залог, но с членувано и удвоено съществително (срв. *под пълна упойка днес човека/пациента го поставят, когато...*). Изречението в деятелен залог е маркирано като разговорно, така че предпочитанието към страдателен залог е свързано и с избягването на тази разговорност. Липсата на конкретен вършител е причината съответното изречение в деятелен залог да бъде неопределенолично.

Могат да бъдат посочени и други примери с одушевен вършител и получател на действието (най-често лице). В следващото изречение (2.) вършителят на действието не е изразен. Получателите на действието не са конкретни лица, но изразът *около 50 – 60 души* е топикът на изречението и това е причината за избора на форма за страдателен залог. Възвратнострадателната форма (*се осъждат*) е омонимна на съответната възвратна/взаимна форма. Макар че глаголят *осъждам* е от несв. в., причастнострадателната форма със *съм* не носи значението за продължаващо в сегашния момент действие. При запазването на словоредата в деятелен залог изречението не е еднозначно (срв. *около 50–60 души у нас ежегодно осъждат за незаконна сеч*) за разлика от формата с *бива* в страдателен залог, която еднозначно изразява съзнателно действие от лице върху друго лице.

2. *Около 50–60 души у нас ежегодно **биват осъждани** за незаконна сеч, едва 10% от наложените глоби **се събират** ефективно.*

От друга страна, възвратнострадателната форма *се събират* е използвана в същото изречение и е еднозначна, тъй като получателят на действието е неодушевен.

Срещат се и изречения, в които вършителят на действието е изразен с непряко допълнение с предлога *от*:

3. *Десетки пловдивчани **биват спирани** от полицията.*

В това изречение (3.) употребата на се-пасива е омонимна на средния и на възвратния глагол *спирам се*. Вършителят на действието е изразен експлицитно, а употребата на се-пасива е неуместна. Както посочва Св. Коева, при агентивен и одушевен вършител на действието, изразен с непряко допълнение, се-пасивът е възможен само с генерично значение (Коева/Коева 2005). В дадения контекст е възможна употребата на деятелен залог (*Десетки пловдивчани спира полицията*), но този тип словоред е маркиран. Освен това формите за страдателен залог с *бива* изразяват целенасочено или съзнателно извършване на действие от лице, както и повтарящо се действие.

Когато получателят на действието е изразен с членувано съществително, в деятелен залог трансформацията със запазване на същия словоред е свързана с удвояване:

4.а. *В България се усилва чувството, че българинът **бива наказван** за чужди грешки.*

4.б. *В България се усилва чувството, че българина **го наказват** за чужди грешки.*

Една от причините за употребата на страдателен залог е желанието на говорещия/пишещия да започне изречението с дадена именна фраза. Това обикновено е топикът в изречението, който обаче не е вършител на действието. Това води до две възможности – или топикът да е допълнение (маркирано и със съответната удвояваща клитика, когато получателят на действието е специфична именна фраза), или да се употреби страдателен залог.

В някои случаи формите с *бива* означават еднократни действия и в дадения контекст могат да се заменят с причастнострадателни форми със спомагателния глагол *съм*, както е в следния пример:

5. *Тежка съдба сполетява и учениците на солунските братя. Едни от тях **биват продадени** като роби, а други **биват прогонени** от страната.*

Формите *биват продадени* и *биват прогонени* могат да се заменят със *са продадени* и *са прогонени*. Формата с *бива* компенсира неизразяването на вършителя на действието, като подчертава, че това е действие, извършено съзнателно от дадено лице.

Подобни употреби се срещат и при неодоушевен получател на действието. В следващото изречение (6.) с формата *бива замразен* се представя еднократно действие. В този контекст е уместна и употребата на причастнострадателната форма *е замразен*, но с тази форма не се подчертава, че действието е извършено целенасочено от лице. Възможна е и употребата на деятелен залог, но не и със запазване на същия словоред (срв. *проекта го замразяват още в края на 80-те; замразяват проекта още в края на 80-те*).

6. *Проектът още в края на 80-те г. **бива замразен**, защото тогавашното правителство, българско правителство, счита, че той е икономически неизгоден и нецелесъобразен.*

Употребата на се-пасива е ограничена и когато получателят на действието е изразен със съществително, означаващо група от лица (*екип, клас, отбор*), както е в пример (7.). Подчиненото определително изречение пояснява именната фраза *целия екип* и е въведено с относителното местоимение *който*. В този контекст формата *се изхвърля* не е еднозначна. По тази причина е избрана формата със спомагателния глагол *бива*, която подчертава целенасоченото извършване на действието от друго лице. В страдателен залог е възможна и причастнострадателната форма *е изхвърлен*, тъй като се представя еднократно действие. Същият словоред се запазва и при деятелен залог (*който изхвър-*

лят от винарната). Изборът на страдателен залог е свързан с поставянето на акцента върху получателя на действието:

7. *Четирима души от персонала на заведението се нахвърлят върху оператора, а след това и върху целия екип, който **бива изхвърлен** по груб начин от винарната.*

В следващия пример (8.) именната фраза *съдебната власт* отново се свързва с лица получатели на действието, затова се-пасивът в този контекст може да има възвратно значение (срв. *съдебната власт се натоварва с допълнителни функции*). Запазването на същия словоред при деятелен залог е свързано с неопределеноличния изказ и с удвояване на допълнението (*съдебната власт по законодателен път постоянно я натоварват с...*).

8. *През последните години съдебната власт по законодателен път **бива постоянно натоварвана** с допълнителни функции.*

Невинаги трансформацията от страдателен в деятелен залог е възможна без добавянето на винителна клитика. В следния пример (9.) глаголите са в несвършен вид, което позволява употребата на спомагателния глагол *съм* със значение за многократност (срв. *нападани, заплашвани са*). За разлика от пасива със *съм* пасивът с *бива* означава действие, което продължава да се извършва. При замяна с деятелен залог обаче е налице смяна на подлога, която трябва да се маркира с добавянето на винителна клитика (*Въпреки че неведнъж от екипа на предаването попадат в неприятни ситуации, **нападат ги, заплашват ги** по време на снимки, те...*).

9. *Въпреки че неведнъж от екипа на предаването попадат в неприятни ситуации, **биват нападани, заплашвани** по време на снимки, те не си позволяват излишни емоции, не заемат ничия страна.*

Избягването на експлицитното изразяване на вършителя на действието и поставянето на акцента върху получателя на действието може да е свързано с избора на различна форма за страдателен залог дори в рамките на съседни изречения. В следващия пример (10.) формата *са сменени* представя еднократно действие от лица спрямо други лица. Замяната на тази форма със *се сменят* води до двузначност – възможно е да означава, че смяната е свързана с изтичането на мандата на тези ръководства. Снемането на омонимията при следващата форма *назначават се* е възможно в рамките на контекста – тъй като ръководствата са сменени, новите ръководства са назначени по същия механизъм. Лексикалната семантика на глагола *назначавам* рядко се свързва с употребата на възвратни форми, тъй като това значение е слабо вероятно. Третата форма *биват забити* подчертава целенасочеността на действието, извършено от лице.

10. *Механизмът е следният: чисто политически за близо година **са сменени** ръководствата на около 3000 държавни предприятия, т.е. **назначават се** хиляди и хиляди „наши“ хора. И с това между другото в ковчега на индустрията **биват забити** още десетина месеца.*

В определен контекст употребата на формите с *бива* за изразяване на целенасочено действие от страна на лице е важна за правилното представяне на ситуацията. В следващия пример (11.) получателят на действието не е одушевен, но е машина, която би могла да извършва дадено действие и без участието на човека. В дадения контекст формата *се активират* може да бъде разбрана като среден глагол при липса на експлицитно изразен вършител на действието.

11. *Самият вицепрезидент на мобилния отдел на Google A. P. съобщава посредством Twitter акаунта си, че вече над 500 хиляди Android-базирани устройства **биват активирани** всеки ден.*

Срещат се и употреби на причастнострадателните форми с *бива*, когато не е на лице ограничение по отношение на употребата на се-пасива. Например в следващото изречение (12.) вършителят и получателят на действието са неодушевени. Се-пасивът в този контекст е напълно възможен – отново означава повтарящо се действие. Възможна е и употребата на деятелен залог, но при смяна на словоредата.

12. *В редки случаи това древно окончание **бива изместено** от окончанието -и под влияние на формата за мн.ч. им. пад.*

Тази употреба на причастнострадателния залог е характерна не само за езиковедските изследвания. В следващия пример (13.) няма ограничения върху употребата на се-пасива (срв. *Той често се прилага...*), но предпочитанието към употребата на пасива с *бива* може да е свързано с това, че вършителят на действието не е изразен, но е лице, което извършва целенасочено дадено действие.

13. *Друг начин е да използваме химически продукт за премахване на ръждата и за покритие едновременно – с други думи – конвертор. Той често **бива приложен** веднага след потапяне във ваната, за да предотврати атмосферна корозия при изсъхване.*

В други случаи в идентични по отношение на вършителя и получателя на действието изречения пишещият прави различен избор. В следващия пример (14.) вършителят на действието не е изразен, той е лице. Получателят на действието е нелице. Глаголите са от несв. в. Употребата на се-пасива е възможна и в двете изречения и означава обичайно действие (срв. *се осмиват, вместо да се разобличават*).

14. *За разлика от него (сарказма), при иронията подложените на критика лични и обществени недъзи **биват осмивани**, вместо **разобличавани**. Хуморът пък представлява насмешливо отношение към недостатъци, слабости и др., чрез което те **се представят** в комически вид и предизвикват смях.*

Разгледаните примери са в 3. л. ед. и мн.ч, тъй като само в 3. л. е възможна употребата на възвратнострадателните форми. В изследвания материал се срещат и причастнострадателни форми с *бива* в 1. и 2. л. ед. и мн.ч. В тези случаи е възможна употребата и на страдателни форми със *съм*, но те невинаги означават повтарящо се или обичайно действие. Например в следното изречение (15.) се представя еднократно действие. Фор-

мата *съм въведен*, както и формата за деятелен залог *ме въвеждат* (с несв. в. на глагола) са възможни в дадения контекст. Причастнострадателната форма с *бива* единствено подчертава, че вършителят на действието е лице.

15. *Втората зала, където бивам въведен след къса справка, е изцяло на разположение на Фурман и син.*

Срещат се такива употреби и в имперфект (16.). В имперфект *бива* винаги означава итеративност, но в конкретното изречение и глаголът е от несв.в., което прави възможна замяната на спомагателния глагол със *съм* и запазване на значението на повтарящо се действие (срв. *ранявах и бях раняван, та дори и убиван*). Изборът на страдателен залог е свързан със запазването на един и същи подлог в рамките на сложното изречение.

16. *Размахвах меч или сабя, ранявах и бивах раняван, та дори и „убиван“.*

Има и примери (17.), в които глаголът е от несв.в., употребата на страдателен залог е свързана със запазването на подлога в рамките на сложното изречение, но употребата на причастнострадателната форма със *съм* не е възможна. Възможна е единствено замяната на страдателния залог с деятелен (срв. *безцеремонно те изгонват*).

17. *Точно обратното – отвориш ли си устата, безцеремонно биваш изгонван от кабинета.*

Употребите на причастнострадателния залог в 1. и 2. л. се нуждаят от допълнително проучване с оглед на възможностите за изразяване на повтарящи се и обичайни действия.

Може да се обобщи, че често употребата на страдателен залог е свързана със стремежа към запазване на подлога в изречението. Влияние при избора на конкретна форма за страдателен залог играят лицето на глагола и видът на глагола. В 3. л. ед. и мн.ч. се-пасивът и причастнострадателните форми с *бива* могат да изразяват повтарящи се или обичайни действия. При представяне на повтарящи се или обичайни действия често се предпочита употребата на причастнострадателната форма със спомагателния глагол *бива* особено ако получателят на действието е живо същество (най-често лице). Формите с *бива* подчертават, че действието се извършва от лице. Неизразяването в рамките на изречението на вършителя на действието също е причина за избора на страдателен залог.

Цитирана литература / References

- Андрейчин и др. 1957: *Андрейчин, Л., М. Иванов, К. Попов*. Съвременен български език. Част II. Учебник за I и II курс на учителските институти. София: Народна просвета. (Andreychin 1957: *Andreychin, L., M. Ivanov, K. Popov*. Savremenен balgarski ezik. Chast II. Uchebnik za I i II kurs na uchitelskite instituti. Sofia: Narodna prosveta.)
- Баракова 1981: *Баракова, П.* Пасив и глаголна лексика. – *Български език* № 1, с. 3–12. (Barakova 1981: *Barakova, P.* Pasiv i glagolna leksika. – *Balgarski ezik* № 1, s. 3–12.)

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2 Морфология*. София: Издателство на БАН. (Gramatika 1983: *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. T. 2 Morfologia*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Коева 2005: *Коева, С.* Синтактично и семантично описание на диатезите в българския език. – В: *Българско езикознание*, т. 4, София: Издателство на БАН, с. 182–231. (Коева 2005: *Koeva, S.* Sintaktichno i semantichno opisanie na diatezite v balgarskia ezik. – In: *Balgarsko ezikoznanie*, t. 4, Sofia: Izdatelstvo na BAN, p. 182 – 231.)

Български национален корпус <<http://search.dcl.bas.bg>> [15.07.2019]

Корпус на българската разговорна реч <<http://bgspeech.net/>> [15.07.2019]

Корпус на политическата и журналистическата реч <<http://political.webclark.org/>> [15.07.2019]

Dynamics in the Use of Passive Voice

Marina Dzhonova

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

djonova@slav.uni-sofia.bg

Abstract

The article represents some tendencies in modern Bulgarian regarding the use of passive forms. The main topic of the article is the tendency for intensified use of passive forms with the auxiliary *biva* instead of the se-passives in certain context. The presence or absence of competing passive forms in the given context is considered. A conclusion is made about the reasons that determine the use of different passive forms mainly in 3 p. sg. and pl.

Key words: passive voice, lexical and grammatical restrictions

Marina Dzhonova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Slavic Studies
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1000, Bulgaria

Кои части са обособени

Светла Коева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
svetla@dcl.bas.bg

Резюме

В статията се разглежда проблемът за дефинирането на обособените части на изречението. Посочва се, че (с някои изключения) в правописните речници от последните петдесет години пунктуационните правила за отделянето на обособените части са ясни и относително прости. Трудностите при пунктуационното отделяне на обособените части се дължат на два основни фактора: обособяването се изразява в интонационно и пунктуационно отделяне на част от простото изречение, което в някои случаи е структурно обусловено, а в други – не; терминът „обособени части“ се отнася за разнообразни синтактични структури. В изследването се описват случаите на структурно обусловено (задължително) обособяване и се посочват характерните особености на синтактичните структури, които са структурно обособени: релативни малки изречения; предпоставени съчинителни малки изречения; деепричастни малки изречения; съчинителни апозиции; предложни обстоятелствени пояснения от един и същи вид с изпуснат предлог.

Ключови думи: обособени части, структурно обособяване, пунктуация на обособени части

1. Въведение в проблема

Съществуват два вида обособени части – такива, чието обособяване е словоредно и/или граматично маркирано в структурата на простото изречение (1.) (от което следва задължителното интонационно и пунктуационно отделяне), и такива, чието обособяване не е маркирано в структурата на простото изречение и тяхното интонационно и пунктуационно отделяне се определя от автора на текста (2.а. и 2.б.). Означаваме двата случая съответно като структурно и авторско обособяване (Коева/Коева 2010: 145).

1. *Розите, подредени в редици, се раздвижват и разпъзвяват към мене, преплитат бодливи израстъци.*¹

2.а. *Но хапчето бавно обхвана разсъдъка му, замъгли гласа на сърцето му, упои здравия му разум и като с гигантски рог, усили възприятията му.*

2.б. *Но хапчето бавно обхвана разсъдъка му, замъгли гласа на сърцето му, упои здравия му разум и като с гигантски рог усили възприятията му.*

За правилната употреба на пунктуацията в първия случай е необходимо непротиворечиво определяне на случаите на задължително обособяване, а във втория случай – знание кои части на изречението подлежат на обособяване и по какъв начин.

---

¹ Примерите са от Българския национален корпус (Коева/Коева 2014).

Правилата за пунктуация на обособени части, макар че варират в различните правописни речници от последните 50 години, са малко на брой и обикновено са ясно формулирани (ПРБКЕ/PRBKE 1970: XXVII–XXVIII; XXXI; ПРСБКЕ/PRSBKE 1983: 66–67, 73; НПРБЕ/NPRBE 2002: 79–80; ОПРБЕ/OPRBE 2012: 76, 90–91, 93–94)². В последния правописен речник правилата са дефинирани, както следва:

„81.1. Обособените части на изречението, въведени безсъюзно, се отделят със запетая от останалите части на изречението.

81.2. Обособените части на изречението, въведени с **макар и, сиреч, т.е., или** (в значение на **т.е., сиреч**), **като** и др., се отделят със запетая от останалите части на изречението“ (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 76).

„Като знак с пунктуационна функция скобите се използват в следните случаи:

101.1. За отделяне на обособени части ...

101.2. За отделяне на ... обособени части, които имат характер на дублираща информация по отношение на основната“ (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 90–91).

„Като пунктуационен знак тирето се употребява в следните случаи: ...

103.3. За отделяне на обособени части.

103.3.1. Когато обособените части са разположени между останалите части на изречението и началото им е отделено с тире, крайт им може да се отдели с тире или със запетая“ (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 93–94).

Изключенията от правилата са, както следва:

„81.3. Не се отделят със запетая неударен едносричен съюз и разположена непосредствено след него обособена част“ (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 76).

„103.3.2. Не се отделят с тире едносричен съюз и разположена непосредствено след него обособена част.

103.3.3. Когато обособената част е разположена на отделен ред, тя не се отделя с тире“³ (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 94).

Може да се формулира следното правило за пунктуационно означаване на обособени части: *Използва се тире и запетая в следната последователност: поставянето на запетая изисква задължително втора запетая, при поставянето на тире се изисква или второ тире, или запетая* (Коева/Коева 2001а: 75). *Може да се използват и скоби.*

С други думи, правилото за отделяне на обособени части е просто – обособените части се отделят от двете страни пунктуационно – и трудностите при приложението на това правило в практиката идват от:

---

² Кратък преглед на пунктуационните правила и изключения при обособяването е представен в Коева/Коева (2010: 145 – 147).

³ Правилото не пояснява дали обособената част може да се отдели със запетая, или скоби, но това не е съществено за настоящето изложение.

- различията и неяснотата при дефинирането на „обособените части“ в българските граматика;
- различията по отношение на това кои части на изречението могат да бъдат обособени;
- различията при дефинирането на случаите на структурно (задължително) обособяване спрямо авторското отделяне на части от изречението (Коева/Коева 2010: 147).

Целта на настоящото изследване е да се опишат синтактичните структури, които подлежат на структурно (задължително) обособяване. В следващите части на изложението последователно разглеждаме: някои дефиниции за обособени части и възможностите за практическото им приложение; случаите на структурно (задължително) обособяване и техните характерни особености, които могат да помогнат при употребата на правилата за пунктуация на обособени части.

2. Дефиниции за обособени части

В *Основна българска граматика* обособените части се дефинират чрез интонационното отделяне (Андрейчин/Andreychin 1978 (1944): 381). Дефиницията не разграничава случаите на задължително и авторско обособяване, следователно и случаите на задължително и незадължително пунктуационно маркиране. В *Граматика на съвременния български книжовен език* (Георгиева/Georgieva 1983: 222) се казва: „Обособени са такива поясняващи части на простото изречение, които се отличават с относителна интонационна и смислова самостоятелност и са незадължителна негова смислова и структурна съставка“. Дефиницията посочва кои части могат да се обособяват (при това, както ще видим по-късно, всички части на изречението могат да се обособяват), но също не предоставя механизъм за определяне на случаите на задължително и незадължително обособяване, а следователно и на задължително и незадължително пунктуационно маркиране.

Посочени са следните съществени характеристики на обособените части в *Граматика на съвременния български книжовен език*: „... обособените части са смислово, а в някои случаи и граматично зависими от думата в простото изречение, която поясняват“ (Георгиева/Georgieva 1983: 222); „Преминването на поясняваща част към обособена много често се съпровожда от словоредно разместване на тази част“ (Георгиева/Georgieva 1983: 225); „При обособяване на обикновено определение в членувана форма то винаги загубва морфологическите показатели за определеност, ако е изразено с прилагателно, причастие ...“ (Георгиева/Georgieva 1983: 227).

На основата на тези характеристики и на синтактичен анализ на структурата на обособените части се предлага дефиниция за структурно (задължително) обособяване и обща дефиниция, която обединява структурното и авторското обособяване (Коева/Коева 2010: 149):

„Обособените части са граматически зависими от (съществително) име подчинени части в простото изречение, които са разграничени от останалите части чрез промяна в словоредата, която се отразява интонационно и пунктуационно.

Обособените части са граматически зависими от (съществително) име подчинени части в простото изречение, които са разграничени от останалите части на няколко равнища: словоредно (незадължително), граматично (незадължително и съпътстващо словоредното), интонационно (задължително в устна форма на речта) и пунктуационно (задължително в писмена реч)“.

Горната дефиниция за структурно обособяване изключва случаите на обособяване на деепричастните малки изречения, тъй като нямат обичаен словоред (3. и 4.), обособяването при съчинително свързване, тъй като няма граматична зависимост (5.), и обособяването при обстоятелствени пояснения от един и същи вид с изпускане на предлога (6.).

3. *Ритайки и пицейки, момичетата паднаха заедно с него.*

4. *Започна да спори с изчадията, клатейки глава и сочейки към земята.*

5. *В много сериозни случаи, макар и доста редки, трябва да го коригирате ...*

6. *След Освобождението идва като преподавател по латински език в Областната реална гимназия (Пловдив).*

Фактически терминът „обособена част“ не е синтактичен, а стилистичен, доколкото се отнася до стилистично интонационно или пунктуационно отделяне на части от простото изречение. Терминът „обособена част“ може да се отнася към множество разнообразни синтактични конструкции и правилното и еднозначно характеризиране на тези конструкции предопределя правилната употреба на пунктуационните правила. Някои случаи, възприети до момента като обособяване, са синтактично (структурно) обусловени, а други случаи на обособяване изцяло зависят от интерпретацията на автора на изказването.

3. Кои части на изречението се обособяват

Обикновено се посочва, че главните части на изречението не се обособяват, или че се обособяват само второстепенните части на изречението (Андрейчин/Andreychin 1978 (1944): 381; Георгиева/Georgieva 1983: 222). Или че „синтактично задължителните части (различни за различните изречения в зависимост от семантиката на предиката) не се обособяват“ (Коева/Коева 2010: 149). „Така подлогът и прякото допълнение винаги попадат в множеството на синтактично задължителните части, а непрякото допълнение и обстоятелственото пояснение могат да бъдат синтактично задължителни и следователно да не се обособяват. Малкото изречение⁴, ако е аргумент, също не се обособява“

---

⁴ Малките изречения са синтактични конструкции, които съдържат предикат в изреченска предикативна позиция (позицията на сказуемо в традиционната терминология), който обаче не се реализира като самостоятелно изречение, а в рамките на структурата на друго просто изречение.

(Коева/Коева 2010: 149). Горните твърдения обаче не се отнасят до обособяване посредством съчинително свързване, които са посочени в примерите при пунктуационните правила (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76).

7. ... настъпва енцефалит, **тоест възпаление на мозъчната тъкан.** (подлог)
8. Създанието затули лице, **тоест муцуната си, с длан.** (пряко допълнение)
9. Попита ли нещо за мен – **тоест за Трейси?** (непряко допълнение)

В последния правописен речник примерите към правилата за пунктуация на обособени части могат да бъдат класифицирани по следния начин:

– **Задпоставени съгласувани определения** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 94)

10. Отец Ередиа пишеше нещо на масата, **отрупана с много книжа.**
11. Децата, **родени извън брака, имат равни права с родените в брака.**
12. Всяко съвпадение с имена на действителни личности – **живи или починали, и с техните биографии е случайно.**
13. Тогава влезе войводата – **сърдит и намръщен.**

– **Задпоставени приложения към съществителни нарицателни имена** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 93)

14. Специфичният оборот на средствата – **предмет на тази поръчка** – следва да бъде не по-малко от 1 млн. лева.
15. Продават се камъни – **имитация на перли.**
16. Цялата му дейност била известна само на ограничен брой хора – **неговите ученици.**

– **Задпоставени приложения към съществителни собствени имена** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 93)

17. Иван, **новият ни колега, се справяше добре с работата.**
18. М. Иванова – **ръководител на отдел „Маркетинг“**
19. Стефка Костадинова – **непобедимата рекордьорка**
20. С тези въпроси се обръщаме към г-н Димитър Иванов – **председател на Сдружението** – който беше любезен да ни отдели малко време.

– **Обстоятелствени пояснения (деепричастни малки изречения)** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 94)

21. **Мислейки за предстоящото заседание на Управителния съвет на банката,** Заимов неусетно извървя разстоянието от университета до бившия царски дворец.
22. **Аз се долепих до гърба на баща си, превеждайки му шепнешком думите на хана.**
23. **Но тръгвайки на такъв тежък преход през зимата,** рискуваш живота си.
24. **И поглеждайки назад, той я видя да завива зад ъгъла.**

– **Сказуемни определения (малки изречения)** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 93, 94)

25. **Изморена от пристъпите на въображението си,** тя заспа призори.
26. **И уверен в късмета си, Христо отказал да се застрахова.**
27. **Но тръгнал веднъж натам, Павел никога нямаше да се върне.**

– **Еднородни части: съчинително свързани подлози** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 93)

28. Гласните струни, **или гласилките**, представляват две мускулни ленти вътре в ларинкса.

29. Добро средство при заболявания на стомаха е отвара от листа на сена (**Folia Sennae**) и корени на ревен (**Radix Rhei**).

30. Тесалоники (**Солун**) е най-близкият голям гръцки град до границата с България.

31. Димитър Чорбаджийски (**Чудомир**) близо две десетилетия стои настрана от литературата, изживявайки се през това време като художник.

32. Лаокоон, **или за отношението на изкуството към действителността**. (не е ясна синтактичната функция)

– **Еднородни части: съчинително свързани предпоставени съгласувани определения** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 93)

33. Според Ал. Теодоров-Балан изречението съобщава прилично (**предикативно**) съчетание на две основни представи.

– **Еднородни части: съчинително свързани предпоставено и задпоставено съгласувано определение** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 93)

34. Днешният ден, **макар и обикновен делничен ден**, беше великолепен.

35. Първото впечатление – **макар и краткотрайно** – винаги остава.

– **Еднородни части: съчинително свързани непреки допълнения** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 93)

36. Не всеки глагол допуска свързване с подчинено да-изречение (**т.е. съдържащо съюз „да“**).

37. Съдът се произнася единствено върху конкретно дело, **т.е. върху конкретно обвинение**.

38. Александър II бил женен за лелята на принц Александър – Мария фон Хесен, **сиреч за сестрата на баща му**.

– **Еднородни части: съчинително свързани обстоятелствени пояснения** (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 93)

39. А долу, **в долината**, виждате ли каква млечна пелена се разстила?

40. Тогава полковникът избяга с жена си тук, **в старата колиба**.

41. Днес, **15.09.2010 г.**, се проведе заседание със следния дневен ред.

42. И тогава, **в това мълчание**, всички чуха тропот на конски копита.

43. На същия този ден (**7.11.1885 г.**) сърбите са разбити на височината Три уши (до Сливница).

44. Ясно е защо правописният въпрос в България (**и не само в България**) освен езиков, е въпрос на политика и политически решения ...

– **Несъгласувани определения** (задпоставен модификатор предложна група) (ОПРБЕ/ОПРВЕ 2012: 76, 90, 91)

45. Някои страни, **като България и Русия**, отхвърлиха предложението.

46. Някои страни (**като Холандия и Швейцария**) останаха слабо засегнати от кризата.

47. Ние, **като истински професионалисти**, не сме съгласни с такова решение.

48. Катедралата „Св. Петър“ (**Рим**)⁵ е най-голямата в света.

В допълнение може да се разгледат случаите на постпозиция на антецедент след лично местоимение.

---

⁵ Предлогът „в“ е изпуснат.

49. *Тогава тя, **опитната журналистка**, не може да проговори, макар че просто искаше да каже името си.*

Последователно (но относително накратко) ще разгледаме характеристиките на всяка една от разграничените синтактични конструкции и дали има основания за структурно обусловено обособяване.

4. Структурно обусловено обособяване

Приемаме, че обособяването е структурно обусловено в случаите, когато се наблюдава разлика в сравнение с обичайния за българския език словоред: **съгласувано определение** съществително име; **приложение** съществително име; подлог казуемо **малко** изречение.

4.1. Релативни малки изречения (задпоставени съгласувани определения)

Задпоставените съгласувани определения се изразяват с прилагателни и причастия (сегашни деятелни, минали свършени и минали страдателни) (Георгиева/Georgieva 1983: 237) и се съгласуват с опорното съществително име⁶. Разглеждаме ги като съкратено подчинено относително определително изречение (наблюдава се двойна маркираност: словоредна и граматическа: липса на членуване).

50. *Водата, **студена и кристално чиста**, гмуркането, голите момчета...*

51. *Полицейският колеж остава единствената институция, **обучаваща полицейски служители за всички нива в страната**.*

52. *Седях на трон, **потънал в кръв**.*

53. *... следва поредица от резюмирани изложения на проектите, **подготвени от отговорните служители**.*

Невъзможността за членуване на обособените съгласувани определения може да се определи като проява на предикативност, което (макар и по друг начин) вече е посочвано в българската граматична литература: „Тази особеност на обособените определения (да не се членуват, б.м.) ги успоредява с именната част на съставно казуемо, когато се свързва с предметно име със спомагателния глагол съм ... и лежи в основата на (тяхната, б.м.) полупредикативна, полуизреченска стойност“ (Георгиева/Georgieva

⁶ При повторено, но неизразено съществително обособената част може да е притежателно местоимение или числително редно, като в този случай задпоставеното съгласувано определение може да е членувано).

*Кръвта на Бнарал беше ледерийска кръв, **първата** по тези земи.*

*Само две коли стояха пред павилиона, **моята** и на момичето.*

Посочва се, че определенията, които се отнасят към лично местоимение, винаги се обособяват (Андрейчин/Andreychin 1978 (1944): 383).

*Макар Ти да я обещавах на Твоите приятели, но **аз, недостойният**, който много пъти съм заслужил Твоя гняв, ...*

От синтактична гледна точка обособените части са определения към неизразено задпоставено съществително и са обособени съчинителни конструкции (може да се направи проверка с прибавяне на връзките *по-точно*, *тоест* и др.

1983: 227). Повечето прилагателни имена могат да се употребяват атрибутивно и предикативно (*хубаво момиче, момичето е хубаво*), членуваните и нечленуваните форми на сегашните деятелни причастия, миналите свършени деятелни причастия и миналите страдателни причастия имат атрибутивна употреба, а нечленуваните форми на причастията – и предикативна употреба (предикат в съставно глаголно сказуемо, предикатив в съставно именно сказуемо и предикатив в малко изречение) (Коева/Коева 2018: 123). В два от случаите задпоставеното определение е част от глаголен предикат (при миналите свършени и миналите страдателни причастия), а в другите два – от именен предикат (при прилагателните и сегашните страдателни причастия). По тази причина в учебниците по български език при определянето на обособените части от този вид се предлага проверка със заместване с подчинено изречение: „Ако се колебаеш дали един израз е обособено определение, разшири го наум, като пред него поставиш *който е* (*която е, което е, които са*) или *който беше* (*която беше, което беше, които бяха*). Ако след промяната изречението звучи смислено, значи е обособено определение“ (Васева и Велева/Vaseva and Veleva 2018: 55).

Синтактични структури с причастия към съществително име се определят като *причастни релативни изречения* (де Врийс/de Vries 2002: 17). Ще използваме термина *малки релативни изречения*, за да обединим причастията и прилагателните, както и за да се направи връзката с аналогични синтактични структури – другите видове малки изречения.

Субектът на причастните изречения в някои езици може да бъде различен от опорното съществително (Леман/Lehmann 1984: 50), а в други винаги съвпада с него (де Врийс/de Vries 2002: 17). Българският е от езиците, при които подлогът на малкото релативно изречение винаги съвпада с опорното съществително.

Малките релативни изречения могат да имат рестриктивна или нерестриктивна семантика, което зависи от семантиката на изразяваното отношение с опорното съществително.

54. *Конвенцията формулира условията за допустимост, приложими към индивидуалните жалби.* (рестриктивно малко релативно изречение)

55. *Съюзът може да приема мерки в съответствие с принципа на субсидиарност, уреден в член 5 от Договора.* (нерестриктивно малко релативно изречение)

Малките изречения към съществителни имена, които са допълнения (сказуемни определения към допълнението), са релативни малки изречения. Субектът на малкото изречение е еквивалентен с прякото допълнение на изречението, в което се включва (за условията виж Коева/Коева (2001b), затова в изречение с нормален словоред релативното малкото изречение се намира след допълнението (което обаче може да е падежно маркирано от глагола, ако е изразено с местоимение). Изказвано е мнението, че сказуемното определение не се обособява (Янакиев/Yanakiev 1980: 364), както и че обо-

собяването на сказуемното определение се обуславя единствено от субективното желание на автора (Недев/Nedev 1982: 179). Приемаме, че когато няма словоредно разместване като белег за обособяване при релативно малко изречение към допълнението (т.е. релативното малко изречение е в постпозиция по отношение на antecedента на подлога си), обособяването може да бъде само авторско – незадължително (Коева/Koeva 2010: 151).

56.а. *Под плисната внезапна светлина той я видя свита като зародиш.*

56.б. *Свита като зародиш, под плисната внезапна светлина той я видя.*

Някои глаголи изискват комплементи, които се реализират като малко изречение към допълнението (Коева/Koeva 2019: 61–62, 65). В такива случаи словоредното разместване има разговорен характер, а обособяването не е възможно.

57.а. *Той я направи кралица.*

57.б. **Кралица, той я направи.*

58.а. *Наричаме ги съдебни съветници.*

58.б. **Съдебни съветници, ги наричаме.*

Предпоставените съгласувани определения могат да бъдат обект само на авторско обособяване (59.а. и 59.б.), ако опорното съществително не е членувано.

59.а. *Един безправен, служещ за унищожение, морски народ ...*

59.б. *Един безправен, служещ за унищожение морски народ ...*

Ако опорното съществително е членувано (или е собствено име), малкото релативно изречение в препозиция и постпозиция се обособява.

59.в. *... безправен, служещ за унищожение, морският народ ....*

59.г. *... морският народ, безправен, служещ за унищожение, ...*

Следното правило до голяма степен обхваща описаните закономерности (като е подходящо за аудиторията, към която е насочено): „Определението е обособено, ако е пред поясняваното съществително име и е нечленувано ... (или е, б.м.) след поясняваното съществително име“ (Михайлова и др./Mihaylova et al. 2018: 72).

4.2. Апозиции

Нерестриктивен задпоставен модификатор на съществително име (обикновено друго съществително) се нарича *апозиция* (де Врийс/de Vries 2002: 211). Определени са няколко семантични типа апозиции (Куърк и др./Quirk et al. 1985: 1308): еквивалентност, включване и класификация. Първите два типа се отнасят до съчинителни конструкции, а последният – до структури, които е прието в българската граматика да се наричат приложения.

4.2.1. Съчинителни словосъчетания, които се обособяват

Семантичният тип *еквивалентност* ‘equivalence’ е разделен на четири подгрупи: *друго назоваване* ‘appellation’ (60.); *идентификация* ‘identification’ (61.); *обозначаване* ‘designation’ (62.) и *преформулировка* ‘reformulation’ (63.) (Куърк и др./Quirk et al. 1985: 1308).

60. *Ще хвърлям стрелички, тоест моливи.*

61. ... *регламентира един вид договор, а именно – продажбата.*

62. ... *затова вашият въпрос, по-точно вашият контравъпрос, е лишен от смисъл ...*

63. *Необходими бяха дързост, силен дух или с други думи, храброст.*

В този семантичен тип апозиции се включват съчинителни конструкции, при които двете съществителни имена имат еднакъв екстралингвистичен референт, местата им обикновено могат да се разменят и едно от съществителните може да се изпусне, без от това да се наруши смисълът на изречението (де Врийс/de Vries 2002: 212). Тези съчинителни конструкции се въвеждат с „пояснителни съчинителни съюзи, които свързват синтактични единици, които са или равнозначни, или са синонимни по значение ... и са: *тоест, сиреч* (днес вече остарял), *а именно, или*“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 471). Можем да добавим връзките: *с други думи, казано по друг начин, по-точно, най-точно, по-точно казано.*

Семантичният тип *включване* ‘inclusion’ е разделен на две подгрупи: *илюстриране с пример* ‘exemplification’ (64.) и *уточняване* ‘particularization’ (65.).

64. ... *позволяват да се изпълни една и съща математическа операция (например събиране, изваждане и т.н.) ...*

65. *Напролет ближе сок от иглолистни дървета, особено от младите мури, ...*

В тази употреба *например, особено, макар и* могат да се приемат за съчинителни връзки. Изброените типове съчинително свързване могат да се отнасят не само до съществителни имена (и техни словосъчетания), но и до предложни групи, наречия и прилагателни имена (и техни словосъчетания).

66. *Първото впечатление – макар и краткотрайно – винаги остава.*

Така (със съчинително свързана апозиция) практически може да се обособява всяка една част на изречението.

Основанията на някои автори да разглеждат тези синтактични конструкции и приложенията като семантични разновидности, са, че дори при т.нар. еквивалентни апозиции вторият конституент осигурява допълнителна информация по отношение на първия (де Врийс/de Vries 2002: 212). Конструкциите се определят като трети вид координация наред с присъединяването (конюнкцията) и противопоставянето (дизюнкцията) и се обозначават като *спецификация* (Крак и Клостер/Kraak and Klooster 1968). Спецификацията на А посредством В означава, че В е подмножество на А (Крак и Клостер/

Kraak and Klooster 1968). При еквивалентност В е равно на А (де Врийс/de Vries 2002: 214).

Някои типове съчинителни конструкции за спецификация на български могат да се изразяват и безсъюзно, но винаги между конституентите може да се вмъкне някоя от изброените съчинителни връзки.

67.а. *Стара планина (Хемус, Моторни гори или Балкан) е планинска верига в Европа, намираща се на Балканския полуостров.*

67.б. *Стара планина (тоест Хемус, Моторни гори или Балкан) ...*

В учебниците за седми клас (Васева и Велева/Vaseva and Veleva 2018; Михайлова и др./Mihaylova et al. 2018; Ангелова и др./Angelova et al. 2018) няма примери за обособени съчинителни конструкции. От друга страна, семантиката на посочените съчинителни конструкции подсказва смисловото (а оттам интонационното и пунктуационното) им отделяне. Съчинителните връзки, които се използват, не са много на брой и в повечето случаи са еднозначни (тоест използват се само за съответния семантичен подтип).

4.2.2. Задпоставени приложения

Задпоставените приложения се изразяват със съществителни имена (Георгиева/Georgieva 1983: 233) и се отнасят към опорно съществително име. Могат да бъдат както членувани, така и нечленувани.

В разглежданото семантично описание приложенията се отнасят към групата, наречена *класификация* ‘attribution’ (Куърк и др./Quirk et al. 1985: 1308).

68. *Лейди Лиза Арин и нейният син, малкият лорд Робърт.*

69. *Нуждата, вечната спътница на отрудените, ги беше тласнала ...*

Задпоставените приложения (апозиции) също се разглеждат като съчинителни конституенти, по-точно като координация със семантика за спецификация (де Врийс/de Vries 2002: 212). Синтактичната зависимост на задпоставените приложения в български обаче се маркира от съгласуването с опорното съществително, с други думи, не намираме основания задпоставените приложения да се разглеждат като съчинителни структури. При съществителните собствени имена задпоставените обособени приложения имат класификационна семантика (70.). При съществителните нарицателни имена задпоставените обособени приложения имат уточняваща семантика (71.). И в двата случая словоредът (задпоставеността) обуславя обособяването.

70. *Когато се намесва художникът Апостол, преводач и философ, ни става ясно.*

71. *Моите спомени, птици в нощта, скитат бездомни, скитат унесени...*

Някои автори разглеждат задпоставените приложения като редуцирани относителни определителни изречения (Delorme and Dougherty 1972) или обратно: нерестрик-

тивните релативни изречения са разширени апозиции (задпоставени приложения) (де Врийс/de Vries 2002: 215).

72. ... *весталки били наричани девствените, (които са) жрици на Веста, (която е) римската богиня на домашното огнище ...*

Основание за интерпретация на задпоставените приложения като съкратени определителни изречения дава разместването на опорното съществително и задпоставеното приложение, при което не може да се използва рефлексивно притежателно местоимение (което трябва да се интерпретира като друго съществително в рамките на минимална област, която не надхвърля рамките на простото изречение).

73.а. *Само тоя насмешлив израз на лицето, почти маска, (той), бе взел от покойния си; баща, гуляйджията, който също бе починал от инфаркт при доста съмнителни обстоятелства.*

73.б. *Само тоя насмешлив израз на лицето, почти маска, (той), бе взел от гуляйджията, покойния *си; баща, който също бе починал от инфаркт при доста съмнителни обстоятелства.*

С други думи, имаме основания да определим структурата със задпоставено приложение също като малко релативно изречение. Подлогът на този тип малко релативно изречение (с предикат съществително име) също винаги съвпада в български с опорното съществително.

В учебниците се използва словоредната маркираност като признак, който да помогне при разграничаване на обособяването: „Приложението е обособено, ако е след поясняваното съществително име“ (Михайлова и др./Mihaylova et al. 2018: 72).

4.3. Малки изречения

Освен релативните малки изречения разглеждаме още две структури: *съчинителни малки изречения* (74.) и *деепричастни малки изречения* (75.).

74. *Отзад в каруцата, завита донякъде с черга, сложила глава на черни селски възглавници, лежеше друга жена.*

75. *Набеденият пес се кротнал до дебелия дънер, правейки се, че търси по-удобно място.*

4.3.1. Съчинителни малки изречения

Това са така наречените сказуемни определения към подлога, които също са релативни малки изречения. Ако са разположени непосредствено до опорното съществително (което е подлог), тяхното поведение (включително условията за обособяване) е на релативни малки изречения (76.).

76. *Озовал се на площадката, Джери съобрази да се изправи на четири крака ...*

Ако между съществителното подлог и релативното малко изречение се намира глаголът (предикатът на изречението), семантиката се променя: малкото изречение се свързва семантично не само с подлога, но и с изреченския предикат (сказуемото).

77. *След време Рачо напуцаше работата си и заживяваше пак постарому, безгрижен и свободен като птица.* (Дядо Рачо е безгрижен и свободен. Живее безгрижен и свободен).

Тъй като подложното съществително и малкото изречение не са непосредствено едно до друго, а малкото изречение има семантична връзка не само с подлога, но и със сказуемото на простото изречение, в което е включено, ги наричаме съчинителни малки изречения. Семантиката между простото изречение и малкото изречение е съчинителна (както при две съчинени изречения с кореферентен подлог), но е между два изреченски предиката, от които само единият има изреченски признаци, а другият – не. Предикатът на малкото изречение се характеризира със загубата на някои признаци на изреченския предикат (лице, време, свидетелственост).

При този вид обособени части са налице признаците: отнасяне към съществително (съгласуване с подлога на изречението) и граматическа маркираност (липса на членуване). Ако се спазва изискването за словоредна маркираност, задпоставените по отношение на глагола съчинителни малки изречения не би трябвало да се обособяват структурно, но могат да подлежат на авторско обособяване (Коева/Коева 2010: 152).

При словоредна промяна в позицията на малкото изречение (в препозиция по отношение на глагола) обособяването е структурно и пунктуацията е задължителна.

4.3.2. Деепричастни малки изречения

Наричаме деепричастията деепричастни малки изречения, защото споделят характеристиките на малките изречения: наличие на изреченски предикат, който не се реализира като такъв и е загубил признаци като лице, число, време, залог, свидетелственост. Известно е, че „деепричастията посочват, че техният субект, неозначен по никакъв начин формално от тях (за разлика от сегашните деятелни причастия), произвежда действие или е в състояние, което е *едновременно* с действието на сказуемото в изречението, без оглед на времето на неговия глагол“ (Ницолова/Nitsolowa 2008: 440). Направено е следното наблюдение: „Обикновено субектът на деепричастието е кореферентен с подлога в изречението, както гласи и книжовната норма. Би могло да се допусне обаче субектът на деепричастието да не е кореферентен с подлога, а да е допълнение в изречението, ако той изпълнява семантичната роля експериенцер, т.е. носител на психическо или физиологическо състояние ...“ (Ницолова/Nitsolowa 2008: 440).

78. *„Гледайки през прозореца, на него му се стори, че видя човек на двора.“* (Ницолова/Nitsolowa 2008: 440)

При този вид обособени части са налице признаците: отнасяне към съществително (съгласуване с подлога на изречението) и граматическа маркираност (липса на членуване). Ако се спазва изискването за словоредна маркираност, задпоставените по отношение на глагола малки изречения не би трябвало да се обособяват.

Изразявани са противоположни мнения във връзка със задължителното обособяване на деепричастията. „Обстоятелствата, изразени с деепричастие (обикновено повече или по-малко разширени), се обособяват винаги“ (Андрейчин/Andreychin 1978 (1944): 384). Също така е отбелязано, че по отношение на синтактичната позиция и синтактичните зависимости няма разлика между (съчинително, б.м.) малко изречение и деепричастно малко изречение (Коева/Коева 2010: 152).

79.а. *Иван застива седнал.*

79.б. *Иван застива, седейки.*

При всички случаи една от трите възможности трябва да се възприеме изрично: деепричастията винаги се обособяват; деепричастията винаги се обособяват в препозиция по отношение на глагола, с който се свързват; деепричастията винаги се обособяват, с изключение на случаите, когато са разположени непосредствено след глагола, с който се свързват, и нямат собствени пояснения (правилото е сложно, но отговаря на интонационната оформеност). Пряката аналогия с обстоятелствени изречения (маркираност на структура посредством формата на деепричастието; началната позиция на деепричастието в деепричастното малко изречение; изразяването на аргументите на глагола, от който е образувано причастието, и на някои негови адюнкти; семантиката на връзката между главния предикат и деепричастния предикат; липсата на словоредни ограничения) дава основание за структурно обособяване във всички позиции.

80. *Дядо Йоцо беше издъхнал, поздравявайки нова, свободна България.*

4.4. Обособени обстоятелствени пояснения

По отношение на задължителното (структурно) обособяване на обстоятелствените пояснения се посочва, че „най-често се обособяват обстоятелства за място и време, които разкриват по-точно смисъла на друго обстоятелство преди тях“ (Андрейчин/Andreychin 1978 (1944): 383), като се препоръчва обстоятелствата да не се обособяват. Подобно е и становището, че „незадължителните обстоятелства имат относително нефиксиран словоред, по тази причина подлежат само на авторско обособяване и следователно пунктуацията е незадължителна“ (Коева/Коева 2010: 152).

Актуалните учебници дават обаче различни предписания.

„Обстоятелствените пояснения се обособяват, когато са от един и същи вид – за време, за място и т.н.“ (Ангелова и др./Angelova et al. 2018 :68). „Ако в просто изречение има едно до друго две обстоятелствени пояснения от един и същи вид и второто конкретизира първото, то второто е обособено обстоятелствено пояснение“ (Васева и Велева/Vaseva and Veleva 2018: 56). „Изрази, които уточняват, конкретизират друго обстоятелствено пояснение от същия вид и се намират непосредствено след него (това обособяване не е задължително – то е по желание на говорещия)“ (Михайлова и др./Mihaylova et al. 2018: 73). Според нас последната дефиниция отговаря на реалните усло-

вия за обособяване, като характеристиката да конкретизира може да се отнася както към подчинена част, така и към съчинително свързвана част. Във втория случай, ако няма авторско обособяване, трябва еднородните части да се отделят със запетая. Случаите на няколко незадължителни обстоятелства от един и същи вид – за време, за място и т.н. – трябва да се интерпретират като повторени (еднородни, б.м.) части на изречението, които се отделят пунктуационно (Коева/Коева 2010: 152).

81.а. *На поляната край село се бяха събрали много хора. (край село е несъгласувано определение към поляната)*

81.б. *На поляната, **край село**, се бяха събрали много хора. (авторско обособяване)*

82.а. *През есента, след жътва се горят стърнищата. (съчинително свързване, еднородни части)*

82.б. *През есента, след жътва, се горят стърнищата. (авторско обособяване)*

Структурно обособяване според нас има, ако се изпусне вторият предлог.

83.а. *Видях Богородица Перивлепта на хълма, **на най-високото място на горния град**. (съчинително свързване, еднородни части)*

83.б. *Видях Богородица Перивлепта на хълма (**най-високото място на горния град**). (структурно обособяване)*

4.5. Обособени несъгласувани определения (задпоставени предложни групи)

Приемаме, че: „обособяването на несъгласуваните определения не се налага от структурните особености на изречението, а от субективното желание на автора“ (Недев/Nedev 1992: 178).

84. *Но вълшебството на торбичката в ръцете на разголениа, **като сатир**, митнически служител беше ненадминато. (авторско обособяване)*

Структурното обособяване на несъгласуваните определения се характеризира със словоредна промяна – позиция пред главното съществително (ако е възможна) и задължително би трябвало да се маркира пунктуационно.

85. ***Като вид „игра“**, гръцката трагедия има извори в по-древните ритуали и фолклор на балканските народи – сватбените и погребалните ритуали. (структурно обособяване)*

5. Заключение

Краткият преглед на случаите на структурно (задължително) обособяване ни позволява да направим следното обобщение. Задължителното обособяване се проявява при изразяването на подчинителни отношения между част на изречението и изреченски предикат, който не се е реализирал като такъв, при изразяването на определен вид координативно отношение (спецификация), при промяна спрямо обичайния словоред или при изпускането на предлог при еднородни обстоятелствени пояснения.

Малките изречения, които са свързани подчинително към опорно съществително (релативни малки изречения: съгласувани определения и приложения) или опорен глагол (деепричастни малки изречения), задължително се обособяват.

Съчинително свързаните апозиции, изразяващи отношение на спецификация, винаги се обособяват. По този начин може да се обособява всяка част на изречението.

Съчинителните малки изречения (сказуемни определения към подлога) се обособяват задължително в препозиция по отношение на глагола.

Обстоятелствените пояснения се обособяват задължително при изпускане на предлога на второто еднородно обстоятелствено пояснение.

Задпоставените несъгласувани определения се обособяват задължително в препозиция по отношение на опорното съществително (ако словоредната промяна е възможна).

На авторско обособяване подлежат съгласуваните определения, задпоставените несъгласувани определения, съчинителните малки изречения и обстоятелствените пояснения.

Цитирана литература / References

- Ангелова и др. 2018: *Ангелова Т., Дачева, Г., Радева-Гезенчова, Б.* Български език за 7. клас. София: Издателство „Просвета – София“ АД. (Angelova et al. 2018: *Angelova T., Dacheva, G., Radeva-Gezenchova, B.* Balgarski ezik za 7. klas. Sofia: Izdatelstvo “Prosveta – Sofia” AD.)
- Андрейчин 1978 (1944): *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София: Издателство „Наука и изкуство“. (Andreychin 1978 (1944): *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia: Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“.)
- Васева и Велева: 2018: *Васева М., Т. Велева.* Български език за 7. клас. София: Издателство „Просвета АзБуки“ ЕООД. (Vaseva and Veleva: 2018: *Vasema M., T. Veleva.* Balgarski ezik za 7. klas. Sofia: Izdatelstvo “Prosveta AzBuki” EOOD.)
- Георгиева 1983: *Георгиева.* Обособени части на изречението. – В: *Грамматика на съвременния български книжовен език*, т. 3 *Синтаксис*, ред. К. Попов, София: Издателство на Българската академия на науките, 222–243. (Georgieva 1983: *Georgieva.* Obosobeni chasti na izrechenieto. – V: *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik*, t. 3 *Sintaksis*, red. K. Popov, Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, 222–243.)
- Коева 2001a: *Коева, Св.* Кратка практическа граматика на българския език. София: Издателство „Труд“. (Koeva 2001a: *Koeva, Sv.* Kratka prakticheska gramatika na balgarskiya ezik. Sofia: Izdatelstvo “Trud”.)
- Коева 2001b: *Коева, Св.* Малки изречения. – В: *Съвременни синтактични теории. Помагало по синтаксис*, съставител С. Коева, Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 61–68. (Koeva 2001b: *Koeva, Sv.* Malki izrecheniya. – V: *Savremenni sintaktichni teorii. Pomagalo po sintaksis*, sastavitel Sv. Koeva, Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, 61–68.)
- Коева 2010: *Коева, Св.* Пунктуация на обособените части. – *Български език. Приложение*. 145–153. (Koeva 2010: *Koeva, Sv.* Punktuatsiya na obosobenite chasti. – *Balgarski ezik. Prilozhenie*. 145–153.)
- Коева 2014: *Коева, Св.* Balgarskiyat natsionalen korpus v konteksta na svetovnata teoriya i praktika. – V: *Ezikovi resursi i tehnologii za balgarski, sast. Koeva, Sv.* Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 29–52.)
- Коева 2018: *Коева, Св.* Типология на подчинените изречения към прилагателно име в български. – В: *Orbis Linqvarium*, кн. 16, бр. 2, 122–132. (Koeva 2018: *Koeva, Sv.* Tipologiya na

- podchinenite izrechenia kam prilagatelno ime v balgarski. – V: *Orbis Linqvarium*, kn. 16, br. 2, 122–132.)
- Коева 2019: *Коева, Св.* Комплементите в български. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 14–15 май 2019 г.). В. Мичева, Д. Благоева, С. Колковска, Т. Александрова, Х. Дейкова (отг. ред.). София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 57 – 68. (Коева 2019: *Koeva, Sv.* Komplementite v balgarski. – V: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Institutata za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“* (Sofia, 14–15 may 2019 g.). V. Micheva, D. Blagoeva, S. Kolkovska, T. Aleksandrova, H. Deykova (otg. red.). Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 57–68.)
- Михайлова и др. 2018: *Михайлова В., Р. Станчева, Й. Тишева, Б. Борисов.* Български език за 7. клас. София: Издателство „Просвета – София“ АД. (Mihaylova et al. 2018: *Mihaylova V., R. Stancheva, Y. Tisheva, B. Borisov.* Balgarski ezik za 7. klas. Sofia: Izdatelstvo “Prosveta – Sofia” AD.)
- Недев 1992: *Недев, Ив.* Синтаксис на съвременния български книжовен език. София: ДФ „Бряг – Принт“ Варна. (Nedev 1992: *Nedev, Iv.* Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sofia: DF „Bryag – Print“ Varna.)
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)
- НПРБЕ 2002: *Нов правописен речник на българския език. ред. В. Станков.* София: Издателство „Хейзъл“. (NPRBE 2002: *Nov pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* red. V. Stankov. Sofia: Izdatelstvo “Heyzal”.)
- ОПРБЕ 2012: *Вл. Мурдаров, Т. Александрова, Р. Станчева, К. Чаралозова, М. Димитрова, К. Викторова, М. Лакова, П. Костадинова, М. Томов, Н. Паскалев, И. Стоилова, А. Атанасова.* Официален правописен речник на българския език. София: Издателство „Просвета – София“ АД. (OPRBE 2012: *Vl. Murdarov, T. Aleksandrova, R. Stancheva, K. Charalozova, M. Dimitrova, K. Viktorova, M. Lakova, P. Kostadinova, M. Tomov, N. Paskalev, I. Stoilova, A. Atanasova.* Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: Izdatelstvo „Prosveta – Sofia“ AD.)
- ПРБКЕ 1970: *Л. Андрейчин, Вл. Георгиев, Ив. Леков, Ст. Стойков.* Правописен речник на българския книжовен език. (седмо стереотипно издание). София: Издателство „Наука и изкуство“. (PRBKE 1970: *L. Andreychin, Vl. Georgiev, Iv. Lekov, St. Stoykov.* Pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik. (sedmo stereotipno izdanie). Sofia: Izdatestvo „Nauka i izkustvo“.)
- ПРСБКЕ 1983: *Правописен речник на съвременния български книжовен език.* ред. Ел. Георгиева, В. Станков. София: Издателство на Българската академия на науките. (PRSBKE 1983: *Pravopisen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* red. El. Georgieva, V. Stankov. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.)
- Янакиев 1980: *Янакиев, М.* Употреба на запетаята (общи положения). – В: *Помагало по български правопис и пунктуация*, съст. Р. Ницолова, В. Радева, София: Издателство „Наука и изкуство“, 360–365. (Yanakiev 1980: *Yanakiev, M.* Upotreba na zapetayata (obshti polozhenia). – V: *Pomagalo po balgarski pravopis i punktuatsiya*, sast. R. Nitsolova, V. Radeva, Sofia: Izdatelstvo “Nauka i izkustvo”, 360–365.)
- Delorme and Dougherty 1972: Delorme E., Dougherty R. Appositive NP Constructions. – In: *Foundations of Language* 8, 2–29.
- De Vries 2002: *de Vries, M.* The Syntax of Relativization. Utrecht: LOT.
- Kraak and Klooster 1968: *Kraak A., Klooster W.* Syntaxis. Culemborg: Uitgeverij Stam-Kemperman N.V.
- Lehmann 1984: *Lehmann, C.* Der Relativsatz. Tübingen: Gunter Narr Verla.

Quirk, R. et al. 1985: *Quirk R., Greenbaum S., Leech G, and Svartvik J.* A comprehensive grammar of the English language. Fifteenth impression. London: Longman.

The Nature of Parentheses

Svetla Koeva

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

svetla@dcl.bas.bg

Abstract

The paper discusses the parentheses in Bulgarian. It is pointed out that in spelling dictionaries of the last fifty years the punctuation rules for parentheses are clear and relatively simple (with some exceptions). Difficulties in the punctuation marking of the parentheses are due to two major factors: the intonational and punctuation marking of parentheses in some cases is structurally determined, and in others it is not; the term parentheses refers to a variety of syntactic structures in Bulgarian. The study describes the cases of structurally determined (obligatory) parentheses and their syntactic structure: relative small clauses; coordinative small clause; verbal adverb small clause; coordinative appositions; prepositional adjuncts of a equal type with a missing preposition.

Key words: parentheses, structurally determined parentheses, punctuation of parentheses

Svetla Koeva

Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Устойчивите глаголно-именни словосъчетания в българския и руския език

Димитрина Лесневская
Университет за национално и световно стопанство
demetra3@gmail.com

Резюме

В статията се разглежда аналитичната тенденция на употреба на устойчиви глаголно-именни словосъчетания в руския и българския език. Проследява се трактовката на въпроса в руската и българската фразеологична школа. Съпоставят се различните схващания за характерните признаци на устойчивите глаголно-именни словосъчетания и различните им наименования, представени са различните им класификации според различните подходи. Коментират се двата главни подхода на изследване на устойчивите глаголно-именни колокации – семантичният и функционалният. Определя се ролята им на стилови маркери в различните функционални стилове на българския и руския език. Посочва се мястото им в чуждоезиковото обучение, в частност при обучението по руски език като чужд в българска среда.

Ключови думи: устойчиви глаголно-именни словосъчетания, колокации, компликативност, български език, руски език

1. Увод

В съвременния български и руски език, както и в другите съвременни езици, се наблюдава аналитичната тенденция на употреба на устойчиви глаголно-именни словосъчетания, които по своята същност представляват перифрази на съответните глаголи: б. *оказвам / окажа съдействие – съдействам*; р. *оказывать / оказать содействие – содействовать*. Интересът към тези словосъчетания при преподаването на руски език като чужд в България нараства през 80-те години на миналия век, когато българските преподаватели по руски език имат възможност да се запознаят с богатата руска методическа и теоретическа литература по въпроса, като се започне от популярния речник на устойчивите глаголно-именни словосъчетания на руски език на В. М. Дерibas (Дерibas/Deribas 1983) и се стигне до многобройни статии по темата от Н. М. Лариохина, П. А. Лекант, Д. Н. Шмелев, Н. А. Лобанова и др. в известните списания „Русский язык в школе“, „Иностранные языки в школе“, „Русский язык за рубежом“, „Филологические науки“. Обръща се голямо внимание на употребата на тези словосъчетания в различните функционални стилове, като научната теория на функционалната стилистика (Пермската стилистична школа с титуляр професор Мария Кожина) става основа на чуждоезиковото обучение в нефилологическите вузове (Лесневская/Lesnevskaya 2001). При преподаването на руски език в тогавашния ВИИ „Карл Маркс“ на студенти – бь-

дещи икономисти, дипломати и журналисти, се целеше стилово разграничение на подстиловте на научната реч, езика на бизнеса и средствата за масова информация в съдържанието на обучението, като темата за устойчивите глаголно-именни словосъчетания като стилови маркери на руските и българските подезици на науката, деловата реч и речта на медиите заемаше значимо място (Лесневская/Lesnevskaya 1985). С годините интересът към тези словосъчетания не намаля и в настоящата епоха на глобализацията още повече се засилва във връзка с взаимовлиянието и взаимопроникването на езиците и налагането на английски език като лингва франка. В тази връзка отбелязваме, че сред славянските езици руският език е световен (международен) език, който традиционно се изучава в България, поради което съпоставителни руско-български теоретични и методически изследвания са необходими и в сегашния период на интернационализация и активно образуване на нова лексика. В следващото изложение ще проследя в хронологичен план развитието на проблематиката за устойчивите глаголно-именни словосъчетания в руския и българския език, като разгледам терминологичния апарат, класификациите, типове колокативна компликативност и стиловата значимост. Ще се постарая да набележа задачите пред българските слависти – българисти и русисти – относно бъдещата работа, свързана с темата за дадените словосъчетания в рамките на фразеологията и лингводидактиката.

2. Изложение

Ще проследим трактовката на дадената проблематика в класическата и посткласическата руска фразеологична школа (от В. В. Виноградов, С. Г. Гаврин, Н. Н. Амосова до В. Н. Телия, А. В. Кунин, Л. А. Уралова, В. Л. Дашевская, В. М. Мокиенко, Е. Б. Черкасская, В. Л. Калимуллина, С. В. Лобанова), както и в българската фразеологична школа (К. Ничева, С. Буров, К. Кабакчиев, С. Спасова-Михайлова, Л. Крумова-Цветкова, М. Тодорова). През 80-те години на миналия век академик В. В. Виноградов разработва основите на фразеологията, като включва „фразеологическите сочетания“ от типа на *заклятый враг*, *одержать победу* във фразеологичния корпус. За посткласическата руска фразеологична школа е характерно включването на всички устойчиви производими свръхсловни наименования към фразеологичния корпус. Така, В. Н. Телия (Телия/Teliya 1996) разграничава шест базови класове фразеологизми: идиоми, които са ядрото на фразеологичния корпус, фразеологични съчетания, паремии, речеви штампи и крилати изрази. А. В. Кунин определя фразеоматиката като раздел на фразеологията, изучаваща устойчивите словосъчетания с нефразеологичен характер, като ги нарича „фразеоматични словосъчетания“ (Кунин/Kunin 1970). Според Кунин основен признак на т.нар. „фразеоматическите комплекси“ е отсъствието на преносно значение, а основен критерий за отделяне е свързаността („связанность“), получила наименованието „компликативност“ – определени синтактично-фразеологични условия на фразообразу-

ващия глаголен компонент при автономност на именния компонент, представляващ номинативното ядро на словосъчетанието (Гаврин/Gavrin 1974; Дашевская/Dachevskaya 1979). За В. Н. Телия това са „лексическите колокации с аналитически тип на значения“, намиращи се на периферията на фразеологията, където ядрото се заема от идиомите (Телия/Telija 1981), а за Г. И. Климовская – „вербативните синлекси“ (Климовская/Klimovskaya 2008). През 2010 г. Климовская съставя учебен тълковен речник на устойчивите съчетания на руски език (Климовская/Klimovskaya 2010).

Перифразите на простите глаголи (*давам съвет – съветвам; правя опит – опитвам*) са от групата на „колокациите“ и представляват гранични случаи във фразеологията според К. Ничева и С. Калдиева-Захариева. Според М. Тодорова глаголно-именните словосъчетания с поддържащи (леки) глаголи представляват „колокеми“, които са подтип „композиции“ (англ. compounds) или „компаунди“ (Тодорова/Todorova 2015).

Известни са различни класификации на устойчивите глаголно-именни словосъчетания според известните основни научни подходи – семантичния и функционалния (Лобанова/Lobanova 2013). Семантичният подход води до класификация на съчетанията според различните типове съчетаемост и различната степен на семантична свързаност. Такъв е подходът на В. Н. Телия, която включва в състава на фразеологичния корпус идиомите (ядрото на корпуса) и периферията, заета от лексикалните колокации с аналитичен тип на значението (*оказатъ помощь*). Функционалният подход, който е изследван от Г. И. Климовская, води до класификация от гледна точка на изпълняваната от вербативните синлекси функция, която се характеризира с експресивно-стилова неутралност, като глаголният компонент може да се употребява в преносно значение: *нести ведро, но нести ответственность*.

Г. С. Гарвин разработва компликативния метод на изследване на глаголно-именните колокации (ГИК), като фразеоматичната компликативност е обект на изследване в трудовете на В. Л. Калимулина (Калимулина и др./Kalimulina et al. 2010). Р. Стоичков определя „колокативната компликативност“ на ГИК като функционална и семантична усложненост поради свързаността на глагола и съществителното (Стоичков/Stoichkov 2017). Стоичков разграничава компликативност от общ и частен характер, компликативност на граматичното и лексикалното значение, смесена компликативност, а така също и висока и ниска степен на компликативност (Стоичков/Stoichkov 2017: 511). Колокативната компликативност от общ характер е в рамките на определен стил според езиковите норми и прагматичните правила, напр. *образувам дознание*. Колокативната компликативност на граматичното значение отразява характеристика на действието: фаза на действието, повтораемост/неповтораемост на действието, пределност/непределност и др., напр. б. *завързвам дружба* – р. *завязывать дружбу*; б. *водя война* – *вести войну*; б. *поставям изисквания* – р. *выдвигать требования*. Колокативната компликативност на лексикалното значение отразява усложнение в семантичен план, като отра-

звява такива наслагвания в характеристиката на действието като оценка, каузация, начин и др., напр. б. *нося радост* – р. *нести радость*; б. *предизвиквам паника* – р. *вызывать панику*; б. *налагам вето* – р. *налагать вето*. Смесената колокативна компликативност представлява съвместяване на компликативност на граматичното и лексикалното значение, напр.: б. *задълбочавам противоречията* – р. *углублять противоречия* (смесване на пределност, субектна насоченост, каузация, начин). Ниска е компликативността, когато усложнението се състои от един или два компликативиращи компонента, напр. усложнението е само начална фазовост на действието при б. *залавям се за работа* – р. *братяся за работу*. Висока е степента на компликативност при наличие на три и повече компоненти, усложняващи действието, напр. б. *внушавам надежда* – р. *внушать надежду* (комбинация от пределност, субектна насоченост и каузация).

Във връзка с анализирания в български език (Градинарова/Gradinarova 2012) голяма активност имат десемантизираните глаголи в рамките на „описателните предикати“ *правя/направя, извършвам*, напр. *правя рекламация, извършвам строеж*. Устойчивите глаголно-именни словосъчетания изпълняват ролята на стилови маркери в научния, официално-деловия и публицистичния функционален стил, като всеки подезик притежава тематично определен състав от тези съчетания. За чуждоезиковото обучение е важно да се определят тези тематични групи и да се включат в учебното съдържание (Лесневская/Lesnevskaya 2016). Така, при изучаването на прагмалингвистичните особености на епистоларния дискурс в съпоставителен аспект върху материал от руски и български търговски писма се установяват редица специфични модели на речево поведение, съдържащи характерни устойчиви глаголно-именни словосъчетания, напр. б. *поемаме задължение*; р. *принимаме обаятелство* (Лесневская/Lesnevskaya 2018: 108). В деловите писма се употребяват редица речеви штампи, характерни за речевия етикет: б. *обръщам се с молба*; р. *обращаться с просьбой*.

3. Заключение

В съвременната руска и българска фразеологична школа въпросът за устойчивите глаголно-именни словосъчетания продължава да е актуален както в теоретичен, така и в прагматичен план. В чуждоезиковото обучение глаголно-именните колокации заемат значимо място. При обучението по руски език като чужд в българска аудитория се правят съпоставки между ГИК в двата славянски езика, като се търси както сходството, така и различието между тях, срв. р. *произвести впечатление* и б. *правя впечатление*. В настоящата епоха на глобализация е необходимо съпоставяне на руските и българските комплекти от модели на речевото поведение, в състава на които влизат ГИК. Необходима е стандартизация на моделите в рамките на деловото и професионалното общуване и прилагането на тази стандартизация в учебния процес на преподаване

на руски език в българска среда в рамките на европейското межкултурно чуждоезиково образование.

Цитирана литература / References

- Гаврин 1974: *Гаврин, С. Г.* Фразеология современного русского языка. Пермь: ПГПИ. (Gavrin 1974: *Gavrin, S. G.* Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka. Perm': PGPI.)
- Градинарова 2012: *Градинарова, А. А.* К проблеме изучения описательных предикатов в сопоставительном плане (русский язык vs. Болгарский язык). – *Acta Linguistica*, Vol 6, 2, с. 105–114. (Gradinarova 2012: *Gradinarova, A. A.* K probleme izucheniya opisatel'nykh predikatov v soropostavitel'nom plane (russkiy yazyk vs. Bolgarskiy yazyk). – *Acta Linguistica*, Vol 6, 2, s. 105–114.)
- Дашевская 1979: *Дашевская, В. Л.* Фразеоматические комплексы и проблема сочетаемости. – В: *Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца*, вып. 145. Москва, с. 124–128. (Dashkevskaya 1979: *Dashevskaya, V. L.* Frazeomaticheskiye komplekxy i problema sochetaemosti. – V: *Sbornik nauchnykh trudov MGPIIYA im. M. Toreza*, vyp. 145. Moskva, s. 124–128.)
- Дерибас 1983: *Дерибас, В. М.* Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка. Словарь-Справочник. Изд. 3-е. Москва: Русский язык. (Deribas 1983: *Deribas, V. M.* Ustoychivyye glagol'no-imennyye slovosochetaniya russkogo yazyka. Slovar'-Spravochnik. Izd. 3-ye. Moskva: Russkiy yazyk.)
- Калимуллина и др. 2010: *Калимуллина В. М., Л. Ч. Латыпова, А. Ф. Батырова.* Фразеоматические словосочетания: роль слов-компонентов в формировании их семантики. – *Вестник Башкирского университета*, Т. 156, № 1, с. 53–55. (Kalimullina i dr. 2010: *Kalimullina V. M., L. Ch. Latypova, A. F. Batyrova.* Frazeomaticheskiye slovosochetaniya: rol' slov-komponentov v formirovaniy ikh semantiki. – *Vestnik Bashkirskogo universiteta*, T. 156, № 1, s. 53–55.)
- Климовская 2008: *Климовская, Г. И.* Дело о синлексах (к вопросу о функциональном подходе к номинативному материалу языка). – *Вестник ТГУ*, вып. 3, с. 44–54. (Klimovskaya 2008: *Klimovskaya, G. I.* Delo o sinleksakh (k voprosu o funktsional'nom podkhode k nominativnomu materialu yazyka). – *Vestnik TGU*, vyp. 3, s. 44–54.)
- Климовская 2010: *Климовская, Г. И.* Толковый словарь устойчивых словосочетаний русского языка. Томск: Изд. НТЛ. (Klimovskaya 2010: *Klimovskaya, G. I.* Tolkovyy slovar' ustoychivykh slovosochetaniy russkogo yazyka. Tomsk: Izd. NTL.)
- Лесневская 1985: *Лесневская, Д.* Устойчивите глаголно-именни словосъчетания като стилообразуващи средства на руския и българския подезиси на икономиката, дипломацията и публицистиката. – В: *Научни трудове на ВТУ „Ангел Кънчев“*, Т. 27, Серия 4, Русе, с. 117–123. (Lesnevskaya 1985: *Lesnevskaya, D.* Ustoychivite glagolno-imenni slovosochetaniya kato stiloobrazuvashhti sredstva na ruskiya i balgarskiya podezitsi na ikononikata, diplomatsiyata i publitsistikata. – *Nauchni trudove na VTU „Angel Kanchev“*, T. 27, Seriya 4, Ruse, s. 117–123.)
- Лесневская 2001: *Лесневская, Д.* Функционалната стилистика и чуждоезиковото обучение в икономически ВУЗ. – В: *Сб. Юбилейна международна конференция*, том 2. Свищов: СА „Д.А. Ценов“, с. 351 – 356. (Lesnevskaya 2001: *Lesnevskaya, D.* Funktsionalnata stilistika i chuzhdoezиковoto obuchenie v ikononicheski VUZ. – V: *Sb. Yubileyna mezhdunarodna konferentsiya*, tom 2. Svishtov: SA “D.A. Tsenov”, s. 351–356.)
- Лесневская 2016: *Лесневская, Д.* Прагмалингвистические особенности эпистолярного дискурса в обучении РКИ в болгарской аудитории. – В: *Русский язык и культура в зеркале перевода*. Москва: МаксПрогресс, с. 276–284. (Lesnevskaya 2016: *Lesnevskaya, D.* Pragmalingvisticheskiye osobennosti epistol'yarnogo diskursa v obuchenii RKI v bolgarskoy auditorii. – V: *Russkiy yazyk i kul'tura v zerkale perevoda*. Moskva: MaksProgress, s. 276–284.)

- Лесневская 2018: *Лесневская, Д.* Прагмалингвистические особенности эпистолярного дискурса в сопоставительном аспекте (на материале русских и болгарских коммерческих писем). – В: *Славянска филология*. Том 26. Доклади за XVI международен конгрес на славистите. Белград, Сърбия, 20–27 август 2018. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 105–112. (Lesnevskaya 2018: *Lesnevskaya, D.* Pragmalingvisticheckiye osobennosti epistolnyarogo diskursa v sopostavitel'nom aspekte (na materiale russkikh i bolgarskikh kommercheskikh pisem). – V: *Slavyanska filologiya*. Том 26. Dokladi za XVI mezhduнароден конгрес на slavistite. Belgrad, S"rbiya, 20–27 avgust 2018. Sofiya: Izd. na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 105–112.)
- Лобанова 2013: *Лобанова, С. В.* Классификация устойчивых глагольно-именных сочетаний в современном русском языке: подходы и проблемы. – *Вестник ТГПУ*, 10 (138). с. 163–166. (Lobanova 2013: *Lobanova S. V.* Klassifikatsiya ustoychivykh glagol'no-imennykh sochetaniy v sovremennom russkom yazyke: podkhody i problemy. – *Vestnik TGPU*, 10 (138). s. 163–166.)
- Стоичков 2017: *Стоичков, Р.* Лексико-граматично взаимодействие между конститuentите на глаголно-именните колокации (Върху материал от българския и английския език). – В: *Езикът на науката и науката за езика. Юбилеен сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Мария Попова*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 504–513. (Stoichkov 2017: *Stoichkov R.* Leksiko-gramatichno vzaimodeystvie mezhdu konstituentite na glagolno-imennite kolokatsii (Varhu material ot balgarskiya i angliyskiya ezik). – V: *Ezikat na naukata i naukata za ezika. Yubileen sbornik v chest na chl.-kor. prof. d.f.n. Mariya Popova*. Sofiya: Izd. na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 504–513.)
- Телия 1996: *Телия, В. Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа „Языки русской культуры“. (Teliya 1996: *Teliya, V. N.* Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekty. Moskva: Shkola “Yazyki russkoy kul'tury”.)
- Тодорова 2015: *Тодорова, М.* Типология и свойства на устойчиви словосъчетания в българския език. Глаголни фразелогизми. Дисертация за присъждане на н. ст. „доктор“. София, 2015. (Todorova 2015: *Todorova, M.* Tipologiya i svoystva na ustoychivi slovosachetaniya v balgarskiya ezik. Glagolni frazelogizmi. Disertatsiya za prisazhdane na n. st. “doktor”. Sofiya, 2015.)

Steady Verbal-Nominal Combinations in Bulgarian and Russian Languages

Dimitrina Lesnevskaya
University of National and World Economy
demetra3@gmail.com

Abstract

The paper examines the analytical tendency of using the steady verbal-nominal combinations in the Russian and Bulgarian languages. The question of steady verbal-nominal combinations in Russian and Bulgarian scientific Schools is considered. The different concepts of characteristic signs of the steady verbal-nominal combinations, their different names, their different classifications according to different approaches are presented. Two main approaches to the steady verbal-nominal combinations – semantic and functional are considered. Their role as stylistic markers in the different functional styles of Bulgarian and Russian is determined. Their place in foreign language teaching in particular Russian language learning as a foreign language in Bulgarian environment is pointed out.

Keywords: steady verbal-nominal combinations, collocations, complicativeness, Bulgarian language, Russian language

Dimitrina Lesnevskaya
University of National and World Economy
Studentski kompleks
1700 Sofia, Bulgaria

Дерективация на глаголи в съвременния български език

Надежда Костова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
kostova.n@ibl.bas.bg

Резюме

В доклада се разглеждат случаите, при които в съвременната реч някои възвратни глаголи се употребяват без *се*, т.е. загубват възвратността си. Изследва се лексикалната семантика на тези невъзвратни глаголи. Направените наблюдения показват, че процесът на дерективация води до промяна на формата, но не и на съдържателната страна на глаголите. В резултат на дерективацията възвратните глаголи се превръщат в непреходни невъзвратни глаголи, които по форма съвпадат със съответните преходни глаголи, а по значение остават тъждествени на възвратните глаголи.

Ключови думи: български език, глаголи, лексикална семантика

От известно време в изследвания за глаголната система на българския език се отбелязва тенденция към дерективация на глаголи, която се изразява в употреби на глаголи без *се*. Става дума за възвратни глаголи, които са с разделно оформена структура и съдържат словообразуващата частицата *се*. За тези глаголи е характерно това, че те са непреходни, че не могат да присъединяват пряко допълнение. Както отбелязва Й. Пенчев, „има се-глаголи, които не могат да се употребяват без *се* (така нар. „рефлекси-ва тантум“). Всички те са интранзитивни (всеки се-глагол е интранзитивен), такива глаголи не могат да дадат винителен падеж на свой аргумент, поради което такъв аргумент не може да бъде синтактично пряко допълнение“ (Пенчев/Penchev 1995: 405). В съвременната реч обаче някои от тези глаголи загубват възвратността си.

Без да говори за дерективация, още през 1985 г. Г. Армянов изброява „цяла редица глаголи с елемент *се*“, които неправилно се използват от журналисти в спортни коментари без частицата *се*, като *приземявам* вм. *приземявам се*, *боксирам* вм. *боксирам се*, *катеря* вм. *катеря се*, *фехтувам* вм. *фехтувам се* (Армянов/Armianov 1985: 182). В два от примерите на Армянов се вижда, че в изреченията просто липсва *се* (*Виждате колко добре приземява нашата гимнастичка; Той боксира от 7 години*). В третия пример се забелязват значителни промени: *Той е катерил върховете от най-висока трудност* вм. *Той се е катерил на (или по) върховете от най-висока трудност*.

Според П. Баракова е налице „очевидна тенденция към транзитивация и дерективация на глаголите в българския език“ (Баракова/Barakova 1999: 464). При изследване на тези процеси авторката обособява три групи: 1) транзитивация на невъзвратни

непреходни глаголи, 2) дерективация и транзитивация на възвратни глаголи, 3) дерективация на възвратни глаголи, която не е съпроводена с транзитивация. П. Баракова проследява протичането на двата процеса и стига до заключенията, че „дерективацията естествено предхожда транзитивацията“ и че транзитивацията не следва задължително след дерективацията (Баракова/Barakova 1999: 457). Отбелязва също отпадането на предлозите при транзитивацията на глаголите.

На тенденцията към дерективация обръща внимание Ст. Буров и посочва примери за унищожаване на възвратността при глаголи, при местоимения и при сегашни деятелни причастия (Буров/Burov 2017a). Буров отделя следните групи глаголи със *се*: 1) глаголи, които се употребяват като възвратни и невъзвратни без промяна на значението (*съмва* и *съмва се*, *скитам* и *скитам се*), като за тази група констатира, че е налице „съвременна тенденция за все по-честа употреба на невъзвратните варианти“ (Буров/Burov 2017a: 45); 2) глаголи, които губят своята възвратност, но остават интранзитивни, като някои от тях могат да имат и транзитивни употреби (*катеря се* – *катеря* – *катеря планината*); 3) глаголи, подложени на дерективация и транзитивация с цел приписване на каузативност (*разпадам се* – *не успяха да разпаднат нашата парламентарна група*, *боря се с* – *бори глада в Индия*).

При непреходни невъзвратни глаголи процесът на транзитивация води до същите резултати. Очертават се две групи: 1) глаголи, които при транзитивация се трансформират в каузативни (*общината може да фалира заради водния проект, който ще ^{коства} много средства* – *водният проект може да фалира общината*), 2) глаголи без промяна в лексикалната семантика, при които транзитивацията е свързана с елиминиране на съответните предлози (*спомагам за* – *процедури, които спомагат почистването и разкрасяването на тялото*, *повлиявам на* – *хранителната добавка повлиява функцията на никочните пътища*) (Буров/Burov 2015, 2017b). Както се вижда, тези глаголи не променят формата си, за разлика от глаголите, подложени на дерективация.

Може да обобщим, че при дерективация има две възможности относно съдържателната страна: глаголът без *се* да се използва като непреходен или като преходен, т.е. дерективацията да е съпроводена или не с транзитивация. Насочваме вниманието си към глаголи, които губят своята възвратност, но остават непреходни.

Моделът на семантично тъждество между възвратни глаголи и съответните непреходни глаголи без *се* е добре известен, напр. *ровя* и *ровя се*, *спирам* и *спирам се*. Л. Крумова посочва, че „в българския език има редица глаголи, при които глаголните форми със *се* и без *се* се покриват по значение, напр. *скитам* и *скитам се*, *синея* и *синея се*, *приближвам* и *приближавам се* и др.“ (Крумова/Krumova 1979: 76). М. Димитрова обръща внимание на конкуренцията между невъзвратен и възвратен глагол при изразяване на едно и също значение. Изследвайки двойките глаголи *добриввам* и *добривжавам се*, *приближвам* и *приближавам се*, тя стига до изводите, че „невъзвратният гла-

гол може да бъде непреходен (или да има такова значение) и неговото лексикално значение да съвпада със значението на възвратния“ и че „възвратният непреходен глагол може да загуби елемента *се* и съвпадайки по форма със съответния преходен глагол, чрез синтактичните си връзки да изрази непреходност като типичен невъзвратен непреходен глагол“ (Димитрова/Dimitrova 2003). Тук ще проследим използването на глаголите, изгубили своята възвратност, като същевременно се опитаме да намерим място за тяхното лексикографско отразяване.

Примерите за възвратни глаголи, които търпят дерефлективация и продължават да се употребяват като непреходни, в изброените изследвания са: *приземявам, боксирам, катеря, фехтувам, боря, гмуркам, пързаям, спускам, движа, инфектирам, разтоварвам, разпускам, отпускам*. Нашите наблюдения показват, че процесът на дерефлективация продължава да е активен и засяга както утвърдени лексеми, така и неологизми (*Излязоха резултатите от матурите, сайтът на МОН бъгна*. kanal3.bg, 3.06.2015; „*Левски*“ *възстановява след нулевото равенство с „Ботев“*. blitz.bg, 6.12.2015).

Новият глагол *бъгвам се* се свързва със субект на действието компютърна програма, сайт и означава ‘преставам да функционирам правилно поради грешки, бъгове’ (РНД/RND), а с други субекти като компютър, рутер, различни устройства има значение ‘повреждам се, развалям се’ (РНД/RND). При дерефлективация глаголът остава непреходен (*Фейсбук бъгна, никой не знае какво се случва!* plovdiv24.bg, 13.03.2019; *Оправете си сайта, бъгва постоянно*) и съвпада по форма с преходния глагол, който се използва с обект компютър (*Бъгнах компютъра с една програмка*), но се употребява много по-рядко. Следователно речниковата статия на *бъгвам* ще се разшири: непреходното значение ще се отбележи като второ значение след преходното и ще се тълкува ‘бъгвам се’.

Използването на глагола *възстановявам* вм. *възстановявам се* може да се отнесе към глаголи със сходна семантика, които също търпят дерефлективация (*Няколко са планините около София, които предлагат възможност на жителите и гостите на столицата да разтоварят сред природата*. bnr.bg, 26.10.2018; *Нападателят разпуска на Малдивите*. gong.bg, 26.06.2018; *разпускам с йога, отпускам в столичен клуб*). Непреходните значения на глаголите *разпускам* и *отпускам* вече са регистрирани (РБЕ/RBE), а при наличие на повече употреби ще бъдат включени в речниците и непреходни значения на глаголите *възстановявам* и *разтоварвам*.

Жаргонният глагол *друсам се* със значение ‘вземам наркотици’ се използва без *се* с непреходно и преходно значение (*Друса ли Жана?* dnes.bg, 27.03.2018; *Българинът „друса“ 10 тона дрога месечно*. monitor.bg, 18.10.2017), като от втория пример се вижда, че се елиминира и предлогът (*друса се с ханчета*), а значението на глагола се изравнява със значението на преходния глагол *употребявам* (който също се използва и като преходен, и като непреходен – *Той вече не употребява*). Следователно семантичната

структура на глагола *друсам* се обогатява с две значения: ‘друсам се’ и ‘употребявам наркотици’.

Глаголът *катеря се* претърпява дерективация, която в някои случаи е последвана от транзитивация, както посочва Ст. Буров. Глаголът *катеря се* използва като непреходен (*Отивам да катеря*) и като преходен (*Жена му катери планини с колело; Катерим върхове*), но в РБЕ/РВЕ е включен само със значение ‘изкачвам’ (*Ние продължаваме да катерим скалите*. Бл. Димитрова), липсва значението му ‘катеря се’. Преходните употреби на глагола са резултат от транзитивация с изпускане на предлога, без да се променя характерът на именната фраза: „...в изразите *спускам пистата* и *катеря върховете* от езика на спортистите и спортните деятели глаголите присъединяват пряко допълнение, което не е обект, а място на действието“ (Димитрова/Dimitrova 2003).

Г. Армянов отбелязва, че за разлика от *боксирам*, който се използва вместо *боксирам се*, глаголът *боря* не може да се появи в спортната област вместо *боря се* (Армянов/Armianov 1985: 182). Глаголът *боря* обаче има остаряло и диалектно значение ‘полагам усилия да преодолее големи трудности, страдания, за да постигна нещо, да превъзможна нещо’ (РБЕ/РВЕ), с което той е синоним на *боря се* (*Усеицаше, че силите ѝ я оставят, но, за да не ѝ се присмелят, тя бореше*. Ил. Блъсков; *Истина е, че ние занаятчиите бориме, колкото можем, ама с две ръце човек може ли да надделе!* Й. Радичков). Следователно и тук имаме случай на дерективация, несъпроводена от транзитивация. А транзитивните употреби на загубилия възвратността си глагол са многобройни (*Румъния бори корупцията*. duma.bg, 29.02.2012, *Правителството бори бедността с нов двугодишен план*. news.bg, 23.01.2019). Значението на глагола *боря* може да се определи като ‘полагам усилия да преодолее, да реша определен проблем’, а значението на *боря се* – ‘полагам усилия да се справя с определен проблем’ (*бори се с корупцията*).

Процесът на дерективация може да достигне своя предел, като конкуренцията между възвратния и невъзвратния глагол довежда не само до предпочитане на невъзвратния, но и до отпадане на възвратния, напр. при глаголите *фехтувам* и *фехтувам се* (отбелязани в една и съща заглавка в РСБКЕ/RSBKE и БТР/BTR със значение ‘бия се с шпага, рапира’), от които днес е останал само *фехтувам* (ОПРБЕ/OPRBE). Лексикографският въпрос е как да се представи значението на глагола, без да се използва възвратен глагол. Вероятно ‘участвам в бой с шпага, рапира’.

В някои случаи се стига до специализация на глаголите, напр. при *консултирам* и *консултирам се*. За значението и употребата на тези глаголи има езикова справка от Л. Крумова (Крумова/Krumova 1979), като за изясняване на семантиката е привлечена друга двойка глаголи – *съветвам* и *съветвам се*; направена е препоръка глаголът *консултирам* да се използва само в първото си значение – ‘давам указания, съвети, мнение на някого’. Използването на *консултирам* вместо *консултирам се* не се препоръчва,

макар че е отбелязано в РБЕ/РВЕ като второ остаряло значение (*Някакви смущения в областта на сърцето са го били накарали да консултира виенския професор; Данев ще направи една обиколка из провинцията все със същата мисия, да консултира видни лица за евентуално възобновяване на партията*).

От направените наблюдения става ясно, че процесът на дереклективация води до промяна на формата, но не и на съдържателната страна на глаголите. В резултат на дереклективация възвратните глаголи се превръщат в непреходни невъзвратни глаголи, които по форма съвпадат със съответните преходни глаголи, а по значение остават тъждествени на възвратните глаголи.

Лексикографското представяне на дереклективацията се изразява в добавяне на непреходни значения към речниковите статии на съответните преходните глаголи. Ако дереклективацията е съпроводена с транзитивация, тогава се добавя и преходно значение, което се дефинира без използване на възвратен глагол.

При липса на съответен преходен глагол (както е при *катеря*) се оформя речникова статия за преходен глагол, като се отбелязва и второто, непреходно значение ‘катеря се’, а глаголят *катеря се* като непреходен глагол става подзаглавка. Този модел на речникова статия е добре познат в лексикографската практика.

Разбира се, за лексикографско представяне може да се говори след трайно установяване на разгледаните употреби в речевата практика на носителите на българския език.

Цитирана литература / References

- Армянов 1985: Армянов, Г. Български ли е езикът на спортните коментари? – *Български език*, № 2, с. 181–182. (Armyanov 1985: Armyanov, G. Balgarski li e ezikat na sportnite komentari? – *Balgarski ezik*, № 2, s. 181–182.)
- Баракова 1999: Баракова, П. Транзитивация и дереклективация на глаголите в българския език. – В: *Език. Литература. Идентичност*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 455–466. (Barakova 1999: Barakova, P. Tranzitivatsiya i derefektivatsiya na glagolite v balgarskiya ezik. – In: *Ezik. Literatura. Identichnost*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, s. 455 – 466.)
- Буров 2015: Буров, Ст. Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – *Български език*, № 3, с. 7–24. (Burov 2015: Burov, St. Tendentsii i promeni v savremennata balgarska gramatika. – *Balgarski ezik*, № 3, s. 7–24.)
- Буров 2017а: Буров, Ст. Спонтанни граматични промени в българския език („Унищожаване“ на възвратността). – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 15–16 май 2017 година)*. Ч. II. София: ИБЕ, с. 40–51. (Burov 2017: Burov, St. Spontanni gramatichni promeni v balgarskiya ezik (“Unishtozhavane” na vazvratnostta). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsiya na Instituta za bal-*

- garski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofia, 15–16 may 2017 godina). Ch. II. Sofia: IBE, s. 40–51.)*
- Буров 2017б: Буров, Ст. Дерексивизация и каузация (на материале болгарской и русской речи). – В: *Славянские этносы, языки и культуры в современном мире: материалы IV Международной научно-практической конференции, посвященной 60-летию филологического факультета БашГУ (г. Уфа, 12–13 декабря 2017 г.)*. Уфа – Велико Тырново: РИЦ БашГУ, с. 25–34. (Burov 2017: Burov, St. Dereksivizatsiya i kauzatsiya (na materiale bolgarskoy i russkoy rechi). – In: *Slavyanskiye etnosyi, yazyki i kulturyi v sovremennom mire: materialyi IV Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyaschennoy 60-letiyu filologicheskogo fakulteta BashGU (g. Ufa, 12–13 dekabrya 2017 g.)*. Ufa – Veliko Tarnovo: RITS BashGU, s. 25–34.)
- Димитрова 2003: Димитрова, М. Влияние на прагматиката върху морфологичната форма и синтактичните свойства на глагола. – *Български език*, № 2–3, с. 1–18. (Dimitrova 2003: Dimitrova, M. Vliyanie na pragmatikata varhu morfologichnata forma i sintaktichnite svoystva na glagola. – *Balgarski ezik*, № 2 – 3, s. 1–18.)
- Крумова 1979: Крумова, Л. За значението и употребата на консултирам и консултирам се. – *Български език*, № 1, с. 75–76. (Krumova 1979: Krumova, L. Za znachenieto i upotrebata na konsultiram i konsultiram se. – *Balgarski ezik*, № 1, s. 75–76.)
- Пенчев 1995: Пенчев, Й. Функции на форманта се/си в българския език. – *Български език*, № 5–6, с. 404–418. (Penchev 1995: Penchev, I. Funktsii na formanta se/si v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, № 5–6, s. 404–418.)

Източници / Sources

- БТР: *Български тълковен речник*. Четвърто изд. Доп. и прераб. от Д. Попов. София: Наука и изкуство, 1994. (BTR: *Balgarski talkoven rechnik*. Chetvarto izd. Dop. i prerab. ot D. Popov. Sofia: Nauka i izkustvo, 1994.)
- ОПРБЕ: Официален правописен речник на българския език. София: Просвета, 2012. (OPRBE: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta, 2012.)
- РБЕ: *Речник на българския език*. Т. 1–15. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1977–2015. (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 1–15. Sofia: Izd. na BAN “Prof. Marin Drinov”, 1977–2015.)
- РНД: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство. (RND: Pernishka, E., D. Blagoeva, S. Kolkovska. *Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik (ot kraya na XX i parvoto desetiletie na XXI v.)*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- РСБКЕ: *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. I–III. София: БАН, 1955–1959. (RSBKE: *Rechnik na savremenniya balgarski knzhoven ezik*. Т. I–III. Sofia, BAN, 1955–1959.)

Usage of Reflexive Verbs as Non-Reflexive in Contemporary Bulgarian Language

Nadezhda Kostova

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS

kostova.n@ibl.bas.bg

Abstract

The article deals with reflexive verbs that are used as non-reflexive in contemporary speech. The lexical semantics of these non-reflexive verbs is discussed. The study finds out that there is a change in the form of the verbs, but not in their meaning. Non-reflexive verbs have the same meaning as reflexive ones.

Keywords: Bulgarian language, verbs, lexical semantics

Nadezhda Kostova
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Да закачим грънец на бивена, или за съществителните имена, които „обикновено се употребяват в мн.ч.“

Биляна Радева-Гезенцова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
bilyana.radeva@gmail.com

Резюме

В настоящото изследване са разгледани съществителните имена, за които в „Български тълковен речник“¹ е отбелязано, че се употребяват обикновено в мн.ч. Обърнато е внимание на това как тези съществителни имена са представени в „Официален правописен речник на българския език“² (както и в други речници) и е направено проучване доколко тези съществителни имена могат да бъдат открити употребени в ед.ч.

Ключови думи: съществителни имена, дефективност по число, плуралия тантум

1. Морфологичната категория число. Специфичното за съществителните имена, които ще бъдат разгледани в тази статия, е, че се срещат употребени предимно в множествено число, както е отбелязано в речниците. Морфологичната категория число при съществителните имена показва количеството, а не единствено броя (Буров/Вигор 1998б: 65) на назованите обекти.

Числото при съществителните имена в съвременния български език е представено с две грамеми – единствено и множествено число (*град – градове, маса – маси, дете – деца*). Една част от съществителните имена обаче имат дефективна парадигма по отношение на категорията число. Както отбелязва Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 72), дефективността по число при съществителните имена се дължи на семантични причини (напр. съществителните имена означават неброими предмети) или на формални причини (напр. неадаптирането по число на някои заемки като *мис, фрау, гуру, ампло*³). Така в граматичната литература се разглеждат съществителни имена, които имат форми само за единствено или само за множествено число.

В настоящото изследване вниманието ще бъде насочено към съществителните имена, които обикновено се употребяват в множествено число. В повечето случаи става въпрос за съществителни *pluralia tantum*, които в даден момент макар и рядко започват

---

¹ Български тълковен речник. Четвърто издание. Допълнено и преработено от Димитър Попов. София: Наука и изкуство, 1994. Отбелязван по-нататък като БТР.

² Отбелязван по-нататък като ОПРБЕ.

³ Днес в интернет пространството могат да бъдат открити редица употреби като „две / три / четири гурута“, „две ампло(та)“, напр.: *продукт на две гурута в областта на дизайна; не едно и две гурута в грижата за кожата; Орлин Горанов е певец с две амплоа; освен диджей и продуцент, Mr. Scruff има още две амплоата: на карикатурист и отявлен любител на чая и др.*

да се употребават и в ед.ч., а именно някои дуални съществителни и съществителни, назоваващи маси, множества, например: *бивни, плеци, авоари, аплодисменти, данни, грънци, трици*.

2. Съществителните дуалия тантум. В съвременния български език съществителните дуалия тантум образуват два подкласа: 1) съществителни, които назовават чифтен предмет, чиито части могат да се разделят и да съществуват поотделно, напр.: *бакенбарди, бивни, бузи, бъбреци, вежди, очи, пети, плеци, ботуши, галоши, гуменки, джапанки, мокасини, обуца, навуца, пафти, чехли, чизми* и др.; 2) съществителни за двусъставни предмети, чиито съставки не могат да се делят и да съществуват самостоятелно, напр. *белезници, бермуди, бикини, бричове, ножици, ноцви, окови, потури, пранги* и др. (Буров/Виггов 2008).

2.1. Съществителните дуалия тантум, които назовават предмети, които заедно образуват чифтен предмет, имат форма и за ед.ч., с която се назовава всяка от двете части на двусъставния предмет. Базова обаче е формата за множествено число, защото с нея се означава предметът в неговата цялост (Буров/Виггов 2008).

В речниковите статии, и по-конкретно в БТК, повечето от тези дуални съществителни имена са представени с формата си за ед.ч. – *буза, бъбрек, глезен, длан* и т.н. За някои от тях е отбелязано в БТР, че се употребяват само в мн.ч., напр. *бакенбарди, плеци*, а за други – че обикновено се срещат в мн.ч., напр. *бивни* (бивен м.), *навуца* (навуше ср.), *чизми* (чизма ж.), *обуца* (обушък м. разг.) и др. Нека да сравним какво е посочено за дефективните по отношение на категорията число дуални съществителни от разглеждания подклас в други речници.

В „Нов правописен речник на българския език“⁴ и в ОПРБЕ съществителното име *плеци* е дадено само с форма за мн.ч., а съществителното *бакенбарди* – с форма за ед.ч. (*бакенбард*). В официалната версия на онлайн речника на Института по български език (<http://ibl.bas.bg/rbe/>) – „Речник на българския език“⁵, не може да бъде открита формата *бакенбард* – за това съществително е посочено, че се употребява само в мн.ч.

Интересно е да се провери отговаря ли информацията за разглежданите дуални съществителни имена по отношение на употребата им. За целта ще бъде използван разработеният от Секцията по компютърна лингвистика „Български национален корпус“ (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>)⁶. За по-голяма пълнота примери ще бъдат ексцерпирани и от интернет пространството като цяло. Този тип комуникация има хибриден характер, тъй като по структура и езиково съдържание представлява разговор, но експликацията му е

⁴ Отбелязван по-нататък като НПРБЕ

⁵ Отбелязван по-нататък като РБЕ.

⁶ Отбелязван по-нататък като БНК.

във вид на писмен текст, който се явява и материалната – пространствена и времева, среда, в която се извършва комуникативната дейност (Кирова/Kirova 2004: 135–144).

Както в БНК, така и в интернет пространството бяха намерени редица примери за употреба на съществителното име *бакенбарди* в ед.ч. и само два примера със съществителното *плеци* в ед.ч.:

1. ... *натъкна острий цик на своята мартина / под левата плеца в юнашката гърбина* ... (Пенчо П. Славейков – Кървава песен)

2. *цената не е определяща. не етикета прави пържолата. ако не можете да различите бут от плеца на щанда-проблемът е ваш.* (Сега форум)⁷

Очевидно формата за ед.ч. *бакенбард* се употребява свободно, тъй че при това съществително име може да се смята, че вече не съществува дефективност по отношение числото. За разлика от нея формата *плеца* все още не е навлязла в активния речник. Единият от двата примера за употреба на тази форма е от текст, писан в края на XIX век, а при другия очевидно става дума за замяна на *плешка* с *плеца*.

В БНК съществителните имена *бивни* и *нафти* са дадени с форма за мн.ч., като в скоби са отбелязани формите им за ед.ч. С форма за ед.ч. фигурират те в НПРБЕ и в ОПРБЕ. В РБЕ и двете съществителни могат да бъдат намерени с формата си за мн.ч., като е отбелязано, че се употребяват рядко и в ед.ч.

От 14-те резултата, открити в БНК за формата *бивен*, само 5 всъщност са употреби в ед.ч. на съществителното име *бивни* (в останалите случаи става въпрос за прилагателното име *бивен*, което според РБЕ се среща само в съчетанието *бивни зъби*). При всички примери става въпрос за преводна художествена литература. Няколко примера за употреба на формата *бивен* бяха намерени и в интернет пространството. В повечето случаи отново става въпрос за художествена или научна литература, срв.:

3. „*От бивен на индийски слон*“ – *обичал да подчертава той...* (Александър Карапанчев – *Измислени мемоари*)

4. *Най-голям бивен с дължина 3.56 m е отбелязан в Кения.* (Руслан Костов – *Основи на минералогията*)

5. *Мъжският нарвал има единичен зъб, нарастващ непрекъснато, за да образува спирално завит бивен с дължина 2.7 m.* (razberi.info)

6. *Добре се притесни последния път като се наложи да дръпне стърчащият напред бивен / как е ед.ч на бивни бе..☺/?* (bg-mamma.com, 2018 г.)

Интересни са последните два примера. В пример 5. употребата на ед.ч. на съществителното *бивни* е породена от оприличаването на горния ляв резец при нарвалите на един от слонските бивни. Нехарактерната употреба на съществителното в ед.ч. проличава в пример 6. – авторката на поста е затруднена при образуването на форма за

---

⁷ Както в този, така и в останалите примери, взети от интернет пространството, е запазен оригиналният правопис.

ед.ч. на съществителното *бивни*. За това, че формата *бивен* не се е наложила в езика, говори и фактът, че носителите на българския език се колебаят и при образуването на бройна форма – в интернет бяха намерени както съчетания от типа *два(та) бивни, трите бивни*, така и (макар и само веднъж) *два бивена*.

В БНК и в интернет пространството могат да бъдат намерени редица употреби в ед.ч. на съществителното *пафта*, и то в различен контекст, срв.: *Пафта, ботуши и четка за бръснене разгадаха тайната на потънал в Черно море нацистки самолет*. (OFFNews, 2014 г.); *Носиш ли, ковеш или видиш в съня си пафта, значи ще те уважават и ще имаш любов*. (онлайн съновник); *Мечът се счупва на две в желязната пафта и войникът се просва на земята, без да е докоснат*. (Братя Мормаревци – 10 сценария и много фейлетони, 2008 г.). Съществителното име може също така да се съчетава с бройни числителни имена – *две пафти, три пафти*, като при тази употреба означава два или три броя единични елементи от чифтния предмет.

Според БТК обикновено в мн.ч. се употребяват съществителните *навуца* (навуще ср.), *обуца* (обуцък м. разг.) и *чизми* (чизма ж.). С форма само за мн.ч. могат да бъдат намерени в двата правописни речника съществителните *навуца* и *чизми*. Като плуралия тантум е определено в НПРБЕ съществителното име *обуца*⁸. Различна е информацията за тези три дуални съществителни в РБЕ. В него за съществителното име *обуца* е отбелязано, че се среща само в мн.ч., с форма за ед.ч. е дадено съществителното *чизма*, а за *навуца* е посочено, че рядко се употребява в ед.ч. (*навуще* ср.).

За формите *навуще* и *обуцък* не бяха намерени примери в БНК. В интернет пространството бяха открити няколко примера за всяка една от формите в остарели текстове или изказвания, срв.: *Момче спи в леглото до 8-ма година, а най-много до 10-та; навърши ли десета година, то завива навуще, запасва гащияк (гащи) и вече излиза от общото легло...* (Д. Маринов – *Как спи българският селянин?*, 2005 г.); *Казва се Петър и като играеше, паднал един обуцък от сандъка...* (*Книга за живота и учението на Петър Дънов!*, 2012 г.)

Интересни са примерите от коментари на интернет потребители, при които употреба на формата *обуцък* има допълнителна стилистична конотация, целяща да експресивизира изказа на пишещите (коментиращите) във форуми:

7. *Читав обуцък още не съм намерил...* (форум за екипировка, 21.07.2012 г.)

8. *Пък мъж ми да обърне внимание на нечий тоалет/обуцък... страшна рядкост е това П* (коментар в блог, 26.09.2012 г.)

9. *Избор на цвetoва нямах, та и 2та обуцъка ... са в тъмно синьо* (forum.svatbata.bg, 2013 г.)

---

⁸ В ОПРБЕ това съществително не беше намерено.

Ст. Буров (Буров/Вигов 2008) смята, че „в активна употреба в съвременната българска реч е съществителното обувки, докато обуца, което няма форма за ед. число (и това създава определени неудобства при нуждата от номинация на всяка от частите на двусъставния предмет), преминава в пасивния речник“. Факт е, че *обуца* и *навуца* са думи от пасивния речник, и няколкото употреби, намерени в интернет пространството, по-скоро наистина показват, че формата за ед.ч. на разглежданите съществителни имена е остаряла. Именно поради това обаче формата *обуцък* се употребява със стилистична цел.

Както в БНК, така и в интернет бяха открити употреби в ед.ч. на съществителното *чизми*, и то в различни източници, срв.:

10. *Зимна дамска чизма от велур* (obuvkigido.com)

11. *Сокаци са се ледом подледили, / пуста чизма некована беше...* (Тодор Моллов, съст. – *Кавали свирят в усои*. Т. VI. Любовни песни)

12. *Котаракът в чизма* (надпис под снимка с малко коте, което спи в обувка)

Прави впечатление, че в пример 10. формата за ед.ч. *чизма* е употребена не като назоваваща единия елемент от двусъставния чифтен предмет, а като название на вид дамски ботуши. Интересна е и употребата на формата *чизма* в пример 12. В този случай става дума за стилистична употреба на ед.ч. вместо мн.ч., с което се цели да се експресивизира изказът на пишещия.

2.2. Дуалните съществителни имена, назоваващи един предмет, съставен от две части, често се преосмислят в броими съществителни: *врата, уста, везна, ножица* (Буров/Вигов 1998б: 70), а също и *панталон, повод, ясла, пинцета, слушалка*, като дори се появяват граматичните форми *бикина, боксер(ка), клеща*, както и сингуларната форма (*едно*) *дънки* (Буров/Вигов 2008), а напоследък дори *дънка*, срв.:

13. *Имам позната, която, обаче, казва на дънките - "една дънка", "страхотна дънка"*. (BG-mamma);

14. *...как поклаща / старата си дънка...* (от попфолк песен);

15. *Продавам бяла дънка* (www.olx.bg).

Тези употреби все пак са осъзнавани от повечето хора като некоректни и ненормативни. За това говори пример 13., както и коментарът *Във Варна НИКОГА и НИКОЙ не е казал "дънка" на дънките!!!*, дори и прякорът Дидо *Дънката*.

Ст. Буров смята, че като дуални съществителни продължават да се държат съществителни, които назовават историзми (неактуални за съвременната действителност предмети и вещи): *дисаги, захлупци, нощви, потури, пранги* (Буров/Вигов 2008).

И в трите речника, издадени от БАН на хартия, които са използвани при анализите в статията, съществителното име *дисаги* е определено като плуралия тантум, докато в РБЕ е посочено, че рядко може да има и употреби в ед.ч., и то и за м. (*дисаг*), и за ж.р. (*дисага*). Ексерпираният материал показва, че действително могат да бъдат от-

крити (както в БНК, така и в интернет пространството като цяло) примери с форма за ед.ч. (в м. и в ж.р.) на съществителното *дисаги*, и то в различен контекст, срв.:

16. *Предна дисага за инструменти. Странични дисаги.* (fifimotors.com)

17. *В резултат на това дясната дисага се откачи и се върнахме да събираме багажа си покрай пътя...* (borislavkostov.wordpress.com)

18. *Пенчо, като запрегна добре двата дисага, взе ги; занесе ги при коня ... и се върна в дюгена.* (Цани Гинчева – *Зиналата стена*)

19. *Системата не е виновна че бай Ганьо се качва в трамвая и ... слага цялата дисага на апарата...* (/www.sofiatraffic.bg/forum, 09.09.2010 г.)

С посочената форма обаче се назовават различни неща – от една страна, това е единият елемент от двусъставния предмет, а от друга, съществителното *дисага* вече назовава еднокомпонентен предмет – чанта, която се слага в предната част на мотор (или велосипед), или тип дамска чанта.

Съществителното име *нощви* е едно от малкото, при които има единно представяне във всички използвани в изследването речници – в тях е дадено с форма само за мн.ч. В интернет пространството обаче бяха открити редица примери с употреба на това съществително в ед.ч., и то в различни контексти, напр.: *Стара нощва, корито от дърво* (balkan.auction/bg); *В помещението с огнище е подредена цялата покъщнина на тогавашната домакиня: паници, сахани, тигани, тасове, нощва, пакода за хляба, гърнета, тави, менци за вода.* (/www.bulgariatravel.org); *С брашно, вода и нощва в Нощта на изкуствата* (www.bread.bg); *В старата нощва пресейте брашното през струнката, направете кладенче, в което ще чукнете яйцата.* (www.jenatadnes.com, 03.01.2019 г.). Очевидно до тези употреби води асиметрията между граматическата форма на съществителното име (мн.ч.) и формата на дървения съд (който представлява единичен предмет). Фактът, че съществителното е от пасивния речник, допринася за образуването и употребата на формата *нощва*.

Като съществително име, което се употребява само в мн.ч., е определено в използваните речници и *потури* – също дума от пасивния речник. Откакто обаче модата на потурите се върна, в интернет пространството може да бъде открита и форма за ед.ч. *потур*, която обаче означава единствено тип панталон, напр: *Спортен потур за момченце* (babymall-bg.com); *За мъжа със собствен стил и индивидуално излъчване предложенията са за атрактивен потур или широки долнища предоставени от...* (plovdiv24.bg).

Както може да се забележи, няма единно представяне на разглежданите дуални съществителни имена в посочените речници, което от своя страна повдига различни въпроси – дали тези съществителни са плуралия тантум, или имат корелативни форми за ед. и мн.ч.; наличието на употреби и в двете форми превръща ли ги в броими съществителни имена, съответно могат ли да се съчетават с бройни числителни имена.

Въпреки че във всички използвани в настоящото изследване речници е отбелязано, че съществителното име *бакенбарди* се употребява само в мн.ч., се оказва, че това дуално съществително име често се използва и в ед.ч., като дори се съчетава с бройни числителни имена, което според критериите на Ст. Буров (Буров/Буров 2004: 95) го превръща в броимо съществително име. В същото време двата елемента от двусъставния предмет, означен от съществителното име *плеци*, явно продължават да се възприемат в своята цялост⁹. За това вероятно допринасят и различните фразеологични съчетания, в които участва посоченото съществително.

Информацията за съществителното име *бивни* съвпада в използваните речници. Това дуално съществително име също означава чифтен предмет, чиито части могат да съществуват самостоятелно, но рядко може да бъде открито във формата си за ед.ч. Забелязва се също така и колебание при образуването на бройна форма, т.е. при съчетаването с бройно числително. В интернет пространството бяха открити както съчетания от типа *два(та) бивни*, *трите бивни*, така и *два бивена*, като преобладаваше свързването на бройното числително с формата за мн.ч. За разлика от формата *бивен* в интернет пространството формата *нафта* може се срещне в различен контекст, като може да се съчетава и с бройни числителни имена.

Съществителните имена *обуца* и *навуца* са влезли в пасивния речник на българина и се срещат предимно в по-стари текстове или в такива, които имитират старинен изказ. Интересно е обаче, че в коментари (които наподобяват разговорна реч) за постигане на по-голяма експресивност на изказа може да бъде открито съществителното име *обуцък*, та дори и в съчетание с бройно числително име, което поставя двойката *обувка – обуцък* в противопоставянето *неутрално – разговорно, стилово маркирано*.

Формите за ед.ч. *чизма* и *потур* (а също така и *дисага*, *дънка*) в повечето случаи се употребяват, за да означат не единичен елемент от двусъставен (чифтен или не) предмет, а служат за обобщаване на типа, вида на даден предмет, срв.: *Дамски ботуши от естествена кожа тип чизма* (mes.bg); *Ежедневен спортен панталон тип потур* (exclusivejeans.bg); *Мъжки панталон тип дънка* (bazar.bg); *Здравейте! Търся голяма дамска чанта, тип дисага. Еко-кожа или от плат.* (bg-mamma.com, 16.10.2013 г.).

Някои от дуалните съществителни могат да развият нови значения, да означават различни от общоприетите референти. Така например *дисага* може да назовава еднокомпонентен предмет (предна дисага на мотор), а *пранга* например – скоба, която се поставя на неправилно паркиран автомобил (срв.: *В случая ако сме в казуса, че деянието на служителите на “Паркинги и гаражи” е противоправно, то наглостта да тър-*

⁹ Двата примера с формата *плеца* и единственият открит пример за съчетание на съществителното с бройно числително име (*всичко се е градило на две плеци*, gozaly.com) не са достатъчни да се твърди, че съществителното се е превърнало в броимо.

Да закачим грънец на бивена, или за съществителните имена, които „обикновено се употребяват в мн.ч.“

сят обезщетение за увредената си незаконна пранга е въпрос не само на правни, но и на морални норми, shmoko.bg).

Въпреки че за някои дуални съществителни в използваните речници е отбелязано, че се употребяват само в мн.ч., бяха открити примери с употреба на тези съществителни в ед.ч. – *потури, нощви*. И докато съществителното име *потур* беше намерено само като назоваващо тип облекло, примерите с формата *нощва* се срещаха в различни източници. Явно използването на формата за ед.ч. при това съществително се дължи на асиметрията между граматическата форма на името и формата на назования предмет (дървено корито).

2.2. Съществителни имена, назоваващи маси, множества. Освен дуалните съществителни имена с употреба предимно (или само) в множествено число са и съществителните, назоваващи същности, които се мислят само като множества, като *авоари, аплодисменти, данни, финанси, грънци, трици, сажди* и др. Интересно е да се провери как и такива съществителни са представени в речниците и съответно отговаря ли употребата им на това представяне. За целта бяха разгледани съществителните *авоари, аплодисменти, данни, сажди, трици* и *грънци*.

В БТК откриваме като представителна формата *авоари*, а в скоби е посочено, че съществителното се употребява рядко във формата за м.р. ед.ч. *авоар*. Значението на разглежданото съществително според БТК е „Пари в банка, които се намират на разположението на вложителя“. В двата правописни речника съществителното фигурира с формата за ед.ч. *авоар*, като е отбелязано, че се употребява обикновено в мн.ч. Отново с формата му за ед.ч. може да бъде намерено разглеждано съществително в РБЕ, като тук вече е посочено и ново значение: „1. В международните плащания – парично вземане от чуждестранен длъжник (физическо или юридическо лице), което се използва според договорите между страните или установените валутни режими. *Свободен авоар. Блокиран авоар. Подчинен авоар.* 2. *Обикн. в мн.ч.* Налични пари или средства по влогове, текуща или разплащателна сметка в банка или друго кредитно учреждение.“. В интернет пространството е разпространена и следната дефиниция за *авоар*: „финансов документ издаван от банка, в който са посочени разполагаеми парични средства по разплащателна, текуща и влогова сметка или по чужда валута по сметка в чужбина, с която титуляра¹⁰ разполага“ (bg.wikipedia.org). Появата на ново значение и съответно употребата на съществителното име с новото значение в ед.ч., както и използването на устойчиви съчетания като *свободен авоар, блокиран авоар, подчинен авоар*, а също и *собствен авоар* (срв. *кредитна карта със собствен авоар*) очевидно са причина за многобройните употреби в ед.ч. на съществителното *авоари*, когато то означава „налични парични средства по сметка“. Бяха открити десетки примери за това в интернет пространството,

¹⁰ Запазен е оригиналният правопис.

и то в различен контекст, срв.: *недостиг на авоар по разплащателната сметка на клиента...* (част от лекция, finansi-gr17.blogspot.com); *недостатъчен авоар по сметка* (ebb.ubb.bg); *прехвърляне на наличния авоар...* (www.beonline-bg.com); *Важното е по сметката на наредителя да има достатъчна сума (авоар, покритие, провизия¹¹)*. (referati.org); *Спасило го това, че в картата му няма толкова авоар!* (форум, genaulu-bg.com, 2019 г.). Може да се каже, че много често съществителното *авоар* се употребява именно в значението „налични пари по сметка“. Възможни са дори преносни употреби на това съществително, напр.: *целият авоар от надежди* (www.glas.bg, 2019 г.), *златната среда ще е най-добрият ви авоар* (book.google.bg), *информацията е бизнес авоар* (от интервю, 2004 г.).

Интерес предизвиква и съществително име *аплодисменти*. В БТК то е дадено с формата си за мн.ч., а в скоби е отбелязана форма за м.р. ед.ч. – *аплодисмент*. Според двата правописни речника съществителното има форма само за мн. ч. В РБЕ обаче отново е посочено, че макар и рядко, съществителното може да бъде употребено и в ед.ч. Откритите в БНК примери с формата *аплодисмент* са от публикувани в интернет преводи на художествени произведения. Употреби в различни източници обаче бяха намерени в интернет – художествени произведения, статии, обяви, изказвания, напр.: *По правило ми трябва фен / поне за един аплодисмент*. (текст на песен, listen.to); *Чуват се бурни викове и аплодисмент...* (haskovo.magic.bg, 2019); *Представленията на „Лунатици“ на 6 и 15 юни ще са аплодисмент към голямата певица...* (nationaltheatre.bg). Интересно е, че формата за ед.ч. – *аплодисмент*, може да означава както отделен елемент от неразчленимото на пръв поглед множество, отделно ръкопляскане, така и цялото множество. От една страна, желанието да се подчертае значимостта на отделния акт на изразена емоция, на одобрени, води до употреби като: *И знайте, че чувах всяка ваша критика, аплодисмент или хвалба...* (изказване, www.sporlive.bg, 2019 г.); *Но Мария Илиева е повече от изключителен артист, който заслужава всеки аплодисмент и всяка дума от нас*. (hinews.bg, 2019 г.). От друга страна, формата за ед.ч. може да бъде употребена и за означаване на цялото множество, срв.: *Въпреки това постановката приключи с 12 минутен аплодисмент на крака* (www.slava.bg).

Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 73) споменава, че през последното десетилетие се е появила формата *данна* от *данни*, която обаче е ненормативна. Същност съществителното име *данни* е дадено в БТК с форма за мн.ч., но в скоби е посочено, че рядко съществителното може да се използва в ед.ч., когато означава „сведения“, и се употребява само в мн.ч., когато означава „качества“. В двата правописни речника може да бъде открита само форма за мн.ч., но в РБЕ също е уточнено, че съществителното се

¹¹ При съществително име *провизии* (с форма само за мн.ч. според БТК) също са настъпили подобни процеси – появило се е ново значение – „налична сума средства в банка“, а според РБЕ е възможна употреба и в ед.ч., когато то означава „хранителни продукти“.

среща само в мн.ч. със значението си 'качества на някого'. Въпреки това формата *данна* се оказва много непопулярна и в интернет пространството беше открита предимно със стилистична цел, срв.: *Официалната данна е фалшива; Според данната, от семейство тиквови са още краставицата, доматиът, пъпешият, кратуната...* (Шоуто на Слави), както и примера от БНК: *Другата невярна данна (така е записано), е...* Съществителното обаче може да бъде открито в съчетание с бройни числителни.

В настоящото изследване ще обърнем внимание и на две съществителни имена за назоваване на веществени маси – *сажди* и *трици*. Те означават недискретно количество, а според С. Буров, когато веществената маса се състои от по-големи елементи, които имат значение за хората, макар и рядко, съществителното може да се употреби и с форма в ед.ч., напр. *макарони – макарон, изрезки – изрезка, сажди – сажда* (Буров/Вигов 1998б: 67–68).

Съществителното име *сажда* (или *сажди*) е дадено в БТК с формата си за мн.ч., като в скоби фигурира и форма за ед.ч. – *сажда*. Именно с нея може да бъде намерено разглежданото съществително в двата правописни речника. В РБЕ съществителното е представено отново с форма за мн.ч. и уточнение в скоби, че рядко се използва в ед.ч. В БНК и в интернет бяха открити едва няколко примера с употреба на формата *сажда*. От една страна, формата е използвана за означаване на „частица или пращинка вследствие на непълно горене“, като примерите и в БНК, и в интернет са само от художествена (преводна или българска) литература, срв.: *Тя не бе някаква хубавица, а отстрани на носа ѝ имаше черна сажда* (Шъруд Андерсън – Уайнсбърг, Охайо, БНК); *черните ѝ като сажда ресници се слепваха* (Владимир Набоков – Лолита, БНК); *Аз съм дребна и досадна сажда в будното ѝ огнено око* (Миряна Башева – Нека да е лято, БНК и liternet.bg); *смята за нея последната сажда в комина* (stihovebg.com, 2012 г.). От друга страна, бяха намерени и два примера с преносна употреба на формата – за означаване на афроамериканец: *Задмина една каруца.. в нея седеше стар негър ... Дийн... забави, за да можем всички да ... огледаме прастарата сажда* (Джек Керуак – По пътя, БНК); *Много е пропаднала... за да забременее от тая сажда* (коментар към статия, m.fakti.bg, 2019). Както се вижда, формата за ед.ч. *сажда*, наистина се употребява много рядко и то основно в художествени текстове, които са малко или много експресивни или с преносно значение с негативна конотация.

Любопитна употреба (и преносно значение) има и при формата за ед.ч. от съществителното име *трици* – *трица*. Във всички използвани речници съществителното е определено като плуралия тантум. В БНК и в интернет пространството като цяло обаче се среща една строго ограничена употреба на формата за ед.ч. – за означаване на елементи, получени при смилането на житни растения или дървесина, напр.: *пшенична трица* (bg.termwiki.com), *оризова трица* (info4u.bg), *соева трица* (targove.bg), *чамова трица*, *дъбова трица* (alo.bg); употреби като *машини за разбиване на дървени труп-*

чета на трица (agri.bg, fermer.bg), сушилна за талаш и трица (fermer.bg, 2009), сушилен агрегат за дървен чипс и трица (olx.bg, 2019). За разлика от формата за ед.ч. на вещественото название *сажди*, формата *трица* всъщност не назовава един елемент от множеството, а самото неразчленимо на отделни елементи множество, т.е. също както форма за мн.ч. – недискретно количество. Освен това формата *трица* развива и преносно значение¹², срв.: „лека трица“ означава човек, който е повърхностен, несериозен, не обръща внимание на себе си“ (*Думи, изрази и изречения от родния северозападен край*, severozapad.org) и употребите: *Яз да не съм некоа лека трица, та да са обличам от Илиянци* (severozapad.org), *Такава една жена за мен е лека трица* (m.bg-mamma.com), както и *Кога най-сетне тая трица ще бъде разкарана от волейбола?* (коментар към статия, m.fakti.bg). Необходимостта от образуване на форма за ед.ч. в този случай идва от това, че преносното значение на разглежданото съществително се използва като квалификация на даден индивид. То очевидно се е породило от физическата характеристика на референта на съществителното име (сравни и поговорката *На брашното евтин, на триците скъп*, т.е. скъпиш се за малоценното, а пилееш ценното).

Интересна е и динамиката в представянето в речниците на съществителното име *грънци*. В БТК е посочено, че съществителното име *грънци* е форма (само!) за мн.ч. на *гръне* (заедно с *грънета*) и на *грънец* (диал. „голямо гръне“). В двата правописни речника обаче се появява форма за ед.ч. *грънец*. В РБЕ не може да бъде намерена речникова статия за съществителното име *грънец*, а само за *грънци*. Има такава обаче за *грънец*, в която е отбелязано, че формата му за мн.ч. е *грънци*.

Формата *грънец* очевидно се възприема като странна за автори от е-вестника OFFNews, които през 2012 г. публикуват псевдоновина за откритие, направено от археолози – а именно „древни грънци в единствено число“. Изказано е мнение, че формата *грънец* е неприемлива и в шеговития тон на статията е предложена анкета за форма за ед.ч. от *грънци*. Примери от БНК също са показателни за колебанията по отношение на формата за ед.ч. от *грънци*, срв.: *Обаче гледам аз един грънц... един грънец... абе един грънци гледам... (Уф-ф-ф, ако не забравя, трябва да питам Спаска грънциите грънета ли са. Те уж много си приличат, ама знам ли ги... Това май не беше гръне, а си беше един грънци.. И гледам аз тоя грънец ли е там, грънц ли...*

В интернет пространството обаче бяха открити десетки употреби на формата *грънец*, и то в различен контекст, напр. за означаване на: 1) изделия на грънчарството (керамични съдове) – *Изображението на двуглава змия от Карановския грънец е много показателен* (istoryavshevici.blogspot.com, 2017); *Наглед нищо и никаквият учудващо добре запазен грънец... е всъщност произведение на културата „Троя VII В2“* (www.obekti.bg, 2019); *Отраснала е с глината и с грънциите, затова знае, че „от всяка кал*

¹² Думата *трица*, открита на сайта *BGЖаргон – речника на улицата* (bgjargon.com), не е форма за ед.ч. на *трици*, а контаминация от съчетанието *три* и *пица* и означава поръчка на три пици наведнъж.

грънец не става“ (lovechtoday.eu, 2014 г.); *Мисля си дали би било любопитно и забавно, ако част от детския купон е работа с глина, извайване на грънец на точарско колело...* (<https://ruslanalana.wixsite.com>) и др.; 2) съд за варене на ястие (т.е. гърне или глинен гювеч) – *Заек в грънец – най-вкусния сготвен заек в гърне* (facebook.com, 2014 г.); *Ще напълня един грънец със сарми и чушки.* (bg-mamma.com, 2015 г.); 3) гърне на кола – *Утре като започна да сглобявам и сложа друг грънец ще видим дали само от катализатора е проблема или е и по-назад.* (vwclub.bg, 2009 г.); *Колеги, има ли някой фен, монтирал спортен грънец на дизеляк?* (peugeotclub.info/forum) и др.; 4) преносна употреба – *Не го среавнявайте с нашия тутманик, цървул, грънец, тиквеник, ритнитопковец, нечистоплътник и завършен простак.* (afera.bg, 2009 г.) и др. Както може да се забележи, съществителното име *грънец* без проблем се употребява със значението ‘глинени (керамични) съдове или други изделия на специално ръчно производство (грънчарство)’ (дадено в РБЕ за *грънци*). В същото време съществителното име *гърне* се използва и като синоним на *гърне*. Често в този случай употребата има и стилистична цел – да експресивизира изказа. Появява се и преносна употреба с негативна конотация – ‘глуповат, простоват човек’.

При развоя на разглежданите съществителни имена, които според речниците се употребяват обикновено (или само) в множествено число, правят впечатление няколко неща. Първо, при някои от тях се развиват преносни значения при употребата на неспецифичната форма за ед.ч., срв.: *сажда* – „афро-американец“, (*лека*) *трица* – „несериозен, повърхностен човек“, *грънец* – „глуповат, простоват човек“. Второ, появата на ново значение и съответно употребата на съществителното име с новото значение в ед.ч. вероятно улесняват използването на това съществително в значение, за което е присъща употреба в мн.ч. (например при *авоар*). Също така формата за ед.ч. при разглежданите съществителни може да означаи цялото множество от еднородни елементи, като в такъв случай е взаимозаменяема с формата за мн.ч. (както е при съществителните *аплодисмент*, *трица*). Развитието на технологиите води до нуждата да се броят на пръв поглед неброими елементи (срв.: *две данни*, *три данни*).

3. Заключение. Направените наблюдения за динамиката в развоя на съществителните имена, за които се смята, че се употребяват обикновено (или само) в мн.ч., потвърждава наличието на тенденция за отстраняване на дефективността в парадигмата на съществителните имена по отношение на числото. И макар много от тези употреби да са на границата на нормативното и ненормативното, очевиден е стремежът всичко от заобикалящата ни действителност да бъде преброено.

Цитирана литература / References

- Буров 1998а: *Буров, Ст.* Категорията число на съществителните имена в българския книжовен език. – В: *Помагало по български морфология. Имена.* Шумен: „Епископ Константин Преславски“, с. 39–64. (*Burov, St.* Kategoriyata chislo na sashtestvitelnite imena v balgarskiya knizhoven ezik. – In: *Pomagalo po bŭlgarski morfologiya. Imena.* Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.)
- Буров 1998б: *Буров, Ст.* Асиметрия на форма и значение в парадигмата на съществителните по число. – В: *Помагало по български морфология. Имена.* Шумен: „Епископ Константин Преславски“, с. 65–74. (*Burov, St.* Asimetriya na forma i znachenie v paradigmata na sashtestvitelnite po chislo. – In: *Pomagalo po balgarski morfologiya. Imena.* Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.)
- Буров 2004: *Буров, Ст.* Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността. Велико Търново: Фабер. (*Burov, St.* Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsiya na predmetnostta.)
- Буров 2008: *Буров, Ст.* Дуалните съществителни имена в българския език. – *Български език*, № 2, 58–69. (*Burov, St.* Dualnite sashtestvitelni imena v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, N 2, 58–69.)
- Кирова 2004: *Кирова, Л.* Особености на чат общуването. – В: *Проблеми на българската разговорна реч.* кн. 6. София, с. 135–144. (*Kirova, L.* Osobenosti na chat obshtuvaneto. – In: *Problemi na balgarskata razgovorna rech.*)
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (*Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morphologia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “St. Kliment Ohridski“.)

Използвани речници

- Български тълковен речник. Четвърто издание. Допълнено и преработено от Димитър Попов. София: Наука и изкуство, 1994.
- Нов правописен речник на българския език. София: Хейзъл, 2002.
- Официален правописен речник на българския език. София: Просвета, 2012.
- Речник на българския език – <http://ibl.bas.bg/rbe/>

On the Nouns that Are “Commonly Used in Plural”

Bilyana Radeva-Gezenchova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract

The purpose of the article is to trace the development of the nouns that are said in the normative dictionaries that they are commonly used in plural. These are some dual nouns and nouns naming sets.

Keywords: nouns, number defect, plural and singular forms of the nouns

Bilyana Radeva-Gezenchova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15, Tzar Osoboditel
Sofia 1509, Bulgaria

Морфологична адаптация на чуждите думи от английски произход в българския и румънския език

Кристина-Андреа Раду-Беженару
Институт за лингвистика „Йоргу Йордан – Ал. Росети“
Букурещки университет
andreea_radubejenaru@yahoo.com

Резюме

Настоящата статия разглежда проблеми, свързани с навлизането на нови думи в българския и румънския език. В статията си предлагаме съпоставителен анализ на процеса на приспособяване на англицизмите, които навлязоха в български и румънски след 1989 г. В първата част на доклада ни се изясняват общи, теоретични аспекти, които определят заемането на нови думи от английски. Във втората част се занимаваме с морфологичната адаптация на новозаетите от английския език думи, като обясняваме важни въпроси на тяхното усвояване.

Ключови думи: английски заемки, морфологична адаптация

Общоприето е мнението, че езикът е жив и постоянно развиващ се организъм. Това се наблюдава най-вече на лексикално ниво, тъй като речниковият състав е един от най-динамичните пластове на езика. Освен това, в случай на взаимодействие на два (или повече) езика, първото засегнато равнище е лексикалното – настъпване на промени от морфологично или синтактично естество предполага по-дълготраен и интензивен контакт. В това отношение зетите от чужди езици думи винаги са представлявали актуален лингвистичен проблем и са събуждали интереса на езиковедите. Както в историята на румънския, така и в историята на българския език има периоди, през които се проявява в по-голяма или по-малка степен влиянието на различните, според епохите, престижни езици. Факторите, които въздействат на заемането на чужди думи, зависят от историческите, геополитическите, икономическите и социалните условия. Тези фактори действат и през XIX век например, когато върху двата езика започва да оказва много силен ефект влиянието на френския език, който става едновременно основният източник на нови думи. Поради тази причина двата езика са били принудени да развият собствената си система за приспособяване към новите лексикални обстоятелства и към все по-динамичния процес на заемане на чуждите думи. Голяма част от зетите думи са преминали през пълен процес на адаптация, така че днес е трудно за носителите на езика да определят кои думи са от чужд и кои са от домашен произход. Разбира се, животът на зетите лексикални единици зависи от необходимостта да бъдат използвани в езика приемник. Някои от тях са усвоени бързо и устойчиво, други не се съхраняват и отпадат от лексикалната система. Едновременно с процеса на адаптация на зетите ду-

ми се развива и друг процес – други думи (домашни или заети) остаряват, стават архаични и започват да се използват все по-малко. Всички тези етапи са част от естественото съществуване и развитие на лексиката.

В съвременния период, не само в Европа, но и в целия свят, най-авторитетният език от гледна точка на предоставянето на нови лексикални единици на други езици е английският, език със статус на лингва франка. В Югоизточна Европа това влияние на английския език се усилва след 1989 г., когато бившите комунистически страни излизат от авторитарния режим и започват да имат по-интензивни контакти със западния свят, а хората започват да пътуват и да общуват повече. Има и други причини, както лингвистични (комуникативни), така и социално-психологични, поради които заемането на нови думи се оказва нужно (например липсата на думи, които да назовават нови понятия, или езиковата мода, която налага използването на различни международни думи и изрази) (вж. Благоева/Blagoeva 2013: 539). Освен това съвременният контекст „принуждава“ модерния човек да бъде все по-приспособим, за да може да се нагажда към всекидневните промени на обществото. В този смисъл навлизането на нови чужди думи е „следствие от активизирането на межкултурните и междуезиковите контакти и въздействия в новите условия на политическа, икономическа и културна глобализация, бурно развитие на технологиите, разпространение на съвременни средства за комуникация, нарастване на ролята на средствата за масова информация“ (Благоева/Blagoeva 2013: 539). Фактът, че точно английският език има този особен статус на световен мащаб, се дължи на исторически, политически и културни причини: „Това влияние (на английския език върху другите езици – бел. авт.) е резултат от голям брой фактори като: колониалното господство над голяма територия от земното кълбо, военната дейност особено през и след Втората световна война, интензивни икономически и културни отношения и т.н. Важно е да се отбележи, че в случаите, в които такива фактори не оказват пряко влияние, има непреки пътища за проникване на английските елементи, най-вече като се има предвид ролята, която английският играе в този момент в оформянето на така наречената международна научна, техническа и културна лексика (...)“ (Сіобану 2004: 53). Първите английски думи навлизат както в румънски, така и в български през втората половина на деветнадесетия век по книжовен път (за разлика от днешните заемки, които влизат както по разговорен път, така и посредством медиите), а в началото на двадесети век този процес се засилва. Най-голямата част са вече усвоени и се използват като домашни лексикални единици.

Трябва също да споменем, че в румънски и в български език има различни видове навлизащи от английски заемки, които се намират на различни етапи на своята адаптация. Новите думи могат да бъдат напълно адаптирани (усвоени), частично адаптирани или неадаптирани (неусвоени). Също така те могат да се използват и в две форми, тоест в усвоената и в неусвоената форма (или частично усвоената форма), съз-

давайки по този начин лексикални варианти: рум. *mall/mol*, *kiwi/kivi*, *sandwich/sandvici/sandviş*, *business/biznis* и бг. *тим*, но *тиймбилдинг*, *бранд/бренд*, *hashtag/хаштаг/ хештаг*, *сканирам/скенирам*, *къмпинг/кемпинг* и др. Но въпреки това вариране установено е, че първият порив на езика приемник е да адаптира новите лексикални единици.

Адаптацията на чуждите думи, включително на тези, които произхождат от английски, включва повече нива, а именно графично, фонетично, морфологично, семантично и синтактично (Крумова-Цветкова и др./Krumova-Tsvetkova et al. 2013: 189). В настоящата работа ще разгледаме само морфологичната адаптация. Поради ограничени обем на статията ще представим някои от най-съществените морфологични характеристики.

При морфологичната адаптация важно е да се разглеждат няколко аспекта. При категория име адаптацията засяга рода, числото и определителния член, докато при глаголите тя засяга спрежението и вида, като последното е характерно само за българския език.

В българския език родовата адаптация на съществителните имена се извършва според формалния критерий (тоест според окончанието на думата в езика източник) (Йорданова/Yordanova 2015: 270), докато в румънски водещ е семантичният критерий. Понеже в български най-често чуждите думи се транскрибират, последната фонема има важна роля, като мнозинството от завършващите на съгласна англицизми се причисляват към мъжки род: *кастинг* (англ. *casting*), *хостел* (англ. *hostel*), *рейнджър* (англ. *ranger*), *степер* (англ. *stepper*) (Лютакова/Lyutakova 2018: 238). Както посочихме по-горе, румънският език спазва графиката на английски и затова при съществителните имена с неясна принадлежност родът се предава по-скоро с помощта на детерминанти: *o inteligentă miss*, *un pub select* (Voinea Postolache 2015: 111). Одушевените съществителни имена попадат обикновено в групата на мъжкия род и в двата езика (Cojocaru 2010: 233): *leader/лидер*, *dealer/дилър*, *manager/мениджър*, *designer/дизайнер*, *outsider/аутсайдер*. Навлизането на голям брой неодушевени английски съществителни имена в румънски обогатява категорията среден род, защото най-съществената част от тях приема нейните характеристики: *body*, *e-mail*, *hashtag*, *selfie*, *slide*, *sound*, *showbiz*, *show* (ex. un *show* – două *show-uri*) (Лютакова/Lyutakova 2018: 238). Заетите съществителни от женски род са малко на брой и обикновено се оформят чрез добавяне на наставка (*hostesă*, *rockeriță*, *suporteriță*, *reporteriță*; *хостеса*, *репортерка*, *рокерка*, *плеймейтка*) (Лютакова/Lyutakova 2018: 240). Румънският език познава и някои съществителни с несигурна родова адаптация: *un/o babysitter*, *un/o story*, *un/o soap opera* (Voinea Postolache 2015: 112).

Образуването на множествено число на думите от английски произход в румънския език се извършва главно с помощта на два суфикса, именно *-uri* и *-e* (за завършващите на *-er* думи): *discounturi*, *drifturi*, *outleturi*, *hospice-uri*, *linkuri*, *malluri*, *joburi*, *top-*

pinguri, update-uri, bannere, browsere, drivere, playere (Лютакова/Lyutakova 2018: 240). В български език съществителните имена се подчиняват на традиционните парадигматични правила и образуват множествено число, както следва: към едносричните думи от мъжки род (и към сложните думи, чиято втора част е разпознаваема) се добавя окончание *-ове* (*лайкове, хекове, блогове, молове, сайтове* и *аудиогидове, баркодове, видеоклипове*), към многосричните думи от мъжки род се добавя *-и* (*дилъри, кастинги, имейли, рейтинги*), към думите от среден род се добавя наставка *-та* (*барбекюта, бодита, кукита, партита, селфита*) (Лютакова/Lyutakova 2018: 241). Любопитен факт, който съществува и в двата езика и заслужава да бъде споменат, е тавтологията във формата за множествено число. Този феномен се състои от запазването на английската морфема *-s*, която не се осмисля като показател за множествено число, и добавяне на автохтонните окончания: *gadgetsuri, hotspotsuri, chipsuri, snacksuri, sticksuri* и *даптсове, снаксове, ултраси* (Voinea Postolache 2015: 111; Лютакова/Lyutakova 2018: 242). В румънски има и имена, които се използват със същата форма както за единствено, така и за множествено число: *dandy, gay, hippy, playboy, euro* (DOOM²). Подобен случай е и българското съществително *евро* (Йорданова/Yordanova 2015: 270).

Що се отнася до членуването на англицизмите, наблюдаваме, че няма ограничения в двата езика. Определителният член се добавя според рода и числото на даденото съществително: *live-ul, live-ului, weekendul, flash-ului, babysittera, haterița, vloggerița, rampersiî, racketiî, babysitterii, flash-urile, story-urile* и *факт фуудъм, бодигардал-ъм, блогърката, джакузито, шоурума/-ъм, бейбиситърката, хип-хотъра, плейърите, байтовете, рокерката, джакузитата, кавърите, мениджърите*. Интересно явление е добавянето на определителния член, характерен за мъжки род, към съществителни от женски род в румънския език: *cover-girl-ul, top-modelul, script-girl-ul* (Voinea Postolache 2015: 112).

Колкото до заетите от английски прилагателни имена, по правило те се използват като неизменяеми и в двата езика: *live, casual, non-stop, cool, shocking, full-time, part-time, antidumping, fair, happy* и *гей, лайв, онлайн, офлайн, хепи, винтидж*. Понякога тези прилагателни имат и функция на наречие, като в румънски има случаи, в които се добавя и наставката *-ly* за по-коректно спазване на етимологичния правопис: *happily*. В българския език процесите на адаптация са вътрешно ориентирани, като нерядко към английските термини се добавят суфиксите *-ен, -ов, -ски*: *мултимедиен, офшорен, бартерен, инженерингов, кешов, стриймингов, тунингов, гугълски* (Лютакова/Lyutakova 2018: 244). Друга обща характеристика, която се среща както в румънски, така и в български, е използването на английските съществителни имена със стойност на прилагателни: *comportament fair-play, acord stand-by, film science-fiction, bani cash, e-mail spam* и *хендсфри система, бизнес партньор, интернет връзка, офис техника, фитнес уред* (Лютакова/Lyutakova 2018: 244).

По отношение на английската заета лексика специфично за глаголите е това, че тези, които навлизат в двата езика, се спрягат с помощта на съответните за всяко лице морфемии. Навлизащите от английски в румънски глаголи се вписват обикновено в групата на глаголите от първо (завършващи на *-a*) или понякога от четвърто спрежение (завършващи на *-i*) (Constantinescu et al. 2004: 173): *a forwarda, a trola, a downloada, a targeta, a uploada, a updata, a scrola, a tagui, a brandui, a chatui, a brainstormui, a shareui*. Преобладаващото включване на глаголите от чужд произход в първото спрежение води до значителното увеличаване на обема на това спрежение в румънския език. За българския език се запазва характерната тенденция за включване на глаголни заемки в третото спрежение: *скролвам, прокрастинирам, тагвам, хейтвам, браузвам, блогвам, лайквам, шервам, поствам*. Както може да се види от изброените примери, преобладава адаптирането с помощта на наставката *-ва-*, докато активността на наставките *-ува-* и *-ова-* намалява видимо (Лютакова/Lyutakova 2018: 246). Освен това заедно с използването на тази наставка се развива и процеса за перфективизация, който допринася за усвояването на новите думи в български: *зипвам – зипна, кликвам – кликна, поствам – постна, ънгрейдвам – ънгрейдна* (Лютакова/Lyutakova 2018: 246). Има и редки случаи, в които английските глаголи се приобщават към второто спрежение (Лютакова/Lyutakova 2018: 246), както например *троля, дрифта, чатя*.

Морфологичното приспособяване се смята за процес, който има повече степени, като началният етап е вписването на новата дума в различните граматични категории на езика приемник, а последният етап е развиването на словообразователна способност (Лютакова/Lyutakova 2018: 237). Няма да се занимаваме с деривацията на заемките от английски език, но заслужава да изтъкнем интересен от тази гледна точка факт. Като последица на интернационализацията и от желанието да се ограничава използването на чуждите думи в български, се наблюдава тенденция към *национализация* (или *автохтонизация*). Това обаче има необичаен ефект, тъй като води до появата на кръстосани словообразователни средства (добавяне на домашни афикси към чуждоезикови корени или обратно) и до създаване на словообразователни гнезда около чуждиците, включително около англицизмите, обогатявайки по този начин българския речников фонд: *брокер, брокерка, брокерски, брокерство, брокерствам* (от англ. *broker*); *букмейкър, букмейкърка, букмейкърски, букмейкърство* (от англ. *bookmaker*); *бартер, бартерен, бартеризация, бартеризирам* (от англ. *barter*) (Кримова-Цветкова и др./Krumova-Tsvetkova et al. 2013: 79). За разлика от българския език в голяма степен румънският не е развил такава склонност за отхвърляне на чуждите думи в полза на домашните лексикални единици. Обаче се наблюдават подобни феномени, като словообразуването с помощта на чуждите заемки е доста интензивно и в румънския език: *broker, brokeriță, brokeraj, brokerare; blog, blogger, bloggeriță; vlog, vlogger, vloggeriță; training, trainer, trai-*

neriță, a trainui; planning, planner, planneriță; trendsetter, trendsetteriță; brand, branding, branduială, brandui, rebrandui.

Освен автохтонния процес на словообразуване на думите в българския и румънския език много важен принос към обогатяването на лексикалния състав на двата езика има и заемането на чужди думи. Езикът се намира в тясна връзка с бита, с историческия, социалния, политическия и културния живот на дадена езикова общност и неологизацията чрез заемане на чужди думи изразява най-добре съществуващите между тези фактори взаимоотношения. Заетите думи, независимо от причината, пътя или езиковото ниво на тяхното адаптиране, претърпяват същите промени, чиято главна цел е *натурализирането* им в заемащия език. В настоящия доклад се опитахме да представим в общи линии част от начините, по които румънският и българският език включват в употреба новозаетите от английския език думи. Естествено, че стремежите ни да изясним този сложен въпрос в съвременния румънски и български език не са изчерпателни. Този факт се дължи главно на непрекъснато развитие на езика – и преди всичко на лексиката, като най-проницаемата му част. В статията ни се опитахме да очертаем основните морфологични тенденции в приспособяването на англицизмите към специфичните структури на двата езика, като предлагаме в същото време съпоставителна картина на това интересно и актуално явление.

Цитирана литература / References

- Благоева 2013: *Благоева, Д.* Типология на новата лексика от чужд произход в българския език. – *Български език и литература*, год. LV, № 6, с. 539–546. (Blagoeva 2013: *Blagoeva, D.* Tipologija na novata leksika ot chuzhd proizvod v balgarskija ezik. – *Balgarski ezik i literatura*, god. LV, № 6, s. 539–546.)
- Йорданова 2015: *Йорданова, Д.* Актуални лингвистични процеси в езика на българските печатни медии. – В: *Научни трудове на Русенския университет*, том 54, серия 5.2, с. 269–273. (Yordanova 2015: *Yordanova, D.* Aktualni lingvistichni protsesi v ezika na balgarskite pechatni medii. – V: *Nauchni trudove na Rusenskija universitet*, tom 54, serija 5.2, s. 269–273.)
- Крумова-Цветкова и др. 2013: *Крумова-Цветкова, Л., Благоева, Д., Колковска, С., Пернишка, Е., Божилова, М.* Българска лексикология и фразеология. Том 1. Българска лексикология. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (Krumova-Tsvetkova et al. 2013: *Krumova-Tsvetkova, L., Blagoeva, D., Kolkovska, S., Pernishka, E., Bozhilova, M.* Balgarska leksikologija i frazeologija. Tom 1. Balgarska leksikologija. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”.)
- Лютакова 2018: *Лютакова, Р.* Нова българска и румънска лексика след 1989 г. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Lyutakova 2018: *Lyutakova, R.* Nova balgarska i rumanska leksika sled 1989 g. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)
- ОПРБЕ 2012: Българска академия на науките, ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“. *Официален правописен речник на българския език*. София: Издателство „Просвета“. (OPRBE 2012:

- Balgarska akademija na naukite, IBE "Prof. Lyubomir Andrejchin". *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo "Prosveta".)
- Платонова 2016: *Платонова, И.* За процесите на адаптация и интеграция на новите англицизми (и интернационализми с английски произход) в българския език. – В: *Лексикографията в началото на XXI в.*, София: АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 461–468. (Platonova 2016: *Platonova, I.* Za procesite na adaptacija i integracija na novite anglicizmi (i internacionalizmi s anglijski proizvod) v balgarskiya ezik. – V: *Leksikografijata v nachaloto na XXI v.*, Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", s. 461–468.)
- Andronache Cojocar u 2010: *Andronache Cojocar u, L. F.* Asimilarea categoriei de gen a anglicismelor în limbile română și italiană. – In: Zafiu, R. (ed.). *Limba română: controvers e, delimitări, noi ipoteze. Actele celui de-al 9-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română, I, Section Lexic, semantică, terminologii*, p. 231–238.
- Ciobanu 2004: *Ciobanu, G.* Romanian words of English Origin. Timișoara: Mirton.
- Constantinescu et al. 2004: *Constantinescu, I., Popovici, V., Ștefănescu, A.* Romanian. – In: Manfred Görlach (ed.). *English in Europe*, p. 168–194.
- DOOM² 2005: Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti“. *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Voinea Postolache 2015: *Voinea Postolache, R.-M.* Adaptarea anglicismelor în limba română contemporană (în baza limbajului economic). – In: *Philologia LVII*, № 3–4, p. 106–113.

Morphological Adaptation of English Loanwords in Bulgarian and Romanian Language

Cristina-Andreea Radu-Bejenaru
“Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Institute of Linguistics

Abstract

The present paper deals with aspects concerning the new loanwords in Bulgarian and Romanian language. We suggest a comparative analysis regarding the adaptation process of Anglicisms that have been borrowed by Bulgarian and Romanian after 1989. In the first part of our paper we focus on the general theoretical features that determine the borrowing of new words from English. In the second part we discuss the morphological adaptation of new English loanwords, while we explain important matters of their assimilation.

Keywords: English loanwords, morphological adaptation

Cristina-Andreea Radu-Bejenaru
“Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Institute of Linguistics
Calea 13 Septembrie, № 13
Bucharest 050711, Romania

Актуални наблюдения върху правописа на съвременните български лични имена

Мая Влахова-Ангелова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
mvlahova@ibl.bas.bg

Резюме

Статията е посветена на някои актуални явления, засягащи правописа на българските лични имена. Изследването изхожда от идеята, че промените в принципите на назоваване в началото на 21. в. се отрязват не само в осъвременяване на самия набор от лични имена, но и в техния правопис. Проучени са официални данни за имената на новородените деца в София и Варна за 2009, 2010 и 2014 г. Анализирани са следните явления: удвояването на гласни и съгласни, правописът на групите *-иа (-)*, *-еа (-)*, *-ия*, *-ея*, употребата на графемата *я*, както и някои проблемни моменти, свързани със заемането на чужди по произход имена и предаването им на български език. Резултатите са представени в таблици и графики, даващи възможност за съпоставка между отделните градове и години. Става ясно, че представените отклонения от правописните норми не са изолирани случаи, а могат да се определят като тенденции, при това с възходящ характер. Засилва се употребата на удвоени съгласни при изписването на личните имена, като това явление засяга вече не само заети от чужди езици преномени, но и традиционни български имена, напр. *Иванна*, *Марианна*, *Даринна*. Появяват се дори удвоени гласни, напр. *Мартиин*. Силно е разколебана нормата при правописа на групите *-иа (-)*, *-еа (-)* както в средисловие, така и в краесловие. Нововъведения има и по отношение на традиционната за българския език графема *я*, която все по-често се заменя от *-иа* или пък неправилно се появява вместо съчетанието *-иа (-)*, напр. *Илян*, *Максимлян*, *Христян*. Налице е твърде разнопосочна практика и при предаването на чужди имена на български, често пъти в разрез с правилата за транслитерация, установени в книжовния език. За съжаление, данните показват, че разколебането на нормата постепенно обхваща все повече традиционни имена, чието изписване доскоро не подлежеше на съмнение, напр. *Анелиа*, *Лилиана*, *Мариа*, *Сиа*, *Делиан* и пр.

Ключови думи: лични имена, правопис, статистически данни, отклонения от правописните норми

1. Въведение

Съвременните български лични имена представляват отворена система, в която постоянно навлизат нови елементи. Този процес е естествен и както е добре известно, се влияе от множество социални фактори. В днешно време той се улеснява допълнително от съществуването на извънредно либерални административни процедури при даване на паспортни имена в България, стигащи до почти пълна липса на ограничения. На практика у нас родителите имат неограничена свобода да изберат не само какво да бъде името на тяхното дете, но и как то да бъде изписано. В резултат на това в личноименната ни система все по-често се срещат нетипични имена, както и такива, чийто

правопис е в разрез с нормите на съвременния книжовен език. Тези „нововъведения“ понякога будят истинско недоумение.

Опитите да се „разчупват“ нормите (включително и правописните), както и все по-масово да се използват определени словообразователни модели, схващани от съвременните българи като модни и престижни, са всъщност средства за осъвременяване на личноименната система наред с директното заемане на чужди имена. Известно е, че в днешно време у нас изборът на имена се диктува от коренно различни принципи за разлика от традиционното общество (Кръстева-Благоева/Krasteva-Blagoeva 1999, Yanev & Chobanov 2014), а тенденциите, които се наблюдават у нас от 90-те години на 20-и век, в Западна Европа протичат от много по-дълго време (Gerhards 2005, Papa 2014).

Проведените емпирични проучвания в България ясно показват, че в началото на 21. в. вече има засвидетелствана промяна в мотивациите за избор на имената. В днешно време най-често срещан е т.нар. нетрадиционен избор¹ (Yanev, Chobanov 2014, Чолева-Димитрова, Янев/Choleva-Dimitrova, Yanev 2015). От публикуваните данни става още ясно, че най-голям процент от хората изтъкват като основен мотив при избора на име за своето дете основания, които са свързани със **звученето** му. Най-простото и ясно обяснение, което се посочва, е, че родителите са искали „красиво име“² за своето дете (Virkkula 2014: 75–76, 130), но има и други, по-конкретизирани определения: името да звучи естествено на български, да е кратко, да не съдържа умалителен суфикс -к (а), да се пише и произнася лесно и по подобен начин на различни езици (Чолева-Димитрова, Янев/Choleva-Dimitrova, Yanev 2015: 20–22). Изследователите засвидетелстват тази тенденция у нас още през 20. в. и я определят по различен начин: екстравагантна, фонетико-естетическа или звуковохармонична (Ковачев/Kovachev 1995, Илчев/Ichev 1969, Калканова/Kalkanova 2004, Чолева-Димитрова, Янев/Choleva-Dimitrova, Yanev 2015), но както става ясно, в началото на 21. в. тя бързо заема първенство спрямо другите повече или по-малко традиционни видове предпочитания.

Статистическите и лингвистичните анализи на имената на новородените българчета, извършвани системно в последните няколко години, потвърждават, че промените в мотивацията при избора на имената оказват влияние и върху самия набор от лични имена. Според констатациите на Янев и Чобанов (Yanev, Chobanov 2014) значително са се изменили имената, срещани в последно време. Наблюденията показват още, че са налице две конкуриращи се тенденции: от една страна, желание да се запази известна връзка с традицията, а от друга страна, стремеж да се модернизира звученето на имена-

¹ Според по-ранно изследване на Т. Калканова, посветено на именуването през последната четвърт на 20. в., традиционният мотив е на първо място (Калканова/Kalkanova 2004).

² Както Й. Виркула отбелязва, под „красиво име“ хората обикновено разбират съвкупност от етимологично значение, позитивни конотации и естетически характеристики, напр. благозвучие, краткост, начин на изписване, как се съчетава с фамилното име и др. (Virkkula 2014: 132).

та, като в много случаи имената се изписват по нетрадиционен начин (Влахова-Ангелова/Vlahova-Angelova 2017).

Изходна точка на настоящото изследване е допускането, че промените в предпочитанията и мотивите за избор на име имат непосредствено отражение не само върху избора на самите имена, но и върху начина, по който те се изписват. Тези актуални процеси намират резултат във все по-често срещаните отклонения от установените правописни правила. Ето защо това проучване си поставя за задача да се анализират съвременните български лични имена с оглед на техния правопис, като въз основа на данни за имената на новородените в София и Варна чрез статистически метод ще бъдат обобщени някои специфични тенденции в правописа на съвременните лични имена.

2. Изследван материал

Представеното тук изследване обхваща официални данни за имената на новородените деца през 2009, 2010 и 2014 г. в градовете София и Варна³. Списъците са предоставени от НСИ и съдържат сведения за пола на децата⁴, годината на раждане, града, в който са родени (регистрирани), както и за броя на децата, получили дадено име. Списъците, отнасящи се за годините до 2014 г. включително, са пълни и съдържат всички имена. След 2014 г. във връзка с новите правила за защита на личните данни не се предоставя информация за имена, които имат единична и двойна употреба. Така голяма част⁵ от личните имена, които се дават на новородените у нас, остават неизвестни за изследователите, тъй като попадат в тези две категории. Тъкмо имената с единична и двойна употреба са много важни за ономастичните анализи, тъй като те показват какви са актуалните тенденции в личноименната система (кои имена изпадат от нея и кои навлизат).

3. Актуални тенденции в правописа на съвременните лични имена

Наблюденията над изследваните корпуси с имената на новородените деца показват, че има някои отклонения от правописните норми на съвременния български език, които вече можем да определим като нови тенденции. Те засягат следните няколко правила: удвояването на гласни и съгласни, правописа на групите *-иа (-)*, *-еа (-)*, *-ия*, *-ея*, употребата на графемата *я*, както и някои проблемни моменти, свързани със заемането на чужди по произход имена и предаването им на български език.

---

³ Данните на гр. Варна не включват 2014 г.

⁴ Данните за 2014 г. не съдържат информацията за пола на децата.

⁵ Данните от гр. София за 2014 г. показват, че от всички регистрирани 1636 ЛИ (както мъжки, така и женски) 889 бр. (54,34%) са имена с единична употреба, а 162 бр. (9,90%) – с двойна, т.е. тези две категории съставляват 64% от всички ЛИ.

3.1. Удвояване на съгласни

Удвояването на съгласни звукове става все по-широко разпространено явление. То обаче е тенденциозно, тъй като няма основания за него в правописа⁶.

Например:

Варна (2009 г.): *Йоанна* (8)⁷, *Инна* (2), *Антоанна* (1), *Данна* (1), *Иванна* (1), *Илинна* (1), *Йоанна-Каролена* (1) и др.

Варна (2010 г.): *Йоанна* (16), *Анна* (12), *Инна* (2), *Ханна* (2), *Анна Марина* (1), *Анна-Мария* (1), *Джоанна* (1), *Иванна* (1), *Пламенна* (1), *Емма* (4), *Еммануела* (1), *Антонелла* (1), *Савелла* (1), *Мелисса* (1) и др.

София (2009 г.): *Любианна* (1), *Емма* (1) и др.

София (2010 г.): *Анна-Мария* (1), *Инна* (1), *Йоанна* (1) и др.

София (2014 г.): *Анна* (80), *Йоанна* (38), *Аннабел* (2), *Анн Мари* (1), *Дженнис* (1), *Белла* (6), *Стелла* (2), *Аллина* (1), *Изабелла* (1), *Аттила* (1), *Емма* (27), *Мухаммед* (1), *Саввас* (1) и др.

Графика 1. Разпределение на удвоени съгласни по градове и години

⁶ Според ОПРБЕ (2012) в съвременния правопис удвояването на съгласни се ограничава до няколко конкретни случая, описани в точка 16. Удвояване на съгласни се допуска и при предаване на чужди имена само в случаите, когато двойните съгласни служат за отбелязване на два еднакви звука при свързването на две морфеми. Допускат се и при някои установени по традиция имена като *Анна*, *Аллах*.

⁷ Числото в скобите показва броя употреби на името в дадения корпус.

		<u>София</u>	<u>София</u>	<u>София</u>	<u>Варна</u>	<u>Варна</u>
		<u>2014</u>	<u>2010</u>	<u>2009</u>	<u>2010</u>	<u>2009</u>
	<i>вв</i>	1 име	-	-	-	-
	<i>лл</i>	7 имена	-	-	3 имена	6 имена
	<i>мм</i>	2 имена	-	1 име	3 имена	1 име
	<i>нн</i>	17 имена	4 имена	3 имена	12 имена	11 имена
	<i>рр</i>	-	-	-	-	1 име
	<i>сс</i>	-	-	-	2 имена	-
	<i>тт</i>	2 имена	-	-	1 име	-
Общо		27	4	4	21	19

Таблица 1. Брой на имената, изписвани с удвоени съгласни, разпределени по градове и години

Посочените по-горе примери и Таблица 1 обаче показват една разрастваща се тенденция, при която напълно без основание заети от чужди езици имена се изписват на български с удвоени съгласни, тъй като в езика, от който са заимствани, се пишат така: *Стелла, Изабелла, Маттео, Атилиа, Аннабела, Савелла, Мелисса* и пр. Понякога се стига и до курioзни случаи като *Аннабелла, Мартинн*. Още по-неоснователна е появата на удвоени съгласни в традиционни български имена като *Иванна, Илинна, Инна, Асенна, Даринна, Марианна*, което е обяснимо единствено със стремежа към оригиналност.

3.2. Удвояване на гласни

Макар и не така често срещано, в изследваните корпуси се регистрират и две употреби на удвоени гласни: *Алиин* (1), *Мартинн* (1) и двете в София (2014 г.), които също са в противоречие с българския правопис.

3.3. Правопис на групите *-иа-*, *-ия*, *-еа-*, *-ея* в краесловие и в средисловие

Правописът на групите *-иа-*, *-ия*, *-еа-*, *-ея* в краесловие и в средисловие също е разяснен в ОПРБЕ (ОПРБЕ 2012: 18)⁸, включително и по отношение на собствените имена. Добре известно е, че относно личните имена е налице твърде свободна интерпретация на тези правописни правила и изписването на групите *-иа-*, *-еа-* в средисловие е твърде разколебано, а съществуването на паралелни форми от типа *Християн/Християн* или *Илиана/Илияна* отдавна вече е факт.

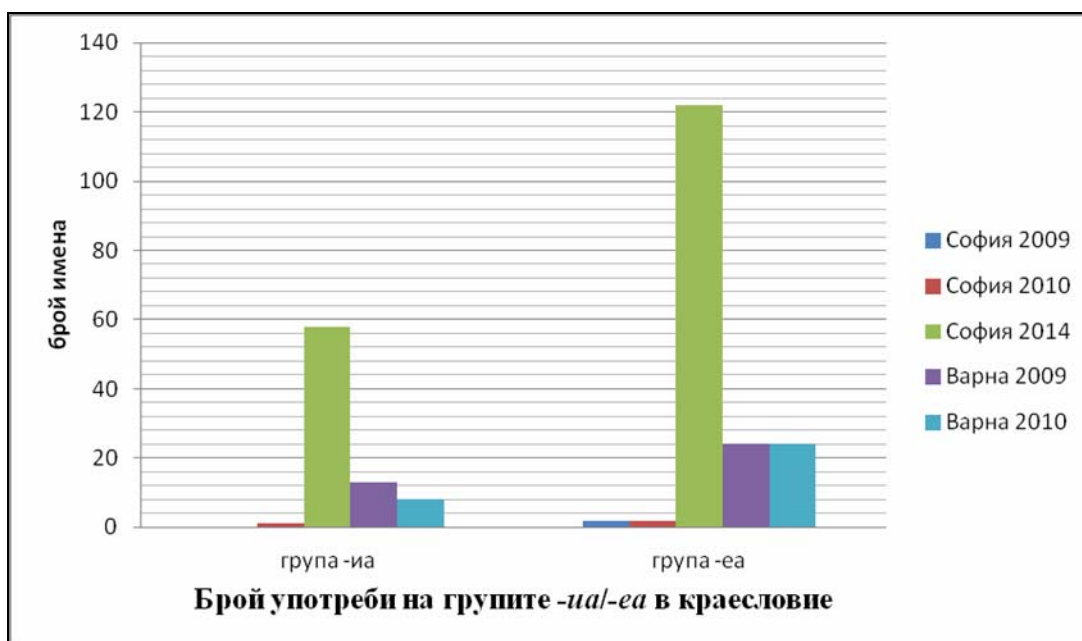
⁸ Точка 11 и 12.

По-безпроблемно и по-еднопосочно, поне доскоро, се прилагаше правилото в краесловие. Настоящите данни обаче показват, че вече е налице тенденция за силно конкуриращи се форми на имената и в краесловие *-ия/-иа*, *-ея/-еа*, напр.:

-иа: Амелиа⁹, Антониа, Валериа, Васиа, Виа, Дариа, Дериа, Джиа, Джулиа, Елиа, Калиа, Миа, Нелиа, Фериа и пр.

-еа: Алексеа¹⁰, Андреа, Анеа-Теодора, Елеа, Илеа, Катлеа, Кристеа, Матеа, Теа и пр.

Графика 2 показва динамиката на употребите на групите *-ия/-иа*, *-ея/-еа* в изследваните години и от нея става ясно, че неправилните *-иа*, *-еа* все повече увеличават своята популярност. И тук отново влиянието от зетите чужди имена е в основата на това явление, но то вече, както показват примерите, се разпростира и върху традиционни за България имена: *Анелиа*, *Викториа*, *Мариа*, *Наталиа*, *Ниа*, *Силвиа*, *Сиа*, които доскоро без изключение се изписваха с *-ия/-ея*.

Графика 2. Брой употреби на групите *-иа/-еа* в краесловие

3.4. Употреба на буква *я* в началото, в средата и в края на името

Един заслужаващ вниманието ни проблем е свързан с употребата на буква *я* в изписването на имената, при които се очертават две тенденции. От една страна, зачестява неправилното изпускане и заменяне на *я* със съчетания на други графеми, напр. *-йа*, *-йя*. От друга страна, се наблюдава неправилна употреба на *я* в средисловие вместо група *-иа-*.

⁹ Примерите са извлечени от списъците от София и Варна 2009, 2010, 2014 г.

¹⁰ Примерите са извлечени от списъците от София и Варна 2009, 2010, 2014 г.

Анализите показват, че все по-често се срещат тенденциозни отклонения от правописните норми при изписването на някои лични имена и по отношение на правилото за употреба на буква *я*¹¹. Особено в крайна позиция след гласен звук вместо с буква *-я* отделни имена се изписват със съчетанието *-йя*, напр. *Майя, Айя, Кайя, Райя* вместо *Мая, Ая, Кая, Рая*. Тези неправилни употреби, при които се вмъква ненужна графема *й*, понякога са породени от чуждоезиково влияние, както в случая с популярното и в Русия име *Майя* (тъй като в руския език името се пише по този начин). Постепенно по аналогия този правопис се пренася и върху други традиционни, а и наскоро заети и нетипични имена. Друг вариант на изписване, който също противоречи на съвременния български правопис и чиято употреба зачестява в последно време, е заменянето на буква *я* със съчетанието *-йа*¹²: *Айа, Вайа, Майа, Фрейа* вместо *Ая, Вая, Мая, Фрея*. Подобно грешно изписване се среща не само в края на името в позиция след гласен звук. Макар и по-рядко, и в началото на името буква *я*- също се заменя от съчетанието *йа*-, напр. *Йакоб* (Сф 2014).

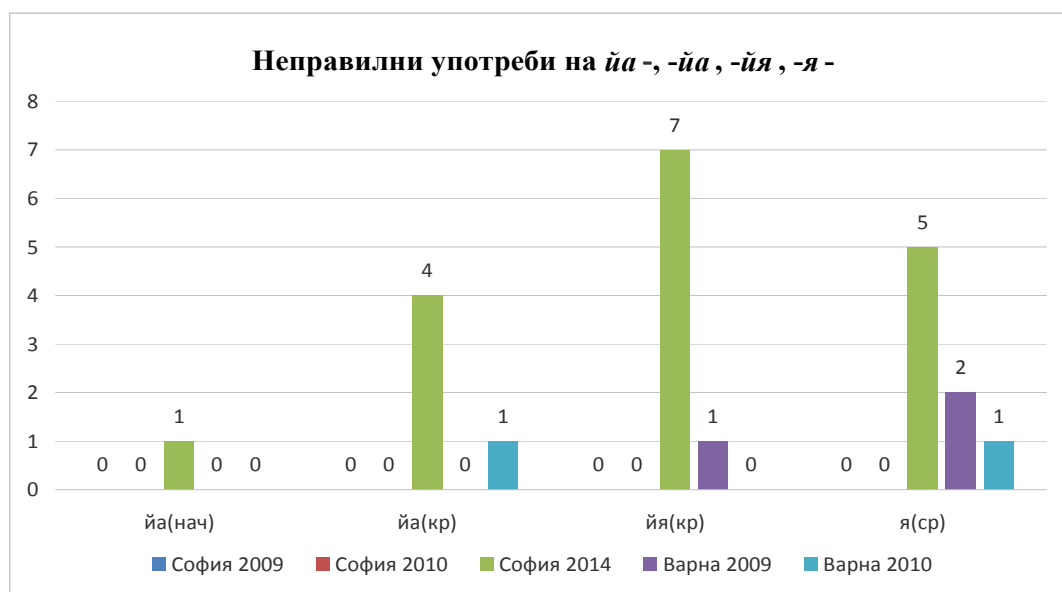
В средисловие, най-вече в заети от чужди езици имена, но не само, се регистрират случаи на изписване с *я* на място, където следва да се изпива *-иа-*, напр. *Емилян* (Вн 2009), *Максимиян* (Вн 2009, 2010), *Дарян* (Сф 2014), *Илян* (Сф 2014), *Кристиян* (Сф 2014), *Лукиян* (Сф 2014), *Християн* (Сф 2014). Анализите на данните показват силно разколебаване на нормата и наличието на няколко варианта на изписване на едно и също име (вж. Таблица 2).

Град	Година	Име	Пол	Брой употреби
Варна	2009	Максимилиан	М	3
Варна	2009	Максимилиян	М	1
Варна	2009	Максимиян	М	1
Варна	2010	Максимилиан	М	1
Варна	2010	Максимилиана	Ж	1
Варна	2010	Максимилиян	М	2
Варна	2010	Максимиян	М	1

Таблица 2. Графични варианти за изписване на група *-иа-* след съгласен звук в средисловие

¹¹ Според ОПРБЕ (2012), т. 1.3.2. употребата на буква *я* в началото на думата и след гласен звук служи за отбелязване на звукосъчетанието [йа], напр. *ягода, Ябланица, коя, паяк, Боян, Сия*.

¹² Предаването на гласни в собствени имена от чужд произход, и по-конкретно на йотувано *а*, е описано в точка 26.6.1., където изрично се споменава, че „не се допуска писане на съчетание **йа** вм. **я**“ (ОПРБЕ 2012: 32). Предаване на буквoсъчетанието **-иа** в краесловие чрез **-ия** е утвърдено в точка 26.6.2. (ОПРБЕ 2012: 32).

Графика 3. Неправилни употреби на йа-, -йа, -йя, -я-

3.5. Проблеми при изписването на чужди по произход лични имена

Тъй като голяма част от чуждите имена, навлизащи в нашата личноименна система, имат англо-американски произход, за тях е характерен звукът йотувано [ъ], което би трябвало да се предава на български с буквосъчетанието **йъ** (ОПРБЕ 2012: 31, точка 26.4.4). Макар в българския език да има подобен звук [йъ], той се предава чрез други графемни и буквосъчетанието **йъ** е нетипично и сигнализира, че името е от чужд произход, напр. *Йълдъз*, *Брайър* и пр. Може би тази е причината, поради която някои лични имена с английски произход се изписват твърде непоследователно в разрез със споменатото правило (вж. Таблица 3).

Град	Година	Име	Пол	Брой употреби
Варна	2009	Брайън	М	1
Варна	2010	Браян	М	1
Варна	2010	Райън	М	1
Варна	2010	Раян	М	1
София	2014	Раян	няма данни	8
София	2014	Брайан	няма данни	1
София	2014	Браян	няма данни	1
София	2014	Райън	няма данни	1
София	2014	Райан	няма данни	1

Таблица 3. Варианти за предаване на йотувано [ъ]

Особено интересно е ЛИ *Раян*, което е най-често срещано от всички имена, представени в Таблица 3. При липсата на каквато и да е информация от страна на родителите, може само да се предполага, че името е неправилно транслитерирана форма от англ. име *Ryan* вм. *Райън*. Остава вероятността, макар и твърде слаба, в някои от случаите то да се тълкува и като мъжки вариант на традиционното женско име *Рая*¹³ > *Раян* както *Стоян*, *Боян* и др.

4. Заключение

От направените анализи става ясно, че представените отклонения от правописните норми не са изолирани случаи, а могат да се определят като тенденции, при това с възходящ характер. Основания за това дава увеличаващият се брой имена, изписани в несъответствие с нормите (2009 г. спрямо 2014 г.). Засилва се употребата на удвоени съгласни при изписването на личните имена, като това явление засяга вече не само заети от чужди езици преномени, но и традиционни български имена, напр. *Иванна*, *Марианна*, *Даринна*. Появяват се, макар и единично, дори удвоени гласни, напр. *Мартиин*. Силно е разколебана нормата при правописа на групите *-иа* (-), *-еа* (-) както в средисловие, така и в краесловие, в резултат на което има вариантност при изписване на редица имена, напр. *Теана* – *Теяна*, *Фериа* – *Ферия* и под. Нововъведения има и по отношение на традиционната за българския език графема *я*, която все по-често и тенденциозно се заменя от съчетанието *-иа* или пък неправилно се появява вместо съчетанието *-иа* (-), напр. *Делиан*, *Йакоб*, *Илян*, *Християн*. Налице е твърде разнопосочна практика и при предаването на чужди имена на български, често в несъответствие с правилата за транслитерация, установени в книжовния език. За съжаление, данните показват, че разколебаването на нормата постепенно обхваща все повече традиционни имена, чието изписване доскоро не подлежеше на съмнение, напр. *Анелиа*, *Лиляна*, *Мариа*, *Сиа*.

Цитирана литература / References

- Влахова-Ангелова 2017: *Влахова-Ангелова, М.* Тенденции при избора на личните имена – съпоставително изследване на имената на новородените в гр. Варна и област София през 2010 г. – *Списание на БАН*, бр. 4, с. 35–43. (Vlahova-Angelova 2017: *Vlahova-Angelova, M.* Tendentsii pri izboru na lichnite imena – sapostavitelno izsledvane na imenata na novorodenite v gr. Varna i oblast Sofia prez 2010 g. – *Spisanie na BAN*, br. 4, s. 35–43.)
- Илчев 1969: *Илчев, Ст.* Речник на личните и фамилените имена у българите. София: БАН. (Ilchev 1969: *Ilchev, St.* Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite. Sofia: BAN.)

---

¹³ В последно време ЛИ *Рая* е сред много предпочитаните, а от друга страна, тенденцията да се образуват нетипични мъжки имена от традиционно женски и обратното, е доста силна, напр. *Билян* (Сф 2014) < *Биляна*, *Алека* (Сф 2014) < *Алеко*, *Румян* (Сф 2014) < *Румяна*, *Павла*, *Павела* (Сф 2014) < *Павел* и под.

- Калканова 2004: *Калканова, Т.* Популярно ли е твоето име?. София: УИ „Св. Кл. Охридски“. (Kalkanova 2004: *Kalkanova, T.* Populyarno li e tvoeto ime?. Sofia: UI “Sv. Kl. Ohridski”.)
- Ковачев 1995: *Ковачев, Н.* Честотно-етимологичен речник на личните имена. Велико Търново: ПИК. (Kovachev 1995: *Kovachev, N.* Chestotno-etimologichen rechnik na lichnite imena. Veliko Tarnovo: PIK.)
- Кръстева-Благоева 1999: *Кръстева-Благоева, Е.* Личното име в българската традиция. София: АИ „Проф. М. Дринов“. (Krasteva-Blagoeva 1999: *Krasteva-Blagoeva, E.* Lichnoto ime v balgarskata traditsia. Sofia: AI “Prof. M. Drinov”.)
- ОПРБЕ 2012: *Официален правописен речник на българския език.* София: Просвета. (OPRBE 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskia ezik.* Sofia: Prosveta.)
- Чолева-Димитрова, Янев 2015: *Чолева-Димитрова А., Б. Янев.* Съвременната българска антропонимна система (Мода на личните имена). Ч. 1. София; Пловдив: Хоризонти. (Choleva-Dimitrova, Yanev 2015: *Choleva-Dimitrova A., B. Yanev.* Savremennata balgarska antroponimna sistema (Moda na lichnite imena). Ch. 1. Sofia; Plovdiv: Horizonti.)
- Gerhards 2005 [2017]: *Gerhards, J.* The Name Game. Cultural Modernization and First Names. Routledge.
- Папа 2014: *Papa, E.* Spelling Innovations in Twentieth-Century Italian Anthroponymy. – In: Felecan, O., D. Felecan (Eds.) *Unconventional Anthroponyms. Formation Patterns and Discursive Function.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 315–330.
- Virkkula 2014: *Virkkula, J.* First Name Choices in Zagreb and Sofia. Helsinki. [Slavica Helsingiensia, 44]. <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/135867/firstnam.pdf?sequence=1>> [23.05.2019]
- Yanev, Chobanov 2014: *Yanev, B., Iv. Chobanov.* Zu den Motivationen der Vornamengebung in Bulgarien – Traditionen und Moden. – In: *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d’ICOS sobre Ciències Onomàstiques.* Annex. Secció 5. Generalitat de Catalunya | Departament de Cultura | Direcció General de Política Lingüística, pp. 937–953. <<http://llengua.gencat.cat/permalink/1f2a45a0-5384-11e4-8f3f-000c29cdf219>> [23.05.2019]

Current Observations on the Contemporary Bulgarian Personal Names

Maya Vlahova-Angelova

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS

mvlahova@ibl.bas.bg

Abstract

The article is devoted to some current issues regarding spelling of the contemporary Bulgarian personal names. Its point of departure is the idea that changes in the naming patterns taking place in the early 21st century have strongly influenced not only the set of personal names but also name spelling. Official data on the names of new-born children in Sofia and Varna for 2009, 2010 and 2014 were investigated. Several phenomena are analyzed in sequence: the doubling of vowels and consonants, the spelling of the groups *-ua* (-), *-ea* (-), *-ия*, *-ея*, the misspelling of the grapheme *я*, as well as some problematic issues related to the transliteration of foreign names in Bulgarian. The results are visualized in tables and graphics and enable comparisons between different cities and time spans. The study reveals that misspellings encountered in name corpora are not isolated cases but rather trends in contemporary name orthography. The use of double consonants in personal names is gaining popularity and this affects not only foreign-language names, but also traditional Bulgarian

names like *Иванна, Марианна, Даринна*. Even doubled vowels appear, e.g. *Мартиин*. The spelling of the vowel groups like *-иа (-), -еа (-), -ия, -ея* both in middle and in end of the name is often mistaken. Spelling “innovations” also appear in terms of the use of the traditional Bulgarian grapheme *я*. Transliteration of foreign names borrowed in the Bulgarian anthroponymic system is another problematic aspect of name orthography. Unfortunately, the data show that the erosion of the orthographic rules gradually encompasses more and more traditional names, the spelling of which until recently was beyond doubt, for instance: *Анелиа, Лициана, Мариа, Сиа, Делиан* etc.

Keywords: Personal Names, Orthography, Statistical Data, Violation of Orthography

Maya Vlahova-Angelova
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Нарушения на книжовната норма в езика на българските медии

Калина Мичева-Пейчева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките
kalina.micheva@gmail.com

Резюме

В доклада се анализират проблемите, свързани с нарушенията на книжовните норми в езика на българските медии. Привеждат се данни от съвременни печатни и електронни медии и телевизии. Защитават се мненията, че нормите са добре формулирани в Официалния правописен речник на съвременния български книжовен език, както и в граматика и правоговорни речници, но въпреки това постоянно се пренебрегват поради липса на контрол върху езика на медиите. Предлага се анализ на типичните грешки въз основа на собствена ексерпция.

Ключови думи: кодификация, език на медиите, езикови грешки

„По езика разбираме цялото човешко мислене, схващаме и цялата култура на човека“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954: 313). Това важи в пълна степен за езика на медиите – той отразява както индивидуалната култура на автора – филологическа, научна, обществена, политическа, така и народопсихологическия архетипен и постмодерен облик на народността. Според съвременната антропоцентрична лингвистика езикът и културата са динамични явления, които взаимно се изразяват, като съчетават анонимността с безпрецедентния индивидуализъм и общодостъпността със стремежа за запазване на параметрите на Аза. Медиите са съществена част от съвременната култура, а техният език се реализира на границата между изискания литературен изказ, разговорната форма на езика и жаргона.

Много изследователи анализират масовата култура и просторечието като важни белези на модерния културен дискурс. „Прокарването на граница между елитарната и масовата култура е все по-сложно, доколкото масовата се превръща във всемирен феномен, във водеща културна форма и стратегия на социалното битие и социалното управление“ (Антропова/Antroпова 2013: 24). Все по-трудно могат да бъдат отделени елитарният език или култура от езика на просторечието и масовата култура. Като тук говорим за „ново просторечие“. Това „ново просторечие“ не е вече „простата реч“ на недообразованите и малокултурни среди или аргото на декласираните социални слоеве от времето на модерните общества..., а все повече се утвърждава като изразен език на съвременната жълта преса (Касабов/Kasabov 2014).

Съществуването на горно и долно, високо и ниско, елитарно и простолудно е една от характеристиките на „духа на времето“. Той присъства и в езика на медиите до такава степен, че ни кара да задаваме фундаменталния въпрос – кой е този, който може да изисква в медиите да се използва книжовен български език, и има ли този регулативен орган реалната власт и средства, освен да пише правила, да следи за тяхното спазване и да санкционира на практика тяхното нарушаване.

Необходимо е да припомним какво е книжовният език. „Той е исторически създадена върху народните говори формация, която съдържа общозадължителни кодифицирани норми, отличава се с богатство и отработеност на изразните средства и служи за общуване във всички слоеве на обществото“ (Георгиева/Georgieva 1989: 6). Според М. Виденов „езиковедският лост за въздействие на книжовния код е именно кодификацията“, но „кодификаторът не може да създава варианти, не може да създава езика“. (Виденов/Videnov 2014: 29). Нещо повече, допълва ученият: „... в модерното общество не само езиковедът е кодификатор. У нас не е изследван в достатъчна степен въпросът за влиянието на редакционните практики на списания и ежедневници върху кодификацията. Днес съществува взаимна зависимост между езиковедската институция и журналистическата практика...“ (Виденов/Videnov 2014: 29). Така в пространството на езиковото общуване освен официално регламентирания със закон кодификатор на езика – Института за български език към БАН, се появяват и други неофициални участници – в лицето на авторите и редакторите в медиите.

Медиите са обществен фактор, но и езиков фактор. „В годините на прехода се налагат нови речеви стратегии, които трудно се вписват в стандартната езикова рамка“ (Миланов, Сталянова/Milanov, Stalyanova 2014: 13). Медиите се оказват обществен регулатор, но и регулатор на езика, който обаче, въпреки демократизацията и нахлуването на диалектизми, идеолектизми, чуждици, неологизми, се нуждае от нормиране. В противен случай, ако учените са безкрайно толерантни към вариантите в изписването на едни и същи лексеми и изрази, към всеки неологизъм, към всякакъв синтактичен ред; ако оправдават езиковата неграмотност, тълкувайки я като клавиатурна грешка, бихме загубили не само правото си да бъдем кодификатори на езика, но и езикът би загубил изконната си функция да бъде разбираем и по този начин да служи за общуване между хората. Днес, когато електронните и печатни издания дават възможност за проява на всички функции на езика, описани от Р. Якобсон – референтна, фатическа, емотивна, апелативна (Якобсон/Yakobson 1975), на филологическата наука остава задачата този език да запази своята смисленост, чистотата, правописната и правоговорната норма.

Според М. Георгиева медиите са важен елемент от комуникативното пространство и заедно с образованието създават и поддържат езиковото знание и уменията да се спазват езиковите норми. Затова в медиите „спазването на книжовната норма не само

че не е маловажен или пък незначителен факт, но нарушаването ѝ, условно казано, е речево престъпление“ (Георгиева/Georgieva 2018).

В последно време много учени езиковеди посвещават своите публикации на езика на медиите (Виденев/Videnov 1995, Добрева/Dobрева 2011, Евтимова/Evtimova 2011, Евтимова/Evtimova 2016, Мицева/Mitseva 2010а, Мицева/Mitseva 2010б, Мицева/Mitseva 2017, Бойчева и др./Boycheva et al. 2017). В този доклад представям и своите наблюдения върху езика на медиите, резултат от проучване на български печатни и електронни издания и телевизии. Целта на проучването е да се установят и класифицират най-честите правописни и правоговорни грешки. Направен е опит за типологизиране на откритите грешки в няколко категории, като редът, по който ги представям, не отговаря на възходяща или низходяща класация по фреквентност, а е мотивиран от субективен модел на значимост.

Бих искала да направя уговорка, че в изложението ми става дума за нарушение на норми, които са последователно и точно формулирани в *Официалния правописен речник на българския език* (Речник/Rechnik 2012), в академичната *Граматика на съвременния български книжовен език* (Граматика/Gramatika 1982, 1983) и в правоговорните речници (напр. Пашов, Първев/Pashov, Parvev 2002). Може да се каже, че в тези случаи кодификаторът си е свършил работата. Но на практика в езика на медиите правилата не се спазват.

Условно на първо място поставям неуместното и неправилно изписване на главна буква там, където не е необходимо. Този езиков факт може да се обясни със следването на модели от чужди езици, най-вече от английския, в който употребата на главна буква чувствително се различава от тази в българския. На български **Японската стена** (БНК) следва да се изпише с малка буква **я**, както и **Френската Ривиера** (в-к Капитал, Френската Ривиера отвъд клишетата, 2018), **Турски език** (<https://astoria-academy.com/turski-ezik/>); **Подреждане на Заглавни Думи с Минимум Ресурси** (Hi Tech, 2018) и т.н.

Същото важи и за изписването на имена на висши учебни заведения като: Университет за национално и световно стопанство, а не **Университет за Национално и Световно стопанство**, още по-малко **Университет За Национално И Световно Стопанство**. На сайта на самия СУ „Св. Климент Охридски“ през 2011 г. се открива следното изречение: „Университетската библиотека на **Софийски Университет** “Св. Климент Охридски” (известна като “Студентска библиотека”) е библиотечно-информационен, културен и образователен център, една от най-големите научни библиотеки в България.“ Наред с грешката в изписването с две главни букви е налице и неправилна неопределена форма – **на Софийски Университет**, вместо **на Софийския Университет**.

Съвременните новинари системно показват непознаване на правилата за съгласуване на съществителни и прилагателни имена. Това ясно личи в редица примери,

сред които: *на английски, немски, френски и испански езици* (Novini.bg, 2018); *Генералният секретар на ООН Кофи Анан подновява опитите да посредничи в споразумението между Гърция и Турция, което евентуално да разреши 28-годишното разделение на острова на гръцка и турска територии* (БНК); *Албанската и македонската армии проведеха съвместно военно учение в Криволак, Македония* (БНК); *Ръководителят на кипърските турци Рауф Денкташ от своя страна заяви, че е оптимист, отчитайки отворените наскоро контролно-пропускателни пунктове между гръцката и турската части на разделения остров* (БНК); *И сръбският, и черногорският парламенти избраха депутатите в новия законодателен орган по-рано тази седмица* (БНК) и др. Тази грешка е масова въпреки точното и изчерпателно обяснение на нормата от официалния кодификатор (Речник/Rechnik 2012: 29).

На трето място в своето проучване разглеждам употребата на пълния член при съществителните и прилагателните от м. р. ед. ч. не като ненужна граматическа норма, а като белег за образование. Доста често пълният член се греша в случаите, при които е налице сказуемно определение: *Той е всемогъщия, милосърдния* (БНК/BNK). При провеждане на лична анкета за запазване или отпадане на пълния член в българския език над 95% от анкетираните лица се произнесоха за неговото задължително запазване. Като един от основните им аргументи беше, че правилната му употреба сякаш е един от малкото сигурни индикатори за грамотност днес.

Масово се употребява в медийния език бройната форма на съществителни имена от м.р. за лица. Вероятно тази граматична грешка се дължи на разколебането на нормата в разговорната реч. Почти всички анкетираните от мен лица определят формите *трима ученика, петима учителя, седем адвоката* за граматически коректни. Някои от примерите в медиите са: *Изследователската група на Кинг анкетираше 45 човека, за да изясни тяхното отношение към тези средства. В резултат само 19 човека заявиха, че реално четат ingredientите, посочени на етикетите* (БНК); *В момента в екипа работят 1300 човека* (БНК). Препоръчителната лексема във всички тези случаи е: *души* (Речник/Rechnik 2012: 664).

Налице е грешен правопис на множество бройни и редни числителни, проценти, изрази, свързани с цифри, който започва от неправилното разбиране на семантиката на лексемите *цифра* и *число* като цяло. Очевидно част от авторите на статии не са наясно със значението на двете думи, защото или ги използват като синоними, или разменят тяхното значение. В настоящето изследване ще разгледам някои от закономерните неточности, открити от мен по отношение на изписването на изрази с компонент цифра. В книжовния ни език не съществува израз *гаранция на 100%*. Правилното изписване и изговаряне е *100% гаранция*: *Според него успехът не е гарантиран на 100 процента, но той вярва, че колегите му ще успеят да постигнат своето* (БНК); *Лошата новина е, че няма как да смени на 100% нефтените продукти* (БНК) и др. В медиите преоб-

ладава неправилното изписване на числителните редни *5-ти, 6-ти, 7-ми, 8-ми, 9-ти* вместо *5-и, 6-и, 7-и, 8-и, 9-и* и т.н. Например: *Историята на улица "6-ти септември" в центъра на София* (<http://news.bnt.bg/bg/a/istoriyata-na-ulitsa-6-ti-septemvri-v-tsentra-na-sofiya>, 2016), *Борисов изчетка жените по случай 8-ми март* (news.bg/politics/borisov-izchetka-zhenite-po-sluchay-8-mi-mart.html, 2019).

В това изследване не могат да бъдат пропуснати и правописните и правоговорните грешки, отнасящи се до езиковата комутация. Често те напълно променят смисъла на изречението, създават амфиболия или го превръщат в безсмислица като в следните примери за правописни грешки: *комуниакция, комуникакция* вместо *комуникация* (БНТ1, *По света и у нас*, 2014); *хаус в спешната помощ* вместо *хаос* (BTV, *Сутрешен блок*, 2017); *главен сикретар* вместо *секретар* (BTV, *Новините*, 2014); *застояване* вместо *застрояване* (БНТ2, *Новини*, 2014); *храчат* вместо *харчат* (Нова телевизия, *Новините*, 2014) и др.

Интерес представлява изследването на М. Петров, в което той отделя различни типове „лапус лингве“ – „лексикални“, „фонемни“ и „акцентни“. Според емпиричния материал, използван от автора, „лексикалните лапус лингве“ имат и най-голям относителен дял – 70%, именно в тази категория влиза и комутацията. „Речевите паронимни същински лапус лингве“ според М. Петров са следствие от външно най-общо звуково сходство, водещо до замяната на една лексема с друга, при анонс, коментар, експозе, поднесени от „същинска медийна личност“. Например: *апартаментта* вместо *парламентта*; *както искате го премерете* вместо *приемете*; *прокуратор* вместо *прокурор*; *огради* вместо *награди*“ (Петров/Petrov 2005). Подобни са и ексцерпираниите в моето изследване примери от медиите: *ще ти се отвори трахерията* вместо *трахеята* (MSAT, *Таралеж*, 2014); *недоноцие* вместо *деноноцие* (Телевизия Европа, *Новините*, 2003); *в страната ще започне да пониква* вместо *прониква* (ТВ7, *Прогноза за времето*, 2013); *разделиха се на два лагера дупета* вместо *депутати* (BVT, *Новините*, 2014); *госпожин Костов* вместо *господин Костов* (Нова телевизия, *Часът на Милен Цветков*, 2013) и др.

Някои правописни грешки в медиите не бих тълкувала като клавиатурни, защото са белег за непознаване на граматичните особености на българския език: например на префикса *из-*, слообразователен за голям брой български лексеми: *Източна България* вместо *Източна България* (Евроком, *Новините*, 2014); или на членуваната множествена форма на съществителни имена, окончаващи на *-й* в ед.ч.: *критериите за прием в първи клас* вместо *критериите* (БНТ1, *Новините*, 2017) и др.

Акцентните грешки в медийния език също представляват немалък дял от езиковите грешки. Например: *Столичани висяха близо четири часа в метрд*, за да си купят евтини пържолки вместо *Метро* (СКАТ, *Ранни вести*, 2004), *българката надигра украинката* вместо *украинката* (BVT, *Новините*, 2004) и др. Неправилното акцентува-

не е налице в изговарянето на някои български съществителни собствени имена, а също и при произнасянето на чужди: *Бѐнфика* вместо *Бенфѝка*; *Нàоми* вместо *Наòми* и др.

Фонемните грешки не са обект на настоящето изследване, тъй като те често могат да бъдат класифицирани като паронимни или друг тип лексикални грешки, резултат от комутация.

В интернет медиите пренасянето на думи не според правописните правила е една от честите грешни практики. Ще дам само някои от стотиците примери: *род-ители*; *преподават-ели*; *академ-ия*; *славянск-ата* (ALL FOCUS, 2018).

Един, макар и кратък, преглед на типичните нарушения на езиковата норма в медийните издания не би бил представителен, ако не се споменат и пунктуационните грешки. Само в рамките на един ден – 31.12.2018 г. – в сайта Dnes.bg бяха открити десетки изпуснати запетаи, сред които: *в килиите, които ремонтираме ще има топла вода* – изпусната запетая след *ремонтираме*; *хората, които остават в приюта имат добри условия* – изпусната запетая след *приюта*; *какво ще се случи предстои да видим* – изпусната запетая след *случи*; *дали това ще стане със сигурност предстои да разберем* – изпусната запетая след *сигурност*. Същото явление се оказва валидно не само навръх Нова година: *не гледаме с добро око на това, което се случва и не се радваме* – изпусната запетая след *случва* (Novini.bg, 2018); *поводът е че на 15 ноември...* – изпусната запетая след *е* (Novini.bg, 2018). Правилата за пунктуация в книжовния български език, и по-точно за поставяне на запетая в сложните съставни изречения, каквито са горните примери, са посочени от кодификатора в *Официалния правописен речник* (Речник/Rechnik 2012: 78–83).

Все още се среща липса на познание за правилата за слято, полуслято и разделно изписване, например: *общо-специфични релации* вместо *общоспецифични релации* (Hi Tech, 2018); *кръгла маса-дискусия по проект* – неправилна употреба на дефис за полуслято писане („Фокус“, 2018); *страна-членка на ЕС* – неправилно полуслято изписване (В-к „Глас Прес“, 2017) и др.

В медийния език се откриват значителни грешки по отношение на синтаксиса, създава се нов синтаксис, който от по-старото поколение реципиенти може да се възприеме като неправилен, но при по-новото може да се превърне в модел за подражание. Такъв е примерът с безличната форма на глагола *случва се*, който се използва масово в журналистиката като синоним на множество самостоятелни пълнозначни глаголи и оформя нови, неподходящи за българския език синтагми: *„Ако се случат срещата между двама президентите“*; *„Ако се случи газта от Украйна, то не би трябвало да има режим на тока“* и т.н. (Мицева/Mitseva 2017: 45).

Когато говорим за медиен език, разбира се, следва да се анализират не само печатните медии. В телевизията и радиото също лесно могат да се открият някои системни грешки, които в тази публикация само ще бъдат маркирани.

1. Неправилната форма за 1. л., мн.ч. на глаголите от I и II спр., т.нар. мекане (ходимЕ, пишемЕ, четемЕ), е честоупотребима в медийната реч. Сякаш обществото мисли като по-престижни западнобългарските особености като тази. Нещо повече, зрителят и/или слушателят е некритичен към тази грешка. В изследване на 2018 анкетираните лица, в рамките на проекта „Изследване на модели и средства в различни речевни ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“, 51,3% смятат „мекането“ за правилно (Алексова/Aleksova 2013).

2. Свърхкоректност по отношение на променливото я.

Както правилно отбелязва К. Алексова, днес се смята за голяма и видима грешка да се казва „голЕм“, „хлЕб“, „бЕл“, „нЕма“. „Интересното е обаче, че страхът от неправилно екане води до другата крайност – до прояви на свърхстарателност... От свърхстарание те произнасят „бЯли“, „голЯми“, „видЯни“. Такива примери езиковедите са открили в речта на Сергей Станишев“ (Алексова/Aleksova 2009). От друга страна, в рамките на споменатото по-горе изследване, където анкетираните лица са безкритични по отношение на „мекането“, повече от половината (68%) твърдят, че формите *вървяли, бяли, живяли* не са благозвучни. Това заключение обаче не ги класифицира като граматически грешни, а по-скоро изразява езиковия усет на анкетираните.

3. Депалатизация на съгласните в някои глаголи.

Както споменахме, обществото е сякаш по-толерантно към някои специфични черти на западнобългарските диалекти, които се срещат в книжовния език, в това число и към депалатизацията на предфлексийната съгласна при глаголи от II спр. в 1. л., ед.ч. и 3. л., мн.ч. (вървъ, вървът, носъ, носът, ходъ, ходът). Например: в престижното сутрешно предаване за култура на БНТ1 известната актриса и режисьорка Б. Пунчева последователно използва непалатални глаголни форми като *ходът, носъ*, както и глаголи с окончание -ме вместо -м за 1. л. мн.ч. сег. време: *правиме, говориме, мислим* и др. За други особености на тези диалекти обаче се засвидетелства нетърпимост и се мислят като изключително непрестижни – последователно представен рефлекс на ятовата гласна като *е (голем), че* вместо *ще* като частица за бъдеще време, предлог *у* вместо *в*, прамет на ударението в аористни глаголи и причастия (казАх, казАл) и др. (Евтимова/Evtimova 2011).

Това проучване на езиковите грешки в българските медии, без да е изчерпателно, дава точна информация за типичните нарушения на нормите. Представени са случаи на правописни грешки: употреба на главна буква по чужди образци; неправилно полуслято писане; неправилно пренасяне на части от думи; неточно изписване на редни числителни. Важно място заемат и многобройните правописни грешки с граматичен характер: употреба на бройна форма при имена за лица; пропускане на пълния член при сказуемни определения в м.р. ед.ч.; неправилно съгласуване при словосъчетания от съществителни и две или повече еднородни определения. От правоговорните наруше-

ния са посочени две от най-честите: окончание -ме за глаголите от първо и второ спрежение за 1. л. мн.ч. сегашно време; хиперстарателност при изговор на думи с рефлекс на старобългарския ят. Направен е опит за обяснение на лексикалните грешки с комутативен характер, които са резултат на паронимия и непознаване на семантичната структура на думите от книжовния ни език. Описани са и случаи на пунктуационни пропуски: изпускане на запетаи в сложни изречения. Приведени са и примери на акцентни и синтактични грешки. Проучването за пореден път ни предизвиква като кодификатори да потърсим начини за ефективно въздействие върху медийния дискурс като съществена част от съвременната култура.

В заключение ще използвам думите на Фуко: „... всяка форма на обработка, разпределение и разпространяване на информация е форма на власт“ (Фуко/Fuko 1975), а тази власт не бива да бъде беззаконна и несанкционирана във всякакъв смисъл и с оглед на езиковите правила и норми.

Цитирана литература / References

- Алексова 2009: *Алексова, К.* Диалектът на политиците и хората от екрана – езикови норми нЕма. <<https://e-vestnik.bg/7713/dots-krasimira-aleksova-polititsi-koito-govoryat-s-dialek-tiz-mi-sa-mishena-za-prismeh/>> [15.06.2019] (Aleksova 2009: *Aleksova, K.* Dialektat na polititsite i horata ot ekrana – ezikovi normi nEma. <<https://e-vestnik.bg/7713/dots-krasimira-aleksova-polititsi-koito-govoryat-s-dialektizmi-sa-mishena-za-prismeh/>> [15.06.2019].)
- Алексова 2013: *Алексова, К.* Мекането като правилно говорно явление. <<https://btvnovinite.bg/bulgaria/obshtestvo/zmekaneto-kato-pravilno-govorno-yavlenie.html>> [15.06.2019] (Aleksova 2013: *Aleksova, K.* Mekaneto kato pravilno govorno yavlenie. <<https://btvnovinite.bg/bulgaria/obshtestvo/zmekaneto-kato-pravilno-govorno-yavlenie.html>> [15.06.2019].)
- Антропова 2013: *Антропова, В.* Типология культуры как фактор типологической идентификации прессы в контексте лингвокультурологического анализа медиатекстов: экспансия масскульта. – *Вестник Челябинского государственного университета*, № 21 (312). Филология, Искусствоведение, Вып. 80, с. 23–29. (Antropova 2013: *Antropova, V.* Tipologia kul'tury kak faktor tipologicheskoy identifikatsii pressy v kontekste lingvokulturologicheskogo analiza mediatekstov: ekspansia masskul'ta. – *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, № 21 (312). Filologia, Iskusstvovedenie, Vyp. 80, pp. 23–29.)
- Бойчева и др. 2017: *Бойчева, С., А. Димитрова, Д. Кирова, И. Камбурова, С. Динчерова, Г. Герова, Б. Павлова.* Филологически ракурси. Том II. ЕЗИК, МЕДИИ, КУЛТУРА ВЪВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“. (Boycheva i dr. 2017: *Boycheva, S., A. Dimitrova, D. Kirova, I. Kamburova, S. Dincherova, G. Gerova, B. Pavlova.* Filologicheski rakursi. Tom II. EZIK, MEDII, KULTURA VAV VZAIMODEYSTVIE. Shumen: Universitetsko izdatelstvo “Episkop Konstantin Preslavski”.)
- БНК: *Български национален корпус.* (BNK: *Balgarski natsionalen korpus.* <http://search.dcl.bas.bg/> [02.06.2019].)
- Виденов 1995: *Виденов, М.* Езиковата култура на българина. София: Анубис. (Videnov 1995: *Videnov, M.* Ezikovata kultura na balgarina. Sofia: Anubis.)

- Виденев 2014: *Виденев, М.* За кодификационните стратегии – В: *Проблеми на социолингвистиката*, София: Международно социологическо дружество, с. 27–31. (Videnov 2014: *Videnov, M.* Za kodifikatsionnite strategii – In: *Problemi na sotsiolingvistikata*, Sofia: Mezhdunarodno sotsiologicheskoto druzhestvo, pp. 27–31.)
- Георгиева 1989: *Георгиева, Е.* (ред.). История на новобългарския книжовен език. София: Издателство на БАН. (Georgieva 1989: *Georgieva, E.* (ed.). *Istoria na novobalgarskia knizhoven ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Георгиева 2018: *Георгиева, М.* Медийният дискурс между езика и емоцията. – *Българска реч*, кн. 3, с. 39–44. (Georgieva 2018: *Georgieva, M.* Mediyniyat diskurs mezhdu ezika i emotsiyata. – *Balgarska rech*, kn. 3, pp. 39–44.)
- Граматика 1982, 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том I. Том II. Том III.* София: Издателство на БАН. (Gramatika 1982, 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom I. Tom II. Tom III.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Добрева 2011: *Добрева, Е.* Аспекти на масмедийната „реалност“. Велико Търново: Фабер. (Dobрева 2011: *Dobрева, E.* Aspekti na masmediynata “realnost”. Veliko Tarnovo: Faber.)
- Евтимова 2011: *Евтимова, А.* Медийна езикова вакханалия – В: *Медии и обществени комуникации*, № 8. <www.media-journal.info> [15.06.2019] (Evtimova 2011: *Evtimova, A.* Mediyna ezikova vakhanalia – In: *Medii i obshtestveni komunikatsii*, № 8. <www.media-journal.info> [15.06.2019].)
- Евтимова 2016: *Евтимова, А.* Двойственият език в медиите: езикът на политическата коректност vs езика на омразата. Автореферат за присъждане на „доктор на науките“. София. (Evtimova 2016: *Evtimova, A.* Dvoystveniyat ezik v mediite: ezikat na politicheskata korektnost vs ezika na omrazata. Avtoreferat za prisazhdane na “doktor na naukite”. Sofia.)
- Касабов 2014: *Касабов, И.* От идеолектното, социолектното, реторичното в езика до резултатите от техните взаимодействия – езикова култура, кич, просторечие. – В: *Проблеми на социолингвистиката*, София: Международно социологическо дружество, с. 91–98. (Kasabov 2014: *Kasabov, I.* Ot ideolektnoto, sotsiolektnoto, retorichното v ezika do rezultatite ot tehните vzaimodeystvia – ezikova kultura, kich, prostorechie. – In: *Problemi na sotsiolingvistikata*, Sofia: Mezhdunarodno sotsiologicheskoto druzhestvo, pp. 91–98.)
- Миланов, Сталянова 2014: *Миланов, В., Н. Сталянова.* Езиковите портрети на българските политици и журналисти. II. ч. София: „Парадигма“. (Milanov, Stalyanova 2014: *Milanov, V., N. Stalyanova.* Ezikovite portreti na balgarskite polititsi i zhurnalisti. II. ch. Sofia: “Paradigma”.)
- Мицева 2010а: *Мицева, С.* Текст. Видове текст. Речев етикет. София: УИ Стопанство. (Mitseva 2010a: *Mitseva, S.* Tekst. Vidove tekst. Rechev etiket. Sofia: UI Stopanstvo.)
- Мицева 2010б: *Мицева, С.* Книжовната норма и съвременният медиен език – В: *Инфраструктура и комуникации*, бр. 3, с. 88–94. (Mitseva 2010b: *Mitseva, S.* Knizhovnata norma i savremenniyat medien ezik – In: *Infrastruktura i komunikatsii*, br. 3, pp. 88–94.)
- Мицева 2017: *Мицева, С.* Език и култура на медиите – факти и тенденции – В: *Studia filologia universitatis velikotarnovensis*, Vol. 36/2, pp. 39–50. (Mitseva 2017: *Mitseva, S.* Ezik i kultura na mediite – fakti i tendentsii – In: *Studia filologia universitatis velikotarnovensis*, Vol. 36/2, pp. 39–50.)

- Пашов, Първев 2002: *Пашов, П., Хр. Първев*. Правоговорен и правописен речник на българския език. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Pashov, Parvev 2002: *Pashov, P., Hr. Parvev*. Pravogovoren i pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)
- Петров 2005: *Петров, М.* Някои езикови грешки (лапсус лингве), допускани от „същинските медийни личности“ в предаванията на 11 кабелни телевизии. <https://liternet.bg/publish3/mpetrov/statii/lapsus_lingve.htm> [15.06.2019] (Petrov 2005: *Petrov, M.* Nyakoi ezikovi greshki (lapsus lingve), dopuskani ot “sashtinskite mediyni lichnosti” v predavaniyata na 11 kabelni televizii. <https://liternet.bg/publish3/mpetrov/statii/lapsus_lingve.htm> [15.06.2019].)
- Речник 2012: *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета. (Rechnik 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta.)
- Теодоров-Балан 1954: *Теодоров-Балан, А.* Езикова култура. – *Български език*, № 2, с. 311–322. (Teodorov-Balan 1954: *Teodorov-Balan, A.* Ezikova kultura. – *Balgarski ezik*, N 2, pp. 311–322.)
- Фуко 1998: *Фуко, М.* Надзор и наказание. София: УИ „Свети Климент Охридски“. (Fuko 1998: *Fuko, M.* Nadzor i nakazanie. Sofia: UI “Sveti Kliment Ohridski”.)
- Якобсон 1975: *Якобсон, Р.* Лингвистика и поезика – В: *Структурализм „за“ и „против“*. Москва: Прогресс, с. 193–230. (Yakobson 1975: *Yakobson, R.* Lingvistika i poetika – In: *Strukturalizm “za” i “protiv”*. Moskva: Progress, pp. 193–230.)

The Violations of the Literal Norms in the Language of Bulgarian Media

Kalina Micheva-Pejcheva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS
kalina.micheva@gmail.com

Abstract

The report analyzes the problems related to violations of the literal norms in the language of Bulgarian Media. We bring data from print and electronic media and TV programs. We defend the opinion, that the rules are well defined in Official Spelling Dictionary of Bulgarian language and in vocabulary dictionaries and grammars. But they constantly ignored because of a lack of control over the language of the media. We suggest analysis of the typical errors based on own research.

Keywords: codification, Media language, errors in language

Kalina Micheva-Pejcheva
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

2. КНИЖОВЕН ЕЗИК И ОБЩЕСТВЕНО МНЕНИЕ

Персоналната мотивация за спазване на писмените книжовни норми

Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Резюме

В доклада се представят и коментират резултатите от въпрос със свободен отговор за персоналната мотивация за правилно писане, включен в национално представително анкетно проучване. Първоначално се анализират всички отговори, дадени като първи, втори или трети мотив за спазване на писмените книжовни норми. След това се представят 5 обобщени групи мотивация за правилно писане и се извежда изводът, че преобладават мотивите, които са свързани с търсения чрез правилното писане положителен обществен образ. В доклада се изследват връзките между петте обобщени групи мотиви и 9 социално-демографски признака на респондентите.

Ключови думи: персонална мотивация, нагласи, писмени норми, книжовен български език

1. Въведение

Изучаването на общественото мнение за писмената и устната реч е съществена задача не само за социолингвистиката (в частност за социалната психология на езика), но и за книжовноезиковата нормативистика, която се стреми да поддържа непрекъснатата обратна връзка с езиковите носители. Особено важни са изследванията на обществените оценки и нагласи, когато в устната или писмената комуникация се наблюдава вариантност, т.е. когато съществуват лингвистични променливи (езикови явления, които се реализират с поне два варианта, единият от които не е книжовен), чиито некодифицирани варианти се отличават с повишена честота. Оценка на езиковите носители за тези варианти, а и езиковите нагласи към пишещия или говорещия човек, в чиято реч се наблюдава или книжовният, или не книжовният вариант, са важна информация както за социолингвиста, който търси социално-демографската детерминираност на оценките и нагласите, така и за кодификатора, който трябва да взема решения, свързани със статиката и динамиката в книжовния език.

Настоящият доклад се вписва в очертаната широка тематична област – обществените оценки за езикови явления, като стеснява интереса до един конкретен обект – самооценките на 1000 пълнолетни българи за собствената им мотивация за спазване на писмените книжовни норми. Досега у нас не е проучвана тази мотивация, макар че изследователската интуиция води да издигне на хипотези от типа на „Стремя се да пиша правилно, защото не искам да изглеждам неграмотен/необразован, защото допускането на грешки е непrestiжно/недопустимо, защото работата ми го изисква“ и под.

Водени от виждането, че едно национално изследване не само ще верифицира подобни хипотези, но и ще даде много по-широк кръг от персонални мотиви, участниците (сред които е и авторката на настоящия доклад) в проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите“, финансиран от ФНИ – МОН, включиха в национално представителното изследване въпроси, отнасящи се до персоналната мотивация за спазване на писмените книжовни норми.

2. Емпирични данни и теоретична основа

Емпиричните данни за мотивацията, подтикваща индивида към спазване на книжовните норми на писмения български език, са придобити от национално представително проучване сред 1000 пълнолетни българи. То включва въпроси, свързани с установяване на ценностни ориентации и нагласи към писмения български книжовен език, а и конкретно към някои негови граматични норми (вж. напр. Станчева/Stancheva 2017, Алексова/Aleksova 2018, Станчева, Алексова/Stancheva, Aleksova 2019). Проучването е представително по признаците пол, местоживееене и възраст. Приложена е тристепенна гнездова извадка с вероятности, пропорционални на размера на общината. За извадкова рамка е използван модифициран картографски метод (по Лесли Киш). Приложен е методът на полустандартизираното face-to-face интервю по домовете на респондентите. Анкетиранието е реализирано от EXACTA RESEARCH GROUP в 125 гнезда в 92 населени места в периода 5–12 юли 2017 г.

Интересуваме се от персоналната мотивация, защото тя е свързана с теоретични постановки в основата на проучването, и най-вече с вижданията на Пол Гарвин за 4-те вида нагласи към книжовния език, дефинирани от учения като *езикова лоялност*, *гордост*, *осъзнаване на нормата* и *желание за участие*, като тези нагласи са индикатори за степента на представеност на следните символни функции на книжовния език: *обединяваща*, *разграничаваща*, *престижна*, *еталонна* и т.нар. *функция участие* (Garvin 1993). В конкретния случай ще бъде изследвано към кои от нагласите към книжовния език се отнасят персоналните мотивации на респондентите. От друга страна, интересът ни към персоналната мотивация за спазване на писмените книжовни норми е свързан с виждането, че училищното обучение е изиграло водеща роля при формирането на оценките за правилното писане, а образователната степен и професионалната ангажираност имат съществена роля в оформянето на тази мотивация.

3. Представяне и анализ на свободните отговори на въпроса „Какво Ви мотивира Вас лично да се стремите да пишете правилно?“

На въпроса „Какво Ви мотивира Вас лично да се стремите да пишете правилно?“ (въпрос № 6) в националното анкетно проучване от юли 2017 г. респондентите дават

свободен отговор. Именно тези отговори са конкретният предмет на настоящото изследване. От всички 1000 анкетирани 772 души (77,2%) са дали свое мнение, 10 души (1%) са отговорили „Не мога да преценя“, а 218 души (21,8%) са предпочели отговора „Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане“.

Тези 21,8% не са пренебрежима група, а социално-демографският облик на тези незаинтересовани от правилното писане насочва към причините за наличието ѝ. Процентът на мъжете е по-голям (26,6% от мъжете срещу 18% от жените), сред 5-те групи по възраст сред анкетираните над 59 г. са най-много напълно немотивираните – 27,2% от тях. В групата на анкетираните с по-ниско от основното образование 71,4% са предпочели именно този отговор. Сред живеещите в големи лишения 48,1% не обръщат внимание на правилното писане, а сред живеещите в мизерия процентът е 85,7%. Ако се съпоставят процентите на живеещите в София, в областните градове, в другите градове и в селата, ще стане ясно, че сред живеещите в селата е най-висок процентът на неинтересуващите се от правилното писане – 34,6%. Сред българите процентът е 19%, сред ромите – 33,3%, сред турците – 51,7%, а сред респондентите от друг етнос това са 42,1%. Тези данни показват, че увеличаването на възрастта (особено след приключване на активната трудова дейност), липсата на образование (или много ниската му степен), мизерното съществуване са сред факторите да не се обръща внимание на правилното писане. Сред самоопределилите се като българи е относително най-малка демотивираниостта.

Тъй като отговорът на поставения въпрос е свободен, се оказва, че сред 779-имата анкетирани, дали реален отговор, има 249 респонденти, посочили и втори мотив, а 47 души са дали и трети мотив за придържане към писмените книжовни норми. Това означава, че общо са получени 1068 отговора с мотиви за спазването на писмените книжовни норми, 10 отговора „Не мога да преценя“ и 218 отговора „Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане“. В този случай общият брой отговори е 1296, които са дадени от 1000 души.

При първичната обработка на свободните отговори, направена от EXACTA RESEARCH GROUP, са оформени 31 групи отговори – вж. Таблица 1.

6. Какво Ви моти- вира Вас лично да се стре- мите	желанието да покажа, че съм образован\искам да покажа, че съм получил добро обучение в училище	15,89%
	страхът да не се изложя, особено когато попълвам официални документи\страхът, че може да ме помислят за неграмотен; за да не ми се присмиват	8,64%
	любовта към родината, любовта към България\родолюбието; самосъзнанието, че съм българин	8.02%
	длъжността, която заемам\служебното ми положение; работата ми го изисква	5.4%
	стремя се да пиша правилно за собствено самочувствие\за да имам самочувствие	5.32%
	искам да бъда разбран от хората, които четат написаното\за да може да се разчете и разбере правилно написаното; за да общувам\комуникирам пълноценно	5.01%

да пише-те правилно?	правилното писане е признак на култура\културата на човек се изразява чрез писмената реч; искам да покажа, че съм интелигентен и притежавам обща култура	4.39%
	възпитанието ми – в нашето семейство се държеше много на правилното писане	3.16%
	за да мога да помагам на децата\внуците с домашните	2.54%
	това е задължително, за да постигнеш успех в живота	2.46%
	от уважение към себе си\самоуважението; всеки уважаващ себе си човек трябва да пише правилно; от себеуважение	2.31%
	старая се да пиша правилно, за да дам пример на хората около мен	2.23%
	така показвам уважението си към българския книжовен език\държа на българския език; от уважение към хубавия ни език	2.00%
	чувството за отговорност	1.92%
	желанието да спечеля уважението на хората около мен – колеги, приятели	1.92%
	спазвам правилата във всичко, което правя\обичам всичко да бъде правилно	1.62%
	правя го за собствено удовлетворение	1.54%
	желанието да изградя кариера\личните ми амбиции – да се развивам в кариерата; така се увеличава шансът за растеж в службата; да постигна успех в работата	1.38%
	биографията ми – дълго време съм работил\а в сферата на образованието\бях учител\ка\	1.38%
	искам да си намеря работа \помага ми в търсенето на работа	1.15%
	искам да се разгранича от масата неграмотни хора	1.15%
	важно е да се запази чистотата на българския език\„възмущава ме вмешателството на чуждиците“	0.77%
	уважението към учителите ми\от уважение към хората, които са ми преподавали; имах много добри учители по български език	0.69%
	искам да покажа стил	0.54%
	стремежът да съм полезен на обществото	0.3%
	от любов към святото дело на св.св. Кирил и Методий	0.23%
	желанието да се интегрирам\ром съм	0.15%
за да имам по-добър успех в училище, желанието за по-високи оценки\в момента уча\	0.07%	
искам да изкарам шофьорска книжка	0.07%	
нищо не ме мотивира, не обръщам внимание на правилното писане	16.82%	
не мога да преценя	0.77%	

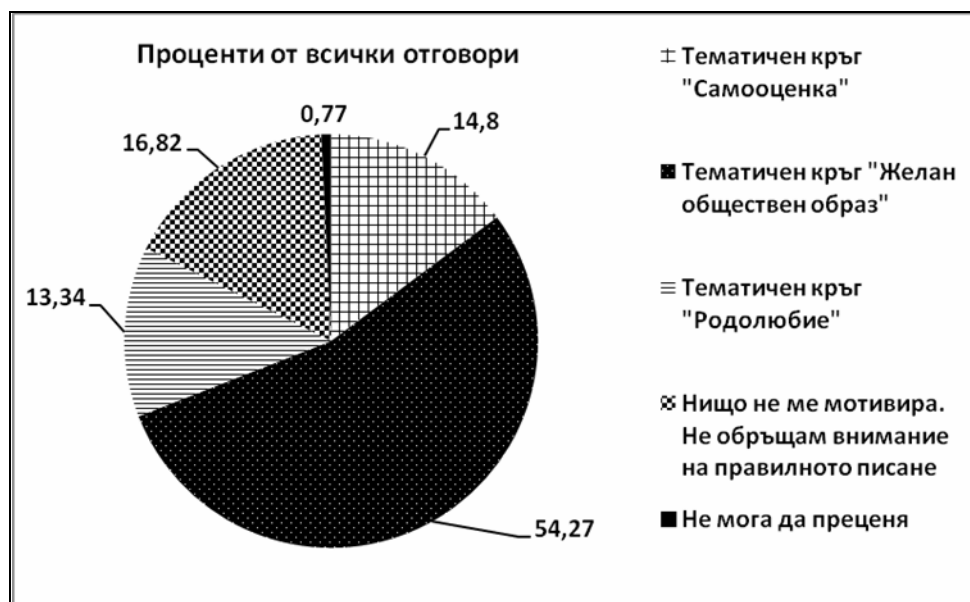
Таблица 1. Отговори на въпроса „Какво Ви мотивира Вас лично да се стремите да пишете правилно?“ в проценти спрямо дадените общо 1296 отговора

От Таблица 1 се вижда, че най-честотният свободен отговор (общо като първи, втори или трети мотив 15,84% от 1296 отговора) е свързан с мотива да се покаже чрез правилното писане образованост/добро образование. Този отговор отвежда към представата на индивида за неговия обществен образ на базата на придобитото образование. Вторият по честотност отговор – 8,64%, включва мотив, който също се свързва с престижа чрез правилното писане, който търси индивидът в обществото, страхувайки се да не се изложи, да не му се присмиват, да не бъде помислен за неграмотен. Третият по честота мотив отвежда към родолюбието – 8,02%. Над 5% събират свободни отговори, свързани с изискванията на служебното положение (5,4%), със собственото самочув-

ствие – 5,32%, и с желанието за пълноценна комуникация (5,01%). Следващият по честота мотив отвежда към правилното писане като признак на добра култура и интелигентност (4,39%). Оглеждането на групите свободни отговори, предложени от EXACTA RESEARCH GROUP при първичната обработка на анкетата, насочи към идеята да бъдат прегрупираны отговорите в още по-обобщени смислово групи.

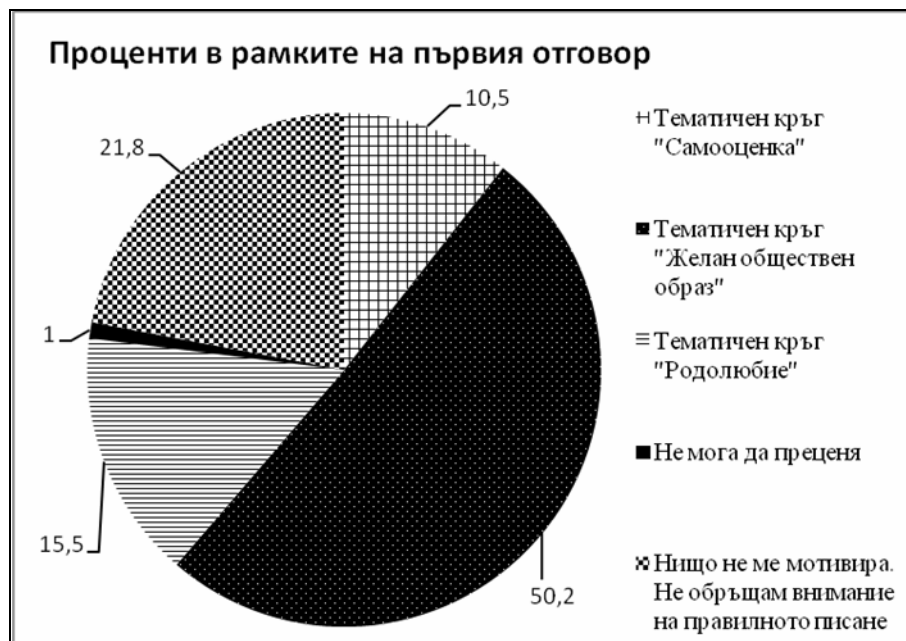
Вторичната обработка на данните от Таблица 1 доведе до окрупняване на тези 31 вида отговори в 5 обобщени групи, наречени тук „тематични кръгове“. В първата обобщена група влязоха отговори, които са свързани с личностно/субективно ориентирани мотиви – самоуважение, самочувствие, възпитание в семейството, чувство за отговорност. Тази група получи названието *тематичен кръг „Самооценка“*. Втората обобщена група обхваща отговори, свързани с образа, който би искал да има индивидът в обществото на базата на правилното писане, напр. желание да покаже, че е образован, с добро образование, с висока култура, стремеж да не се изложи пред другите, да се разграничи от неграмотните, поради служебното положение, поради желанието да получи одобрението на околните, да се даде пример на другите, поради желанието да се изгради кариера, да се постигне успех в работата, поради стремеж да бъде полезен за обществото, и др. от Таблица 1. Втората обобщена група е наречена *тематичен кръг „Желан обществен образ“* на базата на правилното писане. Третата обобщена група обхваща мотиви, свързани с родолюбието, уважението към езика и делото на св.св. Кирил и Методий, затова е дефинирана *тематичен кръг „Родолюбие“*. Четвъртата група включва отговора „Не мога да преценя“, а петата – „Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане“.

Семантичното обобщение на отговорите в пет групи (вж. Граф. 1) показва, че преобладават мотивите, свързани с обществения образ, който гради индивидът чрез правилното писане – 54,27% от всички 1296 отговора. На второ място е отговорът „Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане“ (16,82%), следван с малка разлика от мотивите, попадащи в тематичния кръг „Самооценка“ (14,8%) и в тематичния кръг „Родолюбие“ (13,34%). Тъй като анкетното проучване е национално представително, може да се каже с риск от грешка 0,05, че за съвременния пълнолетен жител на Република България мотивацията за правилно писане се свързва над 3 пъти по-често с обществения престиж, който би имал/има пишещият правилно, отколкото със субективно ориентирания мотив самочувствие/самоуважение или с родолюбивите мотиви.

Графика 1. Процентно разпределение на петте обобщени групи (тематични кръгове) на базата на общо 1296 отговора

Търсенето на връзките между дадените отговори и социално-демографските признаци на респондентите отведе към решението да бъдат изследвани тези връзки между посочения първи мотив и параметри от социалната константа на анкетираните. Това решение е взето, тъй като статистически връзки не е възможно да бъдат търсени по сбора от всички отговори, които са разпределени в три отделни признака резултати. Разпределението на отговорите по първия даден мотив е сходно с това при всички възможни отговори (сбор от първи, втори и трети мотив) – срв. Графика 1 и Графика 2. В сравнение с разпределението на групите при общия брой отговори с първи, втори и трети мотив (1296 отговора) при първия посочен мотив за спазване на писмените норми е по-висок процентът на абсолютно немотивираните (21,8%) – срв. на Графика 1 – 16,82%, което намалява процентите на другите обобщени групи. Отговорите в тематичния кръг „Самооценка“ (10,5%) са по-малко от отговорите от кръга „Родолюбие“ (15,5%). Най-многобройната обобщена група от отговори (50,2%) е в тематичния кръг „Желан обществен образ“ на базата на правилното писане.

Графика 2. Процентно разпределение на петте обобщени групи (тематични кръгове) на базата на първия отговор на всички 1000 респонденти

Беше потърсена социално-демографската детерминираност на отговорите в обобщените групи при първия посочен мотив. Това се реализира чрез хи-квадрат анализ, който показва дали съществува връзка между мотивите за правилно писане в обобщените групи – като признаци резултати (зависими променливи), и 9 социално-демографски характеристики на респондентите – като признаци фактори (независими променливи). Коефициентът ρ (равнище на значимост) дава възможност да се отговори съществува ли такава статистически значима връзка. Ако той е по-малък от риска за грешка $\alpha = 0,05$, се взема решение, че е налице връзка. На Таблица 2 са представени социално-демографските признаци на респондентите, при които според коефициента ρ е налице връзка с мотивацията в обобщените групи. Показател за силата на връзката е коефициентът на Крамер¹ (K на Таблица 2).

Въз основа на статистическия анализ между петте обобщени групи при първия отговор като признаци резултати и 10 социално-демографски характеристики на респондентите като признаци фактори се оказва, че и в 10-те случая съществува връзка (вж. показателя P в Таблица 2). За три признака фактори (последна заетост на неработещите, настояща заетост и образование на респондента) връзката е умерена, за три е средна

¹ Тук се прилага следната скала за сила на връзките: $K \leq 0,150$ – слаба (незначителна), $0,151 \leq K \leq 0,200$ – средна, $0,201 \leq K \leq 0,250$ – умерена, $0,251 \leq K \leq 0,300$ – умерено силна, $0,301 \leq K \leq 0,350$ – силна, $0,351 \leq K \leq 0,400$ – много силна, $K \leq 0,400$ – изключително силна.

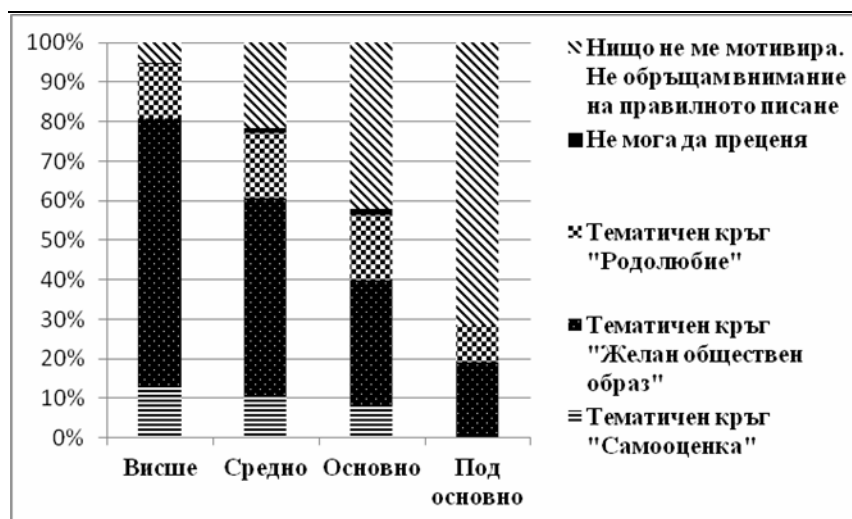
(образование на бащата, образование на майката, жизнен статус), а за други четири (трудова активност, местоживеене, етническа принадлежност и пол) връзката е слаба.

Социално-демографски признак фактор	Р	К
Последна заетост на неработещите	0.00	0.238
Настояща заетост	0.00	0.232
Образование на респондента	0.00	0.216
Образование на бащата	0.00	0.200
Образование на майката	0.00	0.198
Жизнен статус	0.00	0.196
Трудова активност	0.00	0.142
Местоживеене	0.00	0.136
Етническа принадлежност	0.00	0.128
Пол	0.00	0.117

Таблица 2: Социално-демографски характеристики и измерители на връзката им с обобщените групи мотиви за правилно писане (по първи посочен мотив)

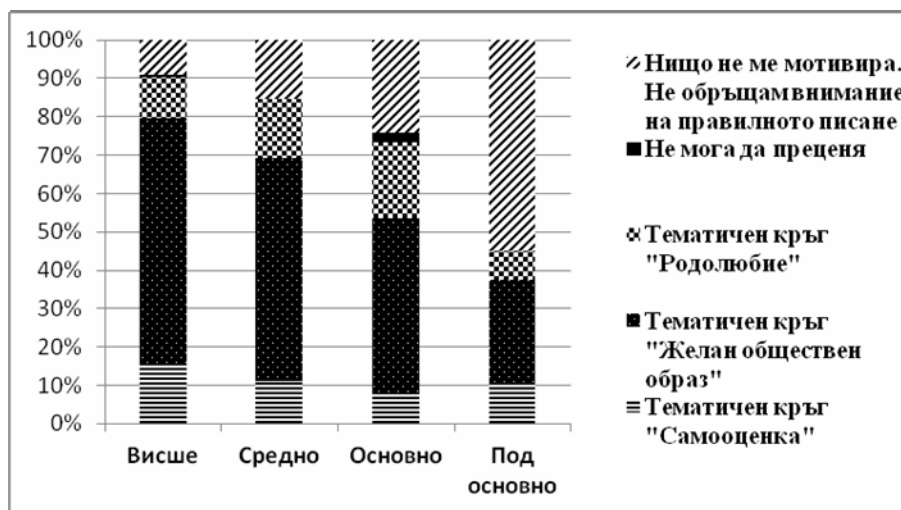
В какво се изразява конкретно връзката, може да се види от таблици с разпределение на отговорите в (а и сред) различните групи респонденти в рамките на даден социално-демографски фактор. Например при факторите „последна заетост на неработещите“ и „настояща заетост“ на работещите респонденти отговорът „Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане“ е избран предимно от неквалифицирани работници (44% и 42,4%), квалифицирани работници (24,4% и 24,7%) и селскостопански работници (10,4%, 7,6%), но не и в такава степен от групите на директорите/мениджърите, служещите с висше образование, собствениците на малки и големи фирми, респондентите с висше образование и със свободни професии. Това значи, че с увеличаването на компетенциите и квалификацията, които изисква дадена професия, намалява и процентът на немотивираните да спазват писмените книжовни норми. А тези компетенции несъмнено са свързани с придобитата образователна степен. Затова в настоящата работа представяме разпределението на отговорите във всяка група според образователната степен (висше, средно, основно, под основно образование) – вж. Графика 3.

Графика 3 онагледява наблюдението, че с нарастване на образователната степен на респондентите значително намаляват отговорите „Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане“ и се увеличават (макар и не с по-малка стъпка) отговорите с мотиви за правилно писане от тематичен кръг „Желан обществен образ“ и от тематичен кръг „Самооценка“.

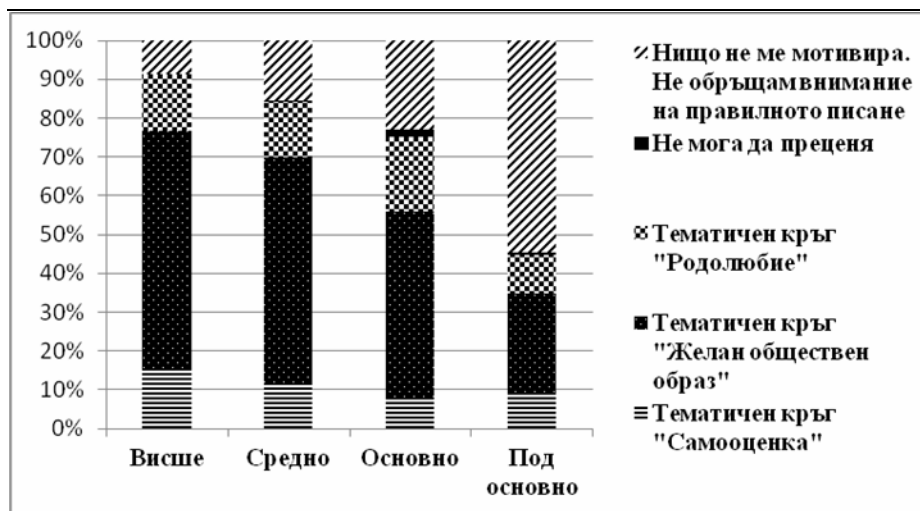
Графика 3. Разпределение на отговорите от петте тематични кръга във всяка от групите по образование на респондентите

Наблюденията и изводите въз основа на Графика 3 се потвърждават от Графика 4, на която е нанесено разпределението на петте обобщени групи мотивация за правилно писане вътре във всяка група по образование на бащата. Намаляването на образователната степен на бащата е свързано с увеличаване на напълно немотивираните да спазват правописните книжовни норми и намаляване на броя отговори от тематичен кръг „Желан обществен образ“ и донякъде на „Самооценка“.

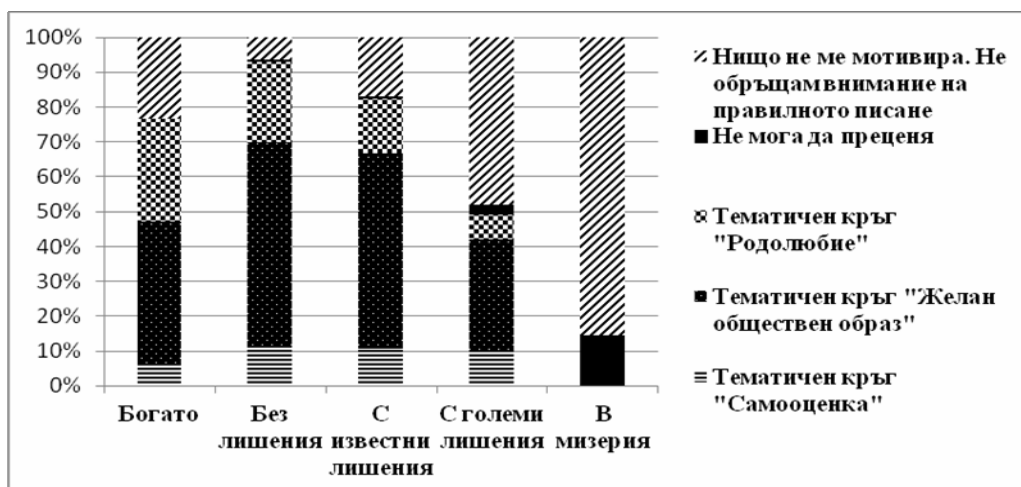
Графика 4. Разпределение на петте обобщени групи мотивация за правилно писане вътре във всяка група по образование на бащата

Образованието на майката влияе върху разпределението на отговорите във всяка група по този фактор по същия начин като образованието на респондента и образованието на бащата. В това уверява съпоставката на Графика 3, Графика 4 и Графика 5.

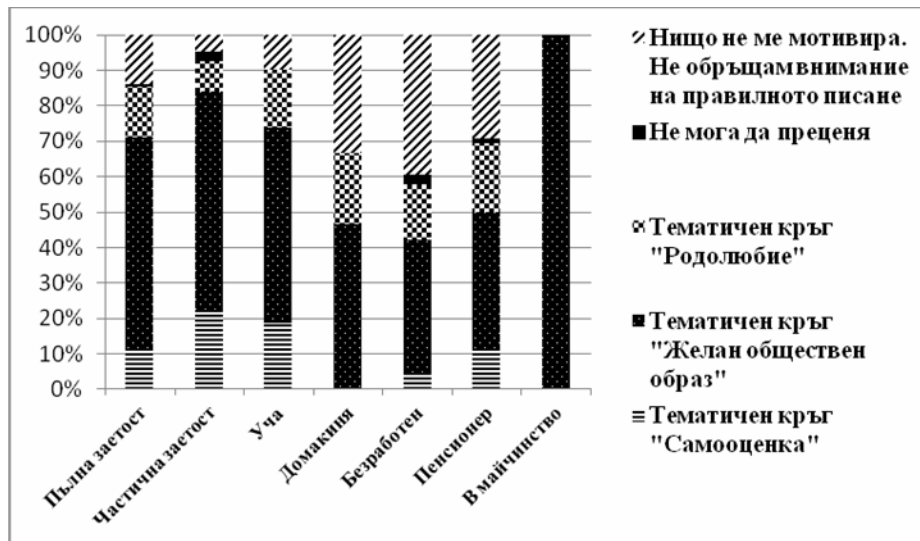
Графика 5. Разпределение на отговорите от петте тематични кръга във всяка от групите по образование на майката

Графика 6 дава възможност да се каже в какво се изразява връзката между оформените 5 обобщени групи мотивация за правилно писане и факторът „жизнен стандарт“ с равнища „живея богато“, „без лишения“, „с известни лишения“, „с големи лишения“, „в мизерия“. От живеещите в мизерия до живеещите без лишения намаляват отговорите "Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане" и се увеличава процентът отговори от тематични кръгове „Желан обществен образ“ и „Родолубие“. Тези тенденции обаче не включват групата на самоопределилите се като живеещи богато. Сред тях процентът на абсолютно немотивираните да спазват правописните норми, е 23,5%, което ги нарежда след живеещите с големи лишения. Това говори за проблематичността на ценностната ориентация на тази група респонденти към книжовните правописни норми.

Графика 6. Разпределение на отговорите от петте тематични кръга във всяка от групите по жизнен стандарт

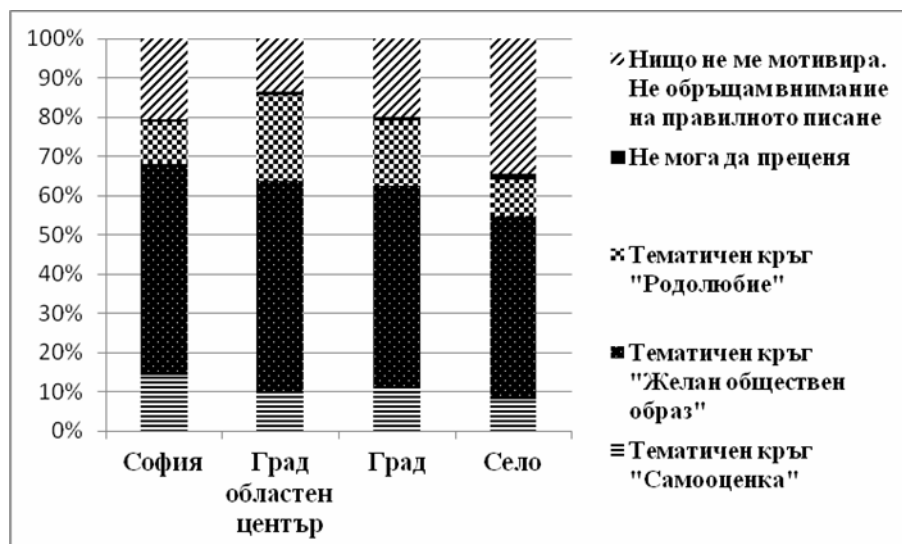
От Графика 7 могат да се извлекат следните наблюдения за връзката между отговорите в 5-те обобщени групи мотиви за спазване на писмените норми и фактора „трудова активност“. При неработещите и неучещите (т.е. при домакинните, безработните и пенсионерите) са най-многобройни немотивираните да пишат правилно, което е обяснимо от гледна точка на социалните роли, които имат. Те не изискват ежедневна активност, свързана с писмена комуникация, а това води и до спадане на мотивацията. Най-много отговори в тематичен кръг „Желан обществен образ“ има сред анкетираните в майчинство (100%), след тях са работещите на пълна заетост (60,6%), следвани от учещите (54,8%), домакинните (46,7%) работещите на частична заетост (43,4%), пенсионерите (39,1%), и накрая безработните (38,2%). За сметка на това относително най-много мотиви от кръга „Родолюбие“ има в групите на домакинните (20%) и пенсионерите (19,4%), следвани от учещите (16,1%) и безработните (15,8%), после при работещите на пълна заетост (14,1%) и най-малко при работещите на частична заетост (5,7%).

Графика 7. Разпределение на отговорите от петте тематични кръга във всяка от групите по трудова активност

Разпределението на отговорите в петте обобщени групи, свързани с мотивацията за правилно писане, според признака резултат местоживееене (с нива: София, град областен център, град, село) дава основание за следните наблюдения – вж. Графика 8.

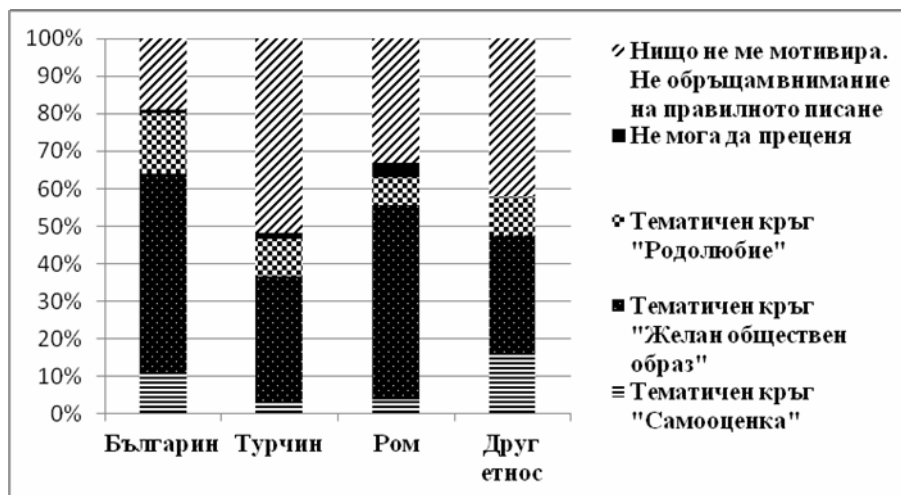

Графика 8. Разпределение на отговорите от петте тематични кръга във всяка от групите по трудова активност

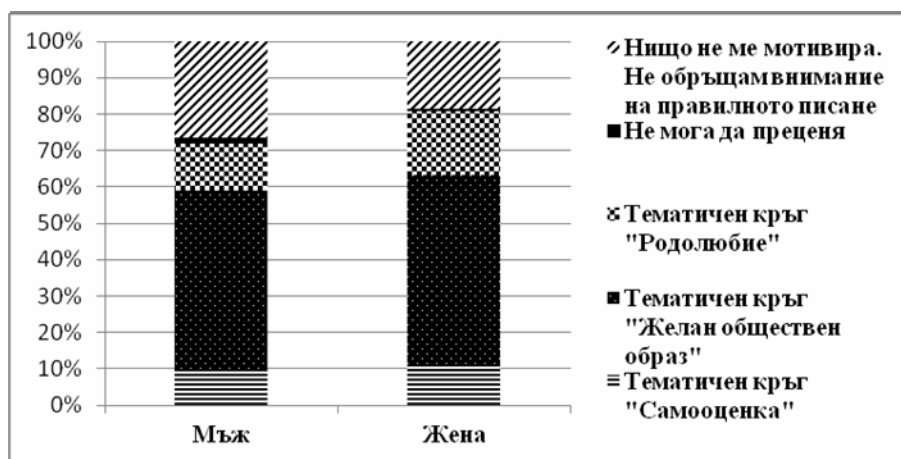
Сред респондентите от София е най-висок процентът отговори в тематичния кръг „Самооценка“; процентът на немотивираните да пишат правилно намалява от град областен център към село, като немотивираните респонденти от София са колкото в градовете необластни центрове; отговорите от тематичен кръг „Родолюбие“ намаляват от групата на живеещите в областните градове към групата на живеещи в селата, като сред живеещите в столицата този процент е около 10%, т.е. малко по-голям от процента сред живеещите в селата, а тези данни говорят, че сравнително най-родолюбиви мотиви за правилно писане съществуват сред жителите на областните градове; отговорите в тематичен кръг „Родолюбие“ са много близки в групите на респондентите, живеещи в София, в областните градове и в останалите градове, като само в селата процентът е по-нисък.

Връзката между етническото самоопределение и обобщените тематични групи според мотивацията за правилно писане е слаба, но може да бъдат направени наблюдения върху съотношенията между различните етнически групи – вж. Графика 9. Най-немотивирани за спазване на писмените норми са анкетираните, самоопределили се като турци, след тях – представителите на други етноси, след тях – ромите, а най-малко са процентите сред българите. Най-голям процент посочили мотивация от тематичен кръг „Родолюбие“ откриваме сред българите (16,2%), после сред другите етноси (10,5%), сред турците (10%) и накрая сред ромите (7,4%). Сред другите етноси и сред българите са повече посочилите мотивация от кръг „Самооценка“ (15,8% и 11,1%) за разлика от четири пъти по-малките проценти сред турците и ромите (3,3% и 3,7%).

Графика 9. Разпределение на отговорите от петте тематични кръга във всяка от групите по етническо самоопределение

Полът има слаба по сила връзка с обобщените групи според мотивацията за правилно писане. Въпреки това могат да се направят изводи за отношенията между групите на жените и на мъжете – вж. Графика 10. Относително най-големите различия са в отговора „Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане“, тъй като той е избран от повече мъже (26,6% от всички мъже), отколкото от жени (18,8% от всички анкетиранни жени). Другите тематични кръгове имат стойности при жените с 3 – 4% повече от мъжете.

Графика 10. Разпределение на отговорите от петте тематични кръга във всяка от групите по пол

4. Обобщения

Представянето на свободните отговори на въпроса „Какво Ви мотивира лично Вас да се стремите да пишете правилно?“ дава възможност да се каже, че най-често посочваният мотив за правилно писане е свързан със стремежа да се покаже добро ниво на образование, следван от мотива пишещият да не се изложи или да не стане обект на присмех. И двата мотива са обществено ориентирани, защото те говорят, че чрез правилното писане индивидът се стреми да изгради положителен обществен образ. Третият по честота посочван мотив е родолюбието. Тези данни дават основание да се изведе основният извод, че правилното писане и повдига самочувствието на пишещия, и изгражда положителни черти в неговия обществен имидж. Затова смятаме, че мотивите, представени от анкетираните, са свързани с нагласата „гордост“ според класификацията на Гарвин. Тя от своя страна говори за представеността в общественото мнение на престижната функция на книжовния език.

Първоначално оформените 29 групи реални мотиви (плюс групите „Не мога да преценя“ и „Нищо не ме мотивира. Не обръщам внимание на правилното писане“) бяха обобщени в 3 тематични кръга: „Самооценка“, „Желан обществен образ“ и „Родолюбие“, към които бяха добавени групите на неможещите да преценят и на немотивираните. Тъй като отговорите са свободни, в получените пет групи анкетираните са дадени 772 реални отговора с първи мотив, 249 отговора с втори мотив и 47 отговора с трети мотив за правилно писане. Преобладават категорично отговорите, които са свързани с положителния обществен образ, който иска да има индивидът чрез правилното писане. Следват отговорите, които разкриват мотиви, обвързани с положителна самооценка (самоуважение, самочувствие и под.), а с малка разлика следват отговори с родолюбива мотивация.

Анализът на връзките между дадените отговори с първия посочен мотив за правилно писане и 9 социално-демографски характеристики на респондентите показва наличието на 3 умерени по сила връзки (последна заетост на неработещите, настояща заетост, образование на респондента), 3 средни по сила връзки (образование на бащата, образование на майката, жизнен статус) и 3 слаби връзки (трудова активност, етническо самоопределение и пол). Могат да се направят следните обобщения. При групите с професия, неизискваща висока квалификация, а и образователна степен, е по-висок процентът на немотивираните да пишат правилно. Увеличаването на образователната степен на респондента, на неговия баща и на неговата майка води до намаляване на немотивираните да спазват писмените книжовни норми и до увеличаване на отговорите, свързани с мотиви, принадлежащи към тематичните кръгове „Желан обществен образ“ и „Самооценка“. Разпределението на отговорите в групите по признака „жизнен стандарт“ показва, че сред богато живеещите не е най-нисък процентът на немотивираните да пишат правилно, което показва, че съществува negliжиране на книжовните норми.

Най-малък процент са немотивираните в групата на живеещите без лишения. Разпределението на отговорите от петте тематични кръга говори за наличието на два коренно противоположни модела на мотивация – този в групата на живеещите без лишение и този на живеещите в мизерия (именно при тях има над 70% абсолютно немотивирани). Сред работещите на пълна или на частична заетост, а и сред учещите немотивираните да спазват писмените норми, са най-малък процент. Родолюбивата мотивация е относително по-честа при домакините, пенсионерите и учещите. Сред жителите на областните центрове процентът на мотиви за правилно писане от тематичния кръг „Родолюбие“ са сравнително най-много. Немотивираните да пишат правилно, намаляват по посока от областните центрове през градовете необластни центрове и столицата към селата. Процентите отговори в тематичен кръг „Желан обществен образ“ са почти еднакви в София, областните центрове и в останалите градове. Сред българите е най-малък процентът на немотивираните да пишат правилно, а сред турците този процент е доминиращ. Немотивираните да пишат правилно, жени са по-малко от немотивираните мъже.

Благодарности

Настоящият текст е част от реализацията на научната програма по проект „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите“, финансиран от ФНИ – МОН, договор ДН10/5 от 15.12.2016 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

Цитирана литература / References

- Алексова 2018: *Алексова, Кр.* Съвременни нагласи към съотношението писмен : устен български език. – В: *Slavica lodziensia*, 2, 2018, с. 175–186. (Aleksova 2018: *Aleksova, Kr.* Savremenni naglasi kam saotnoshenieto pismen : usten balgarski ezik. – V: *Slavica lodziensia*, 2, s. 175–186.)
- Станчева 2017: *Станчева, Р.* Теоретична рамка на изследването на обществените нагласи към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му. – *Български език*, Приложение, с. 11–40. (Stancheva 2017: *Stancheva, R.* Teoretichna ramka na izsledvaneto na obshtestvenite naglasi kam savremennia balgarski knizhoven ezik kao faktor pri kodifikatsiyata na normite mu. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie, s. 11–40.)
- Станчева, Алексова 2019: *Станчева, Р., Кр. Алексова.* Ролята на учителите и училището като фактор за формиране на езиковите нагласи. – *Български език и литература*, т. 61, кн. 2, с. 169–181. (Stancheva, Aleksova 2019: *Stancheva, R., Kr. Aleksova.* Rolyata na uchitelite i uchilisheteto kao faktor za formirane na ezikovite naglasi. – *Balgarski ezik i literatura*, т. 61, кн. 2, с. 169–181.)
- Garvin 1993: Garvin, P. A Conceptual Framework for the Study of Language Standardization. – In: *Journal of the Sociology of Language*, 100/101, pp. 37–54.

Personal Motivation for Adhering to Bulgarian Standard Language Norms

Krasimira Aleksova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Abstract

The research presents and discusses results from a nationally representative survey based on open-ended questions investigating what is people’s motivation for writing correctly. Firstly, I analyse replies given as first, second or third motivation for adhering to Bulgarian standard language norms. Then, I present 5 motivation groups and draw the conclusion that the majority of people believe that writing correctly contributes to creating a positive image in society. The research also examines the relationship between the studied five motivation groups and nine socio and demographic features of the respondents of my survey.

Keywords: personal motivation, attitudes, prescriptive language norms, standard Bulgarian

Krasimira Aleksova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504, Bulgaria

Нагласи към свръхякането

Стефанка Абазова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
stefka.fetvadjeva@gmail.com

Резюме

Обект на изследване в тази работа са нагласите към свръхякането в различни форми: в мн.ч. на причастия на глаголи от 1. и 2. спр. (*успяли*), в мн. ч. на прилагателни (*голями*) и в някои съществителни (*хлябче*). Сравняват се данните от три проучвания, във всяко от които са използвани различни методи. В първото респондентите оценяват свръхякането в изолирани думи, във второто оценяват формите, когато са включени в изречение, а в третото – в малък текст, в който те се срещат заедно с други разпространени отклонения от кодифицираната книжовна норма. Отклонението е разпознато в най-висока степен, когато е в отделна дума, и в най-малка степен, когато е в текст. Свръхякането при прилагателните е много по-разпознаваемо като грешка в сравнение със свръхякането при причастия. Колкото по-разпозната е грешката, толкова по-негативна е нагласата към нея.

Ключови думи: свръхякане, причастия, прилагателни, разпознаване, нагласи

1. Увод

Едно от правилата на кодифицираната книжовна норма на съвременния български език, което според интуитивните ни наблюдения е често нарушавано, е правилото, регулиращо облика на наследниците на старобългарската ятова гласна, или т.нар. „променливо **я**“. Отклоненията могат да бъдат в две посоки: в някои думи и форми под влияние на западнобългарските диалекти се среща изговор *е* вместо правилното **я** (например *верно*, *свестна* и др. под.) или, обратно, изговаря се **я** вместо правилното *е* (например *бяли*, *вървяли*, *засмяни*, *тяхни* и др.). Наличието на отклонения и в двете посоки – както кодифицирани, така и неправилни от гледна точка на кодификацията, се дължи на това, че фонетичният закон за редуването на мека съгласна и **а** с *е* при определени фонетични условия е исторически. Това налага на правилата, регламентиращи изговора (и писането) на променливото **я**, да се обръща специално внимание в речниците, граматиките и учебниците по български език, а познаването и спазването на правилата да се проверява на изпитите за национално външно оценяване и на държавните зрелостни изпити.

Въпреки усилията на образователната система в речта на образовани българи както при говорене, така и при писане се забелязва нередка употреба на неправилни от гледна точка на кодифицираната норма якави форми. Свръхякането, т.е. „изговор на **я** в думи и форми, в които според правилото променливото **я** се преглася в *е*“ (Златева/

Zlateva 2017: 125), е най-често при миналите причастия (аористното, имперфектното и страдателното) на глаголи от 1. и 2. спрежение, например *изпяли, четяли, преодоляни*, но се среща и при формите за мн.ч. на прилагателни, както и при някои местоимения и съществителни. Както отбелязва Златева в проучването си за кодификацията на променливо *я*, „якавият изговор на променливо *я* там, където според правилото изговорът е екав, не е ново явление“ (Златева/Zlateva 2017: 144) и не се дължи на непоследователност на кодификатора: то е описано в граматиката на Костов от 1939 г., на него обръщат внимание и правописните речници от средата на 40-те години на миналия век, подробно е коментирано и в *Нов правописен речник* от 2002 г. Според изследователите на българския език свръхякането е мезолектно явление, за чието разпространение има както вътрешноезикови причини, на първо място сред които е аналогията, така и екстралингвистични причини. Сред екстралингвистичните причини авторката посочва интернет комуникацията, която притежава характеристики и на писмената, и на устната реч, както и влиянието на медиите, в които свръхякането се среща и благодарение на които то се разпространява като престижно езиково поведение. Тук ще прибавим и посочената от редица изследователи хиперкоректност.

В национално представителното изследване от 2017 г. на нагласите към различни писмени граматични норми един от въпросите, задавани на респондентите, е доколко дадено правило ги затруднява, т.е. това е въпрос не за знания, а за самооценка. По отношение на свръхякането в причастия 32,9% от анкетираните дават отговор, че правилата „най-често ме затрудняват“, а 67,1% – че „не ме затрудняват особено“, т.е. според самооценката на анкетираните правилото не е от най-лесните, но не е и от най-трудните, с други думи, то е със средна степен на трудност. Освен преценка за това доколко се затрудняват при прилагането на дадена граматична норма, анкетираните са помолени и да направят кратък тест, чрез който да се провери в каква степен наистина познават и прилагат кодифицираната норма. При теста с избор на екава или якава форма на причастия и прилагателни в мн.ч. 70% са дали правилен отговор, 25% – грешен, а около 5% не са отговорили (Алексова/Aleksova 2019).

2. Обект, предмет, цели и задачи

Честите нарушения на правилото за книжовноезиковите наследници на старобългарската ятова гласна в посока на прекомерна употреба на *я* в позиции, в които би трябвало според действащата кодифицирана норма да се изговаря и пише *е*, при това в речта на образовани носители на езика, затрудненията, които студенти от филологическите специалности срещат при прилагането на правилото, както и познатото в социолингвистиката разминаване между самооценката на анкетираните лица и реалната им речева практика са причина за обект на тази работа да избира свръхякането. Предмет на изследването са нагласите към якането в причастия и прилагателни.

Тук под *нагласа (атитюд)* ще разбирате наложилото се в социалната психология виждане, че нагласата е „тенденция, която се изразява в оценяването на даден обект с някаква степен на благоразположеност или неблагоприятност“ (Eagly, Chaiken 1993: 1). В сравнение с класическия трикомпонентен модел на нагласите, според който те задължително имат афективен, когнитивен и поведенчески компонент, цитираното по-общо разбиране има удобството да не е необходимо да се търси наличието на трите компонента на нагласата и още по-малко да се очаква тези компоненти да са еднопосочни. Могат да бъдат дадени много примери на междуконективна разнопосочност в нагласата, да речем, когато когнитивният компонент е положителен, а афективният е отрицателен или обратното. Това може да се наблюдава например в отношението на студентите към правилото за писане на пълен и непълен определителен член на имената от м.р. Те знаят, че това е само писмено правило, че засяга само имената от м.р., ед.ч., че е изкуствено и е в противоречие с аналитичния характер на българския език, т.е. когнитивният компонент на нагласата към правилото е отрицателен. От друга страна обаче, студентите са против хипотетична отмяна на правилото, защото имат формиран (вероятно в началните класове) положителен емоционален компонент на нагласата към писането на пълен и непълен определителен член като към богатство на езика. Известно е, че в рамките на един и същи компонент също могат да присъстват противоречиви оценки. С помощта на разбирането за липсата на единство между когнитивния, афективния и поведенческият компонент на нагласата и приемането на такъв модел, който изследва по-общо положителното или отрицателното отношение на отделния човек, на социална група или на обществото към дадено явление, могат да бъдат обяснени например отрицателните нагласи към отклоненията от кодифицираната книжовна норма, от една страна, и нейното практическо непознаване и неспазване – от друга.

Целта на тази работа е да се разкрият езиковите нагласи към свръхякането, да се очертаят факторите, които им влияят, и да се проследи доколко може да се говори за промяна в нагласите към това явление през последните 10 години. За целта ще бъдат представени и ще бъдат сравнени резултатите от три проучвания на нагласите към различни диалектни и мезолектни отклонения от кодифицираната книжовноезикова норма, сред които е и свръхякането. Проучванията са проведени през 2010, 2011 и 2012 г., но няма да бъдат изложени в хронологичен ред, а в зависимост от приложения изследователски метод, като ще бъде предложено обяснение на разликите в резултатите.

3. Нагласите към свръхякането в три изследвания

3.1. Изследване 1

През 2010 г. екип от специалисти от Катедрата по български език на СУ „Св. Климент Охридски“ и експерти на „Галъп Интернешънъл България“ провежда национално представително за България анкетно проучване на нагласите към некодифицира-

ни форми, резултатите от което са представени от Алексова (Алексова/Aleksova 2016). Проучването обхваща различни източно- и западнобългарски отклонения от кодифицираната правоговорна норма: екане, окончание *-ме* на глаголи от 1. и 2. спрежение, редуциран изговор на неударено *е* и др. Едно от отклоненията, обект на изследователския интерес на екипа, е и свръхякането. Използваната методика при анкетирането е лични интервюта: анкетьорите четат въпросите и отбелязват отговорите на респондентите в анкетна карта.

На анкетираните лица за оценка са предложени изолирани думи, в които е проявено отклонението, за което се пита. Важно е да се отбележи, че в изследването не са включени контролни въпроси, при които книжовната норма да е спазена. Респондентите отговарят на въпросите доколко преценяват изговора като правилен или неправилен, доколко е благозвучен или неблагозвучен и дали според тях се среща в Източна, или в Западна България. Думите, които са дадени за оценка на свръхякането, са: *бяли, голями, вървяли, живяли*.

Тук ще обърнем внимание на отговорите на въпросите за правилността и за благозвучността на свръхякането. Отговорите на въпроса за правилността : неправилността на формите показват доколко свръхякането се възприема като нарушение на действащата книжовна норма, а отговорите на въпроса за благозвучността дават представа за нагласите, и по-точно за емоционалния компонент на нагласите на респондентите към това явление. При *Изследване 1* на въпроса за правилността на формите *бяли, голями, вървяли, живяли* 5,8% от респондентите дават отговор „не знам“. От онези, които дават отговор, различен от „не знам“, 30% смятат свръхякането за правилно, а 70% го определят като (в различна степен) неправилно. Подобно е разпределението на отговорите за благозвучността на свръхякането: 31,8% от далите отговор, различен от „не знам“, одобряват в различна степен звученето на свръхякането, докато 68,2% го смятат за по-скоро неблагозвучно. Както се вижда от представените данни и анализи, „едно явление се оценява като звучащо недобре, защото се различава от книжовната норма, ментално представена като „правилно“ (Алексова/Aleksova 2016: 154–164, 269).

3.2. Изследване 2

Един от важните мотиви за провеждането на *Изследване 2* и *Изследване 3*¹ беше желанието да се провери степента на разпознаване на отклоненията от книжовноезиковата норма, когато те са в контекст. В цитираното изследване на Алексова от 2010 г. има и още един фактор, който би могъл да повлияе върху отговорите на респондентите:

---

¹ *Изследване 2* беше извършено по проект „Индивидуални и групови нагласи към динамични модели на речево поведение – II етап“, договор № 139/ 09.05.2012 г. , а *Изследване 3* – по проект „Индивидуални и групови нагласи към динамични модели на речево поведение“, договор № 163/30.03.2011 г. Благодаря на СУ „Св. Климент Охридски“ и ФНИ за финансовата подкрепа на проекта.

всички думи, които са давани за оценка по признаците правилност, благозвучност, източно- или западнобългарска принадлежност, съдържат някакъв тип отклонение от книжовната правоговорна норма, което би могло да доведе до това анкетираните да съобщават, че чуват грешка, без да я чуват наистина, т.е. да дават отговорите, които според тях се очакват от интервюиращия.

Освен това, както показват редица изследвания, свързани с методологията на социологически и социалнопсихологически проучвания, особено висока е вероятността от даването на социално желателни отговори, т.е. отговори, които биха представили анкетираното лице като социално привлекателно при провеждане на проучвания чрез интервю лице в лице. Тогава върху отговорите биха могли да повлияят и фактори, като пола на интервюиращия, външния му вид, стила му на говорене и т.н. (вж. напр. Orpenheim 1992: 126).

С цел да се изключат някои от недостатъците на директните квантитативни методи за изследване на езиковите нагласи, като неточната самооценка на респондентите, даването само на положителни или само на отрицателни отговори, както и на социално желателни отговори, в *Изследване 2* и *Изследване 3* беше включен най-важният компонент на индиректните квантитативни методи – оценката на анкетираните за говорещия, в чиято реч се срещат особеностите, нагласата към които е обект на проучването (Garrett 2010: 53–105).

Изследване 2 беше проведено през 2012 г. То обхваща 314 души от София, Първомай, Бургас и Смолян. Участниците бяха ученици, студенти от различни специалности, учители и журналисти. Подборът на участниците не беше случаен: в речта и в нагласите към определени езикови явления на студентите и учениците могат да се открият тенденции за разволя на езика, а журналистите и учителите със собственото си езиково поведение задават образци за престижна реч. От Западна България са 32,8% (103 души) от анкетираните, а от Източна България са 67,2% (211 души). Мъжете са 77 души (25%), а жените – 231 (75%), 6 души не са посочили пола си. Проведената анкета не е национално представителна, но резултатите са статистически значими и са валидни за изследваните групи.

На анкетираните лица бяха пуснати за прослушване записи на 26 изречения, четени от един и същи женски глас. С оглед на това да не очакват и да не търсят грешка във всяко от изреченията, анкетираните бяха предупредени, че в някои от изреченията има допуснатата грешка, а в други няма. Пет от изреченията бяха прочетени според кодифицираната норма, а в 21 от тях имаше различни отклонения. Всяко от изреченията беше пускано за прослушване по 3 пъти. В анкетните карти изреченията не бяха написани, за да се изключи влиянието на графичния облик на думите. Респондентите трябваше да отбележат дали чуват грешка, да я посочат, като я опишат или като напишат

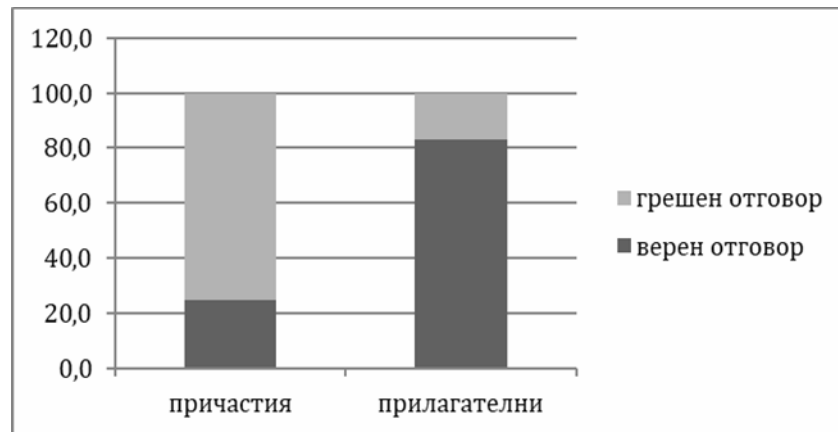
думата, която според тях е произнесена грешно, а ако не чуват грешка, да напишат, че няма грешка. Целта на искането изрично да отбележат, че няма грешка, беше да се разграничи групата на неотговорилите от групата на онези, които смятат, че изречението, което чуват, е произнесено съгласно книжовната норма. След това трябваше да отговорят на въпроса какъв е според тях човек, който говори по този начин, като оценят говорещия по 5-степенна скала за следните социалнозначими качества: *образован, интелигентен, възпитан, с висок социален статус, симпатичен*.

Свърхьякането беше включено в две различни изречения. В едното имаше свърхьякане в минало свършено деятелно причастие, а в другото – във форма за мн.ч. на прилагателно. Предварителната хипотеза беше, че ще има разлика както в степента на разпознаване, така и в оценката за говорещия в зависимост от това дали свърхьякането се появява при причастие, или при прилагателно, като очакването беше свърхьякането при прилагателни да е по-разпознаваема грешка и съответно говорещият да бъде по-ниско оценен.

За разпознаване на свърхьякане в причастия и за оценка на говорещия беше дадено изречението *Нямало транспорт и пак закъснали*. От всички участници 6,4% (20 души) не са дали отговор дали чуват грешка, или не. Свърхьякането е разпознато и посочено като грешка от 22,9% (72 души) и 70,7% (222 души) са отбелязали в картите си, че няма грешка. След преизчисляване на процентите, т.е. като се вземат предвид само участниците, които са дали отговор, 24,5% правилно са преценили, че свърхьякането е грешка, а 75,5% са написали в анкетните карти, че в изречението няма грешка. Следващите анализи показват, че няма статистически значима разлика между отговорите на мъжете и на жените, както и между отговорите на участниците от Западна и от Източна България.

Резултатите от това проучване показват много различна степен на разпознаване на свърхьякането при прилагателни. Участниците трябваше да посочат дали има грешка в изречението *Купи от по-голямите ябълки*. И за това изречение, както и за изречението за разпознаване на свърхьякане в причастия, 6,4% (20 души) не са дали отговор, 77,7% (244 души) са посочили, че грешката е в *голями*, а според 15,9% (50 души) в изречението няма грешка. Като бъдат изключени онези, които не са дали отговор, и се преизчислят процентите, се вижда, че 83% от участниците разпознават свърхьякането в прилагателни като грешно, а 17% не го разпознават. Както при свърхьякането в причастия, така и тук няма статистически значима разлика между степента на разпознаване на грешния изговор при мъжете и при жените, при участниците от Западна и от Източна България и при учещите, от една страна, и учителите и журналистите, от друга.

Съотношението (в процентно изражение) между разпозналите, т.е. далите верен отговор, и неразпозналите свръхякането при причастие и при прилагателно, т.е. далите грешен отговор, може да се види онагледено в Графика 1.

Графика 1. Разпознаване на свръхякането в причастия и в прилагателни

Както се вижда от графиката, има огромна разлика във възприемането от нашите анкетиранни на свръхякането като неправилно, като разликата се дължи не на социално-демографските им характеристики, а на позицията, в която правилото е нарушено – дали якавият изговор се среща при причастие, или при прилагателно.

Като инструмент за разкриване на нагласата към ненормативния якав изговор в мн.ч. при причастията и при прилагателните беше използвана оценката за говорещия. За целите на обработката на данните в SPSS качествата на говорещия при свръхякане в причастия бяха кодирани по следния начин: образован – *jakane_pr_edu*, интелигентен – *jakane_pr_intel*, възпитан – *jakane_pr_vuzp*, с висок статус – *jakane_pr_status*, симпатичен – *jakane_pr_simpa*. Съответно качествата на говорещия при свръхякане в прилагателни бяха кодирани: образован – *jakane_adj_edu*, интелигентен – *jakane_adj_intel*, възпитан – *jakane_adj_vuzp*, с висок статус – *jakane_adj_status*, симпатичен – *jakane_adj_simpa*. Качествата на говорещия бяха подложени на тест за консистентност и надеждност, който се измерва със статистическия инструмент алфа на Кронбах. Стойността ѝ за предложените качества е 0,907, което според приетите в статистиката стойности е показател за добра съгласуваност и висока надеждност. Това позволи създаването на две нови променливи, всяка от които обединява оценките за отделните качества и представя общо положително отношение към говорещия съответно при свръхякане в причастия и при свръхякане в прилагателни. Тези нови променливи бяха кодирани като *jakane_pr_nagl* и *jakane_adj_nagl*.

За да се потвърди или да се отхвърли хипотезата за наличие на зависимост между разпознаването на отклонението и оценката за говорещия, беше приложен t-тестът на Стюдънт. Той показва, че между разпознаването на свръхякането в причастие като грешка и оценката за говорещия има статистически значима зависимост на ниво $p < 0,001$ (най-високата степен на статистическа значимост) за качествата *образован*, *интелигентен* и *възпитан*, за *висок статус* зависимостта е статистически значима на ниво $p = 0,001$, а за качеството *симпатичен* е $p = 0,007$. За зависимостта на общо-положителната нагласа към говорещия и разпознаването на свръхякането в причастия статистическата значимост на ниво $p < 0,001$ доказва, че разпознаването на грешката води и до по-ниски оценки както за отделните качества на говорещия, така и за него като цяло. Данните за зависимостта на оценката за говорещия (Mean) от разпознаването на свръхякането (*верен отговор*, когато е разпознато, респ. *грешен отговор*, когато не е разпознато) в причастие могат да се видят в Таблица 1.

Group Descriptives

	Group	N	Mean	Median	SD	SE
jakane_pr_edu	верен отговор	66	2.88	3.00	0.920	0.1133
	грешен отговор	198	3.62	4.00	1.082	0.0769
jakane_pr_intel	верен отговор	67	3.01	3.00	0.913	0.1115
	грешен отговор	193	3.61	4.00	1.015	0.0731
jakane_pr_vyuzp	верен отговор	66	3.00	3.00	0.823	0.1013
	грешен отговор	193	3.56	3.00	1.079	0.0777
jakane_pr_status	верен отговор	67	2.66	3.00	1.067	0.1303
	грешен отговор	189	3.11	3.00	1.189	0.0865
jakane_pr_simpa	верен отговор	67	2.72	3.00	0.966	0.1180
	грешен отговор	191	3.26	3.00	1.206	0.0873
jakane_pr_nagl	верен отговор	66	2.86	3.00	0.743	0.0915
	грешен отговор	185	3.46	3.40	0.957	0.0704

Таблица 1. Зависимост между разпознаването на свръхякането в причастия и оценката за говорещия

Вижда се, че най-голямата разлика в оценките за говорещия в зависимост от разпознаването на грешката се отнася за качествата *образован* и *интелигентен*. Това е ес-

тествено, доколкото отговаря на убеждението, че речта на образованите и интелигентните хора е правилна, т.е. в нея няма отклонения от книжовната норма.

Средните оценки за качествата на говорещия с якав изговор на причастия в мн.ч. (като не се взема предвид степента на разпознаване на грешката) са: *образован* – 3,39, *интелигентен* – 3,42, *възпитан* – 3,38, *с висок статус* – 2,97, *симпатичен* – 3,08, а общата оценка, изразяваща цялостното отношение на анкетираниите за човек, който говори по този начин, е 3,26. Вижда се, че всички оценки са около средата на скалата (3), което показва, че според анкетираниите такъв човек не е нито особено одобряван, нито особено неодобряван. В разпределението на отговорите прави впечатление, че най-високи са оценките за образованост и интелигентност (разликите между тях са малки и не са статистически значими). Най-ниската оценка е за социалния статус на говорещия и тя вероятно е свързана с представата на анкетираниите, че хората с високи обществени позиции трябва да говорят съгласно правилата на книжовната норма.

Проведените статистически анализи потвърждават хипотезата, че когато анкетираниите идентифицират даден изговор като грешен, те оценяват и говорещия по-ниско. От друга страна, фактът, че средните оценки са близо до средата на скалата, може да се тълкува като наличие на сравнително негативен, а не силно отрицателен атиюд към грешния изговор на свръхякането при причастия.

Свръхякането в прилагателно не само е много по-разпознаваемо в сравнение със свръхякането в причастие, но и оценките за говорещия са различни. И в този случай, както при свръхякане в причастие оценката за говорещия зависи от разпознаването – онези анкетирани, които са определили облика *голямите* като грешен, са дали по-ниски оценки за качествата на говорещия. Има обаче разлики в статистическата значимост на зависимостта между разпознаването на грешката и оценката за говорещия. Т-тестът на Стюдънт показва, че разпознаването на якането при прилагателни като грешка е статистически значим фактор за оценките за говорещия за признаците *образован* (на равнище $p < 0,05$), *интелигентен* (на равнище $p = 0,01$), *с висок статус* (на равнище $p = 0,02$), както и за общото отношение към говорещия (на равнище $p < 0,05$). За качествата *възпитан* и *симпатичен* няма статистически значима разлика между оценките на онези анкетирани, които са разпознали грешката, и на онези, които не са я разпознали. Зависимостта на оценките за качествата на говорещия (Mean) и разпознаването на свръхякането в прилагателно като грешно може да се види на Таблица 2. От таблицата са изключени признаците, за които разликата между оценката за говорещия, когато грешката е разпозната, и оценката, когато грешката не е разпозната, не е статистически значима.

Group Descriptives

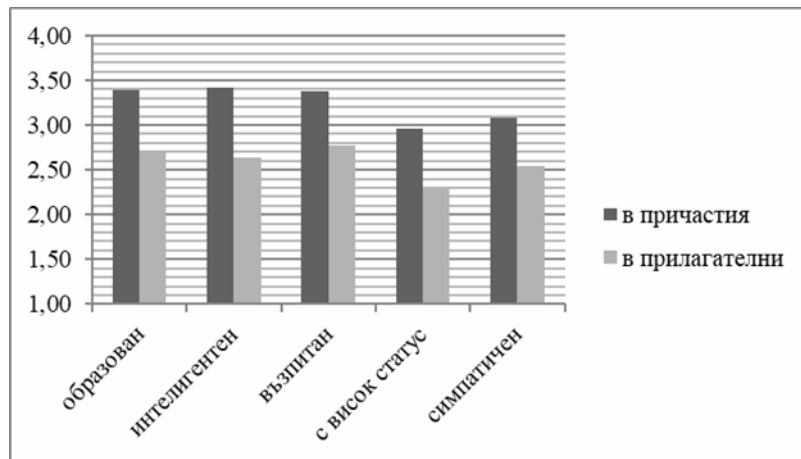
	Group	N	Mean	Median	SD	SE
jakane_adj_edu	верен отговор	225	2.70	3.00	0.966	0.0644
	грешен отговор	40	3.02	3.00	1.074	0.170
jakane_adj_intel	верен отговор	220	2.60	2.50	0.981	0.0661
	грешен отговор	42	3.00	3.00	1.082	0.167
jakane_adj_status	верен отговор	215	2.26	2.00	1.067	0.0727
	грешен отговор	39	2.69	3.00	1.151	0.184
jak_adj_nagl	верен отговор	209	2.58	2.60	0.829	0.0574
	грешен отговор	36	2.72	3.00	0.909	0.151

Таблица 2. Зависимост между разпознаването на свръхякането в прилагателни и оценката за говорещия

Средните оценки за качествата на говорещия с якав изговор на прилагателни в мн.ч. (независимо от разпознаването на грешката) са: *образован* – 2,71, *интелигентен* – 2,64, *възпитан* – 2,77, *с висок статус* – 2,29, *симпатичен* – 2,54, а общата оценка, изразяваща цялостното отношение на анкетираните за човек, който говори по този начин, е 2,57. При средните оценки за качествата на говорещия заслужава внимание оценката за статус на говорещия – тя е най-ниската от всички оценки, което отново показва очакването на анкетираните хората с високо обществено положение да говорят, като спазват книжовноезиковите норми. Това, че всички оценки са под средата на скалата (3), е показателно за известна отрицателна нагласа към говорещия, а следователно и към свръхякането в мн.ч. на прилагателните.

За всяко от качествата, за които трябваше да бъде оценен всеки от анкетираните, когато свръхякането беше в причастие, говорещият получи по-висока средна оценка в сравнение със случая, когато грешката беше в прилагателно. Статистическият тест, на който бяха подложени оценките за всяко от качествата на говорещия, както и общата оценка за него (Repeated Measures ANOVA), показват, че тези разлики са статистически значими с най-високото ниво на статистическа значимост $p < 0,001$. Това доказва, че има статистически значима разлика между нагласите към свръхякането в причастия и свръхякането в прилагателни. Свръхякането в прилагателни е по-разпознаваемо и съответно говорещият, който допуска тази грешка, е по-ниско оценен от анкетираните

и обратното – свръхякането в причастия е по-малко разпознаваемо и говорещият е по-високо оценен. Съотношението на оценките за говорещия в случая, когато грешката е в причастие, и случая, когато е в прилагателно, може да се види на Графика 2.

Графика 2. Сравнение на оценките за говорещия при свръхякане в причастия и в прилагателни

От изложените наблюдения в *Изследване 2* може да се направят следните изводи: некодифицираният якав изговор се възприема по различен начин в зависимост от това дали е при причастия, или при прилагателни; свръхякането е много по-разпознаваемо при прилагателни, отколкото при причастия; нагласата към явлението е в пряка връзка с разпознаваемостта му като грешка: колкото по-разпознато като грешно е то, толкова по-ниска е оценката за говорещия и съответно – толкова по-негативна е нагласата към изследваното явление; сред анкетираните съществува очакване хората с висок обществен статус да говорят, без да допускат отклонения от книжовноезиковата норма, а това очакване е причина човек, който прави грешки, да бъде оценяван като притежаващ нисък социален статус.

3.3. Изследване 3

Целта на това изследване беше да се разкрие нагласата не към единични и изолирани отклонения от книжовната норма, а към по-комплексни явления, каквито са териториалните диалекти и мезолектите. Затова тук за обект на изследването беше избрана нагласата към: 1) североизточните говори, 2) западните говори и 3) мезолектни отклонения, познати в цялото българско езиково землище, сред които е и свръхякането.

Изследването се състои от две части. В първата част, проведена през 2011 г. в София, Пловдив, Шумен, Петрич и Видин, участваха 320 души, от които 59 мъже и 261

жени. 141 от респондентите бяха студенти, а 179 – учители по различни предмети. Във втората част бяха анкетирани 57 души, студенти в СУ „Св. Климент Охридски“.

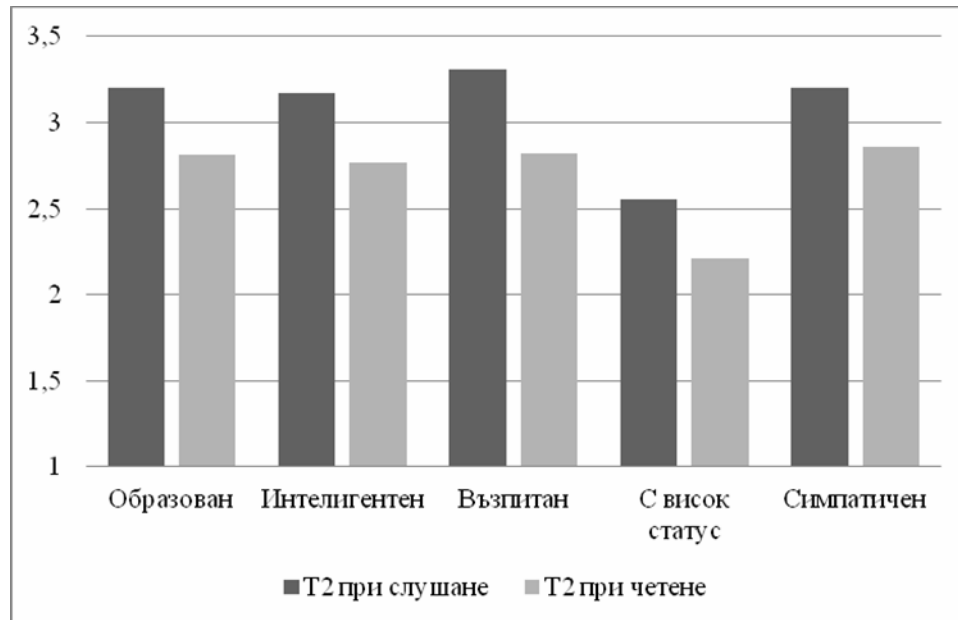
За целите на проучването бяха подбрани записи на три кратки текста, всеки от които имаше особености, характерни съответно за източните говори, за западните говори и за мезолектните явления, които ни интересуват. Всеки от записите беше пускан за прослушване по три пъти. На анкетираните бяха раздадени анкетни карти, в които текстовете бяха нормализирани. Участниците бяха помолени да подчертаят думите, в които чуват грешка, а след това да оценят говорещия по петстепенна скала за качествата *образован, интелигентен, възпитан, с висок социален статус и симпатичен*. С цел да се установи доколко влияние върху оценката за качествата на говорещия оказва самият текст, във втората част на изследването за оценка на говорещия по същите признаци на друга група участници бяха дадени само нормализираните текстове (Абазова/Abazova 2019).

Тук ще представя резултатите само за текста, в който са застъпени широко разпространени отклонения, част от които се срещат както в устната реч на журналисти, политици, общественици, така и в писмени текстове далеч не само в интернет пространството. Текстът, чрез който трябваше да се установи нагласата към мезолектни явления, беше прочетен от жена от София и имаше следните особености: окончание *-ме* за 1. л. мн.ч. на глаголите от 1. и 2. спрежение в сегашно време (*заминеме, оставиме*), твърд изговор на определителния член за м.р. в съществителни за лица деятели, образувани със суфикс *-ар* (*зъболекаръ*), депалатализация на глаголната основа при глаголи от 2. спрежение в сегашно време (*чудъ се*), изговор *ше* на частицата за бъдеще време, ека не в думата *верно*. Сред тези особености беше и свръхякането в две причастия (*успяли* и *звъняли*) и в думата *хлябче*.

За разлика от *Изследване 1* и *Изследване 2*, при които вниманието на респондентите е съсредоточено към търсенето и откриването на грешка в изолирана дума или в изречение, тук то е насочено към цялостното звучене на текста, което е и определящо за оценката за говорещия. Това личи на първо място в степента на отбелязване на грешките в анкетните карти. Въпреки че имаха нормализираните текстове, в които с лекота можеха да отбележат ненормативния изговор, който чуват при трикратното прослушване на записите, по-голямата част от анкетираните са отбелязвали единични грешки, вероятно онези, които са сметнали като най-дразнещи за съответния текст. Може би по тази причина и за трите прослушани текста в това изследване не се наблюдава статистически значима зависимост между разпознаването на единичната грешка и оценката за което и да било от качествата на говорещия. От друга страна, говорещите в трите текста са оценени по различен начин. Статистически значими ($p < 0,001$) са разликите между оценките за говорещия при слушане на текста с източнобългарски особености и говорещия със западнобългарски особености, който беше оценен най-ниско, както и раз-

ликата между оценките за говорещия със западнобългарски особености и говорещия с широко разпространени мезолектни отклонения.

Говорещият с широко разпространени западнобългарски по произход отклонения за всяко от качествата с изключение на качеството *с висок статус* е оценен над средата на 5-степенната скала: за *интелигентен* – с 3,20, за *образован* – с 3,17, за *възпитан* – с 3,31, за притежаващ *висок статус* – с 2,55 и за *симпатичен* – с 3,20. Оттук бихме могли да направим извод, че нагласата към тези отклонения е умерено негативна. Ако обаче се сравнят оценките за говорещия в този текст при слушане и при четене на текста, се вижда, че авторът на текста (когато той се чете, а не се слуша) е оценен значително по-ниско, отколкото говорещия при слушане на текста². Тези разлики може да се видят на Графика 3.

Графика 3. Оценки за говорещия в текст с мезолектни отклонения при слушане и при четене

По-ниските оценки за говорещия при четене на текста в сравнение с оценките при слушане показват, че нагласата към говорещия с широко разпространени мезолектни отклонения от кодифицираната норма (сред които е и свръхякането) не е негативна; тези отклонения се приемат по-благосклонно от анкетираните в сравнение с изявените източнобългарски или западнобългарски нарушения на книжовноезиковата норма.

² При другите два текста е обратното – говорещият е оценен по-високо при четене на текста, отколкото при слушане.

4. Изводи

От изложените анализи и наблюдения могат да се направят следните изводи: привличането на вниманието на анкетираните към възможно отклонение в отделна дума повишава разпознаваемостта на грешката, по-ниска е разпознаваемостта на грешката, когато тя е включена в изречение, а най-малка е, когато е в текст; колкото по-разпознаваемо е едно отклонение от книжовната норма, толкова по-негативна е нагласата към него; свърхязкането е по-разпознаваемо, когато е в прилагателни, отколкото когато е в причастия, съответно и нагласата в този случай е по-негативна; включването на правилото за рефлексите на старобългарската ятова гласна в изпитите за национално външно оценяване и в държавните зрелостни изпити повишава неговото познаване, а с това и променя нагласите към неговото неспазване.

Цитирана литература / References

- Абазова 2019: *Абазова, С.* Оценката за говорещия и изучаването на нагласите. – В: *Софийски университет „Св. Климент Охридски“*. Факултет по славянски филологии. Материали от Международната конференция „Българистични езиковедски четения“ (под печат). (Abazova 2019: *Abazova, S.* Otsenkata za govoreshitia i izuchavaneto na naglasite. – In: *Sofiyiski universitet „Sv. Kliment Ohridski“*. Fakultet po slavyanski filologii. Materiali ot Mezhdunarodnata konferentsia „Balgaristichni ezikovedski chetenia“ (in print).)
- Алексова 2016: *Алексова, К.* Социолингвистична перцепция, езикови нагласи и социална идентификация по речта. София: Парадигма. (Aleksova 2016: *Aleksova, K.* Sotsiolingvistichna pertseptzia, ezikovi naglasi i sotsialna identifikatsia po rechta. Sofia: Paradigma.)
- Алексова 2019: *Алексова, К.* Обществени нагласи към т.нар. мекане в писмената и в устната реч. – В: *Алексова, К. и др. (съст.)*. Проблеми на социолингвистиката. Т. 13. Обществени процеси и тяхното отражение в езика. Велико Търново: Знак '94, Международно социолингвистическо дружество, 367–376. (Aleksova 2019: *Aleksova, K.* Obshtestvenite naglasi kam t.nar. mekane v pismenata i ushnata rech. – In: *Aleksova et all. (sast.)*. *Problemi na sotsiolingvistikata. T. 13. Obshtestvenite protsesi i tyahnoto otrazhenie v ezika*. Veliko Tarnovo: Znak '94, Mezhdunarodno sociolingvistichno druzhestvo, 367–376.)
- Златева 2017: *Златева, Ж.* Променливо Я – история на кодификацията. – *Български език*. Приложение. 125–146. (Zlateva 2017: *Zlateva, Zh.* Promenlivo YA – istoria na kodifikaciata. – *Balgarski ezik*. Prilozhenie. 125–146.)
- Garrett 2010: *Garrett, P.* Attitudes to Language. Key Topics in Sociolinguistics. Cambridge University Press, 53–105.
- Eagly, Chaiken 1993: *Eagly, A. H., S. Chaiken.* The psychology of attitudes. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich.
- Oppenheim 1992: *Oppenheim, Abraham.* Questionnaire design, interviewing, and attitude measurement. London: Pinter Publishers.

Attitudes Towards Mispronunciation of *ya* Instead *e*

Stefanka Abazova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
stefka.fetvadjeva@gmail.com

Abstract

The paper reveals the attitudes towards so called *svrahyakane*, which is a widespread mispronunciation of *ya* instead of *e* under certain phonetic conditions. The data of three investigations of language attitudes towards different mispronunciations are compared. The first one (2010, N = 2018) reveals attitudes in mispronounced words, the second one (2012, N = 314) in sentences, and the third one (2011, N = 320) – in a whole text, where *svrahyakane* occurred with others mispronunciations. *Svrahyakane* is identified as a mistake more frequently when it occurs in an adjective than in a participle. The mispronunciation is identified in highest degree in a separate word and in lowest degree in a text. There is a correlation between the attitude towards the mispronunciation and its identification.

Keywords: *svrahyakane*, participles, adjectives, identification, attitudes

Stefanka Abazova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15, Tsar Osvoboditel
Sofia 1504, Bulgaria

Владеене на правилото за употреба на формите *кого, когото, някого, никого* – самооценка и действително езиково поведение на носителите на езика

Лора Микова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
mikova.lora@gmail.com

Резюме

В доклада се разглеждат отговорите на въпрос, отнасящ се до самооценката на носителите на езика за това доколко владеят правилото за употреба на формите *кого, когото, някого* и *никого*. Въпросът е включен в национално анкетно проучване. Отговорите на него се сравняват с резултатите от теста в края на анкетата, показващи доколко наистина респондентите владеят това правило. Обсъждат се и възможните причини за неспазването му.

Ключови думи: местоимения, падежни форми, български книжовен език, самооценка на носителите на езика

През юли 2017 г. в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“ бе проведено национално анкетно проучване сред 1000 пълнолетни респонденти. Приложен бе методът на полустандартизирано интервю по домовете на респондентите. Една от основните задачи на анкетата беше да се изследва отношението на българите към конкретни граматични норми в динамика. Бяха подбрани девет норми, като една от тях, върху която ще се съсредоточим в настоящата работа, е правилото за употреба на местоименните форми *кого, когото, някого* и *никого*.

В действащата в момента кодификация правилото гласи, че „Употребата на местоименните форми за м.р. ед.ч. *кого, когото, някого, никого* е задължителна в писмен текст. Те се отнасят за лица и изпълняват служба на допълнение в изречението“ (ОПРБЕ/OPRBE 2012: 28). Тези форми обаче най-редовно се заменят в устната реч с *кой, който, някой* и *никой*. Това явление не се ограничава само до устната практика, но се наблюдава много често и в писмения език (въпреки че се проверява и на държавния зрелостен изпит по български и литература, задължителен от 2008 г. насам). Това е едно от най-често нарушаваните езикови правила (вж. напр. и Станчева/Stancheva 2017: 33; Христозова/Hristozova 2012: 300–301). При преглед на въпросите, задавани на Службата за езикови справки и консултации към Института за български език при БАН, прави впечатление, че за някои правила, които редовно се нарушават в практиката, почти не се задават въпроси – например за променливото Я при причастия на гла-

голи (напр. *видяли* или *видели*), т.нар. „мекане“ (напр. *ходиме* или *ходим*), както и разглежданото тук правило за *кого, когото, някого* и *никого*. Показателни са въпроси от типа на: „Какво е окончанието на глаголите от 1. и 2. спрежение за 1. л. мн.ч., защото всички го произнасят -ме?“, „Все още ли има *някого* (винителната форма) и това ли е единствената правилна форма?“. В езиковата практика дотолкова е разпространен неправилният от гледна точка на кодификацията вариант, че хората започват да допускат, че той вече е кодифициран – било то като дублет или пък като единствена правилна форма.

Една от причините за това масово неспазване на правилото е развитието на самия книжовен език, тъй като отпадането на *кого*-формите е със системен характер – то е „резултат от действието на процеса на разпадане на падежните форми“ (Станчева/ Stancheva 2017: 32–33). Например при обобщителното местоимение *всеки* в *Официалния правописен речник на българския език* от 2012 г. в парадигмата вече липсва формата *всекиго* (формите са *всеки, всяка, всяко; всеки*, вж. с. 199), която дотогава е присъствала в кодифициращите справочници (в *Новия правописен речник на българския език* от 2002 г., който също като *Официалния правописен речник* е издание на Института за български език при БАН; в академичната *Граматика на съвременния български книжовен език* от 1983 г.; в изданията на *Правописния речник на българския книжовен език* от 1945 до 1981 г. с автори Л. Андрейчин, Ив. Леков, Вл. Георгиев, впоследствие и Ст. Стойков). И това потвърждава тенденцията към отпадане на падежните форми при *кой, който, някой, никой* и *всеки* (като при *всеки* вече е напълно книжовно да се пише *на всеки* вместо *на всекиго*, въпреки че и формата *всекиго* не е некнижовна, но не е задължителна за употреба в книжовния език).

От изброеното дотук се вижда, че местоименните форми *кого, когото, някого* и *никого* са силно разколебани в съвременния български книжовен език. Това беше и една от причините за включването на тази норма във въпроса в анкетата, който е свързан със самооценката на анкетирания за владеенето на деветте изследвани норми, както и в теста към анкетата, който респондентите можеха да направят по желание. От отговора на този въпрос и резултатите от теста може да се види има ли разлика между заявеното мнение на носителите на езика и действителното им езиково поведение (вж. и Daneš 1986: 231).

Така изглежда самият въпрос в анкетата:

16. Кои правила Ви затрудняват най-често при писане и кои не Ви затрудняват особено?

(Моля, ползвайте ШОУ-КАРТА 1. Изисква се отговор на всеки ред.)

1. Най-често ме затрудняват
2. Не ме затрудняват особено

	1	2	3	4
1. Правилото за писане на пълен и кратък член				
2. Правилото за променливо Я (напр. защо е правилно <i>живял</i> , но <i>живели</i> ; <i>огрян</i> , но <i>огрени</i>)				
3. Правилото за употреба на думите <i>кого</i> , <i>когото</i> , <i>някого</i> , <i>никого</i>				
4. Правилото за бройната форма (напр. защо е правилно <i>10 хладилника</i> , но <i>10 ученици</i>)				
5. Правилото за учтивата форма (напр. защо е правилно <i>Господине</i> , <i>Вие сте ни поканили тук</i> , но <i>Господине</i> , <i>Вие сте поканен тук</i>)				
6. Правилото за употребата на думите <i>свой</i> и <i>си</i> (напр. защо е правилно <i>Всеки обича своята родина</i> и <i>Той днес празнува рождения си ден</i>)				
7. Правилото за употребата на деепричастието (напр. защо не е правилно <i>Отваряйки вратата, се чу силен шум</i>)				
8. Правилото за писането на -м и -ме в мн. ч. на глаголите (напр. защо е правилно <i>ние четем</i> вместо <i>ние четеме</i>)				
9. Правилото за писане на главни и малки букви в съставни собствени имена (напр. защо е правилно <i>Българска академия на науките</i> само с една главна буква в началото)				

Като разглежда отговорите на този въпрос, Красимира Алексова (Алексова/ Aleksova 2018) обособява три групи норми според дела на респондентите, избрали отговора „Не ме затруднява особено“: а) група на нормите, получили над 70% отговори „Не ме затруднява особено“ – тук спадат четири правила: за възвратното притежателно местоимение *свой/си* (73,5%), за главни и малки букви в съставни собствени имена (също 73,5%), разглежданото тук правило за *кого*, *когото*, *някого*, *никого* (73,2%) и правилото за учтивата форма (*Вие сте поканили*, но *Вие сте поканен*) (70,6%); б) група на нормите, получили между 62% и 68% отговори „Не ме затруднява особено“ – отново четири правила: писането на -м и -ме в мн.ч. на глаголите (67,3%), правилото за променливо Я (*живял*, но *живели*) (67,1%), правилото за писане на пълен и кратък член (64,5%) и правилото за бройната форма (62,7%); в) група на правила с под 50% отговори „Не ме затруднява особено“: тук спада само едно правило – за употребата на деепричастието (46,9%) – 53,1% от носителите на езика са отговорили, че се затрудняват

да определят защо не е правилно *Отваряйки вратата, се чу силен шум*. Както се вижда, правилото за употреба на формите *кого, когото, някого* и *никого* е от нормите, които създават най-малко затруднения – 73,2% от анкетираните не изпитват особени затруднения с него. Почти три пъти по-малка е групата на тези, които най-често се затрудняват при спазването му – 26,8% от респондентите. Измежду деветте норми това правило е на трето място по брой отговори „Не ме затруднява особено“.

Трябва да се има предвид и съдържанието на самите отговори – носителите на езика трябва да избират между два вида самооценка, като първият („Най-често ме затрудняват“) означава висока степен на затруднения, а вторият („Не ме затрудняват особено“) също бележи затруднения, но в много по-ниска степен. Тоест не са дадени две крайни и напълно противоположни самооценки за владенето на правилата – „Затрудняват ме“ – „Не ме затрудняват“, а предложените самооценки отразяват различна степен на затруднения със спазването на деветте норми. Например, ако отговарящият изпитва известни затруднения с дадено правило, но не ги оценява като големи, а по-скоро средни или малки и не особено чести, вероятно би избрал отговора „Не ме затруднява особено“. Затова не може да се смята, че този отговор означава, че избралите го не изпитват съвсем никакви затруднения с дадено правило. Той преобладава сред отговорите – при осем от нормите над 62% от хората са избрали него. Това значи, че над 62% от хората не изпитват особени затруднения с осем от нормите (без тази за употребата на деепричастието), тоест или съвсем малко се затрудняват, или имат известни затруднения, които обаче не биха определили като големи или много чести.

Беше направен анализ какви статистически значими връзки има между отговорите, засягащи самооценката на носителите на езика за това доколко ги затруднява правилото за употреба на формите *кого, когото, някого, никого*, и социално-демографските им признаци¹. За наличието на връзка между отговора и социално-демографските характеристики се съди по коефициента на Пирсън (P, вж. Таблица 1). Това е коефициент, който показва равнището на значимост при χ^2 -теста за проверка на статистически хипотези. Ако P е по-малко от риска за грешка $\alpha = 0,05$, може да се приеме хипотезата, че има връзка между социално-демографските характеристики (които са признаци фактори) и отговорите на даден въпрос/подвъпрос от анкетата (които са признаци резултати), и да се отхвърли т.нар. нулева хипотеза, че липсва връзка. Силата на статистически значимата връзка между съответната социално-демографска характеристика и съответния отговор на анкетираните се измерва чрез коефициента на Крамер (K), който винаги има стойности между 0 и 1².

¹ Началната обработка на емпиричните данни е направена от гл. ас. д-р Ивайло Янков и гл. ас. д-р Борис Гюров от Института за икономически изследвания на БАН, които са членове на научния екип по проекта.

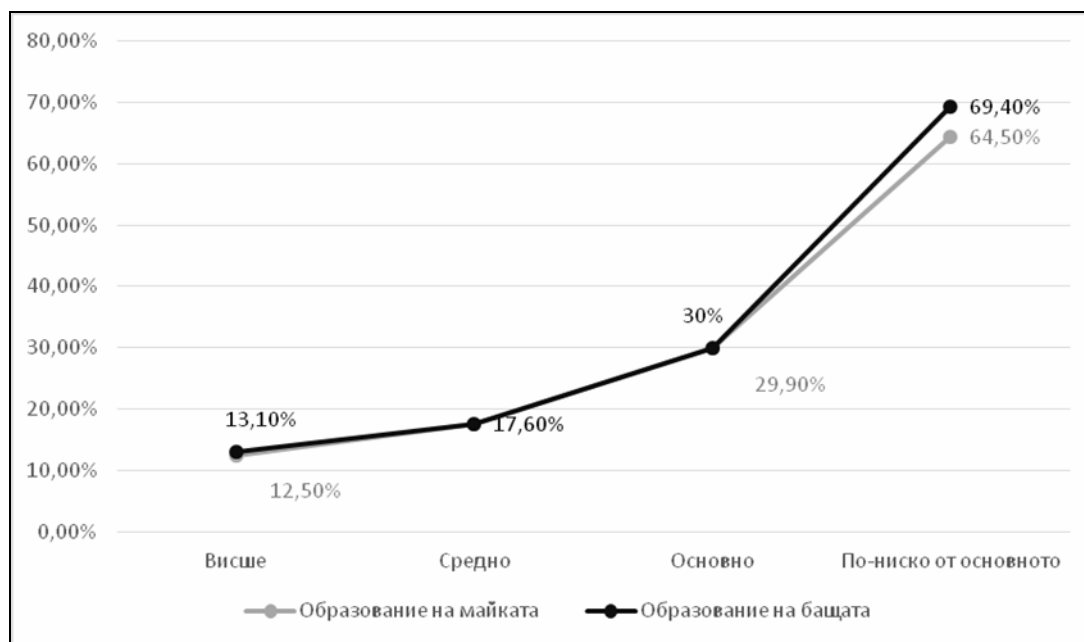
² Тук се прилага следната скала за сила на връзките: $K \leq 0,150$ – слаба (незначителна), $0,151 \leq K \leq 0,200$ – средна, $0,201 \leq K \leq 0,250$ – умерена, $0,251 \leq K \leq 0,300$ – умерено силна, $0,301 \leq K \leq 0,350$ – силна, $0,351 \leq K \leq 0,400$ – много силна, $K \leq 0,400$ – изключително силна.

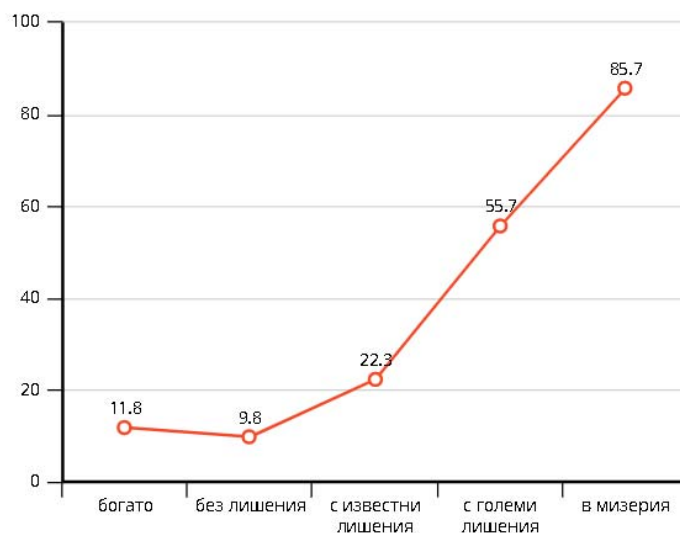
Демографски характеристики	P	K
Образование на бащата	0,00	0,364
Жизнен стандарт	0,00	0,348
Образование на майката	0,00	0,347
Образование	0,00	0,338
Етническа принадлежност	0,00	0,257
Трудова активност	0,00	0,192
Местоживеене	0,00	0,181

Таблица 1. Демографски характеристики и изчислени измерители на връзката им със самооценката на анкетираните доколко ги затруднява правилото за употреба на формите *кого, когото, някого, никого*

Между признака фактор „образование на бащата“ и самооценката на носителите на езика като признак резултат има много силна връзка ($K = 0,364$). Силна е връзката между самооценката на анкетираните и жизнения стандарт ($K = 0,348$), образованието на майката ($K = 0,347$) и образованието на самите респонденти ($K = 0,338$). На Графика 1 и Графика 2 са представени посоките на влияние на трите променливи, които имат най-силна връзка със самооценката на анкетираните (образованието на родителите и жизнения стандарт).

Графика 1. Процентно разпределение на отговорилите „Най-често ме затруднява“ относно правилото за употреба на *кого, когото, някого, никого* според образованието на майката и бащата

Графика 2. Процентно разпределение на отговорите „Най-често ме затруднява“ относно правилото за употреба на *кого, когото, някого, никого* според жизнения стандарт

Както може да се очаква, колкото по-високо е образованието на родителите, толкова по-малко затруднения изпитват носителите на езика с правилото за употреба на *кого, когото, някого* и *никого*. Същото се наблюдава и при образованието на самите анкетираните.

Сред тези, които най-често изпитват затруднения с това правило, самоопределилите се като живеещи с големи лишения са почти шест пъти повече от самоопределилите се като живеещи без лишения. Това също не е нещо неочаквано – при живеещите с големи лишения възможностите за образование са доста ограничени и съответно познаването на правилата е по-слабо.

Статистически значима връзка има и между самооценката на анкетираните и тяхната етническа принадлежност, трудова активност и местоживееене. Връзката с етническата принадлежност е умерено силна ($K = 0,257$), а с трудовата активност и местоживееенето е средна по сила (съответно $K = 0,192$ и $K = 0,181$). От българите само 22,9% преценяват, че имат чести затруднения с правилото за *кого, когото, някого* и *никого*, докато 47,4% от принадлежащите към друг етнос, различен от българин, турчин и ром, се затрудняват с тази норма, а от принадлежащите към етносите турчин и ром се затрудняват съответно 61,7% и 63%.

Що се отнася до трудовата активност, учещите изпитват най-малко затруднения – само 9,7% от тях, от работещите на пълна заетост затруднения изпитват 20,8%, от пенсионерите – 32,1%, от работещите на частична заетост – 37,7%, от безработните – 42,1%, от домакините – 53,3%.

Според местоживеенето от избраните отговора „Най-често ме затруднява“ при правилото за *кой – кого* най-много са тези от селата (37,6%), следват хората от град, различен от София, който не е областен център (29,9%), и софиянците (24,4%), а най-малко се затрудняват с правилото анкетираните от градовете, които са областни центрове (17,4%).

Самооценките за затрудненията на носителите на езика с правилото за *кой – кого* имат субективен характер и някой би могъл да смята, че това правило не го затруднява особено, но в действителност да не го владее. Затова в края на анкетата на респондентите се предлага да попълнят кратък тест (959 от всичките 1000 души, участвали в анкетата, са се съгласили да направят и теста), за да се види и действителното им езиково поведение. И наистина се оказва, че при някои норми действителното поведение се отличава от заявеното мнение.

Тестът изглежда по следния начин:

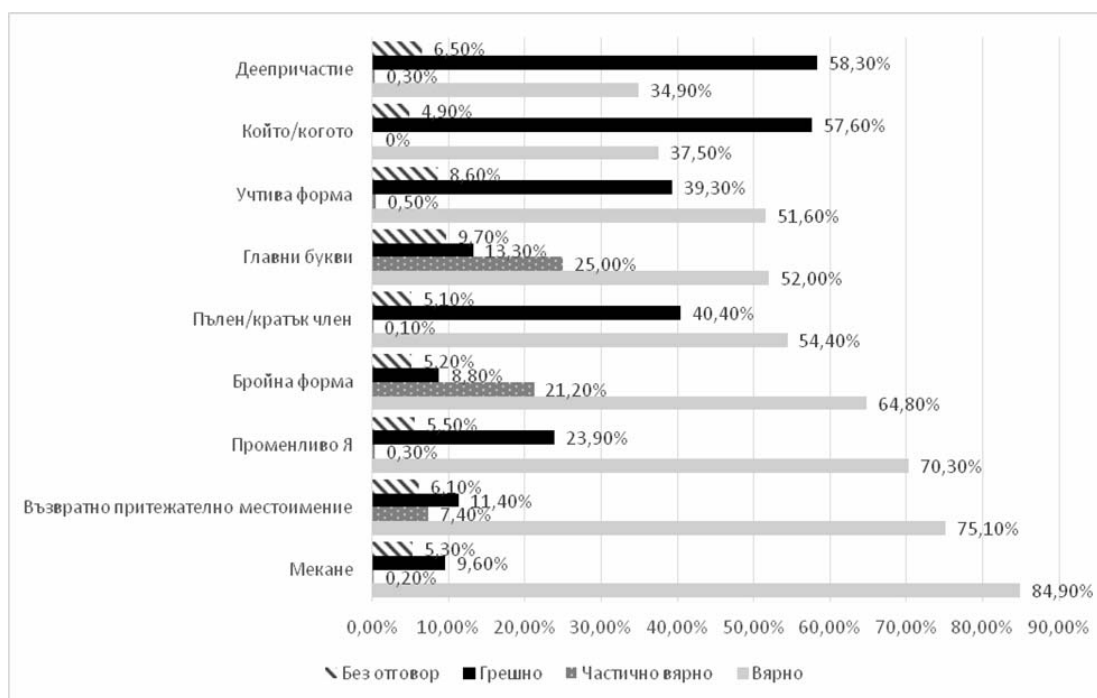
*МОЛЯ, ПОПЪЛНЕТЕ ПРАЗНИТЕ МЕСТА С ПОДХОДЯЩАТА ФОРМА
НА ДУМАТА В СКОБИ!*

1. Леонардо да Винчи е човекът, от _____ (който) не един и двама _____ (гений) са се вдъхновявали. Когато ние се _____ (ръководя) от позитивен модел, то _____ (успех) ни е неизбежен. Онези, които са _____ (успял) да победят съмнението, ще разкрият _____ (своя/техния) гений.
2. Уважаема госпожо, не сте ли _____ (разбрал), че тази държава е част от ЕС (изпишете разгърнато наименованието) _____ ?
3. Намирате ли нещо неправилно в изречението: „Идвайки насам, ни заваля силен дъжд.“?

МОЛЯ, ОГРАДЕТЕ ВЕРНИЯ ОТГОВОР

1. Да
2. Не

На Графика 3 е показано как са се представили на теста анкетираните при всяка от деветте норми (подредбата е по най-голям брой верни отговори от долу нагоре).

Графика 3. Разпределение на отговорите на теста при всяка от деветте норми

Както се вижда, правилото за употреба на *който* и *когото* е на второ място по брой грешни отговори (57,6%; само при правилото за деепричастието процентите са с 0,7 повече – 58,3%), както и по най-малък брой верни отговори (37,5%). При тази норма ясно проличава обособената в теорията на кодификацията опозиция заявено мнение – действително езиково поведение. 73,2% от носителите на езика заявяват, че правилото не ги затруднява особено, но след това 57,6% го бъркат и пишат в теста *човекът, от който* вместо *човекът, от когото*.

От процентното разпределение на резултатите излиза, че над 50% от анкетираните са попълнили теста така: (*човекът, от който* (не един и двама) *гении; (ние се) ръководим; успехът* (ни е неизбежен); *успели; (ще разкрият) своя* (гений); (*Уважаема госпожо, не сте ли) разбрали; (от) Европейския съюз*. Също така над 50% от анкетираните не намират нищо грешно в изречението с грешна употреба на деепричастието *Идвайки насам, ни заваля силен дъжд*. Само две правила са сбъркани от повече от половината респонденти – за деепричастието и за *който* и *когото*. При правилото за употреба на деепричастието обаче самооценката на анкетираните е съответстваща – над 50% от респондентите споделят, че това правило най-често ги затруднява.

В сравнение с останалите норми правилото за *който* – *когото* има изненадващо голям брой грешни отговори. Учудващо е и това, че самите носители на езика не осъзнават, че имат проблеми с това правило (над 70% заявяват, че то не ги затруднява осо-

бено). Причините за това могат да се търсят в различни езикови и извънезикови фактори.

По-горе беше обърнато внимание на самата формулировка на отговорите на въпроса за самооценката на анкетираните – изборът е между „Най-често ме затруднява“ и „Не ме затруднява особено“, като фактът, че 73,2% от респондентите са избрали втория вариант, може да се тълкува и като резултат от нежеланието да се избере първият, т.е. хората просто смятат, че това не е от нормите, които ги затрудняват най-често. Това не значи, че не ги затруднява – може да им създава известни затруднения, но анкетираните не ги определят като големи и чести.

Както беше споменато в началото, една от причините за масово нарушаване на правилото за *кой – кого* е това, че отпадането на падежните форми е структурна особеност на българския книжовен език. Освен това възможно е да влияе и различаването между лице и нелице, което изискват *кого*-формите, като това разграничаване се изисква например и при спазването на правилото за бройната форма, което също повсеместно се нарушава. Носителите на езика масово казват и пишат както *дванайсет ученика*, така и *дванайсет стола*; както *човекът, който видях*, така и *романът, който прочетох*.

Друго нещо, което вероятно затруднява носителите на езика, е изискването за езиковедски познания при спазването на правилото за *кого*-формите – да се различава синтактичната позиция на подлога от останалите синтактични позиции.

Възможно е върху резултатите от теста да са повлияли особености на самата анкета. Може някои от анкетираните да са се съсредоточили върху често допусканата грешка да се изписва *които* вместо *който*, и да не са се замислили особено над нормата, която са имали предвид съставителите на теста (въпреки че част от респондентите са написали *човекът, от които*). Възможно е да е повлияло и това, че въпросът доколко ги затруднява правилото за *кой – кого*, е доста преди самия тест – 16-ият въпрос от общо 26, като някои от въпросите имат доста подвъпроси, а и са свързани със съвсем други неща, не с определени езикови правила. Всичко това е отклонило вниманието на анкетираните от правилото за *кой – кого* и е напълно възможно при попълването на теста част от тях да са решили, че се проверява дали знаят кога се пише *й* и кога – *и*. Има и друго нещо, което може да е повлияло на направилите теста – в две съседни позиции за попълване и двете думи съдържат *й*: *човекът, от _____ (който) не един и двама _____ (гений) са се вдъхновявали*. Това може да е навело респондентите на мисълта, че се проверяват знанията им за това кога се пише *й* и кога – *и*, и съответно да са написали: *човекът, от който не един и двама гении са се вдъхновявали* (въпреки че се среща и вариантът *човекът, от който не един и двама гений*, както и *човекът, от които не един и двама гений*).

Дори горепосочените особености на анкетата да са повлияли върху резултатите от теста, факт е, че правилото за *кой – кого* се бърка повсеместно. Несъмнено в устната

реч преобладава нарушаването на правилото, като и в писмените текстове то нерядко не се спазва. Факт е също така, че употребата на някои други падежни форми при местоименията като *всекиго, всекиму, кому, комуто, някому, никому* вече не е задължителна в съвременния български книжовен език.

При това положение би могъл да възникне въпросът дали кодификацията вече не би трябвало да утвърди като напълно книжовна употребата на *кой, който, някой* и *никой* в случаите, в които досега са били книжовни единствено *кого, когото, някого* и *никого*. Тоест да се смятат за правилни изречения като: *Кой търсиш? Търся човека, с който говорих вчера. Попитай някой. Не казвай на никой*.

Според преценката на носителите на езика обаче правилото за *кого, когото, някому* и *никому* не им създава особени затруднения. Трябва също така да се има предвид, че според 69,4% от анкетиранияте устната реч трябва да се съобразява повече с писмения книжовен език, а не обратното – писменият книжовен език да се съобразява повече с устната реч. Отново според 69% от анкетиранияте е необходимо да се спазват граматичните правила на книжовния език и при устно общуване (вж. и Алексова/Aleksova 2017). Също така 68,8% смятат, че е изключително важно човек да познава правилата на писмения книжовен български език. Както отбелязва Красимира Алексова, „езиковата промяна е в ход, тя проличава първо в устната комуникация, но обществените нагласи не фаворитизират извършването на кодификационни промени, настоявайки върху доминацията на писмения вариант на езика“. Като се има предвид всичко това, може да се предположи, че въпреки масовото заменяне на *кого, когото, някого, никого* с *кой, който, някой, никой* носителите на езика биха се отнесли по-скоро отрицателно към промяна в правилото за употреба на тези форми.

Благодарности

Настоящият доклад е написан в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ – МОН, договор ДН 10/5 от 15.12.2016 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

Цитирана литература / References

Алексова 2017: Алексова, Кр. Съвременни нагласи към съотношението писмен : устен български език. *Международна научна конференция „Български форум. България и българистиката в променящия се свят“*, 7–8 декември 2017 г., Лодз. (Aleksova 2017: Aleksova, Kr. Savremenni naglasi kam saotnoshenieto pismen : usten balgarski ezik. *Mezhdunarodna nauchna konferentsiya “Balgarski forum. Bulgaria i balgaristikata v promenyashtiya se svyat”*, 7–8 dekemvri 2017 g., Lodz.)

- Алексова 2018: *Алексова, Кр.* Обществени нагласи към т.нар. „мекане“ в писмената и в устната реч. – В: Алексова, Кр. и др. (ред.). *Проблеми на социолингвистиката. Кн. 13. Обществени процеси и тяхното отражение в езика. Материали от Тринадесетата международна конференция по социолингвистика, София, 19–21 октомври 2017 г.* София: ИК „Знак ’94“. (Aleksova 2018: *Aleksova, Kr.* Obshtestveni naglasi kam t.nar. „mekane“ v pismenata i ushnata rech. – In: *Problemi na sotsiolingvistikata. Kn. 13. Obshtestvenite protsesi i tyahnoto otrazhenie v ezika. Materiali ot Trinadesetata mezhdunarodna konferentsiya po sotsiolingvistika, Sofia, 19–21 oktomvri 2017 g.* Sofia: IK “Znak ’94”.)
- ОПРБЕ 2012: *Официален правописен речник на българския език.* София: Просвета. (OPRBE 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia: Prosveta.)
- Станчева 2017: *Станчева, Р.* Теоретична рамка на изследването на обществените нагласи към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му. – *Български език, Приложение*, с. 11–40. (Stancheva 2017: *Stancheva, R.* Teoretichna ramka na izsledvaneto na obshtestvenite naglasi kam savremenniya balgarski knizhoven ezik kao faktor pri kodifikatsiyata na normite mu. – *Balgarski ezik, Prilozhenie*, pp. 11–40.)
- Христозова 2012: *Христозова, Г.* Бройната форма на съществителните имена от мъжки род – норми, правила, нарушения. – *Български език и литература*, № 4, с. 300–310. (Hristozova 2012: *Hristozova, G.* Broynata forma na sashtestvitelnite imena ot mazhki rod – normi, pravila, narusheniya. – *Balgarski ezik i literatura*, № 4, pp. 300–310.)
- Daneš 1986: *Daneš, F.* Values and attitudes in language standardization. – In: J. Chloupek, J., J. Nekvapil (Eds.) *Reader in Czech Sociolinguistics.* Amsterdam: John Benjamins, pp. 206–245.

Knowledge of the Rule for the Use of the Forms *кого, когото, някого, никого* – Self-Assessment and Actual Linguistic Conduct of Native Speakers

Lora Mikova

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS
mikova.lora@gmail.com

Abstract

The research presents the answers of a question, related to the native speakers’ self-assessment regarding the level, on which they manage the rule for the use of the forms *кого, когото, някого* and *никого*. The question is included in a national survey. The answers of it are compared with the results from the test in the end of the survey, which show if the respondents actually manage this rule. The possible causes of the violations of the rule are discussed.

Keywords: pronouns, case forms, standard Bulgarian, native speakers’ self-assessment

Lora Mikova
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Владеене на правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение в българския език – самооценка и действително езиково поведение на носителите на езика

Илияна Кунева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
iliana.kuneva@gmail.com

Резюме

Докладът представя и анализира данни за владеенето на правилото за възвратното притежателно местоимение в българския език, получени от проведено през 2017 г. национално представително проучване. Акцентът е върху съпоставката между самооценката на носителите на езика доколко владеят правилото, и действителното им езиково поведение, проверено чрез тест. Правят се изводи за състоянието на нормата за употреба на възвратното притежателно местоимение и нейната кодификация.

Ключови думи: норма, кодификация, възвратно притежателно местоимение, владеене на правила

Правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение е една от деветте граматични норми, които са във фокуса на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“. Част от целите на проекта е установяване на отношението на носителите на езика към конкретни граматични норми в динамика чрез провеждане на национално представително социологическо проучване.

1. Кодификация на нормата през годините

Накратко ще бъде разгледана историята на правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение, формулирано през годините в нормативните справочници на българския език. Това правило намира място в *Правописен и правоговорен наръчник*, издаден през 1945 г. Макар да се представя лаконично в този и в следващите справочници, то отразява известни различия при установяването на нормата, които ще бъдат представени последователно.

Правописен и правоговорен наръчник (1945):

„Възвратните притежателни местоимения *свой, си* се употребяват за предмет, който принадлежи на подлога в изречението: Българино, знай своя (а не „твоя“) род и език! – Вазов обича своето отечество (а не „неговото“, което би значило нещо друго). – Поздрави баща си (а не „баща ти“). – Ще отидем на излет заедно с учителя си (а не „с

учителя ни“). – Всеки със своя учител (а не „с неговия“ учител“ (Наръчник/Narachnik 1945: 32). Важно е да се отбележи, че има и препоръка за употреба на кратките вместо пълните форми на притежателните местоимения (на с. 33, т. 5).

Тук правилото за употреба на притежателното местоимение взема предвид само един фактор и той е *притежание на подлога*, без да се прави разграничение по лице. При препоръката за употреба на кратките форми също не се прави разграничение по лице.

По-нататък в кодифициращите документи въпросът за употребата на възвратното притежателно местоимение *свой (си)* е засегнат в академичната граматика (ГСБКЕ/GSBKE 1983).

Пълните форми се употребяват като съгласувани определения, когато определяният от тях обект принадлежи на глаголното лице; **допуска се** употреба на обикновеното притежателно местоимение, когато глаголът (сказуемото) е в 1. и 2. л., **но и в тези случаи се предпочита възвратното притежателно местоимение.**

Употребата на кратката форма „си“ е **задължителна**, когато определяемият обект принадлежи на глаголното лице.

В академичната граматика спрямо правописния речник от 1945 г. се допуска ограничена дублетност – само при пълните форми на това местоимение за 1. и 2. лице. Можем да допуснем, че кодификацията от 1983 г. отразява установената в езика норма – превес на кратката форма на възвратното притежателно местоимение и за трите лица, а за пълната форма – конкуренция на личното притежателно и възвратното притежателно местоимение. Разграничението при употребата на пълните и кратките форми идва от старобългарската епоха: пълната форма *свой* е била употребявана само в 3. л. ед.ч. и мн.ч. и почти не се е употребявала в първо и второ лице (Мирчев/Mirchev 1946). Но кодификацията в този нормативен документ е най-усложнена – необходимо е да се отчита не само факторът *притежание на подлога*, но се прави разграничение по лице (първо и второ лице срещу трето) и разграничение между пълни и кратки форми. Това означава, че за прилагането на това правило е необходимо отчитането на тези три условия.

След академичната граматика за употребата на коментираното местоимение се говори едва в *Официален правописен речник* (ОПР 2012):

„Възвратно притежателно местоимение

21. Употреба на възвратното притежателно местоимение.

21.1. Възвратното притежателно местоимение има две форми:

Пълна – *свой (своя, свое, свои)*, и кратка – *си*.

21.2. Тяхната употреба е задължителна, когато е необходимо да се означае, че нещо е притежание на подлога в изречението, а подлогът в изречението не е нито говорещият, нито слушащият.

На своя рожден ден актьорът покани близо 4000 гости.

Тези птици отглеждат малките си в добре укрепени гнезда“ (с. 28).

В сравнение с предходната кодификация сферата на задължителна употреба на коментираното местоимение се стеснява до 3. лице. Тук на първо място е изведен функционалният критерий, тъй като само в трето лице е възможно да се промени смисълът, ако вместо възвратното притежателно се употреби обикновеното притежателно местоимение. Правилото не прави разграничение между употребата на пълната и кратката форма на местоимението, което опростява самата кодификация спрямо предходната от 1983 г.

От направения преглед на трите основни нормативни документа, включващи това правило, може да се направят следните изводи. От една страна, правилото е по-опростено, разгледано само по себе си, във варианта от 1945 г., тъй като не допуска дублетност в първо и второ лице и е необходимо да се отчита само един фактор – *притежание на подлога*. От друга страна, то е силно рестриктивно, което е предпоставка за голяма разлика между предписанието и нормата в речта. Дублетността от 1983 г. дава по-голяма свобода, но и по-усложнено прилагане на правилото – трябва да се отчита не само факторът *притежание на подлога*, но и лицето – първо и второ срещу трето лице, и на трето място – да се отчита дали употребената форма е пълна, или кратка. С оглед на най-оптималното формулиране на правилото може да се отбележи неговият вариант в последния правописен речник – остава дублетността там, където е допустима, но се премахва съобразяването с пълните/кратките форми. Това преформулиране е необходимо, доколкото твърде усложнената кодификация затруднява прилагането на правилото, води до разколебаване в практиката не само в първо и второ лице, но и в трето лице – тъкмо където е задължителната употреба на възвратното притежателно местоимение.

Наблюдаваните грешки в практиката и промените в кодификацията на тази норма са основание тя бъде включена в изследването. То цели да установи чрез методите на социологията доколко правилото затруднява носителите на езика според техните социо-демографски характеристики.

2. Социо-демографски фактори, свързани със самооценката за владеене на правилото за възвратното притежателно местоимение

В настоящия текст съвременното състояние на нормата ще бъде представено чрез направеното социологическо проучване – един сравнително рядко прилаган подход.

В проведената анкета респондентите произволно/спонтанно посочват важни граматични правила – в този списък правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение не заема значително място (липсва в началните позиции на списъка, който

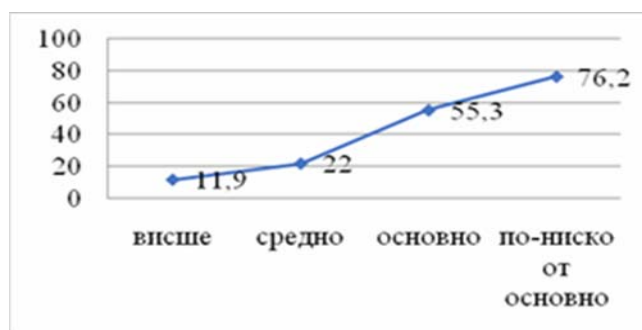
се формира от свободни, а не от предварително зададени отговори). При директен въпрос обаче дали респондентите се затрудняват в прилагането на това конкретно правило, резултатите показват, че 73,5% **не** се затрудняват при прилагането на правилото – една от най-високите стойности сред изследваните граматични норми. При директната проверка на знанията на респондентите за това правило чрез тест към анкетата резултатите също отчитат висока стойност – 75,1% е дялът на верните отговори. Любопитна е съпоставката, която не показва значимо отклонение между самооценката и действителното поведение при прилагане на правилото, но е необходимо тези данни да бъдат анализирани в дълбочина според социо-демографските характеристики на респондентите по групи според самооценката, която са дали, и според отговорите на теста.

При самооценката се забелязват следните зависимости: при правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение най-силната връзка е между образованието на респондентите и липсата на затруднения при прилагането на правилото. Това дава основание да се предположи, че ключово за усвояването на правилото е училището (тъй като правилото се усвоява в средното училище) – на първо място, но и стимулът за по-нататъшно повишаване на образованието и свързаното с това постоянно усилие и необходимост от създаването на текстове при спазване на граматичните норми. Образованието – но този път на бащата и на майката, отново е значим фактор, който може да бъде обяснен с общуването в семейната среда и изискванията на родителите, които са важен стимул за доброто владение на нормите на книжовния език. Заслужава да се обърне внимание и на жизнения стандарт. Този фактор често не се приема за първостепенен, но животът без особени лишения и стремежът за по-добра реализация са обвързани. По-долу са дадени демографските характеристики според силата на връзката с владенето на правилото, където R дава наличието на такава връзка (необходимо е $R < 0,05$), а K (коэффициент на Крамер) дава силата на тази връзка.

Демографски характеристики и изчислени измерители на връзката им с правилото за писане на *свой* и *си*

Демографски характеристики	R	K
Образование	0,00	0,380
Образованието на бащата	0,00	0,325
Образованието на майката	0,00	0,322
Жизнен стандарт	0,00	0,290
Етническа принадлежност	0,00	0,287
Трудова активност	0,00	0,202
Местоживееене	0,00	0,135
Пол	0,05	0,062

Относителни дялове на респондентите, изпитващи затруднения с правилото за употреба на думите *свой* и *си* според образованието в %

Графиката показва увеличаване на процента на респондентите, изпитващи затруднения с правилото според собствената им самооценка, с намаляване на тяхното образование.

Следваща стъпка е да се установи дали има връзка между самооценката – декларирането от страна на респондента, че конкретното правило не го затруднява, и неговото действително езиково поведение – спазва ли наистина правилото.

3. Съпоставка между самооценката и действителното езиково поведение

Най-напред трябва да се уточни, че в случая под действително езиково поведение се разбира изборът от страна на респондентите на една от две форми **в трето лице** (лично притежателно или възвратно притежателно местоимение), като проверяваната позиция е една от девет в свързан текст (останалите позиции засягат други граматични правила). Също е важно да се отбележи, че става дума за преднамерен избор на една от двете форми, а не за избор при спонтанно, непреднамерено общуване. Основната цел е да се провери дали след декларираното познаване/непознаване на правилото респондентите ще дадат верен/грешен отговор, тоест дали има съвпадение, или разминаване между самооценката и действителното владение на правилото. Изречението, чрез което се прави проверка, е с пълната форма на местоимението в 3 л. мн.ч.: *Онези, които са ... (успял) да победят съмнението, ще разкрият ... (своя/техния) гений*. Отчита се, че респондентите, избрали формата *своя*, са дали верен отговор, а респондентите, избрали формата *техния*, са дали грешен отговор.

При пряката проверка за владение на правилото чрез теста са установени следните резултати:

Възвратно притежателно местоимение		Отговорили вярно
Общо		75,1%
Пол:	Мъж	70,2%
	Жена	79,0%
Възраст	18 до 29	73,3%
	30 до 39	77,5%
	40 до 49	74,6%
	50 до 59	78,4%
	над 59	73,3%
Вашето образование е:	Висше	82,7%
	Средно	75,2%
	Основно	67,9%
	По-ниско от основно	33,3%

От таблицата се вижда, че липсва голяма разлика в процента на далите верен отговор при отделните възрастови групи. Макар че по-голям процент от жените са дали верен отговор спрямо мъжете, разликата не е толкова голяма както при разпределението според степента на образование. Там едва една трета от респондентите с ниско или без образование успяват да дадат верен отговор – на фона на високите резултати при по-образованите групи. Приведена е само част от таблицата с няколко социо-демографски характеристики, тъй като целият материал не е предмет на анализа в настоящия текст.

Както беше споменато още в началото, 73,5% от анкетираните отговарят, че правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение не ги затруднява, и малко повече – 75,1% от анкетираните, дават верен отговор на теста за проверка на владене на правилото. Дали обаче едни и същи респонденти стоят зад тези проценти, може да покаже по-нататъшният анализ.

От сравнението по групи прави впечатление, че 66% от тези, които са заявили, че правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение ги затруднява, все пак са дали верен отговор. Този феномен на подценяване може да се дължи до известна степен на конкретната форма за лице и число, която се проверява в теста (тоест респондентите да изпитват затруднения, но при избор на форми за друго лице/число). От групата на заявите, че правилото **не** ги затруднява особено, 78% са дали верен отговор, което дава по-реалистична самооценка при тази група. При изследване на тази гра-

матична норма не се наблюдава завишаване на самооценката, която да не се потвърждава от проверката чрез теста.

На фона на демонстрираното добро владеене на правилото в практиката могат да се наблюдават нередко и грешки. Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 172–174) разглежда конкуренцията между личните притежателни местоимения и възвратните притежателни местоимения от три страни: според синтактични, семантични и прагматични фактори. Не бива да се изключва и възможността употребата на личното вместо на възвратното местоимение в трето лице да се дължи на подразбиращото се притежание на подлога в конкретната ситуация, без да е необходимо да се обозначава чрез възвратното местоимение.

4. Изводи

Според действащата кодификация правилото за употреба на възвратното притежателно местоимение осигурява необходимата задължителна употреба на възвратното притежателно местоимение само в трето лице, когато се обозначава притежание на подлога, без да задължава в останалите случаи за определен избор на форма, тоест свободен избор между двете форми – на личното и възвратното притежателно местоимение, на пълните и кратките им форми. Отклонения от нормата се наблюдават, освен при хората, които не владеят правилото (предимно поради ниско образование), така и в случаи, които са получили обяснение в научната литература. Спонтанните грешки при образованите групи са с относително малък дял, което дава основание да се смята, че нормата е стабилна и кодификацията не се нуждае от промяна. Ако допуснем, че усложнената кодификация, действала в определени периоди, е била причина за колебания и грешки в практиката, то би трябвало този фактор в бъдеще да изгуби своето влияние.

Благодарности

Разработката е част от научния проект „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от ФНИ – МОН, договор ДН 10/5 от 15.12.2016 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

Цитирана литература / References

- ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на БАН. (GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya*. Sofia, Izdatelstvo na BAN.)
- Мирчев 1946: *Мирчев, К. Употреба на възвратно притежателно местоимение свой в старо- и новобългарски език*. – В: *ГСУ, ИФФ*, т. XLII, с. 3 – 59. (Mirchev 1946: *Upotreba na vazvratno pritezhatelno mestoimenie svoy v staro- i novobalgarski ezik*. – In: *GSU, IFF*, XLII, 3–59.)

- Наръчник 1945: *Правописен и правоговорен наръчник*. София: Българска книга. (Narachnik 1945: *Pravopisen i pravogovoren narachnik*. Sofia: Balgarska kniga.)
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: *Nitsolova R. Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI Sveti Kliment Ohridski.)
- ОПР 2012: *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета. (OPR 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*, Sofia: Prosveta.)
- ПРБСКЕ 1983: *Правописен речник на съвременния български книжовен език*. София: Издателство на БАН. (PRBSKE 1983: *Pravopisen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

The Use of the Reflexive Pronoun in Bulgarian – Self-Assessment of the Rule Proficiency and Actual Linguistic Conduct of Native Speakers

Iliyana Kuneva

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreichin” – BAS

iliana.kuneva@gmail.com

Abstract

The research presents and analyzes data on the use of the Bulgarian reflexive pronoun – self-assessment of the rule proficiency and actual linguistic conduct of native speakers, according to national representative survey. The focus is on the comparison between the native speakers' self-assessment of the rule proficiency and their actual linguistic conduct, tested in the survey. The conclusions are about the current state of the norm for the use of the reflexive pronoun and its codification.

Keywords: norm, codification, reflexive pronoun, rule proficiency

Iliyana Kuneva
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Владеене на правилото за деепричастието: самооценка и действително езиково поведение на носителите на езика

Жанета Златева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
zhaneta.zlateva@abv.bg

Резюме

На базата на резултатите от национално представително проучване настоящият доклад сравнява самооценката на носителите на езика по отношение на владеенето на правилото за деепричастието с тяхното действително езиково поведение. В доклада се коментират още възможните причини за степента на владеене на правилото, както и за грешките, които се допускат при прилагането му.

Ключови думи: деепричастие, кодификация, самооценка, действително езиково поведение

Правилото за употребата на деепричастието е една от деветте граматични норми, при които в практиката се наблюдава напрежение между кодифицирана форма и некодифициран вариант и които бяха изследвани в националното представително проучване, състояло се през 2017 г. сред 1000 респонденти в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“.

Настоящият доклад си поставя за цел да анализира резултатите от изследването по отношение на правилото за употреба на деепричастието. Една от задачите на изследването е да съпостави самооценката на респондентите с действителното им езиково поведение въз основа на изведената от Ф. Данеш опозиция *заявено мнение – действително езиково поведение* с презумпцията, че мнението/самооценката на респондентите и действителното им езиково поведение невинаги съвпадат (вж. Daneš 1999). Тъкмо тази опозиция: *заявено мнение – действително езиково поведение*, докладът има за цел да провери, като сравни отговорите на 16. въпрос от анкетата, на който респондентите отговарят доколко ги затруднява всяко едно от изследваните правила, с отговорите им на теста на въпроса за деепричастието. Същевременно цел на доклада е и да се потърсят и коментират причините за степента на владеене на правилото за деепричастието на базата на резултатите от проучването.

Граматичната норма при употребата на деепричастието не е попадала във фокуса на теренните социолингвистични изследвания. Правени са обаче изследвания върху многообразието от грешките, които се допускат по отношение на тази норма (вж. Гугу-

ланова/Gugulanova 2005, Александрова/Aleksandrova 2016, Фетваджиева/Fetvadzhieva 2017). Прегледът на изброените изследвания показва, че грешките далеч не са еднородни. В рамките на този доклад обаче няма да бъдат коментирани различните видове грешки, нито оказионални случаи с неправилна употреба на деепричастието, ще се съсредоточим върху общия случай на нарушаване на кореферентността на вършителя/подлога при личния глагол и при деепричастието, тъй като това е и основната предпоставка за грешки, която се проверява както от анкетата, така и от теста в изследването.

Както и при останалите разглеждани норми, при анализа на резултатите от проучването във връзка със самооценката и действителното езиково поведение на носителите на езика по отношение на правилото за деепричастието изхождаме от състоянието на кодификацията като един от ключовите фактори за степента на владеење на правилото.

За отправна точка при прегледа на кодификацията приемаме шестте научни грамматики, които излизат между 1936 и 1944 г., като прегледът показва, че правилото за кореферентност не присъства във всички грамматики и наръчници.

У Д. Калканджиев синтактичното изискване за едносубектност по-скоро е само загатнато: „Сочат някоя особеност, която лицето проявява едновременно с проявата на глаголното съдържание“ (Калканджиев/Kalkandzhiev 1938: 149).

Ст. Младенов, в съответствие с историческия метод, към който граматиката се придържа, обръща внимание на произхода на причастието и на историята му: „...от старобългарското сегашно действително причастие в простонародната реч, пък от там в книжовния ни език“ (Младенов, Попвасилев/Mladenov, Popvasilev 1939, цит. по 2012: 283). Като особеност на деепричастието авторът отбелязва само, че то „не се съгласува по род, число и падеж“ (Младенов, Попвасилев/Mladenov, Popvasilev 1939, цит. по 2012: 283). Примерът в граматиката на Ст. Младенов и Ст. Попвасилев е от текст на Елин Пелин, като по този начин изискването за кореферентност е зададено имплицитно чрез примера: „Слупените селски къщици [...] сладостно почиваха, грижливо пазейки морни, разнебитени от трудове селяци“ (Младенов, Попвасилев/Mladenov, Popvasilev 1939). Другият пример от народна песен, включен в частта за деепричастие, е идентичен на примера от народна песен в граматиката на Балан (вж. по-долу): „Али ти се, сестро, сдодяло,/метеешчи равни дворове,/гледаешчи твоя мила брата...“ (Младенов, Попвасилев/Mladenov, Popvasilev 1939, цит. по 2012: 283–284). В случая субектът изпълнява роля на експериенцер, а не на агенс, като това дава основание да се твърди, че словесната традиция в устната реч е била една от предпоставките правилото за кореферентност да не се спазва и през първата половина на миналия век. У Балан срещаме примера: „Марку му се сдодеало седеекюм, вино пиеекюм“. По повод на този пример Т. Александрова пише (Александрова/Aleksandrova 2016: 62), че той „ни дава възможност да разберем генезиса на грешките, свързани с неспазване на правилото за едносу-

бектност. Те се коренят в диалектните употреби на деепричастието като пояснение към сказуемо, чийто субект е изразен с лично местоимение в падежна форма (удвоеното допълнение Марку му)“.

В „Основна българска граматика“ Андрейчин акцентира единствено на характеристиката едновременност: „Деепричастието означава действие, което се извършва едновременно с момента, за който се говори (отбелязан чрез главния глагол в изречението)“ (Андрейчин/Andreychin 1945, цит. по 1978: 258). Препоръката у Андрейчин е честата употреба на деепричастието да се избягва. Идентична е и препоръката в граматиката на Н. Костов (Костов/Kostov 1939: 135).

Употребата на деепричастието е уговорена в пълния си обхват единствено в граматиката на Балан. Балан обръща внимание както на **значението** на деепричастието: „означава глаголско вършене под вид на начин; то е глагол, че показва вършене во времето, и е наречие, че показва начина на вършене в това време“, така и на **морфологичните особености**: „Деепричастие се взема от глагол от несвършен вид; то няма свое време, нито се мени по род и число“, и на **синтактичните изисквания** към употребата му: „Начинът на неговото вършене трае съвременно с друго вършене от същи вършител...“ (Балан/Balan 1940: 209–210). За граматиката на Балан, освен ориентираността ѝ към синхронията, е характерно точното улавяне и изясняване на лингвистичната и семантичната същност на езиковите явления: „Тук се съдържа една изключително точна семантична характеристика на деепричастието, отличено с три особености: едносубектност, едновременност и времева относителност“ (Александрова/Aleksandrova 2016: 60). Подходът към езиковите факти от значението към формата (вж. у Александрова/Aleksandrova 2016) личи още в заглавията на отделните части: „Значение и лик на глагола“, „Значение на изявителни облици“, „Значение на причастия“, „Значение на деепричастие“ и др. (Балан/Balan 1940: 5). Освен че формулира синтактичното правило за употребата на деепричастието в цялата му пълнота, Балан дава примери за грешки, при които е налице тъкмо липсата на кореферентност между вършителя на действието при личната глаголна форма и при деепричастието, идентични на вида грешки, които се допускат най-често и днес в устната и в писмената практика и които се проверяват в изследването: „Погрешни са везби на деепричастие, чийто вършител не е подмет в изречението, с което се веже: „Разхождайки се по Цар Освободител, завая дъжд“; „Австрия даде уверение на Италия, имайки характер на задължение“ (Балан/Balan 1940: 210).

По-нататък в периода 1945–1982 г. на правилото за деепричастието не е отделено място в правописните речници, които излизат след правописната реформа. В широко разпространения и преиздаван няколко пъти учебник по български език за институтите за начални учители на Л. Андрейчин, Н. Костов и Е. Николов в частта за деепричастието акцентът отново е върху едновременността на действията, но не се споменава правилото за кореферентност: „Деепричастието е глаголна форма, която пояснява действи-

ето на друг глагол, означавайки добавъчно действие“ (Андрейчин, Костов, Николов/Andreychin, Kostov, Nikolov 1960, цит. по 1962: 280).

В своя „Наръчник по езикова култура“ Т. Цоневски цитира Андрейчин, без обаче да посочва източника на цитата. Изискването за кореферентност е включено: „Деепричастието трябва да има еднакъв подлог с глагола, който пояснява. Безличен глагол и отглаголно съществително не могат да се поясняват от деепричастие“ (Цоневски/Tsonevski 1960: 73). Освен това Цоневски отбелязва, че деепричастията са книжовни форми, които рядко се употребяват в говоримия език и най-често се заместват с описателни изрази.

В Академичната граматика на съвременния български книжовен език е уговорена едновременността и второстепенността на действието, изразено с деепричастието, както и взаимозаменяемостта му със сегашното деятелно причастие. Подчертано е, че деепричастието е характерно за писмено общуване, не е включено обаче изискването за едносубектност (ГСБКЕ/GSBKE 1982: 382).

Първият академичен правописен речник – „Правописен речник на съвременния български книжовен език“, не отделя специално място на правилото за деепричастието, пример с деепричастие е даден в частта за пунктуация на обособени части, където четем: „В рамките на простото изречение със запетая се отделят: Т.4. обособени части в изречението: *Той се отдръпна почтително, правейки път на старата жена*“ (ПРСБКЕ/PRSBKE 1995: 64).

Едва „Официалният правописен речник“ от 2012 г., за който е характерен стремежът към „по-висока степен на унификация и към по-пълен обхват на правописната кодификация“ (Станчева/Stancheva 2012: 17) и който поставя акцент върху функционалността на правилата, уговаря и двете синтактични условия за употреба на деепричастието: „22.2. Деепричастията се употребяват само ако действието, което назовават, е едновременно с действието, означено с лична глаголна форма в изречението, и то при условие че вършителят и на двете действия е един и същ. *Злото идва при нас, носейки като своя маска всички добродетели*“ (ОПР/OPR 2012: 28). В съгласие с тенденцията деепричастието да е все по-разпространено и в устната реч, не са дадени препоръки за ограничаването му в писмената сфера.

Така на база на направения преглед може да се заключи, че кодификацията в голямата си част не акцентира на изискването вършителят на действието, изразено с личния глагол и с деепричастието, да е един и същ. Изискването е заложено по-скоро имплицитно, като това прави кодификацията не достатъчно ефективна. Това може да бъде и едно от възможните обяснения за разколебаната употреба на правилото за деепричастието както в устната, така и в писмената практика.

На тази основа следва да анализираме резултатите от проучването, съпоставяйки резултатите от **16. въпрос от анкетата** и действителното езиково поведение на респондентите според **отговорите им на теста**.

Въпрос 16 от анкетата проверява доколко респондентите изпитват затруднения с изследваните правила. Въпросът гласи: „Доколко ви затрудняват следните правила: „16_7. Правилото за употребата на деепричастието (напр. защо не е правилно „Отваряйки вратата, се чу силен шум“)“. Възможните отговори са два: „Най-често ме затрудняват“ и „Не ме затрудняват особено“.

Според отговорите на 16. въпрос от анкетата правилото за деепричастието е на **първо място** сред деветте правила, които затрудняват езиковата общност. 53,1% са отговорили, че правилото за деепричастието най-често ги затруднява, следва правилото за бройната форма с 37,3% и правилото за пълния член с 35,5%.

Прави впечатление, че и при двете норми, които най-често затрудняват носителите на езика според самооценката им – деепричастието и бройната форма, част от причините могат да се търсят в историята на кодификацията. При деепричастието, както беше споменато, за дълъг период от време условието за корелативност не е било експлицитно от кодификацията, а при бройната форма до издаването на първия академичен речник ПРСБКЕ през 1983 г. кодификацията поддържа дублетни форми: „Може да се обобщи, че до 1983 г. наред с *двама ученици* и *десет учители* се допускат и *двама ученика* и *десет учителя*. От 1983 г. нататък се предпочита обикновеното множествено число при съществителните за лица: *двама ученици* и *десет учители* ...“ (Микова/ Mikova 2017: 119).

Що се отнася до формулировката на задачата за деепричастието в **теста** (тъй като при деепричастието правилността не може да се провери на нивото на формата), въпросът беше поставен по следния начин: „Намирате ли нещо неправилно в изречението: „Идвайки насам, ни завали силен дъжд“?“, като респондентите трябва да изберат между „Да“, „Не“ като възможни отговори.

Резултатите от **теста** изглеждат по следния начин: 349 души (34,9%) от респондентите са отговорили вярно, броят респонденти, отговорили грешно, е 583 (58,3%). Останалите респонденти са оставили въпроса без отговор. Тъй като може да се предположи, че липсата на отговор се дължи на неразпознаване на грешката, т.е. на невладееене на нормата, така процентът на невладееещите нормата и допускащи грешки и при писмено общуване се увеличава приблизително на **65%**. В този смисъл резултатите показват припокриване между самооценката и действителното езиково поведение (т.е. реалната степен на владеене на правилото за деепричастието): **53,1%** от анкетираните твърдят, че правилото за деепричастието ги затруднява и **58,3%** действително отговарят грешно на въпроса за деепричастието в теста. (А ако се прибави процентът на неотговорилите на въпроса в теста, то тогава самооценката надвишава с 10% процента

на действително владеещите нормата.) Като цяло обаче при правилото за деепричастието носителите на езика имат реална представа за степента, в която действително владеят правилото, или нагласата *осъзнатост на нормата* в този случай се проявява с отрицателен знак.

По-подробната разбивка на резултатите показва, че от 531 души, дали отговор в **анкетата**, че правилото за деепричастието най-често ги затруднява, на **теста** вярно са отговорили 166 души, останалите 315 души (т.е. 2/3) са дали грешен отговор, а 50 души не са посочили отговор в теста, т.е. е твърде вероятно те също да не владеят нормата.

От 469 отговорили в **анкетата**, че правилото за деепричастието не ги затруднява особено, верен отговор на въпроса за деепричастие в **теста** са дали 186 души, а цели 268 души са отговорили грешно, като още 15 са оставили въпроса без отговор. Така става ясно, че 283 от 469 души, отговорили, че правилото не ги затруднява особено (или повече от половината) не владеят нормата. Тоест подробната разбивка на резултатите (в сравнение с общата картина, в която 53,1% от респондентите твърдят, че правилото ги затруднява и 58,3% отговарят грешно на теста) показва, че всъщност половината от отговорилите, че не се затрудняват с правилото, допускат грешка на теста. Така самооценката в тази група двойно надвишава действителното езиково поведение на респондентите, като това е показател за невладеенето на правилото за деепричастието, от една страна, но и препраща и към стремежа на респондентите да се причислят към групата владеещи нормата, което насочва и към *престижната функция* (вж. Garvin 1993) на книжовния език, от друга страна.

Според статистическия анализ на данните от **анкетата**¹ на първо място е статистически значимата връзка между владеенето на правилото за деепричастието и **образованието** на респондентите и според коефициента на Крамер² тя е *много силна* (К 0,380): затруднения с владеенето на правилото изпитват 37,8% от респондентите с висше образование, 53,3% от респондентите със средно, 73,2% с основно и 81% с образование, по-ниско от основното. При факторите **образование на бащата** (К 0,325), **образование на майката** (К 0,322) статистически значимата връзка също е *силна* и също е правопрпорционална. Тоест върху самооценката по отношение на владеенето на правилото за деепричастието най-силно влияние оказва образованието на респондентите и образованието на техните родители.

Веднага след образованието и образованието на родителите като следващ фактор се нарежда **жизненият стандарт** (К 0,290), следван от **етническата принадлежност** (К 0,287) – връзката и при двата фактора е *умерено силна*, и **трудова активност**

---

¹ Статистическият анализ е направен от социолозите Ив. Янков и Б. Гюров от Института за икономически изследвания при БАН.

² Коефициентът на Крамер е числова стойност, която показва силата на статистически значимата връзка. За силна връзка се приема тази, при която $K > 0,200$.

(К 0,202) – връзката е *умерена*. А с най-малко влияние върху затрудненията с правилото за деепричастието са факторите **местоживеене** (К 0,135) и **пол** (К 0,062), при които е налице *слаба* статистически значима връзка.

Следва да сравним влиянието на социалнодемографските фактори, повлияли на резултатите от теста: *умерена* по сила е връзката с **професионалния статус** на анкетираните (работещи) (К 0,215), с **образование** (К 0,209) и с **професионалния сектор** (К 0,204). *Средна* по сила е връзката с **етноса** (К 0,191); с **образование на бащата** (К 0,163) и с **образование на майката** (К 0,162) и *слаба* по сила е статистически значимата връзка с **материалния статус** (К 0,127).

Интересен е фактът, че при самооценката на респондентите най-силната статистически значима връзка е с **образование**, а при отговорите на теста, макар разликите в стойностите на коефициента да са много малки, на първо място е **трудова активност** и след това е **образование**. Оттук може да се заключи, че по-високото образование дава основание на респондентите да смятат, че владеят правилото, т.е. да имат висока самооценка.

Сравнението със статистически значимите връзки при теста показва, че също толкова важен фактор, колкото е **образование**, е и **трудова активност** и нейната **област**. Може да се предположи, че работещите си служат с писмената форма на книжовния език повече от неработещите, в този смисъл имат по-голяма мотивация да владеят нормите му. Наличието на статистически значима връзка с трудова активност и фактът, че тази връзка е с най-силно влияние върху резултатите от теста при правилото за деепричастието, препращат към **интегриращата** функция на книжовния език, както и към функцията **желание за участие** (вж. Garvin 1993).

Една от хипотезите на изследването е, че устната и писмената реч функционират като два автономни кода, т.е. предположението, че в устната реч неспазването/разколебането на правилата е естествено явление предвид особеностите на устното общуване. При деепричастието обаче се вижда голямо разколебаване и в писмената практика. Това показват и останалите изследвания, които използват примери с неправилна употреба на деепричастие в подготвени устни изказвания или в писмен текст (вж. Гугуланова/Gugulanova 2005, Александрова/Aleksandrova 2016, Фетваджиева/Fetvadžhieva 2017).

Правилото за деепричастието е и едно от изследваните правила, при което самооценката приблизително съвпада с действителното езиково поведение: наблюдава се висока степен на осъзнатост на невладеенето на правилото. Когато във въпрос номер 11 на анкетата респондентите са помолени да изброят граматичните правила, за които се сещат, правилото за съгласуването на деепричастието присъства едва с 0,6%. Тоест в езиковото съзнание на носителите на езика правилото спада по-скоро към периферните граматични правила, особено на фона на други правила, които имат отношение към

символните функции на книжовния ни език и заемат централно място в съзнанието на езиковата общност като правилото за пълния и краткия член например.

Същевременно профилът на респондентите, дали правилен отговор на теста, показва, че най-вече това са хора между 18 и 29 г. (64,4% от отговорилите вярно) – т.е. профилът съвпада с възрастта на поколението, положило матура. В държавния зрелостен изпит граматичното правило за деепричастието се проверява за първи път през 2011 г., след това през 2013 г. и след това вече последователно се проверява във всяка матура от 2015 до 2019 г. За сравнение, останалите граматични правила, обект на настоящото изследване, се проверяват ежегодно. Последователното включване на правилото за деепричастието през последните пет години в държавния зрелостен изпит показва, че личи стремежът то да не остава в периферията на граматичните правила, а същевременно е и доказателство, че употребата на деепричастието – било в писмен текст или в устно общуване, е един от белезите за грамотност.

Така на базата на всичко, казано до момента, можем да заключим, че има няколко значими предпоставки за слабото владение на правилото за деепричастието:

1. През последния половин век деепричастието активно навлиза и в устната реч. Тъй като неизменно тя оказва влияние в посока разколебаване на писмените норми, честата му употреба в устната реч увеличава и разнообразието от видове грешки, които се допускат както в устната, така и в писмената практика. Ив. Гугуланова по този повод определя деепричастието като „общоупотребителна, но все още неовладяна норма“ (Гугуланова/Gugulanova 2005: 150). Пак във връзка с влиянието на устната и писмената норма Р. Станчева отнася деепричастието към групата на нормите, които имат изход в устната реч и при които отклоненията са пряко свързани с отклоненията в устната книжовна практика (Станчева/Stancheva 2019).
2. Сериозна предпоставка за грешки са непълнотите в кодификацията и най-вече само имплицитно въведеното от кодификацията изискване за кореферентност на вършителя на действието в периода до излизането на ОПР 2012 г. Тук може да се добави и наблюдението на Т. Александрова, че деепричастието като цяло е „бегло представено в граматичната ни литература“ (Александрова/Aleksandrova 2016: 59), както и че липсва еднозначност в метаезика на кодификацията (кодификацията си служи с термините *субект*, *вършител*, *подлог*, които не са тъждествени); не е достатъчно прецизирана и характеристиката *едновременност* (Александрова/Aleksandrova 2016: 61, 64).
3. Предпоставки за грешки има и в самата *хибридна същност* (вж. Александрова/Aleksandrova 2016: 58) на деепричастието. Деепричастията са форми на глагола, носители са на предикативност, но функционират като наречия. Балан отбелязва, че народната реч е превърнала деепричастията в чисти наречия: *ходешком*, *ходешки*, *ходешката*. (Балан/Balan 1940: 211). В книжовния език обаче

употребата им е регламентирана на по-високото езиково равнище – на нивото на синтаксиса, при това с две изисквания – за едновременност и за кореферентност. В този смисъл спазването на правилото изисква от носителите на езика да вземат под внимание две условия при употребата на деепричастието, което също може да бъде предпоставка тази норма да се греша повече от други норми, които изискват прилагането на само едно специфично знание.

4. Не на последно място предпоставка за грешки е и наблюдаваната тенденция към разколебаване в цялостната система на езика по отношение на опозицията *подлог – не-подлог*. В тази група правила деепричастието попада заедно с правилата за употребата на формите *кого, когото, някого, никого* и на формите *свой/си*. (За тенденцията към реструктуриране на системата по отношение на опозицията *подлог – не-подлог* вж. у Станчева/Stancheva 2019.)

Същевременно обаче трябва да се отбележи тенденцията правилото за деепричастието да се придвижи от периферията към центъра, що се отнася до осъзнаването на системата от граматични правила от страна на носителите на езика. Предпоставка за това е фактът, че настоящата кодификация категорично формулира и двете граматични изисквания за употребата на деепричастието, а на държавния зрелостен изпит тенденцията е проверката на граматичното правило да стане задължителна част от изпита. И тъй като, както стана ясно по-горе, една от най-силните статистически значими връзки е между владеенето на правилата и образованието, то в този смисъл е налице тенденция към по-доброто овладяване на правилото от младото поколение.

Така на базата на казаното дотук можем да обобщим, че въпреки че резултатите от изследването представят правилото за деепричастието като най-слабо овладяната от изследваните граматични норми както според самооценката на носителите на езика, така и според действителното им езиково поведение, всъщност има сериозни предпоставки за по-доброто овладяване на правилото занапред. В този смисъл тенденцията е в посока на придвижване на правилото към централната част на системата от правила, отколкото към изтласкване в периферията ѝ. Регистрирането на този процес е важен резултат от проведеното изследване. В каква посока ще придвижи правилото за деепричастието в рамките на антиномията *център – периферия* занапред предвид регистрираната тенденция и как това ще повлияе на овладяването му, могат да покажат по-нататъшни изследвания върху тази и върху други граматични норми.

Благодарности

Настоящият доклад е написан в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от фонд „Научни изслед-

вания“ по договор № ДН 10/5 от 15.12.2016 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

Цитирана литература / References

- Александрова 2016: *Александрова, Т.* Деепричастието – кодифицирана норма и актуална езикова практика. – В: *Български език*, № 3, с. 58 – 69. (Aleksandrova 2016: *Aleksandrova, T.* Dееprichastieto – kodifitsirana norma i aktualna ezikova praktika. – *Balgarski ezik*, № 3, s. 58–69.)
- Андрейчин 1944: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. Второ издание (1978). София: Наука и изкуство. (Andreychin 1944: *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Vtoro izdanie (1978). Sofiya: Nauka i izkustvo.)
- Андрейчин, Костов, Николов 1960: *Андрейчин, Л., Н. Костов, Е. Николов.* Български език за институтите за начални учители. София: ДИ „Народна просвета“. (Andreychin, Kostov, Nikolov 1960: *Andreychin, L., N. Kostov, E. Nikolov.* Balgarski ezik za institutite za nachalni uchiteli. Sofiya: DI „Narodna prosveta“.)
- Балан 1940: *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика. София: Книгоиздателство „Т. Ф. Чипев“. (Balan 1940: *Teodorov-Balan, Al.* Nova balgarska gramatika. Sofiya: Knigoizdatelstvo “T. F. Chipev”.)
- Грамматика 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология.* София: Изд. на БАН. (Gramatika 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 2. Morfologiya.* Sofiya: Izd. na BAN.)
- Гугуланова 2005: *Гугуланова, И.* Българските причастия и деепричастия в славянски контекст. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Gugulanova 2005: *Gugulanova, I.* Balgarskite prichastiya i deeprihastiya v slavyanski kontekst. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Калканджиев 1938: *Калканджиев, П.* Българска граматика. Звукословие, видословие, словосъчинение, правопис, ударение, произношение и сведения за историята на езика и писмото. София – Пловдив (второ допълнено издание). (Kalkandzhiev 1938: *Kalkandzhiev, P.* Balgarska gramatika. Zvukoslovie, vidoslovie, slovosachinenie, pravopis, udarenie, proiznoshenie i svedeniya za istoriyata na ezika i pismoto. Sofiya – Plovdiv (vtoro dopalнено izdanie.)
- Костов 1939: *Костов, Н.* Българска граматика. София: Изд. „Казанлъшка долина“. (Kostov 1939: *Kostov, N.* Balgarska gramatika. Sofiya: Izd. “Kazanlashka dolina”.)
- Микова 2017: *Микова, Л.* История на кодификацията на бройната форма. – *Български език. Приложение*, с. 114–124. (Mikova 2017: *Mikova, L.* Istoriya na kodifiktsiyata na broynata forma. – *Balgarski ezik. Prilozhenie*, s. 114–124.)
- Младенов, Попвасилев 1939: *Младенов, Ст., Ст. Попвасилев.* Грамматика на българския език. (2012). София: Изток-Запад. (Mladenov, Popvasilev 1939: *Mladenov, St., St. Popvasilev.* Gramatika na balgarskiya ezik. (2012). Sofiya: Iztok-Zapad.)
- ОПР 2012: *Официален правописен речник на българския език.* София: Просвета. (OPR 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* Sofiya: Prosveta.)
- ПРСБКЕ 1983: *Правописен речник на съвременния български книжовен език.* Второ фототипно издание (1995). София: Академично издателство „Марин Дринов“. (PRSBKE 1983: *Pravopisen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Vtoro fototipno izdanie (1995). Sofiya: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”.)
- Станчева 2012: *Станчева, Р.* Правописните правила – време за промяна в подхода. – *Български език*, № 1, с. 17–23. (Stancheva 2012: *Stancheva, R.* Pravopisnite pravila – vreme za promyana v podhoda. – *Balgarski ezik*, № 1, s. 17–23.)

- Станчева 2019: *Станчева, Р.* Типология на граматичните норми с отклонения в писмената книжовна практика. – под печат. (Stancheva 2019: *Stancheva, R.* Tipologiya na gramatichnite normi s otkloneniya v pismenata knizhovna praktika. – pod pechat.)
- Цоневски 1960: *Цоневски, Т.* Наръчник по езикова култура. София: Наука и изкуство. (Tsonovski 1960: *Tsonovski, T.* Narachnik po ezikova kultura. Sofiya: Nauka i izkustvo.)
- Фетваджиева 2017: *Фетваджиева-Абазова, С.* За деепричастието и регламентиращите употребата му правила. <<https://liternet.bg/publish3/sfetvazhieva/deepnichastie.htm>>. (Fetvazhieva 2017: *Fetvazhieva-Abazova, S.* Za deepnichastieto i reglamentirashite upotrebata mu pravila. <<https://liternet.bg/publish3/sfetvazhieva/deepnichastie.htm>>.)
- Daneš 1999: *Daneš, Fr.* Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. – In: *Jazyk a text: výběr z lingvistického díla Františka Daneše*. č. 2. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 277–278.
- Garvin 1993: *Garvin, P.* A conceptual framework for the study of language standartization. – In: *J. Soc. Lang.* 100/101, pp. 37–54.

Adverbial Participle – Self-evaluation and Real Command of the Rule

Zhaneta Zlateva

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS

Abstract

The paper summarizes the results of a national language research and compares how does the language community evaluate their command of the rule for the adverbial participle and how do they apply it in their real language behavior. The paper is also an attempt to comment the probable reasons for the mistakes in the application of the rule.

Keywords: adverbial participle, codification, self-evaluation, real language behavior

Zhaneta Zlateva
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Българският правопис, приет в Харков през 1930 година

Райна Камберова
Софийски университет „Свети Климент Охридски“
rkamberova@slav.uni-sofia.bg

Резюме

През 1930 г. в гр. Харков се провежда научна конференция, посветена на проблемите на езиците на националните малцинства в Украинската съветска социалистическа република. По време на тази конференция се взема решение да се осигурят по-ефективни и по-бързи мерки за повишаване на грамотността на трудещите се, в това число и на българите, живеещи в Украйна. В тази връзка Делчо Дринов, племенник на Марин Дринов, създава „Проект за реформа на българския правопис“. За разработката и утвърждаването на новия проект са били нужни около 7 месеца, след което Колегията на Народния комисариат по просветата приема окончателния текст със заглавие „Основни правила на българския правопис“. През 1933 г. правописът, създаден от Д. Дринов, е отменен. Докладът разглежда културно-историческите обстоятелства и причините за създаването на този правопис, приет и използван извън държавните граници на България.

Ключови думи: български правопис, Делчо Дринов, УССР

След 1917 година до 30-те години на ХХ век етническите българи на територията на Украинската съветска социалистическа република се ползват със своеобразна културна автономия. Тя се появява в резултат на някои от основните политически линии на управляващите, а именно ликвидирането на неграмотността, подпомагане на развитието на националните езици, на културата на малцинствата и др. Това и ред други причини правят периода на функционирането на българския език в Украйна през 20-те – 30-те години изключително интересен и динамичен.

През 1923 година украинското правителство предприема редица действия, за да осигури правата на националните малцинства – подпомагат се и се развиват училищата с преподаване на майчин език, в това число и на български, създават се учебни заведения за подготовка на учители, засилва се издаването на училищна и помощна литература и др. Народният комисариат на Украинската съветска социалистическа република издава заповед, съгласно която всички граждани на възраст между 8 и 50 години, които не умеят да четат и пишат, са длъжни да се научат. За тази цел са създадени училища, пунктове за ликвидация на неграмотността, клубове, читалища и др. (Данилченко/Danylchenko 1999: 77). В резултат на което през учебната 1925–1926 в Украйна пунктовете за ликвидация на неграмотността с български език вече са 43 (Данилченко/Danylchenko 1999: 80). В градовете с компактно българско население този процес на борба с неграмотност-

та преминава относително успешно. Не само заради работата на създадените пунктове, читалища и училища, а заради високото ниво на грамотност на населението въобще. Като недостатък обаче се отчита липсата на учебна литература. Заради това обучението се осъществява с руски буквари. Едва в средата на 20-те години започва да се явява учебна литература на български за българи. С мощната държавна подкрепа книгопечатането на български език в Украйна достига нечувани висоти. В края на 1930 година са отпечатани около 1700 екземпляра учебна литература на български, предназначена за пунктовете за ликвидация на неграмотността – буквари, читанки, азбуки и др. (Данилченко/Danylchenko 1999: 82).

По същото време в България избухва Септемврийското въстание, в резултат на което в Украйна започват да пристигат политически емигранти. Те бързо се включват в активно развиващата се учебно-културната дейност. В Одеса се основава Централен интернационален клуб „Карл Маркс“. В него е обособена Балканска комунистическа федерация, в която влизат 30 българи и 10 други южни славяни. На следващата година се създава българска секция към клуба, която вече наброява 204 членове. По същото време в Харков се създава Балканска секция на интернационалния клуб, в който влизат политемигранти (Дихан/Duhan 1973: 18).

За подпомагане на културните и образователни процеси в областите с компактно българско население се откриват учебни заведения за учители по български. През 1921 година в село Преслав е открит Педагогически техникум, който продължава своето съществуване до 1936 г. (Стоянов/Stoyanov 2006). Нараства броят на училищата с преподаване на български език (от 43 през 1924 година става на 74 през 1925 година), а броят на учениците – от 4314 деца и 98 учители на 7184 деца и 109 учители. Според изследователите това означава, че почти 70% от българчетата са в образователната система. Преподаването се води на български език по специално подготвени учебници по български език и литература, физика, естествознание и география. По-късно (през 1931–1937) се появяват учебници по други дисциплини на български – по математика, ботаника, зоология, анатомия (Турков/Turkov 2011: 469).

Засилва се активността в периодичния печат – в периода от 1924 до 1939 г. излизат 17 обществено-политически вестници и списания, печатат се книги на български език (Чмир/Chmyr 2012). Цялата тази просветна и културна дейност се характеризира със силна идеологизираност. За това свидетелстват дори само заглавията на периодичните списания – такива като „Млад ударник“, „Агротехника в масите“, „Българска правда“, „Социалистическа крепост“, „Ленинско знаме“, „Сталинска правда“, „Колективно поле“, „Ударник на втората петилетка“, „Колхозен труд“. Общото впечатление е, че издаваната литература на български език с редки изключения, освен че е силно идеологизирана, е доста посредствена на художествено равнище. Сред известните имена на тази литература са прозаичите Николай Фуклев и Мишо Хаджийски, поетите Димитър

Марков и Иван Гедиков. Българският литературовед Стилиян Стоянов намира, че „От тези имена като че само прозата на Мишо Хаджийски е в състояние да предизвика интерес у съвременния читател“ (Стоянов/Stoyanov 2006).

През 1931 година Народният комисариат на Украинската съветска социалистическа република създава Укдержнацменвидав (Українське державне видавництво національних меншостей – Украинско държавно издателство на националните малцинства), което до 1934 година е със седалище в Харков, а после – в Киев. За една година от създаването си Укдержнацменвидав публикува 120 книги с общ тираж 190 000. Още по-забележителен е общият тираж на учебниците в периода 1924–1930 година – 635 000 (Чмир/Chmyr 2012: 41). През 1932 година към Укдержнацменвидав е създаден български сектор, който издава обществено-политическа, икономическа, селскостопанска и учебна литература на български език, а също така публикува художествени произведения на български писатели и журналисти. Сред редакторите, съставителите и авторите на уводните статии са Георги Бакалов, Николай Державин, Александър Кетков и др. По този начин в Украйна на български език излизат произведенията на Иван Вазов, Алеко Константинов, Антон Страшимиров, Христо Смирненски, Христо Ботев, Крум Кюлявков и др.

От друга страна бързо нараства и местната българска интелигенция. За по-малко от 10 години вече има представители, етнически българи, в почти всички професионални области – агрономи, учители, лекари, писатели и др. Това, разбира се, повишава нивото на културния контекст. В такава среда, естествено, се поражда дискусия за езика и за правописа, който се използва при книгопечатането в Украйна. Правописните въпроси обаче не правят изключение и също се използват в идеологическата пропаганда. Акцентира се върху различията между „пролетарския език“ на местните българи и „буржоазния език“ на Царство България. По това време българите в Украйна използват най-вече Дриновско-Иванчовския правопис, но с пристигането на политемигрантите след 1923 година навлиза и Омарчевският правопис. Според изследователя Владимир Калоянов доста вероятно е разпространението на Омарчевския правопис да се дължи на това, че той е кореспондирал с извършената от болшевиките правописна реформа на руския език през 1918 година (Калоянов/Kaloyanov 2017: 12).

Един от идеолозите на концепцията за „пролетарски български език“ е Делчо Дринов (1893–1936) (Чмир/Chmyr 2012: 41). Неговата фигура безспорно е интересна, макар и не е особено позната в украинската и българската история на езиковите строители. Племенник на историка, филолога и общественика Марин Дринов, син на по-малкия му брат Пейо, Делчо Дринов се ражда в гр. Панагюрище. Там той завършва основното си образование. После учителства известно време в родния си град и заминава за София, където учи „Славянска филология“ в Софийския университет. През 1914 г. той заминава за Украйна и до 1920 г. учи в Историко-филологическия факултет на Киев-

ския университет. След дипломирането си работи последователно в Киевския комунистически институт, в Института за Близкия изток, Института на външните работи и др. Отначало заема позицията на асистент в Катедрата по южнославянски езици, а после и тази на преподавател по български език.

Според неговия съвременник и колега академик Леонид Булаховски Делчо Дринов се насочва към научна дейност едва пет години преди смъртта си. Като старши научен сътрудник в Научно-изследователския институт по езикознание той има славата на специалист с дълбоко познание върху проблемите на българското езикознание. Според Л. Булаховски именно тези задълбочени познания му дават възможността да подготви материали за реформата на българския правопис (Булаховски/Bulahovski 1936).

Д. П. Дринов се занимава с различни теоретични и практически въпроси. Така например той събира и анализира материали за българските говори в Украйна. В брой 8 от 1936 година на списание „Мовознавство“ той публикува статията „Про мову болгарських колгосників УСРР“ („За езика на българските колхозници в УССР“). В нея Д. Дринов твърди, че неграмотността в българските национални райони към началото на 30-те години е ликвидирана и всички деца по селата посещават училища с български език на обучение (Дринов 1936: 87).

Вероятно познанията за българския език и неговите диалекти в Украйна карат Народния комисариат (Нарком) на просветата да възложи на Делчо Дринов през 1930 година да изготви проект за реформа на българския правопис. Едновременно с това Наркомът насрочва заседание в Харков за обсъждане и определяне на участниците в създаването на новия български правопис. Основната задача, която е възложена на Делчо Дринов, е да се изработи възможно най-лек и общодостъпен правопис, който да може да бъде усвоен лесно от българския работник и селянин. За тази цел правописът трябва да се основава на фонетичния принцип, а не на морфологично-историческия.

Делчо Дринов също така отговаря идеологически и политически на изискванията за човек, комуто може да бъде поставена задачата да изкове нов правопис на „пролетарския български език“. Доказателство за това откриваме в неговия „Учебник по български език“ (1932), където той посочва, че „Литературният език на българите в СССР по форма се отличава от литературния език, употребяван в България. Той се отличава от тамошния литературен език донейде и по звукове, и по форми, но най-вече по думите, които се употребяват в него, а иначе по своята лексика. В оня литературен език няма да се срещнат думите като: *колектив*, *колективист*, *колхоз*, *колхозници*, *совнарком* и т.н. От друга страна, в него има много думи, съвсем неразбираеми за българите в СССР: *кмет*, *бирник*, *секретар-бирник*, *околийски началник*, *стражар*, *пласирам*, *дюкян*, *кръчма* и мн.др“ (Дринов/Drinov 1932: 68). Както вече бе споменато, Д. Дринов поддържа тезата, че официалният литературен език в Царство България е език на българската буржоазия.

Той намира, че той е средство, което управляващата буржоазия използва, за да господства над работници и селяни (Калоянов/Kaloyanov 2017:12).

Д. Дринов развива идеята за необходимостта от създаването на нов правопис за нуждите на българите в Украйна и намира решение в неговото опростяване. Според него това не е само въпрос на съкращаване на времето, което се губи, за да се усвои грамотността, а е средство за съкращаване на срока за ликвидиране на неграмотността, към въвличане масата в активен общественно-политически живот и социалистическото строителство на страната. Съвсем в духа на епохата, в която живее и за целите, за които е избран, Делчо Дринов пише че „българската национална култура в СССР е българска, национална само по форма. Откъм съдържание тя се явява пролетарска култура. Нашите училища, вестници, списания, книги на български роден език спомагат в стопанските, културните и политически задачи, които стоят пред българските колхозници в СССР, постепенно да готвят своите ученици и учители към онова време, когато след победата на социализма в целия свят ще изчезнат и националните различия“ (цит. по Калоянов/Kaloyanov 2017: 12).

През 1930 година в Харков е свикана конференция, в която участват учени слависти и българисти, за да се реши въпросът от кой правопис да се ръководят при издаването на литература на български език в Украйна. Сред участниците са учените Леонид Булаховски, Никола Грунски, Николай Державин, Делчо Дринов, Георги Бакалов и др. Участниците се „изказват за коренна реформа на азбуката, ортографията и най-сетне на самия език на българите в Украйна“ (Стоянова/Stoyanova 1994: 290).

За разработката и утвърждаването на окончателния текст на „Основни правила на българския правопис“ са били нужни около 7 месеца. Правилата са публикувани в бр. 7 (271) от 27 януари 1931 г. на вестник „Колективист“. Някои от по-важните положения на новия правопис са описани в статията на Владимир Калоянов „За една правописна реформа през 1930 година“ (Калоянов/Kaloyanov 2017: 12). Азбуката се състои от 29 букви. Отпадат голямата носовка, ъ и ятовата гласна. „Налага се фонетичният принцип над морфологично-историческия, като например в *бесчовечен, испит, исток, збирка, зговор, зграда, пазбище, прозба, радос, младос, гордос, фърлям, фърча, фаля, секи, сички, сякъде, зимам, зема, шес, единайсе, двајсе, някойси, някъдеси, койгоде, наместо, наляво, отде, каточели, едвали, така*. Второ бъдеще време следва да се записва слято – например: *писаща, писащеш, писаще, писащем, писащите, писащат*. Пълният член на съществителните и прилагателните от мъжки род се отрежда предимно за нуждите на поезията. Деленото на срички при пренасяне става произволно (Калоянов/Kaloyanov 2017: 12).

Във връзка с това са основателни заключенията на изследователя в гореспомнатата единството на източното и западното наречие и се прави демонстративен „реверанс“ към руската правописна реформа от 1918 година (Калоянов/Kaloyanov 2017: 12).

От 1931 година правописът започва да се прилага във всички периодични издания, книги и учебници в Украйна, но въпреки че Делчо Дринов определено е верен на партийната идеологическа линия, новият български правопис от Украйна не просъществува дълго. Поради промяна в курса на партията през 1933 г. той е квалифициран като „вредителство и национално-опортюнистически изопачавания на езиковия фронт“ и е отменен (Стоянова/Stoyanova 1994: 291). В речта на завеждащия културната пропаганда на Комунистическата партия (болшевики) на Украйна Н. Килерог се казва, че ръководството на Народния комисариат на просветата (т.нар. Наркомпрос) е въвел български правопис, изкуствено откъсващ езика на украинските българи от този на комунистите в България (Стоянова/Stoyanova 1994: 291).

По-късно са публикувани и други изобличаващи текстове за идеологическата пригодност на правописа и обвинения към неговия създател. Във вестник „Колективист“ е публикувана статия, която обвинява Делчо Дринов, че не разбира националния въпрос. Малко по-късно той отговаря с писмо, в което казва, че носи главната отговорност за извършената грешка в правописа и посочва кои изменения следва да бъдат внесени.

Следващите две години не се появяват вести за Д. Дринов и неговата дейност, до 1936 година, когато се появява съобщение и за „преждевременната“ смърт на езиковия **реформатор Делчо Петров Дринов. Малко след неговата смърт управляващите променят** коренно политиката по отношение на националните малцинства в страната. В резултат на което преподаването и публикуването на български език е прекратено окончателно (Чмир/Chmyr 2012: 41).

Цитирана литература / References

- Булаховський 1936: *Булаховський, Л.* Дельчо Петрович Дрінов (1893 – 1936). – *Мовознавство*, № 8, с. 3–4. (Bulahovsykiy 1936: *Bulahovsykiy, L.* Delycho Petrovich Drinov (1893–1936). – *Movoznavstvo*, No 8, s. 3–4.)
- Данильченко 1999: *Данильченко, О.* Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. XX ст. – *Український історичний журнал*, № 3, с. 74–86. (Danylchenko 1999: *Danylchenko, O.* Likvidacia nepysemnosti sered nacionalnyh menshotej pivddna Ukra,ny v 20-h rr. XX st. – *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*, No 3, s. 74–86.)
- Дихан 1973: *Дихан, М. Д.* Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924–1929 рр. Київ. (Dyhan 1973: *Dyhan, M.* Bolgary-politemigranty u socialistychnomu budivnytstvi na Ukraini v 1924–1929 rr. Kyiv.)
- Дринов 1932: *Дринов, Д.* Учебник по български език за 7 година на обучение. Харков-Київ: Държзнацмениздат, с. 68. (Drinov 1932: *Drinov, D.* Uchebnik po balgarski ezik za 7 godina na obuchenie. Harkov-Kiev: Darzhnatsmenizdat,)

- Дринов 1936: *Дринов, Д.* Про мову болгарських колгосників УСРР. – *Мовознавство*, No 8, с. 87–88. (Drinov 1936: *Drinov, D.* Pro movu bolgarsykih kolgosnikov USRR. – *Movoznavstvo*, No 8, s. 87–88.)
- Калоянов 2017: *Калоянов, Вл.* За една правописна реформа през 1930 г. – *Словото*, бр. 4, 1–13. (Kaloyanov 2017: *Kaloyanov, Vl.* Za edna pravopisna reforma prez 1930 g. – *Slovoto*, No 4, 1–13.)
- Стоянов 2006: *Стоянов, Ст.* Просветното дело сред българските общности в Украйна. – *Български език и литература*, кн. 5 (Stoyanov 2006: *Stoyanov, St.* Prosvetnoto delo na balgarskite obshnosti v Ukrayna. – *Balgarski ezik i literatura*, No 5) <https://liternet.bg/publish/11/stilian_stoianov/prosvetnoto.htm> [23.07.2019].)
- Стоянова 1994: *Стоянова, Е.* Опитите за нормирането на български език в Украйна – В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том 3.* Велико Търново: с. 289–292. (Stoyanova 1994: *Stoyanova, E.* Opitite za normiraneto na balgarskia ezik v Ukrayna – In: *Balgarite v Severnoto Prichernomorie. Izsledvanija i materialii. Tom 3.* Veliko Tranovo: s. 289–292.)
- Стоянова 2014: *Стоянова, Е.* Първият съветски езиковед-българист Делчо Дринов – В: *Дриновски сборник*, том VII, с. 111–117 (Stoyanova 1994: *Stoyanova, E.* Parvijat savetski ezikoved-balgarist Delcho Drinov – In: *Drinovski sbornik*, том VII, s. 111–117.)
- Стоянова 2017: *Стоянова, Е.* Към историята на българоезичната лексикография в Украйна. – *Проглас*, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, кн. 1. (Stoyanova 1994: *Stoyanova E.* Kam istorijata na bargarskoezichnata leksikografia v Ukrayna. – *Progras*, Velikotarnovski universitet „Sv. sv. Kiril i Metodij“ No. 1.)
- Турков 2011: *Турков, В.* Культурно-освітня політика радянської держави щодо болгарської національної меншини України у 20 – 30-х рр. ХХ ст. – В: *Дриновський збірник*, № 4, с. 465–472. (Turkov 2011: *Turkov, V.* Kulturno-osvitnja politika radjanskoj derzhavi shchodo bolgarsko, nacionalno, menshyny Ukrayny u 20 – 30 rr. XX st. – In: *Drinovski zbirnyk*, No 4, s. 465–472.)
- Чмир 2012: *Чмир, О.* Болгари в Україні: історія формування та проблеми функціонування мовного ідіому. – *Българска україністика*, бр. 1, с. 36–44 (Chmyr 2012: *Chmyr, O.* Bolgary v Ukraini: istorija formuvannja i problemy funtsionuvannja movnogo idiomu. – *Balgarska ukrainistika*, No 1, s. 36–44) <http://www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/ALMANAH_2012_1.pdf> [23.07.2019].)

Bulgarian Spelling, Adopted in Kharkov in 1930

Rayna Kamberova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
rkamberova@slav.uni-sofia.bg

Abstract

In 1930, a scientific conference on the problems of the languages of national minorities in the Ukrainian SSR was held in Kharkov. During the conference, it is decided to provide more effective and faster measures to increase the literacy of the working people, including Bulgarians living in Ukraine. In connection with this, Delcho Drinov, a Marin Drinov’s nephew, created a “Project for the Reform of the Bulgarian Spelling”. It took about 7 months for the development and validation of the

new project, after which the College of the National Commission for Education adopted the final text entitled “Basic rules of Bulgarian spelling”. In 1933 the spelling created by Delcho Drinov was canceled. The article considers the cultural and historical circumstances and the reasons for the creation of this spelling, adopted and used outside the state borders of Bulgaria.

Keywords: Bulgarian spelling, Delcho Drinov, UkrSSR

Rayna Kamberova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15, Tsar Osvoboditel
Sofia 1504, Bulgaria

Езикови нагласи на българските католици през XVII и XVIII век

Лилия Илиева
Югозападен университет „Неофит Рилски“
lilia.ilieva@gmail.com

Резюме

В доклада се разглеждат три вида езикови ориентации на българските католици през XVII и XVIII век: използване на латинския език; използване на италианския език; използване на „наш“ език. Разгледани са употребите на кирилицата и появата на черковнославянски шрифт в края на XVIII век. Съпоставени са означенията на Седемте смъртни греха при Петър Богдан в поемата му „За двойната смърт“ с техните означения при Мавро Орбини (в книга, преведена от италиански на „дубровнишки“) и босненския автор Иван Томко Мрънавич. Съпоставката показва, че Петър Богдан следва езиково Мавро Орбини.

Ключови думи: български език, XVII век, XVIII век, български католици, кирилица, Дубровник

През¹ XVII и XVIII век европейската култура, с развитието на науката и обществото, се отразява и в развит понятиен апарат на езиците, които я обслужват. В началото на XVIII в. във февруарския брой на авторитетното научно списание „Журнал де Треву“ за 1710 г., след убеждението, че „московците“ ще постигнат същата слава и в науката, както и в оръжието, специално се отбелязва изоставането на руския език откъм понятиен апарат в това отношение. Съобщено е, че в Московия се съставят или превеждат голям брой книги на „славянски език“ (langue Esclavonne), който е „естественият език на страната“, и всички тези книги са отпечатани с шрифта (avec des caracteres), който князът (le Prince, т.е. – не е цар Петър I) е наредил да се внесат от Холандия. Приведени са и заглавия на отпечатани книги, с коментар, че и от заглавията се вижда, че московитите не са имали никаква идея за математика и е трябвало да заимстват от друг език термини като „фигура“, „кръг“ и „линия“ (figure, cercle, ligne)²; по-нататък се споменава и заемаването на дума за „флот“ (стр. 353). Като изключим думата „църкуль“, която отначало е била въведена на руска почва за „кръг“, другите понятия са се наложили в руския език и пряко или опосредствано са дошли и в българския.

През XVII и XVIII век българските католици в своята книжовна дейност, насочена към читателска аудитория, използват два езика – т.нар. „илирийски“ и латински език. За целите на своята кореспонденция освен това използват и трети език – италиан-

---

¹ Предлаганият текст е свързан с работата по проект „Гутенберговата революция и българите“ към Фонд „Научни изследвания“ към МОН.

² Upotrblenia (погрешно е напечатано „upotreslenia“) Zirculi i lienika: l'usage du circle et de la ligne

ския език, но докладите им до Ватикана, написани на този език, не са били предназначени за публика и са предвиждали за свой адресат само църковните власти в Рим. При все това, сега и те са достъпни за съвременния читател, имат качествата на хуманитарни четива и съдържат ценна информация, при което трябва да приемем, че и книжнината, създадена на италиански език, е част от книжовното наследство, оставено ни от българските католици.

1. Текстовете на латински език

Използването на латинския език в качеството му на книжовен език е обичайна европейска практика, която е позната и на славянските народи. Достатъчно е да се дадат единични примери с автори и произведения, които са съществена част от културата на своите народи. За историята на чешката литература и култура много голямо значение имат съчиненията на Ян Амос Коменски (който е представител на Реформацията), а неговите съчинения като „Голямата дидактика“ („*Didactica magna*”, 1633–1638).

В полската литература авторите, писали на латински език, са съществена и неразделна част от историята на полската традиция. На латински език са първите полски хроники, лирика, рицарският епос *Carmen Mauri* от XII в. и т.н. Големият полски поет Ян Кохановски (около 1530 – 1584) също пише, освен на полски, и на латински език, например сборници с оди, елегии, епиграми и т.н. Тази практика продължава и у по-късни автори.

При хърватите, а също и при босненците, съществува немалък брой произведения на латински език, който се смята за един от традиционните книжовни езици. Един от най-известните далматински автори, Марко Марулич (1450–1524), е автор на по-голям брой текстове на латински език, отколкото на своя роден език, наричан по това време в това наречие „словински“. По-късните автори са ценели особено много произведенията му на „словински“ и дори понякога са противопоставяли двата езика на книжовността.

Юрай Баракович (1548–1628) отбелязва голямата роля на Марко Марулич за издигането на „словинската муза“ над латинската, но и съжалението си, че след това в училищата отново се е върнал латинският език, в поемата си „Музата Словинка“ чрез жалбите на музата Словинка (*Vila Slovinka*, глава VII, стих 923 – 930):

Bih nigda doprla za vrime Marula,
 Latinkam do grla i glas njih taknula;
 Opet sam padnula, zač jazik slovinski
 Vas nauk od skula promini u rimski.

(„Някога, по времето на Марул, бях опряла на Латинките до гърлото и им бях затъкнала гласа, но сега пак съм паднала, тъй като словинският език промени цялата наука в училище на римския език“.)

Същевременно текстовете на латински език се смятат за съществена част от старата лърватска литература и авторите, които са ги създавали, имат своето място в нея.

1.1. През XVII в. българските католици (освен многобройни релации до Ватикана, написани на латински) са оставили два съществени текста, адресирани към аудитория. И двата текста бяха открити съвсем неотдавна.

1.1.1. Дисертационният труд на Марко от Чипровци (Марко Чипровски, вероятно – Марко Пеячевич), издаден през 1679 г. в Прага, съдържа предговор и тезиси на неговите отговори по поставени въпроси, които следва да се развият „в духа на Йоаннес Дънс Скот“. Текстът представлява сбит богословско-философски трактат (срв. Илиева/Ilieva 2017a, Илиева/Ilieva 2017b). *Theses ex universa theologia. Quinquaginta questiones ex Sacra Pagina utriusq[ue] Testamenti decerptas, & Schlastice resolutas. Ad mentem Doctoris Subtilis, Joannes Duns Scoti.* („Петдесет въпроса, взети от Светото писание от двата Завета и обяснени научно“.) Подзаглавието буквално гласи: „В духа на изискания доктор Джон Дънс Скот.

1.1.2. Историко-хуманитарен трактат на Петър Богдан (Бакшич)

Оновен труд на Петър Богдан, написан на латински език, е неговият историико-хуманитарен трактат „За древността на бащината земя и за българските дела“, с пълно заглавие „*Fratris Petri Deodati à Chiprovatio Ordinis minorum de Observantia Archiepi [scopi] Sardicensis Sophiensis nuncipati de antiquitate Patre rni soli, et de rebus Bulgaricis ad suos Compatriotas*“ („За древността на бащината земя и за българските дела“). Този труд е завършен не по-късно от 1667 или 1668 г. и беше издирван дълги години. Макар да има косвени указания, че трудът е бил отпечатан във Венеция след смъртта на автора, нито екземпляр от печатната книга, нито ръкопис (за който е известно, че е бил само в един екземпляр) не можеха да се открият. За щастие, през 2017 г. ръкописът се откри в сборник-конволут, притежаван от *Biblioteca Estense Universitaria* в град Модена, Италия. Имах шанса да издира този ръкопис и веднага информирах за неговото откриване научната общественост (срв. Илиева/Ilieva 2018). В библиотеката в Модена той се съхранява във фонда *Samrogì* със съвременна сигнатура *gamma.Y.5.8*. Преведен е на български език и отпечатнавето му е в процес на подготовка.

1.2. През XVIII век засега като текстове от българи, написани на латински език, са известни главно трудовете на Кръстьо Пейкич, както и по-късните публикации на представители на рода Пеячевич, които живеят в стара Австрия и чиито произведения вече принадлежат и на хърватската книжнина. Кръстьо Пейкич е публикувал на латински език следните книги (по Турчинович 1973: 151):

1.2.1. *Mahometanus dogmatice et cathechetice in lege Christi alcorano suffragante instructus.* Turnaviae, 1717. („Мохамеданинът, обучен в съгласие с Корана в закона на Христа“).

1.2.2. *Speculum Veritatis in Orientalem et Occidentalem Ecclesias Refulgens [...]. Venetiis: Typis Societatis Albrinae, 1725.* („Огледало на истината между Източната и Западната църква“).

1.2.3. *Concordia orthodoxorum patrum orientalium utroque, adamussim convenientium; ex commentariis Gennadij patriarchae excerpta, et additae quaedam regulae huic loco maxime deservientes. Turnaviae, 1730.* („Съгласие на православните източни и западни отци...“). Препечатвано през 1745 г. в Клуж ((Claudiopolis) и Търнава (1765), срв. Manova 2012).

1.2.4. *Speculum + Additamentum + Concordia* – сборна книга, издадена в Търнава през 1730 и втори път – пак там, през 1731 г.

В това изброяване е включено и съчинението *Additamentum* („Добавка“), което присъства за запазените издания на сборното издание на „Огледало“ и „Съгласие“ и за което Й. Турчинович предполага, че може би е било печатано и като самостоятелно издание.

Напоследък с книгите на Кръстьо Пейкич се занимава Ива Манова, която е обърнала и внимание на концептуалния апарат на автора. На практика засега липсват лингвистични наблюдения върху езика на българите, писали на латински език.

2. Текстове на италиански език

Италианският език е бил използван като книжовен от автори от Югозападна Европа, свързани с района около Адриатика – Далмация и Дубровник, където италианското културно влияние е силно. Добре е известно, че на италиански език Мавро Орбини е издал знаменития си труд „Царството на славяните“ („Il Regno degli Slavi“) през 1601 г. в Пезаро. По други съображения е използвал италианския език албанският просветител Петър (Пйетър) Богдани, който през 1685 г. издава в Падуа съчинението си *Cuneus Prophetarum*. *Сета е profetëve* („Четата на пророците“), в който само заглавието е на латински³ и албански. Текстът, представен в две колони, е на италиански и албански, но италианският текст е създаден след албанския, за да може съчинението да бъде проверено от църковните власти. В случая Петър Богдани е имал право на избор между латинския и италианския, но е предпочел италианския език.

За разлика от него, българските католици са използвали италианския език единствено като работен език – поне според известните засега данни; на него са отправяли някои от многобройните си релации, предназначени за Римската курия. Така се е натру-

---

³ Пълното заглавие на латински език гласи *Cuneus prophetarum de Christo Salvatore mundi, et eius evangelica veritate, italice, et epirotice contexta, et in duas partes divisa a Petro Bogdano macedone Sacrae Congregationis de Propaganda Fide alumno, philosophiae et sacrae theologiae doctore, olim episcopo Scodrensi, et administrator Antibarensi; nunc vero archiepiscopo Scuporum, ac totius Regni Serviae administratore, Pars prima. Patavii, M.DC.LXXXV. Opera Augustini Candiani. Superiorum permissu. Pars secunda. De vita Iesu Christi Salvatoris mundi etc.* (както в първата част).

пало доста обемисто епистолярно книжовно наследство, което все още не е издирено напълно. Няма филологически наблюдения върху италианския език на българските католици.

3. Текстовете на нашия (?) език

През XVII и началото на XVIII в. текстовете, оставени от българските католици, се разглеждат традиционно в рамките на проблема с „илирийския език“. През втората половина на XVIII в. настъпва рязка промяна. Книжовни употреби започва да получава народният език в неговото източнобългарско наречие, характерен за католиците-павликяни.

3.1. Текстовете на „илирийски“ („словински“) език

За изследователите най-интересни са били текстовете, създадени на „илирийски“ език, и върху тях има трудове, като най-специализирани са многобройните изследвания на Найда Иванова (срв. напр. Иванова/Ivanova 1988a, 1988б, 1991).

3.1.1. Терминът „илирийски“, който е придобил популярност, е характерен за западната неславянска европейска наука от времето на ранния модернизъм, докато домашното название на езика е „словински“ и това название е имало за епохата тенденция да се специализира терминологично. Ректорът на йезуитския колеж в Лорето (където са се образовали и повечето от българските католици) през 1649 г. издава речник на „словинския“ – „илирийския“, като съответно е използвал и двете названия – „словински“ като домашно, „илирийски“ – като латинско, срв. *Blago jezika slovinskoga [] Sive Dictionarum Illyricum. Labore P. Iacobi Micalia Societ. Jesu collectum. Lavreti, 1649.* Това название е използвал Петър Богдан (Бакшич) още в първата печатна книга, която издава в Рим през 1638 г. (преди отпечатването на речника на Микаля). Тази книга (всъщност: две книги в едно книжно тяло) има първа титурна страница с текст: „*Meditationes S. Bonaventurae, to yest Bogoglivbna razmiscglianya od otaystva odkupglienya covičanskoga S. Bonaventurae cardinala prenesena v yezik Slovinski, Trudom P. O. F. Petra Bogdana Bak-sichia Custoda Bulgariae Reda Male Bratje S O Franceska Obsluxevayuchijih. Romae, MDCXXXVIII, Typis Sacrae Congreg. de Propag. Fide.*“ В превод заглавието гласи „*Meditationes S. Bonaventurae*“, тоест Размишления върху тайнството на човешкото изкупление на св. Бонавентура, преведени на словински език с труда на Петър Богдан Бакшич, кустод на България, от ордена на Малките братя на С[ветия] О[тец] Франциск Обсерванти. Рим, 1638 г.

Следва бележка на учителя и приятел на Петър Богдан, хърватина Рафаел Левакович, в качеството му на отговорно лице пред църковните власти за книгите на „илирийски“ език. Според него Петър Богдан е приготвил книгата си на български език (In

Bulgaram linguam [sic!], заедно с включеното уточнение за езика: „който е диалект (dialexis) илирийски).

Не дълго след това книгата започва да се включва в каталозите като написана на български език. Поради това уточнение (може би) тази книга близо два века се включва в европейските библиографски справочници като книга на български език. Още през 1652 г. Филип Лабе⁴ издава в Париж един библиографски справочник, в който включва информация за тази книга на Петър Богдан като написана на български език. На стр. 244 е отразена книгата на Петър Богдан по следния начин:

„Diui Bonâuenturæ Cardinalis Meditationes de myfterio Redemptionis humane, feu Paffione Domini nuncupatg, à Petro Deodato Baxio Ordinis Minorum Obseruantium in Bulgaram linguam transfusæ. Romæ typis sacræ Congregationis 1638. in 12“.

И през следващите векове тази книга представя българския език пред европейската научна общност.

3.1.2. Проблемът с азбуките

Разпространено е мнението, че българските католици са използвали единствено латиницата. Това мнение се основава главно на писмената практика на банатските българи, и то – на новата им практика. Ранна писмено фиксирана употреба на кирилица от български католик намираме в приписка. В библиотеката на Сръбската Матица в Нови сад се пази книга, на кирилица от босненски автор, издадена през 1630 г. в Рим. От дарствен надпис на екземпляра се вижда, че тя е принадлежала по някое време на българин католик, който е оставил запис на смесен италианско-български и на български език, чипровски диалект (с кирилица): I] fra Mario od Bulgarie di Sofie [...] Иа фра Марио од Булгарие од [...] [...] омах облиран оц§ § дом Иаков§ парок§ за дароват м§ али поклонит м§ иедн§ крѣниц§ [...] имамо [...] (срв. Илиева/Ilieva 2017).

През XVII в. Петър Богдан използва латиница, но Филип Станиславов печати през 1651 г. в Рим, в печатницата на Конгрегацията, своя „Абагар“ с кирилския шрифт, с който тази печатница е разполагала. През 1716 г. в друга печатница, във Венеция, Кръстьо Пейкич печати на кирилица своята книга „Огледало на истината“ („Зарцало истине мед Източне царкве и Западне“). Това обаче е друг вариант на кирилицата, използван от южните славяни, които не са православни – както от католици, така и от протестанти.

Такава кирилица е използвана от южнославянските католици и протестанти, като католиците са главно в Дубровник, Адриатика и Босна, но също така и в България; на нея се е водело обучението в Чипровското граматическо училище. Правописът, кой-

⁴ Labbé, Philippe - Philippi Labbei Bitvrici Societatis Iesv Presbyteri, Nova Bibliotheca Mss. Librorvm, Sive Specimen Antiquarvm Lectionvm Latinarvm Et Græcarvm : In quatuor partes tributarum; Cvm Coronide Dvplici, Poetica Et Libraria, Ac Supplementis decem Parisiis : Henavlt, MDCLII [1652].

то е използвал Пейкич, е по италиански образец, такъв, какъвто се е преподавал в Чипровското училище. В науката за означението на тази азбука е въведен терминът „босанчица“, чийто автор е хърватският етнограф и палеограф Чиро Трухелка (1865–1942). Прилагам титулната страница на книгата като образец в Приложение. Печатарите в Италия са имали трудности с кирилската азбука, особено при различаването на буквите „ц“ и „ч“, като това се е отразило и в качеството на тексовете.

В края на XVIII в. обаче идва момент, когато българските католици се ориентират към съвсем друг вариант на кирилицата – стандартния черковнославянски шрифт, използван от православните българи и други славяни, с неговия буквен състав и с приетите в него фонетични значения. За първи път той е използван през 1784 г., когато Конгрегацията за пропаганда на вярата публикува сборник, с който отбелязва гостуването на шведския крал Густав III⁵. На стр. 5 е даден текст, означен като „Български“ (срв. Ambrosiani 2012; Илиева/Иlieva 2015).

BULGARICE

Када рѣмѣ ѿполченна аларнка глѣдѣше
Конь ска' страны Тѣбра пѣно пленѣше
Сѣдѣ тѣ' глѣда Густѣбе вѣт' прѣшедша мѣрно
Нѣдѣвѣ радостнѣ пѣсань тѣ' гласнѣтѣ вѣрно .

---

⁵ Пълното заглавие на сборника е Catholic Church. Congregatio de Propaganda Fide. Regi Gustavo Regis Federici filio Suecis Gothis Vandalis imperanti praesides et alumni Collegii Christiano nomini Propagando quod linguarum experimenta publicantibus indulgentissime adfuerit interumque ad officine librariae cognitonem lyceo successerit ho. Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide.

Скоро след това с поетическа творба, записана с такъв шрифт, е представена в сборника *Carmina linguis exoticis*, публикуван в Рим през 1793 г. Тази промяна е свързана и с промяна на концепцията за книжовния език – отразена е решителна ориентация към народния език, а правописът е черковнославянски. Ето първата строфа като образец:

Звѣзда по небо прељсна
хора кани и вика ѿ Истокъ
Сас нейа свѣтлосъ прекрасна
Пре родениатъ царъ високъ.

Същевременно използването на латиница решително преобладава в текстовете, запазени в ръкопис (например в разгледаните напоследък от Абаджиева 2017⁶). Вероятно е текстовете с кирилица (публикувани в официални издания на католическата църква) да са свързани с българите преселници в стара Австрия и поддръжката на кириллицата да е от страна на Ватикана или на австрийската управа, като е възможно и да е свързана с някакви политически съображения.

3.1.3. Дубровнишката книжовност като езиков образец за българските католици е обсъждана като възможност (срв. Иванова 1988а), но тук ще аргументирам нейното влияние върху конкретен пример – ролята на съчинението „Духовно огледало“ на Мавро Орбини, негов преводен труд от италиански език на „дубровнишки“, както той е означил в надсловна своя текст⁷. Това съчинение на „дубровнишки език“ е играло голяма роля за изграждане на езика на Кръстьо Пейкич, но тук ще бъде илюстрирана неговата роля за езиковите избори на Петър Богдан, отразени в неговата поема „За двойната свѣрт“. Тя е готвена като самостоятелна книга, но е издадена като приложение към споменатата книга на Петър Богдан от 1638 г. В екземпляра, запазен в библиотеката на Британкия музей, се пази и титулната ѝ страница, приготвена за самостоятелно издание. Изследвана е подробно от Я. Йерков-Капалдо (1984). Втората част на поемата е посветена на седемте смъртни гряха и на техните названия ще се обърне внимание, за да се види книжовноезиковата ориентация на автора.

Освен текста на Орбини ще се използва материал за съпоставка от текст на босненски францисканец, ценен от Петър Богдан – Иван Томко Мрънавич⁸, който в превод на текст от италиански също е изложил названията на седемте смъртни гряха.

⁶ Магдалена Абаджиева. Павликянската книжнина от XVIII в. в историята на българския книжовен език. Дисертация за присъждането на научната и образователна степен „доктор“. София, 2017, ЕБЕ, БАН.

⁷ Орбини 1606: Пълното заглавие на книгата е *Zarcalo duhovno. od pocetka, i sfarhe xivota covie-canskoga <...> Iztomaceno iz Yezikka Italienskoga u Dubrovacki po D. Mavru Orbinu Dubrovceninu Opattu od S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga Benedikta. V Vnecih, MDCCIII [1703]. Pri Bartolu Occhi knigaru [трето издание; първото е от 1606, второто – от 1621 г.]*

⁸ Мрънавич 1627: *Stumacenie obinje nauka karstyanskoga [...] Roberta Belarmina. U jezik harvatski [...] Tomka Marnavica. V Rimu, MDCCCV (= 1805) (първото издание е от 1627 г., но не ми е достъпно).*

Мавро Орбини – Zarcalo, str. 9. Запазен е редът на изброявянето	Петър Богдан, „За двойната смърт“. Запазен е редът на изброявянето.	Иван Томко Мрнавич Глава XIX. Обяснението за смъртните грехове е, че те трудно се прощават
Sedam imena od ⁹ Hudoba		Od Sedam Grihou Glaunih.
[Първи грях: <i>oholast</i> „горделивост“, демон – Lucifer] Immena gnih sctése ù sfetom Pijsmu, to yest, od <i>Lucifera</i> lib. Genesi, na 3. pog. Koi napastuye od <i>oholasti</i> ...	Gdi <i>Lucifer</i> sam <i>Ohole</i> Davi, muçi, i razdira.	Oholost, alli kako inni govore, Taschaslav
[Втори грях: bludnost „блудност“, демон – Asmodeo] ... od <i>Asmodea</i> koi napastuye od <i>bludnosti</i> , ù lib. od Tobie na 3. pog.	<i>Azmodeo</i> bez milosti Gdi <i>Bludnike</i> plamom gori	Lakomost
[Трети грях: neusterplenstvo „гняв“, демон – Satanass] ... od <i>Satanassa</i> , koi napastuye od <i>neusterplenstva</i> ù lib. od Ioba, na 1. pog,	Gdi <i>Satanas</i> gliutim tirom <i>Neustarpglive</i> gliuto davi,	Bludnost
[Четвърти грях: Sladikust „чревоугодие“. Демон: Belzegor] ... ot <i>Belzegora</i> koi napastuye od <i>Sladokusti</i> , u Salmu 105.	Gdi <i>Belfegor Sladokuse</i> Sarxbom Boxyom zakusuye,	Nenavidost
[Пети грях: nenavidos „завист“. Демон – Belzebub] Od <i>Belzebuba</i> , koy napastuye od <i>nenavidosti</i> , S. Luci, na 11 pog.	Gdi <i>Belzebub</i> gliut, i sardit <i>Zavidglive</i> nenavidi,	Poxdorlost
[Шести грях: lienost „леност“, демон – Beemott] Od <i>Beemotta</i> , koi napastuye od <i>lienosti</i> , ù lib. od Ioba, na 4o. pog. I.	A <i>Bemota</i> od <i>lienosti</i> Lienih vaglya, i satira	Sarditost
[Седми грях: lakomost „алчност“. Демон – Mamonn] ... od <i>Mamonna</i> , koi napastuye: od <i>lakomosti</i> , ù S. Matteu, na 6 pog.	Gdi <i>Lakomcze</i> sve <i>Mamona</i> U oggneni sinxir stavglia;	Linost

Както се вижда, Петър Богдан се придържа към текста на Орбини като езиков образец, а също и в много други отношения, което може да се види при подробен ана-

⁹ Вм. *od*.

лиз на неговия текст, а не само на езикови фрагменти. Същото може да се каже и за езика на Кръстьо Пейкич десетилетия по-късно.

4. Някои изводи

Книжовността на българските католици ни представя различни концепции за книжовната форма, която трябва да се използва, и дори – на различни концепции за избор на „културен“ език, а също и на азбука. Практиките, използвани от различни автори, търпят развитие във времето. Това, което ги обединява, е, че в културно отношение те се ориентират към дубровнишки образци (при навлизането на говоримия език това се отразява в културата на стиха). Текстовете, създадени от българските католици, са с различна културна стойност. Някои от тях заслужават много достойно място в историята на българската култура и биха дали немалко и на съвременния читател, ако му се представят на съвременен книжовен език. Като текстове и търсения те имат европейска ориентация и с това допринасят за разгръщане на по-широка картина на исторически натрупаната българска книжовност, включително и с по-особените си книжовноезикови ориентации и главно – с по-особената и много висока езикова култура и езикови умения на някои от нейните автори.

Източници

Мавро Орбини

Zarcalo duhovno. od pocetka, i sfarhe xivota coviečanskoga <...> Iztomaceno iz Jezikka Italianskoga u Dubrovacki po D. Mavru Orbinu Dubrovčenu Opattu od S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga Benedikta. V Vnecih, MDCCIII [1703]. Pri Bartolu Occhi knigaru [Трето издание; първото е от 1606, второто – от 1621 г.

Мрънавич Иван Томко

Stumacenie obinje nauka karstyanskoga [...] Roberta Belarmina. U jezik harvatski Tomka Marrnavica. V Rimu, MDCCCV (= 1805);

Марко от Чипровци (Пеячевич?)

Theses ex universa theologia. Quinquaginta questiones ex Sacra Pagina utriusque Testamenti decerptas, & Schlastice resolutas. Ad mentem Doctoris Subtilis, Joannes Duns Scoti.

Петър Богдан (Бакшич)

Meditationes S. Bonaventurae, to yest Bogoglivbna razmiscglianya od otaystva odkupglienya covičanskoga S. Bonaventurae cardinala prenesena v jezik Slovinski, Trudom P. O. F. Petra Bogdana Baksichia Custoda Bulgariae Reda Male Bratje S O Franceska Obsluxevayuchijih. Romae, MDCXXXVIII, Typis Sacrae Congreg. de Propag. Fide“.

„Fratris Petri Deodati à Chiprovatio Ordinis minorum de Observantia Archepi[scope] Sardicensis Sophiensis nuncupati de antiquitate Patre[n]ni soli, et de rebus Bulgaricis ad suos Compatriotas

Петър (Пийетър) Богдани

Cuneus prophetarum de Christo Salvatore mundi, et eius evangelica veritate, italice, et epirotice contexta, et in duas partes divisa a Petro Bogdano macedone Sacrae Congregationis de Propaganda Fide alumno, philosophiae et sacrae theologiae doctore, olim episcopo Scodrensi, et administrator Antibarensi; nunc vero archiepiscopo Scuporum, ac totius Regni Serviae administratore, Pars prima. Patavii, M.DC.LXXXV. Opera Augustini Candiani. Superiorum permissu. Pars secunda. De vita Iesu Christi Salvatoris mundi etc.

Филип Лаббе

Labbé, Philippe - Philippi Labbei Bitvrici Societatis Iesv Presbyteri, Nova Bibliotheca Mss. Librorvm, Sive Specimen Antiquarvm Lectionvm Latinarvm Et Græcarvm : In quatuor partes tributarum; Cvm Coronide Dvplici, Poetica Et Libraria, Ac Supplementis decem Parisiis: Henavlt, MDCLII (1652).

Журнал дьо Треву

Mémoires pour l'Histoire des Sciences & des beaux-Arts; 1710. Févrierl

Цитирана литература / References

- Абаджиева 2017: *Абаджиева, М.* Павликианската книжнина от XVIII в. в историята на българския книжовен език. Дисертация за присъждането на научната и образователна степен „доктор“. София, ИБЕ, БАН. (Abadzhieva 2017: *Abadzhieva, M.* Pavlikiyanskata knizhnina ot XVIII v. v istoriyata na bulgarskiya knizhoven ezik. Disertatsiya za prisuzhdaneto na nauchnata i obrazovatelna stепен „doktor“. Sofiya, IBE, BAN.)
- Иванова 1988а: *Иванова, Н.* Поетичната творба на българския книжовник Петър Богдан Бакшев За двойната смърт на човека (1638 година). – *Старобългаристика* № 4. (Ivanova 1988a: *Ivanova, N.* Poetichnata tvorba na bulgarskiya knizhovnik Petur Bogdan Bakshev Za dvojnata smurt na choveka (1638 godina). – *Starobulgaristika* N 4.)
- Иванова 1988б: *Иванова, Н.* Илирийският език на южните славяни в българското книжовно-езиково развитие през XVII в. Ч. II. – *Годишник на СУ. ФСФ, т. 78/1, кн. I. [Езикознание, 1984]*, София, 34–93 (Част I). (Ivanova 1988b: *Ivanova, N.* Ilirijskiyat ezik na yuzhnite slavyani v bulgarskoto knizhovnoezikovozvitie prez XVII v. CH. II. – *Godishnik na SU. FSF, t. 78/1, kn. I. [Ezikoznanie, 1984]*, Sofiya, 34–93 (Chast I).)
- Иванова 1991: *Иванова, Н.* Илирийският език на южните славяни в българското книжовно-езиково развитие през XVII в. Ч. II. – *Годишник на СУ. ФСФ, т. 79/2, кн. II. [Езикознание, 1985]*, София, 1991, 3 – 48 (Част II). (Ivanova 1991: *Ivanova, N.* Ilirijskiyat ezik na yuzhnite slavyani v bulgarskoto knizhovnoezikovozvitie prez XVII v. CH. II. – *Godishnik na SU. FSF, t. 79/2, kn. II. [Ezikoznanie, 1985]*, Sofiya, 3–48 (Chast II).)
- Илиева 2015: *Илиева, Л.* Представителната форма на българския език в Европа през XVII и XVIII век. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Том 53, кн. 1, сб. А. Филология. Пловдив. (Ilieva 2015: *Ilieva, L.* Predstavitelnata forma na bulgarskiya ezik v Evropa prez XVII i XVIII vek. – V: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet „Paisii Khilendarski“*. Tom 53, kn. 1, sb. A. Filologiya. Plovdiv..)
- Илиева 2017а: *Илиева, Л.* Непозната в науката печатна книга от 1679 г. на българина Марко Чипровски. – *Български език* № 3, 114–117. (Ilieva 2017a: *Ilieva, L.* Nepoznata v naukata pechatna kniga ot 1679 g. na bulgarina Marko Chiprovski. – *Bulgarski ezik/Bulgarian Language* N 3, 114–117.)
- Илиева 2017б: *Илиева, Л.* Новооткрита първопечатна книга на български автор от 1679 година. – *Езиков свят* N 2, 7–11 (Ilieva 2017b: *Ilieva, L.* Novootkrita pŕvopechatna kniga na bulgarski avtor ot 1679 godina. – *Ezikov svyat* N 2, 7–11.)

- Илиева 2017в: *Илиева, Л.* Първата публикувана българска поетическа творба на новобългарски език. – В: *Надмощие и приспособяване. Сборник доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии 24–25 април 2017. Езиковедски четения.* София, 221–228. (Илиева 2017с: *Илиева, Л.* Pървата publikovana bŭlgarska poeticheska tvorba na novobŭlgarski ezik. – V: *Nadmoshtie i prisposobyavane. Sbornik dokladi ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsiya na Fakulteta po slavyanski filologii 24–25 april 2017. Ezikovedski cheteniya.* Sofiya, 221–228.)
- Илиева 2018: *Илиева, Л.* Открит е първият трактат върху българската история: Петър Богдан, за древността на бащината земя и за българските неща. – В: *Балканистичен форум* 1, 98–103. (Илиева 2018: *Илиева, Л.* Otkrit e pŭrviyat traktat vŭrkhu bŭlgarskata istoriya: Petŭr Bogdan, za drevnostta na bashtinata zemya i za bŭlgarskite neshta. – V: *Balkanistichen forum* 1, 98–103.)
- Ambrosiani 2012: *Ambrosiani, P.* Slaviska språk i en hyllningsbok till Gustav III. – *Slovo*, Vol. 53.
- Jerkov-Kapaldo 1984: *Jerkov-Kapaldo, J.* Tanatologia negativa in una poezia Bulgara del Seicento. – *Europa Orientalis* 3, pp. 33–70.
- Manova 2012: *Manova, I.* Philosophical Studies on Krastyo Peykich of Chiprovtsi (1666–1730): An Overview of the Literature and Some Critical Remarks. – *Philosophia* N 4, pp. 61–74.
- Turčinović 1973: *Turčinović, J.* Misionar Podunavlja Krsto Pejkić (1665–1731), Zagreb: Kršanska sadašnjost.

Language Attitudes of the Bulgarian Catholics in XVII and XVIII Century

Lilia Ilieva
South-West University “Neophyte Rilsky”
lilia.ilieva@gmail.com

Abstract

The paper examines three types of language orientations of the Bulgarian Catholics in the seventeenth and the eighteenth centuries: use of the Latin language; using the Italian language; using “our” language. The uses of the Cyrillic alphabet and the uses of a Church-Slavonic script at the end of the 18th century were explored. The lexical units designating the Seven Deadly Sins in the poem “About the Double Death” by Peter Bogdan are compared with their designations at Mavro Orbini (in a book translated by Italian to “Dubrovnik language” and Bosnian author Ivan Tomko Mranavić.) The comparison shows that Peter Bogdan follows linguistically Mavro Orbini.

Keywords: Bulgarian language, XVII century, XVIII century, Bulgarian Catholics, Cyrillic alphabet, Dubrovnik

Lilia Ilieva
South-West University “Neophyte Rilsky”
66 Ivan Mihailov str.,
2700 Blagoevgrad, Bulgaria

Приложение

3. КНИЖОВНА НОРМА И КОДИФИКАЦИЯ

Типология на граматичните норми с отклонения в писмената книжовна практика

Руска Станчева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
rustancheva@gmail.com

Резюме

В доклада се представя опит за типология на девет граматични норми, при които в устната книжовна практика от десетилетия се наблюдава напрежение между кодифицирана – некодифицирана норма. Въз основа на езикови критерии, които имат пряко отношение към кодификаторската практика, са изведени четири типа отклонения. Групирането на нормите е умозрително и цели да подпомогне системния анализ на данните от представителна социологическа анкета за езиковите нагласи на българите, който се извършва понастоящем. При всяка от обособените според изведените критерии групи от норми се представят хипотези за вътрешната консистентност между отклоненията, които предстои да бъдат верифицирани при анализа на данните от социологическата анкета.

Ключови думи: типология, граматични норми, кодификация, книжовен български език, езикови нагласи

1. Въведение

Една от основните цели на кодификацията на книжовните норми в рамката на теорията за книжовните езици на Пражкия лингвистичен кръг е системното проучване на книжовноезиковата практика с цел отразяване на „перспективните промени“ (термин на М. Докулил (Dokulil 1952), определяни от Р. Якобсон (Jacobson 1929) още като „терапевтични“, за да се следва принципът за „гъвкава стабилност“ на книжовния език (термин на В. Матезиус (Mathesius 1932)). В основата на тези два основни за кодификацията принципа стои виждането за функционалния характер на езика като система и разбирането, изразено най-напред от В. Матезиус (Mathesius 1911), че изменчивостта и нестабилността са съществени черти на езиковите явления от синхронията. Според „Тезисите“ (Thèses 1929) на школата, в които за пръв път в лингвистиката се издига функционалният подход към езика, наблюдаваните по думите на В. Матезиус „осцилации“ (т.е. вариантност) на езиковите единици са последица от това, че езикът е система от средства за целите на комуникацията. В рамката на подхода на Пражката школа към езика като система от подсистеми пък се изтъква особеното място на книжовния език, призван да изпълнява специфични функции в обществената комуникация, а като негови съществени характеристики се изтъкват *интелектуализацията* на езиковите средства и *кодифицираността* на писмената му форма (Navránek 1932).

На по-късен етап в рамките на тази лингвистична школа Фр. Данеш (Daneš 1979) разработва теоретичен модел на кодификацията, представящ трите ѝ етапа (*дескриптивен, прескриптивен и въвеждане в действие*) и основаващ се на извеждането на йерархична система от критерии (*нормативност, функционална адекватност и системност*) за оценка на езиковите иновации. Ценен принос на школата е изтъкването на важността на езиковите нагласи като *фактор* при взимане на кодификаторски решения (Daneš пак там) и като *индикатор* за представеността на символните функции на книжовния език (Garvin 1993).

Настоящият доклад се вписва в очертаната област на теорията за книжовните езици в частта ѝ за кодификацията, като стеснява интереса до един конкретен обект – типологията на девет граматични норми с висока степен на вариантност в устната книжовноезикова практика. Построяването на подобен теоретичен конструкт е основано изцяло върху лингвистични признаци на наблюдаваните обекти, имащи пряко отношение към кодификацията.

Досега у нас не е правен опит за типологизиране на граматичните норми с отклонения в устната книжовна практика. Смятаме обаче, че това е необходимо като изходна точка за системното описание на вътрешноезикови процеси в динамика в граматичната система на днешния български книжовен език. В граматичната литература отстъпленията от граматичните кодифицирани норми са обект на описание предимно като изолирани и несвързани помежду си явления. Отклоненията се характеризират основно по линията на *правилно* (или още книжовно, т.е. кодифицирано) – *неправилно* (или още некнижовно, т.е. некодифицирано). Препоръките за спазване на правилата всъщност са насочени към поддържането на една от символните функции на книжовния език, определена от П. Гарвин като *еталонна* (или още *референтна*). Затова бихме могли да твърдим, че целта на подобно описание в българската традиция на кодификаторската практика отвежда към поддържането на езиковата нагласа „осъзнаване на книжовната норма“ (Garvin, пак там).

Според нас типология на нормите в динамика през оптиката на кодификацията е особено наложителна предвид системния характер на езика, който предполага търсене на връзка между промените в езика, наблюдавани в рамките на едно или повече езикови равнища. Предлаганото по-нататък в настоящия доклад групиране на нормите с отклонения от кодифицирания писмен вариант на българския книжовен език се основава върху критерии, релевантни за кодификаторската практика.

Предлаганата типология би могла да се използва като отправна точка при анализа на богатата емпирична информация, извлечена от два източника в социологическо проучване на езиковите нагласи, проведено през юли 2017 г. в рамките на дейностите по проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“,

финансиран от ФНИ с ДН 10/5 от 15.12.2016 г. От една страна, това са отговорите на въпросите в анкетата, свързани със самооценката на анкетираните за владенето на нормите в динамика, а от друга – отговорите на респондентите на кратък писмен тест, чиято цел е да събере информация за действителното езиково поведение на анкетираните във връзка със спазването на същите норми, обект на самооценка. Това позволява да се опише степента на проява на антиномията *заявено мнение – действително езиково поведение* (Daneš, пак там), формулирана в теорията на кодификацията. Очакваме резултатите от този анализ да представят многопластова картина, която очертава с висока степен на достоверност йерархията на лингвистичните променливи, както и на социално-демографските фактори, значими за подхода на кодификацията спрямо граматичните норми с отклонения.

2. Подбор на нормите, обект на проучване, и описание на процедурата за събиране на информация

Както вече посочихме, основни обекти на изследване са девет кодифицирани граматични норми, а именно:

- правилото за писане на пълен и кратък член
- правилото за т.нар. променливо Я при причастията от глаголи с „променливо Я“
- правилото за употребата на думите *кого, когото, някого, никого*
- правилото за бройната форма
- правилото за учтивата форма (съгласуване по число и писане на главна буква)
- правилото за употребата на думите *свой* и *си*
- правилото за употребата на деепричастието
- правилото за писането на окончанията *-м* и *-ме* в 1. л. мн.ч. сег.вр. на глаголите
- правилото за употреба на главни и малки букви в съставни собствени имена.

Подборът на изброените правила се основава на споделяните от десетилетия в езиковедската общност у нас мнения за високата степен на разколебаване на тези норми. Наблюденията на езиковедите се обобщават в текстове от типа на: а) уводните раздели на правописните речници от 1945 г. насам; б) бележките с прескриптивен характер в научните граматиките от средата на миналия век досега; в) езиковите бележки в специализираната езиковедска периодика; г) учебното съдържание на програмите по български език и учебниците по български език. Във всички тях личи стремеж към поддържането на кодифицираните варианти, зад който прозира разбирането за книжовния език като еталон за правилност. Всички типове посочени текстове бяха взети предвид като източници за подбор на посочените граматични норми в изследването на нагласите към тях. Като източник при подбора на граматичните норми в динамика беше използван и архивът с въпроси на Службата за езикови справки и консултации от 2014 и 2015 г., който дава ценна обратна връзка в кои случаи пишещите (т.е. езиковата общ-

ност) срещат затруднения, когато се стремят да спазват кодифицираните норми, при-
държайки се към нагласата *осъзнаване на книжовната норма*.

За пръв път у нас беше събрана и емпирична информация за отклоненията при изброените девет норми. Това стана в рамките на националното представително проучване на езиковите нагласи, проведено сред 1000 пълнолетни българи през юли 2017 г., реализирано от Exacta Research Group в 125 гнезда в 92 населени места. Както вече посочихме, беше събрана информация: а) за самооценката на анкетираните за степента на владеенето на всяка от посочените норми, измервана чрез въпрос с избираем отговор; б) за езиковото поведение на респондентите чрез попълването на кратък писмен тест, целящ измерването на спазването/неспазването на всяка от нормите и в) за мнението им дали писменият книжовен език трябва да се съобразява повече с устната реч, или устната реч трябва да се съобразява повече с писмения книжовен език. По-долу представяме формата, под която е събирана информацията.

С Въпрос 16 от анкетата (от формата с избираем отговор) измерваме самооценката на респондентите:

16. Кои правила Ви затрудняват най-често при писане и кои не Ви затрудняват особено?

(Моля, ползвайте ШОУ-КАРТА 1. Изисква се отговор на всеки ред.)

1. Най-често ме затрудняват
2. Не ме затрудняват особено

	1	2	3	4
1. Правилото за писане на пълен и кратък член				
2. Правилото за променливо Я (напр. защо е правилно <i>живял, но живели; огрян, но огрени</i>)				
3. Правилото за употреба на думите <i>кого, когото, някого, никого</i>				
4. Правилото за бройната форма (напр. защо е правилно <i>10 хладилника, но 10 ученици</i>)				
5. Правилото за учтивата форма (напр. защо е правилно <i>Господине, Вие сте ни поканили тук, но Господине, Вие сте поканен тук</i>)				
6. Правилото за употребата на думите <i>свой</i> и <i>си</i> (напр. защо е правилно <i>Всеки обича своята родина</i> и <i>Той днес празнува рождения си ден</i>)				
7. Правилото за употребата на деепричастието (напр. защо не е правилно <i>Отваряйки вратата, се чу силен шум</i>)				
8. Правилото за писането на -м и -ме в мн. ч. на глаголите (напр. защо е правилно <i>ние четем</i> вместо <i>ние четеме</i>)				

9. Правилото за писане на главни и малки букви в съставни собствени имена (напр. **защо е правилно** *Българска академия на науките* само с една главна буква в началото)

--	--	--	--

Правилата с изключение на 1 и 3 бяха илюстрирани с примери, за да е ясно на анкетираните съдържанието на самото правило.

Въпрос 22.2. от анкетата (от формата с избираем отговор) измерва мнението на анкетираните за това какво трябва да бъде отношението между писмения книжовен език и устната реч:

22.2. Кое от следните твърдения е по-близо до Вашето мнение:

(Твърденията се четат, само 1 отговор.)

1. Писменият книжовен език трябва да се съобразява повече с устната реч.
2. Устната реч трябва да се съобразява повече с писмения книжовен език.

1	2	3	4

След въпросите в анкетата, измерващи езиковите нагласи на анкетираните, и преди въпросите за социалната и демографската им принадлежност беше поместен следният кратък тест (изпълняван от участниците в изследването само по тяхно желание):

МОЛЯ, ПОПЪЛНЕТЕ ПРАЗНИТЕ МЕСТА С ПОДХОДЯЩАТА ФОРМА НА ДУМАТА В СКОБИ!

1. Леонардо да Винчи е човекът, от _____ (който) не един и двама _____ (гений) са се вдъхновявали. Когато ние се _____ (ръководя) от позитивен модел, то _____ (успех) ни е неизбежен. Онези, които са _____ (успял) да победят съмнението, ще разкрият _____ (своя/техния) гений.
2. Уважаема госпожо, не сте ли _____ (разбрал), че тази държава е част от ЕС (изпишете разгърнато наименованието) _____ ?
3. Намирате ли нещо неправилно в изречението: „Идвайки насам, ни заваля силен дъжд.“?

МОЛЯ, ОГРАДЕТЕ ВЕРНИЯ ОТГОВОР

1. Да

2. Не

Необходимо е да обърнем внимание на формулировката в инструкцията към теста, която изисква от анкетираните да запишат *подходящата* според тях, а не *пра-*

вилната форма. Подбраният текст е реален (от интернет), адаптиран е за целите на изследването.

Целта на двете измервания е да се проследи дали е и в каква степен корелацията между самооценката на анкетирания (свързана с когнитивния компонент на нагласата) и действителното им езиково поведение (имащ връзка с конативния компонент на нагласата) през призмата на мнението им за отношението между писмената и устната форма на книжовния език.

Основание за подобна съпоставка дава обособената от Фр. Данеш (Daneš 1979) в теорията на кодификацията опозиция *заявено мнение – действително езиково поведение*.

3. Типология на изследваните норми за целите на анализа на емпиричните данни с оглед на кодификацията

За да получи адекватна нормативна оценка с оглед на кодификацията му, е необходимо всяко от наблюдаваните езикови явления да се изследва от две гледни точки. Първата е свързана с вътрешноезиковия аспект на езиковите промени и изисква прилагане на критериите за *нормативност, функционална адекватност и системност на иновациите*, посочени по-горе в теоретичния модел на кодификацията. Втората гледна точка е свързана с отношението на езиковата общност към дадено явление с отклонения от кодифицираната норма предвид символните функции на книжовния език.

По-нататък в доклада ще се спрем върху първия аспект на оценката на проучените норми. Това е изключително важно, за да се прецени в каква степен типологизирането им има отношение към *спазването/неспазването* на всяка от нормите според събраната информация от анкетата и езиковия тест.

Посочените девет граматични норми биха могли да бъдат категоризирани на бинарен принцип според характера на отклонението от кодифицираните норми в следните четири типа:

– Отклонения единствено от *графичен порядък* (т.е. без изход на отклоненията в устната книжовна реч)

– Отклонения, свързани с влиянието на устната книжовна практика върху писмените кодифицирани норми. Това подмножество от норми би могло да се разпредели в още две подмножества:

– Отклонения, свързани с предпочитането на *некодифицирани* пред *кодифицирани форми*

– Отклонения, свързани с предпочитане на *едни* пред *други кодифицирани форми*, като вътре в тази група може да се обособи и групата на:

– Отклоненията, имащи отношение към опозицията *подлог – не-подлог*.

3.1. Граматични норми с отклонения само от *графичен порядък* (т.е. без изход на отклоненията в устната реч)

Според признака *норми без/със изход в устната книжовна реч* изследваното множество от норми се разпределя в две подмножества, представени в Таблица 1.

Таблица 1

Норми от графичен порядък без изход в устната реч	Норми с изход в устната реч
Правило за писане на пълен и кратък член	Правило за употреба на думите <i>кого, когото, някого, никого</i>
Правило за писане на главни и малки букви в съставни собствени имена	Правило за употребата на думите <i>свой</i> и <i>си</i>
Правило за писане на главна буква при учтивата форма	Правило за употребата на деепричастието
	Правило за употреба на бройната форма
	Правило за употреба формата за мн.ч. на причастията при учтивата форма
	Правило за писането на <i>-м</i> и <i>-ме</i> в 1. л. мн.ч. сег. вр. на глаголите
	Правило за променливо Я в мн.ч. на миналите причастия

Необходимо е да посочим, че отнасяме правилото за писане на пълен и кратък член към нормите от графично естество, доколкото опозицията *пълен – кратък член* според действащата кодифицирана норма е валидна единствено за писмените текстове.

Обособяването на изследваните норми по този признак е свързано с разбирането, че при нормите от чисто графично естество устоите на кодифицирана норма не се подкопават от говоримия език. Спазването на тези норми в писмените текстове зависи в най-висока степен от техническите характеристики на самата кодификация: а) *степен на обхват*, т.е. доколко пълен е обемът на описание на случаите с наблюдавани колебания; б) *метаезик*, т.е. доколко ясно и непротиворечиво са формулирани правилата, и в) *разпространение на кодификацията*, т.е. осигурена ли е среда, която позволява достъпност до правилата за носителите на езика.

Целта е да се проследи дали според отговорите на анкетираните е основателно обособяването на отклоненията от нормите по този признак. Анализът на данните за посочените три норми от чисто графично естество предстои да бъде направен. Засега ще се ограничим с хипотеза. Тя е, че при нормите с изход в устната книжовна реч ще се

наблюдават отклонения в по-висока степен в резултат на процеси на преустройство и реорганизация на граматичната система.

Ако тази хипотеза бъде отхвърлена при анализа на данните, това означава, че обособяването на нормите по признака *норми без/със изход в устната книжовна реч* с голяма степен на достоверност е неоправдано, като причините за това би трябвало да се търсят при по-нататъшен анализ за състоянието на самата кодификация по посочените по-горе три критерия, отнасящи се до нормите с чисто графичен характер.

При потвърждение на хипотезата е необходим внимателен анализ на данните за разколебаването на нормите от графичен порядък като цяло и при всяка една от нормите в обособената от нас група с оглед на езиковото съдържание на всяко от правилата предвид: а) *граматичните опозиции*, които се означават графично чрез правилото; б) *възможното влияние на графични образци от чужда норма* и в) *състояние на кодификацията* като причина за колебанията и пр.

3.2. Граматични норми с отклонения, свързани с влиянието на устната книжовна практика върху писмените кодифицирани норми

В рамките на това подмножество попадат нормите, обособени в Таблица 2.

Таблица 2

Норми с изход в устната реч
Правило за употреба на думите <i>кого, когото, някого, никого</i>
Правило за употребата на думите <i>свой</i> и <i>си</i>
Правило за употребата на деепричастието
Правило за употреба на бройната форма
Правило за употреба формата за мн.ч. на причастията при учтивата форма
Правило за писането на <i>-м</i> и <i>-ме</i> в 1. л. мн.ч. сег.вр. на глаголите
Правило за променливо <i>Я</i> в мн.ч. на миналите причастия

В основата на отклоненията, обособени в групата по-горе, лежи изведеното в теорията противопоставяне *динамичност на нормата – статичност на кодификацията*, свързано с противопоставянето *спонтанност на промените в устната реч – обособеност на кодификацията*. Допускането на иновациите в писмената сфера в става през „ситото на кодификацията“. За да получат своеобразно „членство в клуба“ на високо стандартизирания писмен език, иновациите от устната реч преминават през щателно изследване за пригодност от кодификаторите, преди да бъдат официализирани като *правилни*. Според теорията кодификацията трябва да е *перспективна*, за да се отразяват своевременно настъпилите промени и да не се допуска прекомерно отдалечаване на устната книжовна норма от писмената – състояние, което би довело в крайна сметка до

дестабилизацията на книжовния език и до съмнение в ефективността на кодификацията.

В ситуация на *развит книжовен език*, какъвто е българският (вж. Томов 2004/ Томов 2004), редовните отклонения от граматичните норми, придобили характер на устойчива тенденция, трябва да се разглеждат преди всичко като последица от собствените развойни тенденции на книжовноезиковата система, а не като резултат от диалектни навици или предпочитането на образци от чужда норма.

Затова смятаме, че от кодификаторска гледна точка е необходимо по-нататъшно прецизиране на нормите в групи предвид разнородността на отклоненията от тях в обособената група по признака *влияние на устната книжовна практика върху писмените кодифицирани норми*. И така, при граматичните норми с отклонения по посочения признак можем да обособим най-напред две групи: а) случаи на предпочитане в устната книжовна реч на *некодифицирани* пред *кодифицирани форми* и б) случаи, в които *едни кодифицирани форми се предпочитат* пред *други* – т.е. едни „правилни“ форми се предпочитат пред други, също „правилни“ форми.

3.2.1. Граматични норми с отклонения, свързани с предпочитане на *некодифицирани* пред *кодифицирани форми*

Нормите от тази група са представени в Таблица 3:

Таблица 3

Колебания между некодифицирани и кодифицирани форми
Разширяване на обхвата на правилото за бройната форма за мн.ч.
Разширяване на обхвата на окончанието <i>-ме</i> за за мн.ч. на сег.вр. мн.ч. на глаголите (напр. <i>ние четеме</i>)
Елиминирание на правилото за променливо <i>Я</i> в мн.ч. на миналите деятелни и страдателни причастия (напр. <i>спяли, видяни</i>)
Елиминирание на съгласуването по число в сложните глаголни форми с минало св. деят. причастие при учтивата форма (напр. <i>Господине, Вие сте ни поканил</i>)

Групата обхваща колебанията, при които в устната книжовна практика се регистрира предпочитане на некодифицирани за сметка на кодифицирани форми. Вторият признак, по който тези норми могат да се обединят, е наблюдението ни, че отклоненията при тях се проявяват с преструктурирания в рамките на категорията *число* на равнището на синтаксиса.

От позициите на кодификацията при тази група норми се наблюдават две противоположни явления: а) **разширяване** и б) **стесняване** на обхвата на действие на кодифицирана норма.

Разширяване на обхвата на действие на нормата е налице в два случая: при нормата за бройната форма и при т.нар. „мекане“. Явлението, общо за двете разколебани норми, се наблюдава в рамките на формообразуването. Форми, свойствени за едни класове лексеми, започват да завземат територията на форми, присъщи на други класове лексеми.

Проявите на това явление са две. Първата се изразява в *изтласкване* на кодифицираната форма от некодифицираната (при „мекането“, където *четеме* измества *четем* в устната реч). Втората проява на явлението *разширяване* на обхвата на действие на нормата се изразява в *добавяне на член на парадигма* (при съществителните за лица от м.р. на съгласна се добавя и бройна форма, каквато кодификацията отхвърля (напр. *двама ученика*)).

Второто явление, означено от нас като *стесняване на обхвата на нормата*, се наблюдава при нарушаване на правилото за променливо Я в мн.ч. на миналите деятелни и страдателни причастия, както и при съгласуването по число в състава на учтивата форма. Проявите на това явление отново са две.

Първата проява на *стесняване на обхвата на нормата* се наблюдава при фонетичната норма за променливо Я. Изразява се в предпочитане на „якавите“ пред „екавите“ форми (напр. *спряли* вм. *спрели* и *спряни* вм. *спрени*). Неглижирането на тази фонетична норма е в рамките на глаголните парадигми на глаголите с променливо Я и е резултат от стремежа към по-нататъшно уеднаквяване на парадигмата. Тласък на тази промяна дава всъщност по-ранната кодификация на формоизменението при тези глаголи, когато езиковедите предлагат да се кодифицират „якавите форми“ за 1. и 2. мн.ч. в аорист (напр. *спряхме*, *спряхте*) – т.е. в нарушение на фонетичното правило за променливо Я – решение, предприето пак с цел изравняване на парадигмата. Тъкмо това отстъпление от фонетичното правило за т. нар. променливо Я в границите на личните аористните форми за мн.ч. води след себе си по-нататъшно изравняване, но вече в обхвата на неличните аористни форми (миналите свършени деятелни и миналите страдателни причастия).

Другата проява на явлението *стесняване на обхвата на нормата* е при съгласуването по число в състава на учтивата форма, където се предпочитат формите за ед.ч. на мин. св. деят. причастия вм. формите за мн.ч. при двете перфектни времена (перфект и плюсквамперфект) и при условното наклонение, т.е. нормата за съгласуване по число престава да действа. Ще се ограничим засега с една от причините за наблюдаваното отклонение: кодификацията на формите за страдателен залог в състава на учтивата форма, при които за „правилна“ е възприетата формата за ед.ч. на страдателното

причастие (некодифицираните форми *Г-не, Вие сте приел* и *Г-не, Вие бихте приел*, разпространени в устната книжовна реч, са по модела на кодифицираното *Г-не, Вие сте приет*). Включването на отклоненията при коментиранията норма в групата, в която некодифицирани форми се конкурират с кодифицирани, е предвид факта, че *сте приели* е сложна темпорална форма в рамките на перфекта, а *бихте приели* – сложна форма в рамките на кондиционала, разглеждани от морфологията като една форма. Възможно е обаче отклоненията при съгласуването по число при учтивата форма да бъдат разглеждани и в рамките на следващата група отклонения, ако погледнем от друга гледна точка (вж. по-нататък).

Проблемът пред кодификацията при явленията от тази група е как да реагира на форми, които са в потенциите на системата, устната книжовна норма реализира като редовни, но в традицията на кодификацията се отхвърлят като „неправилни“.

Без да навлизаме в подробности тук, ще посочим само, че запознатите с историята на кодификацията на българския книжовен език лесно могат да видят, че до голяма степен причините за отклоненията от тази група се дължат на самата кодификация и на нейни предходни решения, вземани при липса на адекватна теория за кодификацията.

Хипотезата ни за тази група отклонения във връзка с резултатите от емпиричното изследване е, че връзките между явленията в групата ще се окажат най-слаби поради разнородността на езиковите процеси, довели до колебанията при тези норми, макар всички наблюдавани отклонения да са в рамките все на категорията *число*.

По-нататък в основата на отклоненията можем да поставим признака *предпочитане на едни кодифицирани форми пред форми със същия статут*.

3.2.2. Граматични норми с отклонения, свързани с *предпочитане на едни пред други кодифицирани форми*

Тук се включват пет от изследваните норми, които са посочени в Таблица 4:

Таблица 4

Предпочитане на едни пред други кодифицирани форми
Предпочитане на <i>кой</i> -формите за сметка на <i>кого</i> -формите
Предпочитане на формата за <i>пълн</i> вм. за <i>кратък член</i> и обратно
Предпочитане на формите <i>негов(о), нейна...</i> (<i>му, ѝ...</i>) за сметка на формите <i>свой...</i> (<i>си</i>)
Предпочитане на формата за <i>деепричастие</i> за сметка на др. нелични и лични форми на глагола
Предпочитане на формата за ед. ч. на мин. св. деятелно причастие за сметка на формата <i>му</i> за мн.ч. в състава на учтивата форма

Във всички случаи от тази група в устната книжовна норма се наблюдава конкуренция между кодифицирани форми, т.е. между единици, окачествявани все като „правилни“. Затова и този вид отклонения можем да определим като „вътрешна конкуренция“.

Коментираните форми обаче са санкционирани като „правилни“ само в обхвата на морфологичната норма (в рамките на формообразуването). В четири от разглежданите случаи нормативната оценка по линията „правилно“ (т.е. кодифицирано) – „неправилно“ (т.е. некодифицирано) е на надредното езиково равнище – синтактичното. Така от гледна точка на кодификацията възниква конфликт между двете нива на граматичната система – морфологичното и синтактичното.

Ако се вгледаме по-внимателно, лесно ще забележим, че при първите четири норми от групата с посочените отклонения е налице стремеж в устната книжовна практика да се елиминира морфологичното маркиране на редица синтактични опозиции (вж. по-нататък).

Последният от случаите на отклонения в тази група – при формите за число в състава на учтивата форма, разгледахме в предходната група отклонения, доколкото е възможна интерпретацията му и в нея.

Включването му в тази група е на основание, че на равнището на формоизменението и двете форми за ед. и мн.ч. на перфектното деятелно причастие, които се конкурират в употребата, са „правилни“, т.е. кодифицирани (срв. напр. *приел* и *приели*). Отклонението при тази норма тук може да се определи като стремеж за морфологично маркиране на категория. То има ясно изразен функционален характер. Свидетели сме на обособяване на нова опозиция, която бихме могли да обозначим работно като *учтива форма – обикновена форма за мн. ч.* Тя се проявява в рамките на категорията *число* при реструктурирането на сложните глаголни форми с миналото свършено деятелно причастие в състава им, каквито са формите за перфект, плюскавамперфект и кондиционал. Както вече посочихме по-горе, конкуренцията между формите се изразява в предпочитането в устната книжовна практика на формите за ед.ч. *вм.* за мн.ч. на перфектното причастие във 2. л. мн.ч. (предпочита се напр. *Г-не, Вие сте казал* *вм. Г-не, Вие сте казали*; *Г-не, Вие бяхте казал* *вм. Г-не, Вие бяхте казали*; *Г-не, бихте ли казал* *вм. Г-не, бихте ли казали*). Както ясно личи от примерите, отклоненията тук са на равнището и на морфологията, и на синтаксиса. От гледище на морфологията в парадигмите на коментираните сложни глаголни форми се добавя нов елемент, като се появява още една форма за 2. л. мн.ч., сигнализираща нееднозначно учтивостта. От позициите на синтаксиса маркирането на учтивата форма се изразява в нарушаване на съгласуването по число между подлога и сказуемото (напр. *Вие сте казал*).

Системният поглед върху езика обаче изисква да се каже също и че причините за тези отклонения са и в самата кодифицирана норма, приела липсата на съгласуване по число за нормативно явление при сигнализиране на учтивост в рамките и на формите за страдателен залог и на предикатив (срв. напр. *Вие сте награден, Вие сте бог/весел/пръв*). Така състоянието на самата кодификация в този пункт на нормативния комплекс се оказва предпоставка за отклоненията в устната книжовна практика.

Дали обаче нормата за съгласуване по число при учтивата форма принадлежи на тази, или на предходната група отклонения, може да докаже по-нататъшният анализ на данните от анкетата въз основа на степента на консистентност на тази норма с останалите във всяка от групите, към които я причисляваме понастоящем.

Без съмнение отклоненията при нормите в групата отново са резултат от пре-структурирането и реорганизирането на граматичната система на книжовния език. Изследователската ни хипотеза е, че при тях степента на отклонение ще е доста висока, доколкото колебанията на носителите на книжовния език са свързани с избора между все „правилни“ (т.е. кодифицирани) форми.

Потвърждаването на изследователската хипотеза при предстоящия по-нататъшен анализ на отговорите на въпросите от анкетата и теста изисква задълбочен анализ дали и в каква степен е възможно кодификацията да продължава да удържа напора на устната книжовна реч върху писмения кодифициран език, когато става въпрос за конкуренция между кодифицирани форми. Доколко критерият *нормативност*, т.е. широко разпространение на коментираните явления в устната книжовна реч, е налице, престои да се прецени според данните от анкетата. Необходима е внимателна оценка на всяка от изследваните езикови промени с оглед на *функционалната ѝ стойност* при прилагане на принципа за гъвкава стабилност на книжовния език.

Предстои анализът на данните от анкетата и теста да даде отговор дали съществува вътрешна консистентност между спазването/неспазването на нормите от групата, доколкото предлаганото им обособяване е умозрително и не е подкрепено с данни на този етап. Това ще даде възможност да се прецени дали изводеният от нас при обособяването на групата критерий *кодифицираност на формата* е релевантен за степента на отклоненията от изследваните норми.

3.2.2.1. Граматични норми с отклонения, свързани с опозицията *подлог – не-подлог*

При по-нататъшно прецизиране на горната група отклонения с т.нар. от нас „вътрешна конкуренция“ ясно може да се види, че първите четири отклоненията в нея са в обхвата на опозицията *подлог – не-подлог* във връзка с морфологичните ѝ изразители. Тези норми са посочени в Таблица 5:

Таблица 5

Кодифицирани норми в обхвата на опозицията <i>подлог – не-подлог</i>
Правило за писане на пълен и кратък член
Правило за употреба на думите <i>кого, когото, някого, никого</i>
Правило за употребата на думите <i>свой</i> и <i>си</i>
Правило за употребата на деепричастието

Както вече посочихме по-горе, при тази група се наблюдава стремеж да се елиминира морфологичното маркиране на редица по-частни опозиции в рамките на опозицията *подлог – не-подлог*.

Наред с това от гледна точка на кодификацията е съществено, че познаването и прилагането на тези норми от носителите на книжовния език е свързано със специфично лингвистично знание. Това знание във всички обособени случаи изисква разграничаване най-напред на *подлог* от *не-подлог*, за да се разреши конкретен писмен казус. Спазването на всяка от разглежданите кодифицирани норми изисква допълнително знание за по-частните опозиции, които се реализират в рамките на опозицията *подлог – не-подлог*. Те са: *лице – не-лице* (при конкуренцията между *кой-* и *кого-*формите); *принадлежност на подлога – не-принадлежност на подлога* (при конкуренцията между формите *негов (му)* и *свой (си)*); *идентичност – неидентичност на субекта на две действия* (при конкуренцията между деепричастието и други нелични и лични форми на глагола), както и за графично маркиране на съгласуваните определения и приложенията към подлога и на имената в рамките на предикатива (при правилото за пълен член).

Хипотезата ни за тази група е, че според данните от емпиричното изследване между така обособените норми ще е налице най-висока степен на свързаност, което би доказало системния характер на отклоненията в устната книжовна практика.

В случай че хипотезата бъде отхвърлена, което е малко вероятно, явленията от тази група ще получат интерпретация в рамките на останалите групи, в които участват.

Ако хипотезата ни се потвърди, е необходимо по-нататъшно щателно и внимателно изследване на мненията на носителите на езика в анкетата в съпоставка с езиковото им поведение във връзка с демографските променливи, които характеризират представителната извадка. Това е необходимо, за да се определят степента и дълбочината на наблюдаваните отклонения вече не в системно езиковия им, а в социалния им обхват с оглед на кодификаторската практика.

4. Обобщения

Изхождайки от разбирането за системния характер на езика, се опитахме да представим типология на отклоненията при девет от граматичните книжовни норми в

динамика в днешния български книжовен език. Обособихме отклоненията според характера им, като в основата на категоризацията използвахме признака *устната реч влияе/не влияе* върху отклоненията. Наблюденията ни по-нататък в рамките на втората група отклонения, при които е налице влияние на устната реч, дадохме основание явленията в нея да се разпределят отново в две групи: този път според признака *кодифицираност/некодифицираност* на формите, които се конкурират. На трета стъпка при класификацията в рамките на групата с конкуренция между кодифицирани форми обособихме група с отклонения, в чиято основа лежи опозицията *подлог – не-подлог*.

Предложената тук схема за разглеждане на нормите с отклонения е умозрителна, построена е върху чисто езикови характеристики на явленията, имащи отношение към кодификацията. Тя обаче е необходима база при по-нататъшен анализ на езиковите нагласи на българите спрямо разгледаните тук отклонения и относно взаимодействието между устната реч и писмения книжовен език. Целта на предложената типология е да даде възможност при анализа на данните от национално изследване на езиковите нагласи, проведено през юли 2017 г., да се отчитат различни критерии, които са релевантни от гледна точка на състоянието на сегашната кодификация.

Благодарности

Тази публикация е в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, МОН, договор ДН10/5 от 15.12.2016 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

Цитирана литература / References

- Томов 2004: *Томов, М.* По въпроса за кодификацията на нормата на развития книжовен език. – В: *Закони на/за езика*. София: Хейзъл, с. 94–110. (Tomov 2004: *Tomov, M.* Po voprosa za kodifikatsiyata i normata na razvitiya knizhoven ezik. – In: *Zakoni na/za ezika*. Sofia: Heyzal, pp. 94 – 110).
- Cercle Linguistic de Prague 1929: Thèses présentées au premier Congrès des Philologues laves. – In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague 1*: pp. 5–29; the English version in Vachek, Josef (ed.) (1983) *Praguiana: Some Basic and Less Known Aspects of the Prague School*. Praha: Academia, pp. 77–120.
- Daneš 1979: *Daneš, F.* (1987) Values and attitudes in language standardization. – In: J.Chloupek and J.Nekvapil (eds.) *Reader in Czech Sociolinguistics*, pp. 206–245. Amsterdam: John Benjamins.
- Dokulil 1952: *Dokulil, M.* K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace (Příspěvek k diskusi). – In: *Slovo a slovesnost*, volume 13 (1952), number 3–4, pp. 135–140. <<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=684>> [22.07.2019]
- Garvin 1993: *Garvin, P. L.* A conceptual framework for the study of language standardization. – In: *International Journal of the Sociology of Language* 100/101: pp. 37–54. <<https://www.deepdyve.com/lp/de-gruyter/a-conceptual-framework-for-the-study-of-language-standardization-EMqf12cI94>> [22.07.2019]

- Havránek 1932: *Havránek, B.* Jazyk spisovný a jazyk básnický. – In B. Havránek – M. Weingart (Eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Prague: Melantrich, pp. 123–149.
- Jakobson 1929: *Jakobson, R.* Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves. – In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague 2*. Reprinted in Jakobson's *Selected Writings I*. The Hague: Mouton 1971, pp. 7–116.
- Mathesius 1911: *Mathesius, V.* On the potentiality of the phenomena of language. – Reprinted in Vachek, Josef (1964) *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 1–32, and again in Vachek, Josef and Libuše Dušková (eds.) (1983) *Praguiana: Some Basic and Less Known Aspects of the Prague Linguistic School*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 3–44.
- Mathesius 1932: *Mathesius, V.* O požadavku stability ve spisovném jazyce. – In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, pp. 14–31.

Typology of grammar norms with deviations in Standard Bulgarian

Ruska Stancheva

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS

rustancheva@gmail.com

Abstract

The research presents an attempt to typify nine grammar norms in Standard Bulgarian in which there is tension between a codified and uncoded norms, in decades. The types of deviations from the codified norms are derived on the basis of just linguistic criteria which in my opinion have a direct bearing on codification. The grouping of norms is speculative and aims to support the systematic analysis of the data collected in a representative sociological survey on attitudes of Bulgarians toward Standard Bulgarian at present. Hypotheses about internal consistency between deviations in each group are presented. Verification of selected criteria is forthcoming in further analysis of data from survey which took place in July 2017.

Keywords: grammar norms, codification, typology, Standard Bulgarian

Ruska Stancheva
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Социолингвистични критерии при кодификацията на книжовната норма

Милен Томов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
tomovm@ibl.bas.bg

Резюме

В настоящия доклад се разглежда прилагането на социолингвистичните критерии в рамките на регистрационния етап на кодификацията. Обръща се внимание на оценъчната им специфика и на мястото им сред останалите вътрешно- и външноезикови критерии, прилагани в процеса на кодификацията, както и на отношението им с принципите на кодификация (единство, стабилност, демократичност). Обосновава се изследването на обществените нагласи към книжовния език като цяло и към неговите норми в частност като важен фактор при кодификацията на книжовните норми, който осигурява адекватност при регулирането на развития книжовен език, както и научност и информационна надеждност.

Ключови думи: кодификация на книжовната норма, социолингвистични критерии, обществени нагласи към книжовния език

Езиковедите кодификатори, които утвърждават или модифицират нормите на книжовния език, неминуемо се сблъскват с проблема за избора по кой узус или тип реч да се ориентират при своята приложна дейност. Добре е известно, че кодификаторската практика, базирана изключително върху познаването на езиковата система и върху съобразяването с историческите традиции и вътрешноструктурното развитие на езика, може да не постигне търсеното съгласие между теоретичния образ на книжовната норма и нейната действителна осъзнатост и приетост от носителите на книжовния език особено когато става въпрос за доста напреднали в развитието си езикови форми, при които в практиката съществуват колебания и във връзка с които трябва да се вземе решение за евентуални промени¹. По повод на това дали даден езиков вариант е желан,

---

¹ Във фокуса на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от ФНИ, като обект на проучване са определени именно девет такива кодифицирани норми, които са в динамика – правилото за членуване с пълен и кратък член, формите на местоименията *кого, когото, някого, никого*, окончанията за 1. л. мн.ч. на глаголите от 1. и 2. спрежение (*четем* срещу неправилното *четеме*), правилата за употреба на възвратното притежателно местоимение и на деепричастieto, употребата на главни букви при съставни собствени имена, правилата, свързани с учтивата форма – съгласуване и употреба на главна буква, правилото за употреба на бройната форма, ятовият преглас при причастията (*живял – живели* срещу неправилната употреба *живяли*). По-подробно вж. Станчева/Stancheva 2017 и публикуваните студии в приложението за 2017 г. на сп. „Български език“ *Езиковите нагласи на българите и кодификацията на книжовните норми*.

или не е, у езиковата общност може да съществуват различни мнения и оценки. Такива съждения с оценъчен характер се правят във всички речеви колективи. От момента на появата на граматичното описание и опитите да се изрази отношение към едни или други езикови явления и качества развитието на езика започва да протича в съответствие с влиянието на обществените вкусове и оценки. Затова важна и задължителна съставна част на кодификаторската дейност при развития книжовен език става установяването на отношението на носителите на книжовната реч към езиковите норми и към самата кодификация, или, по думите на Е. Хауген, това е критерият *приетост*, който представлява социологическият компонент на оценката (Haugen 1966: 933; Хауген/Haugen 1975: 460). Приетостта на книжовната норма от обществото, макар и по същество да е външноезиков, е необходим неин признак. Той се представя като съществен момент в характеристиката на книжовната норма и от представителите на Пражкия лингвистичен кръжок (срв. Гавранек/Gavranek 1967: 340). В общ вид този критерий съответства на това, което в теорията на книжовните езици се нарича *употреба* или *узус*, но тук изпъква като основен именно оценъчният елемент – реалният проблем вече съществува именно в оценката като такава. Тук е уместно да добавим, че и в разработената от руските езиковеди концепция за езиковата култура като една от формите за осъществяване на влияние върху езика се предполагат *оценъчно-вкусовите съждения* както по повод на едни или други факти на речта, така и по отношение на дадения език в цялост (Винокур/Vinokur 1929: 91–92). Тъй като следователно един от признаците на книжовната норма е приемането ѝ или отхвърлянето ѝ от дадено езиково общество, т.е. нейната „социална мотивировка“ (Milroy, Milroy 1991: 11–12), несъмнено е, че установяването на тези отношения допринася и за нейното най-задълбочено познаване, а следователно и за най-адекватно осъществяване на кодификацията (Jedlička 1979: 13).

След като се приема, че обществената рефлексия е съществен момент за оценка на нормативността, от това следва, че факторът *широко разпространение на варианта* и съзнанието за обичайността на явлението в книжовните изказвания сам по себе си действително служи като важен симптом, но не и като абсолютно доказателство за нормативността на въпросния вариант и не е достатъчен аргумент за приемането на езиковото средство като книжовно. Така за нормативността на дадено езиково средство не е решаваща единствено честотата на употреба, а нулевата и евентуално положителната реакция на адресата в интеракционен и прагматичен аспект, т.е. в условията на самия комуникативен акт (Homošić 1998: 141). При оценката на такава реакция обаче следва да се има предвид и обвързаността на нормата с кодификацията, както и фактът, че изразени оценки и реакции могат да съществуват не само по отношение на книжовния език, а и към езикови средства от другите разновидности на езика, използвани в конкретната комуникативна ситуация.

След преодоляната скептичност на езикознанието към въпросите за взаимодействието между обществото и книжовния език² известният тезис, че нормата има своя опорна точка единствено в реалната обществена езикова практика и че нормативността се определя от степента на употреба при условието за авторитетност на източниците, се приема от повечето съвременни езиковеди. Известно е, че във всяко общество се изгражда представа за образцови норми, които се оценяват като своего рода речев еталон. В този смисъл следва да се припомни удобната терминология на П. Рей, разработена във връзка с езиковата стандартизация, на която се опира и Е. Хауген. Рей отделя едно подмножество носители на езика, наричани от него *лидери*, които се разглеждат като достойни за подражание и поради това притежаващи „престиж“. Останалите носители на езика могат да подражават на тяхната реч до такава степен, до каквата имат достъп до нея, което води до разпространението на така наречения *узус на лидерите* (Ray 1963: 61). (В повечето европейски нации е прието, че „лидерите“ са елитът на обществото, белязан с „печата на богатството и властта или с произхода, или с образованието“ (Хауген/Naugen 1975: 463; срв. и Косериу 1963: 198).) Следователно дадена форма трябва да бъде приета от лидерите или пък приемлива за лидерите, за обществено авторитетните лица на съответния социум (Хауген/Naugen 1975: 464; Виденов/Videnov 1990: 135), за техните естетически критерии, а към тези именно престижни лица спадат и езиковедите, които осъществяват кодификацията и следователно имат възможност да упражняват влияние върху допускането на иновации в езиковия стандарт. Някои езиковеди дори считат, че всички други критерии за нормативност освен степента на разпространеност на оценката в езиковото съзнание на говорещите имат второстепенно значение (Петришчева/Petrishcheva 1967: 36–37). От такъв ценностен подход следва, че за да се кодифицира дадено езиково средство, то трябва да бъде „валоризирано“ като книжовно от достатъчен и репрезентативен брой носители на езика, т.е. да се радва на висок социален престиж.

Тук е уместно да напомним и фактора *съгласие с добрия автор*, изведен от класическите чехи (Томов/Tomov 2004: 102–103; Cvrček 2006: 83), или поддържаната от дълго време необходимост като един от признаците за нормативността на езиковите факти в процеса на кодификацията да се смята тяхната употреба от авторитетни писатели и личности от миналото, представители на духовния и интелектуалния живот на народа, и продължителността на съществуването на вариантите, тъй като се смята, че нормата на книжовния език се е формирала именно под влияние на художествената литература.

---

² В исторически план в различните лингвистични традиции тя се преодолява по различно време и при различни обществени и културни условия, но общо взето се свързва с превъзможването на идеологията на младограматизма.

тура³. От съвременна гледна точка обаче трябва да се има предвид, че в произведенията на класиците и в художествената литература изобщо се срещат и факти, отразяващи както остаряла норма, така и тенденциозни отстъпления от нормата, а понякога даже и грешки. Ако изобщо при кодификацията трябва да се търсят опорни точки в художествената литература⁴ (например за нормативната граматика), трябва да се имат предвид не само най-добрите майстори на словото, а и съвременните автори. Затова и същността на кодификацията по съвсем естествен път подтиква специалистите към отчитане на понятието *живи поколения носители на езика* изобщо. Социолингвистите установяват, че общественото мнение на хората на възраст между 30 и 60 години е най-меродавно, за да бъде използвано в кодификацията, като се има предвид едновременно и динамиката в генерациите, тяхната постепенна и непрекъсната смяна (Виденов/Videnov 1997: 126–127).

Освен всичко отбелязано дотук трябва да се има предвид, че самият процес на оценката на новото явление, претендиращо за закрепване в книжовния език, е много сложен и противоречив. Ръководейки се от своите речеви навици, езикови идеали и вкусове, носителите на езика, от обикновените хора до най-авторитетните представители, изразяват най-разнообразни, често противоречащи си една на друга оценки в диапазона *пуризм – краен либерализъм, или антинормализаторство*. Това дава повод на привържениците на съвременните езиковедски направления да предлагат определен подход за наблюдение на самата практика на престижните обществени съсловия и за разкриване на реалната норма чрез специална социолингвистична методика. Обръща се значително внимание на наблюденията чрез анкетния метод предимно върху образованите носители на книжовния език, които най-често използват писмената форма на общуване. Такъв метод дава възможност с помощта на въпросници, провокиращи езиковото съзнание на информантите, чрез количествени (статистически) показатели да се разкрие степента на разпространеност (честотност) на всеки от конкуриращите се езикови варианти (думи, форми, конструкции) в речта. Приложението на статистиката е перспективно при установяването на обективността на съществуващите колебания, т.е. при определянето на границата, зад която разпространената системнообусловена грешка може да се разглежда като иновация и да се допусне от кодификацията като пълноправен вариант. Това показва, че статистическите процедури, без да бъдат чужди на лингвистичните аргументи, действително водят до самата същност на езиковите проблеми. Статистическото изследване може да покаже реалния превес на единия от вари-

---

³ От ценностните нагласи към книжовния език като национална културна съкровищница следват и опитите началото му да се свързва именно с творчеството на големите писатели и поети (Гладкова, Ликоманова/Gladkova, Likomanova 2002: 287).

⁴ Както е известно, авторитетът на художествената литература като източник за установяване на нормативни образци днес чувствително отслабва.

антите, да даде известна представа за бъдещата съдба на всеки от тях, когато не е проведено друго реално проучване, и поради това някои езиковеди смятат, че този тип изследвания имат шанс да се превърнат дори в теоретичен фундамент на работите, свързани с кодификацията на книжовния език (Граудина/Graudina 1970: 334).

Несъмнено е наистина, че външните по отношение на езиковата структура социални условия на функциониране и развитие на езика играят съществена роля не само в промяната на общата езикова картина, но и в конкретната съдба на отделните езикови факти. Ето защо понятието *норма* се осмисля не само собствено лингвистически, но и в социален план, което следва да се счита за един от критериите при установяването на книжовната норма и при нейното популяризиране в качеството ѝ на общозадължителна. Факторът *социален престиж* е важен екстралингвистичен стимулатор и регулатор на нормативните оценки и препоръки, а изследването на обществените нагласи към книжовния език и неговите норми (за теоретичните подходи при тези изследвания по-подробно вж. Garrett 2007; Edwards 2011: 31–92 и др.) сериозно подкрепя научнотеоретичните оценки на езиковите варианти. Кодификацията като процес следователно трябва да включва методите на изследване на съзнателните и несъзнателните отношения към нормата, на причините и условията, при които разпространеното явление престава да се осъзнава и оценява като грешка и се превръща в норма. Известно е, че самата книжовна норма е стабилна не само ако е добре описана, но и ако носителите на езика се идентифицират с нея (а не само с кодификацията). Обратно, кодифицираната норма може да бъде нестабилна, ако с нея не се отъждествява мнозинството от говорещите, ако опитите за кодификация отразяват тясно лични или пък отделни групови възгледи в разрез с обективните социални закономерности на езиковото развитие. Намерената и фиксираната по такъв начин норма няма шанс да получи всеобщо признание. Следователно кодификацията трябва да се опира на общото за съвременниците възприемане и отношение към нормите за употреба на езиковите единици в типични (редовно възпроизводими) контексти, като взема обаче предвид цялата комплексност и вътрешна противоречивост на тези отношения. Това означава, че нито към материалите, извлечени от произведенията на художествената литература, нито към показанията на авторитетните носители на живия книжовен език трябва да се подхожда механически и сумарно. Ще си позволя едно по-конкретно отклонение: на кръглата маса, проведена през месец май тази година по проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, в чиито рамки е изготвен този доклад, се повдигна въпросът до какво конкретно ще доведат всички тези представени данни от социолингвистичните изследвания на обществените нагласи към книжовния език и неговите норми. Както вече подчертахме, социолингвистичните изследвания, които съпътстват процесите на усъвършенстването на езиковия стандарт, дават един извънредно ценен и прецизен принос в

кодификацията на всеки книжовен език, но те не бива да се абсолютизират, като трябва в същото време да се има предвид, че кодификацията е процес, който зависи от много различни, понякога и противоречиви фактори и гледни точки, а социолингвистичните критерии, описани дотук, се прилагат в система с други релевантни критерии за установяване на книжовната нормативност (Daneš 1979). Във всеки отделен случай при определянето на книжовната норма се налага да се отчита цялото разнообразие от фактори и условия – както екстралингвистични, така и вътрешнолингвистични. Макар и да не водят непременно до решения за резки промени в кодификацията (а за развития книжовен език такива промени, естествено, са твърде нежелателни, а в някои случаи дори невъзможни), данните от изследването на обществените нагласи и ценностното отношение на говорещите към книжовните норми помагат на езиковедите кодификатори да разкриват обществените условия, при които функционира книжовният език, и да разполагат с адекватна аргументация за състоянието на един или друг факт от книжовноезиковия нормативен комплекс. В заключение можем да подчертаем, че прилагането на социолингвистични критерии в кодификацията е в съгласие с основни принципи за регулиране на развития книжовен език: освен че подпомагат непрекъснатите процеси на неговото усъвършенстване, те съдействат за поддържането на неговия обществен престиж, произтичащ от символните му функции, като същевременно го запазват единен, стабилен и гъвкав, а заедно с това е налице координация с принципа за демократичност, който днес се изразява в осигуряване на възможност за лесно и ефективно изучаване и усвояване на книжовноезиковите норми в образователната практика. От всичко това следва и изводът, че самото култивиране на положителни нагласи към книжовния език и към неговите отделни норми и правила следва също така да се превърне в един от водещите принципи на кодификацията и на езиковата култура изобщо.

Цитирана литература / References

- Виденов 1990: *Виденов, М.* Българска социолингвистика. София: СУ „Св. Климент Охридски“. (Videnov 1990: *Videnov, M.* Balgarska sotsiolingvistika. Sofia: SU „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Виденов 1997: *Виденов, М.* Езикът и общественото мнение. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“. (Videnov 1997: *Videnov, M.* Ezikat i obshtestvenoto mnenie. Sofia: Akad. izd. „Prof. Marin Drinov“.)
- Винокур 1929: *Винокур, Г. О.* Проблема культуры речи. – *Русский язык в советской школе*, № 5, с. 82–92. (Vinokur 1929: *Vinokur, G. O.* Problema kulturyi rechi. – *Russkiy yazyk v sovetskoy shkole*, № 5, pp. 82–92.)
- Гавранек 1967: *Гавранек, Б.* О функциональном разслоении литературного языка. – В: *Пражский лингвистический кружок*. Москва: Прогресс, с. 338–393. (Gavranek 1967: *Gavranek, B.* O funktsionalnom razsloenii literaturnogo yazyika. – V: *Prazhskiy lingvisticheskiy kruzhok*. Moskva: Progress, pp. 338–393.)
- Гладкова, Ликоманова 2002: *Гладкова, Г., И. Ликоманова.* Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели). Praha: Karolinum. (Gladkova, Likomanova 2002:

- Gladkova, G., I. Likomanova. Yazykovaya situatsia: istoki i perspektivy (bolgarsko-cheshskie paralleli). Praha: Karolinum.)*
- Граудина 1970: *Граудина, Л. К. Норма и статистика. – В: Актуални проблеми култури речи. Москва: Наука, с. 326–368. (Graudina 1970: Graudina, L. K. Norma i statistika. – V: Aktualnyie problemy kulturyi rechi. Moskva: Nauka, pp. 326–368.)*
- Косериу 1963: *Косериу, Э. Синхрония, диахрония и история. (Проблема языкового изменения). – В: Новое в лингвистике. Т. 3. Москва: Изд. иностранной литературы, с. 143–343. (Koseriu 1963: Koseriu, E. Sinhroniya, diahroniya i istoriya. (Problema yazykovogo izmeneniya). – V: Novoe v lingvistike. Т. 3. Moskva: Izd. inostrannoy literatury, pp. 143–343.)*
- Петришчева 1967: *Петришчева, Е. Ф. К вопросу о критериях нормативности. – В: Вопросы культуры речи. Т. 8. Москва, с. 36–43. (Petrishcheva 1967: Petrishcheva, E. F. K voprosu o kriteriyah normativnosti. – V: Voprosyi kulyturyi rechi. Т. 8. Moskva, pp. 36–43.)*
- Станчева 2017: *Станчева, Р. Теоретична рамка на изследването на обществените нагласи към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му. – В: Езиковите нагласи на българите и кодификацията на книжовните норми. Български език, Приложение, с. 11–40. (Stancheva 2017: Stancheva, R. Teoretichna ramka na izsledvaneto na obshtestvenite naglasi kam savremennia balgarski knizhoven ezik като faktor pri kodifikatsiyata na normite mu. – V: Ezikovite naglasi na balgarite i kodifikatsiyata na knizhovnite normi. Balgarski ezik, Prilozhenie, pp. 11–40.)*
- Томов 2004: *Томов, М. По въпроса за кодификацията на нормата на развития книжовен език. – В: Закони на/за езика. София: Хейзъл, с. 94–110. (Tomov 2004: Tomov, M. Po vaprosa za kodifikatsiyata na normata na razvitia knizhoven ezik. – V: Zakoni na/za ezika. Sofia: Heyzal, pp. 94–110.)*
- Хауген 1975: *Хауген, Э. Лингвистика и языковое планирование. – В: Новое в лингвистике. Т. 7. Социолингвистика. Москва: Прогресс, с. 441–472. (Haugen 1975: Haugen, E. Lingvistika i yazykovoe planirovanie. – V: Novoe v lingvistike. Т. 7. Sotsiolingvistika. Moskva: Progress, pp. 441–472.)*
- Čvrček 2006: *Čvrček, V. Teorie jazykové kultury po roce 1945. Praha: Nakladatelství Karolinum.*
- Daneš 1979: *Daneš, F. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. – In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha: Academia, s. 79–91.*
- Edwards 2011: *Edwards, J. Challenges in the Social Life of Language. Basingstoke et al.: Palgrave Macmillan.*
- Garett 2007: *Garett P. Language Attitudes. – In: Llamas, C., L. Mullany, P. Stockwell (Eds.). The Routledge Companion to Sociolinguistics. London: Routledge, pp. 116 – 121.*
- Haugen 1966: *Haugen, E. Dialect, Language, Nation. – American Anthropologist, 68, № 4, pp. 922–935.*
- Homoláč 1998: *Homoláč, J. K pojetí normy u Ivy Nebeské. – Naše řeč, № 2–3, 138–147.*
- Jedlička, A. Problematika kodifikace a jejího konfrontačního studia. – In: *Nadawki a hranicy řečneje kodifikacije. Budištin: Domowina, s. 9–18. (Spisy Instituta za serbski ludospit, 54).*
- Milroy, Milroy 1991: *Milroy, J., L. Milroy. Authority in Language. Investigating Language Prescription and Standardisation. London: Routledge.*
- Ray 1963: *Ray, P. S. Language Standardisation. Studies in Prescriptive Linguistics. The Hague: Mouton.*

Sociolinguistic Criteria in the Codification of the Standard Language Norm

Milen Tomov

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS

tomovm@ibl.bas.bg

Abstract

This paper discusses the application of sociolinguistic criteria within the registration stage of the codification. Attention is drawn to their evaluation specifics and to their position among the other linguistic and extralinguistic criteria applied in the codification process as well as to their relation to the principles of codification such as unity, stability, democratism. Research on the public attitudes toward the Standard language in general and toward its norms in particular is argued to be a significant factor in the codification of the Standard Language norms that provide adequacy in the developed Standard Language regulation as well as scholarly precision and correctness and information reliability.

Keywords: codification of the Standard Language norm, sociolinguistic criteria, public attitudes toward the Standard language

Milen Tomov

Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Книжовната норма в учебниците по български език

Ваня Мичева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
v.micheva@gmail.com

Резюме

В доклада се анализират проблемите, свързани с кодификацията на глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време на глаголите от I и II спрежение. Привеждат се данни от новите учебници по български език, от правописни и правоговорни речници и граматика. Защишава се мнението, че правилото за изговора на тези окончания би трябвало да се отнася за всички глаголи без оглед на ударението, защото само така то ще отговаря на езиковите факти от историята на българския език, диалектологията и фонетиката.

Ключови думи: глаголни окончания, правопис и правоговор, история на езика

Аз съм специалист по история на езика, но като всеки филолог българист се вълнувам от състоянието на съвременния български език и преподаването му в българското училище. По тази причина откликнах на поканата на Министерството на образованието и науката през 2018 г. за безплатно доброволно рецензиране на учебниците по български език по новата програма. Имах възможност да прочета и оценя учебниците за втори, трети, пети, шести и седми клас, като за всеки клас получих по 6–7 учебника на различни издателства. Установих, че някои норми са представени непоследователно в учебниците и че в тези случаи може да помогне и анализът на историка езиковед.

1. Учебниците по български език за глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време на глаголите от I и II спрежение

В този доклад се спирам на книжовната норма за глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време на глаголите от I и II спрежение и нейното присъствие в новите български учебници. Според Официалния правописен речник на българския език кодификацията е следната: буквата **а** отбелязва звука [ъ] под ударение в глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение; буквата **я** се използва за отбелязване на звука [ъ] под ударение и мекост на предходната съгласна или на звука [ъ] под ударение в звукосъчетанието [йъ] в глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение (Речник/Rechnik 2012: 11, 12). Като се вижда, изговорът на **а** и **я** като звука [ъ] е обвързан с ударението върху глаголното окончание. По този начин е описано правоговорното правило в повечето учебници за втори и трети клас. Все пак има изключения.

В учебника за втори клас с автори Р. Танкова, Ек. Чернева и В. Иванова правилото за произнасяне на [ъ], [ът] в окончанията на глаголите за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време е задължително без оглед на ударението (Танкова и др./Tankova et al. 2018: 50). В учебника за втори клас с автори М. Герджикова, Ст. Вълкова, Д. Василева, А. Янковска-Сенгалевич не се коментира разликата между правопис и правоговор на глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сег. вр. Само се казва, че се пише *чета, четат, пиша, пишат*. Този пропуск се преодолява в учебното съдържание на урока „Правопис на гласни звукове в крайна сричка на думите“ в учебника за трети клас. Според авторите глаголните окончания от типа -а, -ат, -я, -ят винаги трябва да се изговарят с [ъ], но да се пишат с **а** и **я**. (Герджикова и др./Gerdzhikova et al. 2018: 20, 21). В учебника за пети клас с автори В. Кръстанова, М. Рашкова, К. Минчева, М. Бунева правоговорът на глаголните форми за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време е описан най-точно като: [четъ], [ходъ], [стройъ], [четът], [ходът], [стройът] (Кръстанова и др./Krastanova et al. 2018). По мое мнение това е научно вярното правило и се радвам, че поне в един учебник то е предложено на учениците в пълния му вид.

Не е просто грешка или приумица на нашите колеги – автори на учебници по български език – да не се съобразят с официално установеното правоговорно правило. Въпросът за глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение има своя история и е по-сложен.

1. История на кодификацията на глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време на глаголите от I и II спрежение

1. Преди Освобождението в Каравеловата правописна система носовките в глаголните окончания се заместват с **а** според родния му копривщенски говор.
2. Преди Освобождението в Дриновския правопис се запазват носовките в глаголните окончания, например: *четж, четжтъ*.
3. Филологическата комисия от 1893 г. предлага окончания: -а, -ia, -ат, -iat, които са близки до Каравеловия правопис, но с въвеждане на мекост на предходния съгласен звук, означена с *i* (Русинов/Rusinov 1985: 63).
4. Официално признат правопис от 1899 г., Дриновско-Иванчевски: глаголните окончания са: -а, -я, -ат, -ят. Само във формата на спомагателния глагол *съм* за 3. л. мн.ч. се съхранява голяма носовка, тя се изписва *сж*.
5. По същото време Историко-филоложкият клон на Българското книжовно дружество предлага глаголните окончания да са без носовки с -а, -я.
6. В Правописно упътване на Вазов от 1899 г. се препоръчва запазване на окончанията -ж, -ѣж, -жт, -ѣжт за глаголите в сегашно време.

7. Б. Цонев през 1901 г. в обширна статия, посветена на правописния въпрос, оценява като положителна замяната на носовките в глаголните окончания с -а, -я. Според учения този процес трябва да обхване и формата за 3. л. мн. ч. на глагола *съм*, тоест *сж* би трябвало да стане *са*. Като добър познавач на историята на езика ни и диалектите Б. Цонев обръща внимание на много важен факт: „В книжовния език обаче се запазва ъкавият изговор на тези глаголни окончания и при това положение възприетият начин за тяхното писане получава условен характер“ (Русинов/Rusinov 1985: 83).

8. Пенчо Славейков и кръгът „Мисъл“ имат друг възглед за правописа на глаголните окончания – да се пише *четж*, когато окончанието е под ударение, и *пиша*, когато е без ударение. Яворов също подкрепя това мнение, а Ст. Михайловски е за запазване на носовките без оглед на ударението.

9. В правописа на Омарчевски от 1921 г. голямата носовка е напълно премахната от глаголните окончания, тоест *сж* става *са*.

10. През 1923 г. отново се приема официално Дриновско-Иванчевският правопис.

11. Правописната реформа от 1945 г. премахва *ж*, *ят* и краесловните ерове, но не променя правилото за глаголните окончания за сегашно време.

12. На конференцията на БАН по правописните въпроси през 1945 г. за глаголните окончания има три предложения: А. *чета*, *четат*; Б. *четж*, *четжтъ*; В. *четъ*, *четът*. Ал. Балан, Вл. Георгиев, Л. Андрейчин, Ст. Стоянов твърдят, че изписването с -а, -ат и -я, -ят трябва да се запази, защото е въведено още през 1899 г. и традицията е много силна. Ал. Балан и Ст. Стоянов са на мнение, че този начин на писане съответства на изговора в средногорските говори, а Вл. Георгиев, Л. Андрейчин твърдят, че става дума за условно писане, при което под ударение изговорът е ъкав (Русинов/Rusinov 1985: 125).

13. През 1969 г. Институтът за български език към БАН организира отново конференция за правописа на книжовния български език. На нея К. Попов предлага да се въведат правоговорни дублети за глаголите от първо и второ спрежение в сегашно време, а именно: *чета*, *четат* и *четъ*, *четът* (Русинов/Rusinov 1985: 127).

Прегледът на филологическите схващания за правописа на глаголните окончания показва, че през Възраждането и след Освобождението основен е въпросът за запазването или премахването на носовките в тях. Затова Дриновско-Иванчевският правопис от 1899 г. с глаголни окончания -а, -я, -ат, -ят може да бъде признат за по-модерен. Б. Цонев през 1901 г. пръв обръща внимание на условността при изписването на тези окончания, тъй като изговорът им в книжовния език е ъкав. На конференцията през 1945 г. българските езиковеди признават, че става дума за традиционен условен правопис, защото под ударение изговорът на окончанията е ъкав.

1. Как се отразяват тези правила в речниците

1. Правописен речник на българския книжовен език от 1925 г. – няма формулирано правило за глаголните окончания, в словника на речника те са: -а, -я. Формата на глагола съм за сегашно време 3. л., мн.ч. е сж (Речник/Rechnik 1925: 16).
2. Правописен речник „Хемус“ – глаголите от I спр. имат окончание -а в 1. л. ед.ч. сегашно време, а глаголите от II спр. – окончания -я (Речник/Rechnik 1936 : 10).
3. Правописен и правоговорен наръчник – глаголните окончания са: -а, -я, -ат, -ят. Под ударение те се изговарят: -ъ, -йъ, -ът, -йът (Речник/Rechnik 1945: 24).
4. Правописен речник на българския книжовен език под ред. на Л. Андрейчин, Вл. Георгиев, Ив. Леков, Ст. Стойков – няма формулирано правило, в словника се изписват -а, -я и т.н. (Речник/Rechnik 1965).
5. Правописен речник на съвременния български книжовен език под ред. на Е. Георгиева, В. Станков – няма формулирано правило, в словника се изписват -а, -я и т.н. (Речник/Rechnik 1995).
6. Правоговорен речник на българския език на П. Пашов и Хр. Първев – глаголните окончания са: -а, -я, -ат, -ят. Под ударение те се изговарят с [ъ] (Речник/Rechnik 1975: 24, 27).
7. Речник за правоговор, правопис, пунктуация на Д. Попов, К. Симов, Св. Видинска – окончанията за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение са наследници на старобългарските окончания -ж, -жт, -йж, -йжт и се изговарят съответно -ъ, -ът, -'ъ, -'ът, въпреки че се пишат: -а, -ат, -я, -ят (Речник/Rechnik 1998: 46).
8. Речник на трудностите в българския език на Л. Крумова-Цветкова – пише се: -а, -ат, -я, -ят, а се изговаря: -ъ, -ът, -'ъ, -'ът (Речник/Rechnik 1999: 12).
9. Правоговорен и правописен речник на българския език на П. Пашов и Хр. Първев – глаголните окончания са: -а, -ат, -я, -ят. Под ударение те се изговарят: [-ъ], [-ът], [-ъъ], [-ътъ], [-йъ], [-йът] (Речник/Rechnik 2002: 27).
10. Официален правописен речник на българския език – буквата а отбелязва звука [ъ] под ударение в глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение; буквата я се използва за отбелязване на звука [ъ] под ударение и мекост на предходната съгласна или на звука [ъ] под ударение в звукосъчетанието [йъ] в глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение (Речник/Rechnik 2012: 11, 12).

Данните от речниците могат да се обобщят по следния начин: 1. В правописните речници няма специално формулирано правило за изговора на глаголните окончания. Изключение прави Официалният правописен речник на българския език. 2. В речниците, които са правописни и правоговорни, се разглежда въпросът за правилното изго-

варяне на съответните окончания. В наръчника от 1945 г. и във всички издания на речниците на П. Пашов и Хр. Първев изговорът [-ъ], [-ът], [-ъь], [-ъът], [-йъ], [-йът] е дължителен под ударение. 3. В речниците на Д. Попов и др. и на Л. Крумова-Цветкова изговорът -ъ, -ът, -'ъ, -'ът не се обвързва с ударението.

2. Българската наука по въпроса за глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време на глаголите от I и II спрежение

Според специалистите палеобългаристи старобългарските окончания на глаголите в сегашно време са: 1. л. ед.ч. -ж, -ѣт, -мь; 3. л. мн.ч. -жт, -ѣт, -ат. Окончанието -мь за 1. л. ед.ч. е характерно само за атематичните глаголи и по-късно преминава към глаголите от новото а-спрежение в историята на българския език. Окончанието -ат се среща само при глаголите от IV спрежение (Грамматика/Gramatika 1991: 283). Окончанието -ат през среднобългарския период се изравнява с -ѣт поради фонетичното сближаване на носовките, като се запазва палаталността на съгласната пред окончанието (Мирчев/Mirchev 1963: 190)

Според историците на езика голямата носовка губи своята назалност през 11.–13. в. и се превръща в [ъ]. Този вторичен ер след 13.–14. в. се променя, като в повечето български говори, а така също и в литературния език се пази и до днес (Мирчев/Mirchev 1963: 99–103, Харалампиев/Haralampiev 2001). Както се вижда, данните от историята на българския език категорично показват, че съвременните глаголни окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време са наследници на окончания с голяма носовка и съдържат звук [ъ].

За да бъдем прецизни, би трябвало да приведем и мнението на специалистите по история на новобългарския книжовен език. Все пак не във всички български диалекти рефлексът на голямата носовка е ъ. Затова е важно да се установи с кои български диалекти е свързан в най-голяма степен новобългарският книжовен език. Съвременните учени не използват вече термина *диалектна основа*, те предпочитат термините *говорна основа* (Иванова/Ivanova 2017) или *диалектна база* (Александрова/Aleksandrova 2008). Те признават също, че не съществува тяснодиалектна база на книжовния език (Александрова/Aleksandrova 2008). Независимо от конкретните проучвания, повечето учени се обединяват около становището, че новобългарският книжовен език се развива на базата на централните балкански говори: „И така от средата на миналия век до Освобождението в българския книжовен език все по-силно се налага тенденцията за освобождаване от тясно диалектни особености и за езикова унификация на базата на централните балкански говори“ (Станков/Stankov 1979: 31).

Учените диалектолози са категорични, че централният балкански говор или габровско-ловешко-троянският говор е най-значителният и най-разпространеният балкан-

ски говор, оказал силно влияние върху околните говори. За него е характерен звук [ъ] вместо старобългарска ж (Стойков/Stoykov 2002: 109).

Българската диалектология може да обясни защо в Каравеловата правописна система глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време за първи път вместо с голяма носовка се записват с а. В копривщенския говор, който е част от пирдопския, най-характерната черта е гласният [а] вместо старобългарската ж под ударение. Глаголните окончания имат чисто [а] под ударение и полуредуцирано [а] без ударение (*четà, четàт; връвà, връвàт; бèра, бèрат; пìща, пìщат*) (Стойков/Stoykov 2002: 113). Данните от Картата на диалектната делитба на българския език, изработена от специалистите от Секцията за българска диалектология и лингвистична география и достъпна на сайта на Института за български език, потвърждават казаното за рефлексите на ж в централния балкански и в пирдопския говор (Карта/Karta 2018).

Следователно Каравеловото -а в глаголните окончания има своето научно обяснение. Но неговото запазване в Дриновско-Иванчевския официален правопис от 1899 г. и по-нататък във всички правописни реформи и речници е научно необосновано. То има само едно единствено прагматично обяснение – изписването на ъ в края на глаголите за 1. л. ед.ч. сегашно време би довело до смесването с краесловен ер, който според тогавашния правопис не се чете, няма звукова стойност. И така по традиция и до днес пишем -а, -ат.

Бихме могли да бъдем верни на историческото и диалектното развитие на българския език в правоговора и да утвърдим изговор на глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време: [-ъ], [-ът], [-ъь], [-ъът], [-йъ], [-йът] без оглед на ударението, защото всички те са наследници на старобългарските -ж, -жт, -яж, -яжт, които дават [ъ] в книжовния език независимо от мястото на ударението. И тук обаче кодификацията е различна. За съжаление, в част от българските граматика и правописни и правоговорни речници се наложи обвързване на изговора [ъ], [ът] с ударението, така че глаголи като *пиша, говоря*, при които окончанието не е под ударение, не се включват в правилото за изговор на [ъ], [ът], както е при *чета, четат, рева, реват*, в които окончанието е под ударение. Така е в най-престижната Граматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология: „...окончанията -а, -я, ат, -ят, когато са под ударение, се изговарят: -ъ, -'ъ, -йъ, -ът, -'ът, -йът“ (Граматика/Gramatika 1983: 291). Така е и в Официалния правописен речник на българския език, който е законен кодификатор на книжовния език. В същото време в други научни публикации се пренебрегва кодификацията и се препоръчва правоговор, съобразен с историческото развитие на българския език. Вече бяха споменати два речника, сега ще допълня още два източника, с които, разбира се, не изчерпвам всичко писано, а само илюстрирам възможността за такова представяне на глаголните окончания. В „Практическа граматика. Български език“ с автор Радка Влахова-Руйкова се казва: „Окончанията на глаголите от I и от II спреже-

ние за 1. л. ед.ч. се изговарят /-ъ, -йъ, -'ъ/, а за 3. л. мн.ч. /-ът, -йът, -'ът/ - /метъ, пийъ, стойъ, работ'ъ, вид'ъ /' (Практическа граматика/Prakticheska gramatika 2009: 30). М. Михайлов в своя труд, посветен на българската фонетика, категорично твърди: „При окончанията на глаголите от 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. също е наложен условен правопис: тези глаголни словоформи се пишат с графемите а/я, но следва да бъдат произнасяни с гласна ъ. Глаголните форми *чета* и *четат*, макар и написани с -а, задължително се изговарят [четъ], [четът] и в никакъв случай, ако искаме да говорим книжовно, не бива да казваме [*четà], [*четàт]. Аналогични са глаголните форми *вървя*, *вървят* – те се произнасят правилно [върв'ъ], [върв'ът], а не [*върв'à], [*върв'àт]. Подобни на споменатите са голяма група често употребявани глаголни словоформи: назнача, мълча, пиша, броя, вървя, моля, клатя, нося, правя, разреда, стоя, търпя, ходя; назначат, мълчат, пишат, броят, вървят, молят, клатят, носят, правят, разреждат, стоят, търпят, ходят – всички те следва да се изговарят с гласна -ъ-“ (Михайлов/Mihaylov 2018: 112).

Диференцирането на правоговорното правило за глаголните окончания под и без ударение може да се обясни с фонетичния процес на сближаване на неударените широки гласни със съответните тесни. Редукцията на широките гласни в книжовния език обаче е ограничена и никога не се стига до изравняване на широката и тясната гласна. Презумпцията, че неударената гласна [а] в глаголните окончания в *пиша*, *ходя* и под. звучи като [ъ], води до изключването на тези глаголи от правоговорното правило за глаголните окончания под ударение в *чета*, *вървя* и под. Автори като П. Пашов и Хр. Първев твърдят, че само при неударената гласна [а] се допуска книжовен изговор до пълно изравняване с [ъ]. Но специалистите по българска фонетика не са на това мнение. Д. Тилков доказва експериментално, че неударената гласна [а] не съвпада напълно по акустичните си характеристики с [ъ]. Според него съществуват два варианта на междинни реализации в посока от [а] към [ъ]. Вариантът в първа предударена позиция е по-близък до [а]; вариантът в сричка, която не е непосредствено пред ударената или е в следударена позиция, е по-близък до [ъ]. „Слухово гласежът на този звук се идентифицира като близък до гласежа на гласната [ъ], без обаче да се слива с него“ (Грамматика/Gramatika 1982: 47). А според М. Михайлов книжовният изговор не допуска пълната редукция, т.е. широките и тесните гласни трябва да се различават и в неударена позиция (Михайлов/Mihaylov 2018: 95).

2. Заключение

Постиженията на българската наука в областта на историята на българския език, диалектологията, историята на новобългарския книжовен език и експерименталната фонетика ме вдъхновяват да се надявам, че правоговорното правило за глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време за глаголите от I и II спрежение мо-

же да се промени, като обхване всички глаголи от този тип без оглед на ударението. Точно по този начин са постъпили авторите на три учебника по български език от 2018 г., както и авторите на няколко речника, учебници за студенти и помагала за ученици. Глаголните окончания за 1. л. ед.ч. и 3. л. мн.ч. сегашно време за глаголите от I и II спрежение произхождат от едни и същи старобългарски окончания с голяма носовка, която във всички позиции без оглед на ударението дава [ъ] в книжовния език. Ако запазим правилото в сегашния му нормиран вид, бихме подкрепили неточното предаване на езиковите факти от историята на българския език и от диалектната му делитба.

По-малко, но все пак се надявам, че някога ще се промени и правописът на тези окончания, който по признанието на видни български езиковеди е условен и се запазва по традиция.

Цитирана литература / References

- Александрова 2008: *Александрова, Т.* Отношение между книжовния език и диалектите в контекста на проблема за формирането на българската нация през Възраждането. – *Български език*, кн. 3, с. 36–43. (Aleksandrova 2008: *Aleksandrova, T.* Otnoshenie mezhdru knizhovniya ezik i dialektite v konteksta na problema za formiraneto na balgarskata natsia prez Vazrazhdaneto. – *Balgarski ezik*, kn. 3, pp. 36–43.)
- Герджикова и др. 2018: *Герджикова, М., Ст. Вълкова, Д. Василева, А. Янковска-Сенгалевиц.* Български език. Учебник за трети клас. София: Булвест 2000. (Gerdzhikova i dr. 2018: *Gerdzhikova, M., St. Valkova, D. Vasileva, A. Yankovska-Sengalevich.* Balgarski ezik. Uchebnik za tretii klas. Sofia: Bulvest 2000.)
- Граматика 1991: *Граматика на старобългарския език.* София: Издателство на БАН. (Gramatika 1991: *Gramatika na starobalgarskiya ezik.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Граматика 1982: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том I. Фонетика.* София: Издателство на БАН. (Gramatika 1982: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom I. Fonetika.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология.* София: Издателство на БАН. (Gramatika 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom II. Morfologiya.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Иванова 2017: *Иванова, Д.* История на новобългарския книжовен език. Второ допълнено преработено издание. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. (Ivanova 2017: *Ivanova, D.* Istoria na novobalgarskiya knizhoven ezik. Vtoro dopalнено preraboteno izdanie. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“.)
- Карта 2018: *Карта на диалектната делитба на българския език.* <ib1.bas.bg/Bulgarian dialects/> [15.07.2019] (Karta 2018: *Karta na dialektnata delitba na balgarskiya ezik.* <ib1.bas.bg/Bulgarian dialects/> [15.07.2019].)
- Кръстанова и др. 2018: *Кръстанова, В., М. Рашкова, К. Минчева, М. Бунева.* Български език. Учебник за пети клас. София: Рива. (Krastanova i dr. 2018: *Krastanova, V., M. Rashkova, K. Mincheva, M. Buneva.* Balgarski ezik. Uchebnik za peti klas. Sofia: Riva.)
- Мирчев 1963: *Мирчев, К.* Историческа граматика на българския език. Второ издание. София: Наука и изкуство. (Mirchev 1963: *Mirchev, K.* Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Vtoro izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Михайлов 2018: *Михайлов, М.* Фонетика на съвременния български книжовен език. Смолян: Издателска къща: Филиал на ПУ „П. Хилендарски“ – Смолян. (Mihaylov 2018: *Mihaylov,*

- M. Fonetika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Smolyan: Izdatelska kashta: Filial na PU "P. Hilendarski" – Smolyan.)
- Практическа граматика 2009: *Влахова-Руйкова, Р.* Практическа граматика. Български език. София: Клет България. (Prakticheska gramatika 2009: *Vlahova-Ruykova, R.* Prakticheska gramatika. Balgarski ezik. Sofia: Klet Bulgaria.)
- Речник 1925: *Правописен речник на българския книжовен език.* София: Държавна печатница. (Rechnik 1925: *Pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik.* Sofia: Darzhavna pechatnitsa.)
- Речник 1936: *Правописен речник „Хемус“ на българския книжовен език.* София: Хемус. (Rechnik 1936: *Pravopisen rechnik „Hemus“ na balgarskiya knizhoven ezik.* Sofia: Hemus.)
- Речник 1945: *Правописен и правоговорен наръчник.* София: Българска книга. (Rechnik 1945: *Pravopisen i pravogovoren narachnik.* Sofia: Balgarska kniga.)
- Речник 1965: *Правописен речник на българския книжовен език.* София: Наука и изкуство. (Rechnik 1965: *Pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik.* Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Речник 1975: *Правоговорен речник на българския език.* София: Наука и изкуство. (Rechnik 1975: *Pravogovoren rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Речник 1995: *Правописен речник на съвременния български книжовен език.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (Rechnik 1995: *Pravopisen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.)
- Речник 1998: Речник за правоговор, правопис, пунктуация. София: Атлантис КЛ. (Rechnik 1998: *Rechnik za pravogovor, pravopis, punktuatsiya.* Sofia: Atlantis KL.)
- Речник 1999: *Кримова-Цветкова, Л.* Речник на трудностите в българския език. София: Атлантис. КЛ. (Rechnik 1999: *Krımova-Tsvetkova, L.* Rechnik na trudnostite v balgarskiya ezik. Sofia: Atlantis. KL.)
- Речник 2002: *Правоговорен и правописен речник на българския език.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Rechnik 2002: *Pravogovoren i pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Речник 2012: *Официален правописен речник на българския език.* София: Просвета. (Rechnik 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia: Prosveta.)
- Русинов 1985: Русинов, Р. *История на българския правопис.* София: Наука и изкуство. (Rusinov 1985: *Rusinov, R.* Istoriya na balgarskiya pravopis. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Станков 1979: *Станков, В.* За някои общи тенденции в езиковата практика на българските възрожденски книжовници. – В: *Изследвания из историята на българския книжовен език.* София: Издателство на БАН. (Stankov 1979: *Stankov, V.* Za nyakoi obshti tendentsii v ezikovata praktika na balgarskite vazrozhdenski knizhovnitsi. – V: *Izsledvaniya iz istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Стойков 2002: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. Четвърто фототипно издание. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Stoykov 2002: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologiya. Chetvarto fototipno izdanie. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)
- Танкова и др. 2018: *Танкова, Р., Ек. Чернева, В. Иванова.* Български език. Учебник за втори клас. София: Просвета 1945. (Tankova i dr. 2018: *Tankova, R., Ek. Cherneva, V. Ivanova.* Balgarski ezik. Uchebnik za втори клас. Sofia: Prosveta 1945.)
- Харалампиев 2001: Харалампиев, Ив. *Историческа граматика на българския език.* Велико Търново: Фабер. (Haralampiev 2001: *Haralampiev, Iv.* Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo: Faber.)

The Literal Norm in the Textbooks in Bulgarian Language

Vanya Micheva
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS
v.micheva@gmail.com

Abstract

The report analyzes the problems related to codification of the verbs' endings for 1 p. singular and 3 p. plural Present time of verbs of I and II conjugation. We bring data from new textbooks in Bulgarian Language, spelling and vocabulary dictionaries and grammars. We defend the opinion, that the rule for the utterance of these endings should refer to all verbs regardless of the emphasis. It will correspond to the linguistic facts from the history of the Bulgarian language, the dialectology and the phonetics.

Keywords: verbs' endings, spelling and pronunciation, history of language

Vanya Micheva
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Към въпроса за колебанията във формата на някои термини

Кристияна Симеонова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
krisi1@mail.bg

Резюме

Както е известно, едно от основните изисквания на съвременната терминологична теория към научния термин е изискването за езикова правилност. Това означава, че езиковата форма на термините трябва да бъде в пълно съответствие с действащите книжовноезикови норми. Спазването на това изискване е много важно с оглед на факта, че терминологичната система като част от лексикалната система на даден език при своето изграждане използва фонетичните, морфологичните, словообразователните, синтактичните и пр. средства на този език. В доклада са разгледани известни колебания при изписването и граматичната форма на някои термини и са посочени редица примери.

Ключови думи: термин, терминоелемент, книжовна норма

Както знаем, като езикови единици термините не възникват спонтанно в езика, а се създават от специалистите в съответните научни области, т.е. създаването на термини е съзнателна творческа дейност и винаги е съзнателен, а не стихийен процес и като такъв този процес е контролируем и регулируем. В хода на този процес трябва да бъдат спазени някои основни изисквания на съвременната терминологична теория към научния термин. Тук няма да се спираме подробно на тях. Само ще споменем, че едно от най-важните такива изисквания е изискването за езикова правилност. Това означава, че езиковата форма на термините трябва да бъде в пълно съответствие с действащите книжовноезикови норми. Спазването на това изискване е много важно с оглед на факта, че терминологичната система като част от лексикалната система на даден език при своето изграждане използва фонетичните, морфологичните, словообразователните, синтактичните и пр. средства на този език.

Безспорно е, че образуването на термини е сложен и специфичен процес, включващ както дефинирането на даденото научно или професионално понятие, така и установяването на неговата езикова форма, възприемана като комплекс от звукове, които имат някакъв смисъл за носителите на даден език. Намирането на най-точния езиков израз на научното понятие е много важна и много сложна дейност, която изисква и професионална, и лингвистична подготовка. Този езиков израз може да бъде осъществен чрез различни формални единици – непроизводна дума, производна дума, сложна дума и словосъчетание. Задължително условие обаче е това езиковата форма на термина да

бъде в съответствие с фонетичните, морфологичните, синтактичните, словообразователните и пр. правила в българския език, както и с правилата за правопис и правоговор. Това се отнася и за адаптацията.

Понякога обаче при някои термини и терминоелементи се наблюдават колебания и дори неправилности в езиковата им форма. Това се дължи основно на два фактора:

а) вече установена и широко разпространена речева практика в специализираните среди и в специализираните подезици на отделните научни области. Тук някои отклонения от книжовноезиковите норми съществуват по традиция.

б) все още съществуваща в специализираните езици неустановеност на някои форми.

В началото ще отбележа, че използваните примери са ексцерпирани от редица специализирани текстове и речници, от лексикографски източници и енциклопедии, както и от неспециализирани публични източници, каквито са печатните и електронните медии.

Двойствено изписване най-често се наблюдава във връзка със слятото, полуслятото и разделното писане. Напр. в техническите среди термини като *блоксхема*, *блоксистема*, *блоксигнал*, *блокапарат*, *блокконтакт*, *блокцентрала*, *вакуумапарат*, *вакуумбетон*, *вакуумекстрактор*, *вакуумдестилация*, *вакуумизпарител*, *вакуумкамера*, *вакуумманометър*, *вакуумконсервиране*, *вакуумпомпа*, *вакуумрезервоар*, *вакуумфилтър*, *синусгалванометър* и др. се пишат предимно слято. Според изискванията на най-новия „Официален правописен речник на българския език“ се допуска и разделно писане на тези термини, защото правилото в него е, че наименования с подчинени съставки от чужд произход, наложени се като самостоятелни думи, се пишат разделно.

Интересни случаи се наблюдават и при някои термини и терминоелементи, започващи с *фото*. Както знаем, повечето от тях се пишат слято. Напр. *фотоапарат*, *фототехника*, *фотогравюра*, *фотоклетка*, *фотобленда*, *фотосензор*, *фотодиод*, *фотоелектрод* и др. Колебанията при правописа се проявяват тогава, когато следващата дума след *фото* е композитум. В тези случаи в специализирани текстове се среща и слято, и полуслято, и разделно писане. Ще посочим няколко примера. Напр. терминът *фотополупроводник* и съответният терминоелемент *фотополупроводников*. Пише се и *фотополупроводник*, и *фото-полупроводник*, и *фото полупроводник*. Това важи и за терминоелемента *фотополупроводников диод*, *фото-полупроводников диод* и *фото полупроводников диод*; *фотополупроводникови прибори*, *фото-полупроводникови прибори* и *фото полупроводникови прибори*. Друг пример: *фотогалваногравирание* и *фотогалванография*. Ето пъстротата при изписването на първата дума: *фотогалваногравирание*, *фото-галваногравирание*, *фото-галвано-гравирание*, *фото галваногравирание* и *фото галвано гравирание*. Това се среща и при терминоелементите *фотогалванографски* и *фото-*

галванографичен. Подобен е случаят при *фотоелектропроводимост* и съответно *фотоелектропроводим*; *фотоклинометрия* и *фотоклинометър* и съответно *фотоклинометричен* и *фотоклинометрически*; *фотополигонометрия* и съответно *фотополигонометричен* и *фотополигонометрически*, както и при терминоелементите *фотодалекопишец*, *фотоелектродвижещ* в термини словосъчетания като *фотоелектродвижещо напрежение*, *фотоелектродвижеща сила* и др.

Аналогично явление имаме и при стоматологичния термин *гласйономер* – бял на цвят материал за изработване на пломби, съдържащ в състава си прах от стъклени частици, и съответно при терминоелемента *гласйономерен* – *гласйономерен цимент*, *гласйономерен фотополимер*, *гласйономерен възстановителен материал*, *гласйономерна обтурация* и др. Тук също се среща и слято, и полуслято, и разделно изписване – *гласйономер*, *глас-йономер* и *глас йономер*. Любопитното е, че при термина *гласпапир* – абразивен материал с различен състав, съдържащ стъклен прах, залепен върху платно или хартия, който служи за изглаждане на различни повърхности, чиято първа съставна част е еднаква с тази на *гласйономер*, се среща само и единствено слятото изписване.

Колебания се наблюдават и в правописа на някои термини и терминоеlementи, съдържащи променливо *я*. Ятовият преглас е исторически звуков закон. И до днес обаче този преглас си остава един от най-съществените проблеми на българския правопис и правоговор. Правилата за променливо *я*, както и да се формулират, имат доста изключения. Всичко това прави нещата в сферата на терминологията още по-сложни. Ще отбележим само някои факти. При някои термини с наставка *-ост* има дублетност. Напр. *зрялост* и *зрелост*. При други форми обаче се наблюдава неправилен изговор и записване с *е*. Напр. *закостенялост* и *закостенелост*, *престарялост* и *престарелост*, *замрялост* и *замрелост*, *вярност* и *верност*, *цялост* и *целост*, *рядкост* и *редкост*, *цялостност* и *целостност* и др. Ето няколко примера. *Тези плодове не бяха изнесени, защото още не бяха достигнали експортна зрялост; Някои от малките партии демонстрират пълна политическа незрелост; Какво ли ще събуди борбеният дух на българина от мъртвилото и замрялостта, които са го обхванали; Бяхме учудени от пълната тишина в гората и замрелостта на езерните води; Дори в епохата на глобализацията трябва да възпитаваме младите във вярност към отечеството; Верността на тези документи не е потвърдена* и др. При отделни термини и терминоеlementи се е установила само форма с *е*. Причина за това е фактът, че в книжовния език е възприето и се е установило само западнобългарското произношение и тези форми нямат книжовни варианти с *я*. Напр. *местност* (и съотв. *местен*), *потребност* (и съотв. *потребен*), *целебност* (и съотв. *целебен*), *бездетност* (и съотв. *бездетен*), *малолетност* (и съотв. *малолетен*), *безцветност* (и съотв. *безцветен*), *болезненост* (и съотв. *болезнен*), *безболезненост* (и съотв. *безболезнен*) и др. Писане и изговаряне на *е* вм. *я* е прието и в думи като *дело*, *отдел*, *водомер*, *електромер*, *железобетон*, *снегорин*, *голе-*

мина, зрелостник, зрелостен, размер, хлебопроизводство, млекопреработване, мекоте-ло, местообитание и др.

Нарушаване на правилата за ятов преглас се наблюдава и при образуването на множествено число на терминоеlementи, които са минали страдателни причастия, завършващи на *-н* и *-т*. Напр. *нагрят* – мн.ч. *нагряти* и *нагрети*; *лят* – мн.ч. *ляти* и *лети*; *изпят* – мн.ч. *изпяти* и *изпети*; *засят* – мн.ч. *засяти* и *засети*; *залят* – мн.ч. *заляти* и *залети*; *полят* – мн.ч. *поляти* и *полети*; *търпян* – мн.ч. *търпяни* и *търпени*; *огрян* – мн.ч. *огряни* и *огрени*; *овладян* – мн.ч. *овладяни* и *овладени*; *преодолян* – мн.ч. *преодоляни* и *преодолени*; *извървян* – мн.ч. *извървяни* и *извървени*; *спрян* – мн.ч. *спряни* и *спрени* и др. Точно същото е и положението при терминоеlementи, които са минали деятелни причастия на *-л*. Тук също има нарушаване на правилата и употреба на неправилни форми с *я*. Напр. *обгорял* – мн.ч. *обгоряли* и *обгорели*; *вярл* – мн.ч. *вярли* и *врели*; *кипял* – мн.ч. *кипяли* и *кипели*; *намалял* – мн.ч. *намаляли* и *намалели*; *оцелял* – мн.ч. *оцеляли* и *оцелели*; *летял* – мн.ч. *летяли* и *летели* и др. Аналогични случаи се наблюдават и при сегашните деятелни причастия на *-щ*. Напр. *кипящ* – мн.ч. *кипящи* и *кипеци*; *вървящ* – мн.ч. *вървящи* и *вървеци*; *четящ* – мн.ч. *четящи* и *четеци* и др. Примерите с двойко изписване и изговаряне на тези форми са доста често срещани. Напр. *Ако не се вземат мерки, не само България, но и други страни ще бъдат залети от бежанската вълна*; *Залятите от наводнението площи ще трябва да се засяват отново*; *При пожара бяха открити два обгоряли трупа*; *И двамата обгорели при инцидента в завода работници са починали*; *При самолетната катастрофа няма оцелели*; *Оцелялите след атентата наемници отказаха да говорят пред медиите*; *Още в близките дни правителството ще вземе мерки за спряните плащания по оперативна програма „Околна среда“*; *Спрените от продажба стоки са дефектни*. Тези примери са от медийни и публицистични текстове. При всички тези случаи формите с *я* са ненормативни и се считат за правописни и правоговорни грешки. Най-честите причини за появата на такива двойки форми са недостатъчното владение на нормите на книжовния правопис и правоговор, проявата на свръхстарателност, както и аналогията с женския и средния род.

От гледна точка на правописа на термини и терминоеlementи с променливо *я* много интересни са случаите на думи с две или повече ударения, при които е възможен двойствен изговор и съответно двойствен правопис. Това обикновено са сложни думи с главно и второстепенно ударение с компонент, съдържащ променливо *я*. Думите с две ударения и техните видове и особености представляват доста голяма част от научно-техническата лексика и са с много широка и актуална употреба. За определящо в българския език се счита главното ударение и затова правописът на този тип сложни думи с оглед писане на *я* или *е* трябва да е в съгласие с него. Това означава, че щом главното ударение не пада върху съответния звук, той се пише като *е* независимо от факта, че

върху него пада второстепенното ударение. По наши наблюдения в устната и в писмената реч се срещат и двата варианта. Ето няколко примера: *голямокалибрен* и *големокалибрен*; *голямогабаритен* и *големогабаритен*; *голямотонажен* и *големотонажен*; *голямоформатен* и *големоформатен*; *желязосъдържащ* и *железосъдържащ*; *желязочугунен* и *железочугунен*; *желязобетонен* и *железобетонен*; *тясносоциалистически* и *тесносоциалистически*; *тяснопартиен* и *теснопартиен*; *дяснофлангов* и *деснофлангов*; *дясноориентиран* и *десноориентиран*; *пясъкособивен* и *песъкособивен*; *няколкометров* и *неколкометров* и др. Ето няколко примера от публицистични текстове. *Откъсналото се парче от железобетонния мост на магистрала „Хемус“ постави на дневен ред въпроса за състоянието на пътните съоръжения у нас; Тийнейджър, движещ се с несъобразена скорост, се заби в железобетонен стълб в столицата; Не всички дясноориентирани избиратели тръгнаха след ГЕРБ; Израелският генерал Моше Ялон минава по-скоро за десноориентиран; Когато става дума за България, всички политици трябва да поставят своите теснопартийни интереси на заден план; Въпросът сега е какъв да бъде кабинетът: тяснопартиен или експертен; Пясъкособивни дейности заплашват защитени зони по река Дунав; Песъкособивът може да ускори бреговата ерозия по река Дунав.*

От всичко, казано дотук, се налага изводът, че днес в езиковата практика книжовните норми за изговор и правопис на променливо *я* търпят разколебаване. Причините за това са няколко: непознаване на езиковите правила, свръхстарателност, грешки по аналогия, диалектното влияние в речта на гражданите, известна непоследователност в кодификаторските решения и др. Въпросът за правописа на термини и терминоеlementи, съдържащи променливо *я*, ще продължава да бъде актуален и в бъдеще и сигурно още много неща ще бъдат коригирани и прецизирани. Това е във връзка с процесите на кодификация на книжовните норми в днешните комуникативни условия. Този въпрос е доста сложен и едва ли може да има еднозначно решение за всичките случаи. Любопитно е, че с цел да се избегне двоякият правопис при споменатите случаи, дори има предложение да се върне и да се възстанови буквата за ятовата гласна в нашата азбука. Това много трудно може да се случи на практика, особено в терминологията. Особено когато се има предвид, че днес термините стават все по-активна лексика не само в езика на съответните науки, специалности и професионални сфери на дейност, но и в комуникативните актове на цялото общество, т.е. всяка терминологична система вече не функционира като затворена, изолирана система, а функционира в рамките на общата езикова система на даден език.

Колебанията във формата на някои термини понякога се дължи и на фонетична вариантност, т.е. различие на фонемите при наличието на еднакъв лексикален състав. Напр. *въздуходувка* и *въздуходухка*; *жетва* и *жътва*; *кресчендо*, *крешчендо* и *крешендо* и др. Много разпространена е и словообразователната вариантност, т.е. наличието на

различни словообразователни морфемии (суфикси или префикси) при еднакви корени или основи. Когато става дума за префикси или префиксоиди, задължително условие е това те да имат общ семантичен признак и да са взаимозаменяеми (за повече подробности вж. Георгиева/Georgieva 2013: 196–198). За изразяване на признака *отрицание* съществува синонимия между българските префикси *не-* и *без-*, макар че тази синонимия е непълна. Има случаи, при които *не-* и *без-* са пълни синоними (напр. *нелихвен заем* и *безлихвен заем*). Цв. Георгиева обаче отбелязва, че в повечето случаи за пълна синонимия между *не-* и *без-* не може да се говори, защото водещото значение при *не-* е отрицанието, а при *без-* – отсъствието, липсата на означеното с основата (Георгиева/Georgieva 2013: 133–134). Много често като синоним на *не-* и *без-* се използва чуждият префикс *a-*. Напр. *аполитичност*, *аполитичен*, *аморалност*, *аморален*, *акомуникативен*, *адиалогичен*, *адиалогичност* и др.

Семантичният признак *противоположност*, *насоченост срещу* се изразява с чуждите форманти *анти-* и *контра-*, които са синоними на българското *противо-*. Днес те се съчетават с корени и основи, което съчетаване не беше познато преди двадесетина години, напр. в думи като *контрамитинг*, *контрамитингуващ*, *контрапротест*, *контрапротестиращ*, *контрастачка*, *контрастачкуващ*, *контрадоклад*, *контрашество*, *контрагласуване*, *контрамярка*, *контраподписка*, *контракампания*, *контракултура*, *контратерор* и др. С по-малка честота на употреба е нашето *противо-* – *противоконституционност*, *противоконституционен*, *противодържавност*, *противодържавен*, *противозаконност*, *противозаконен*, *противотанков*, *противопехотен*, *противоудар*, *противопоставяне* и др.

Много често среща се и синонимията между препозитивни морфемии за изразяване на *изключително висока*, *респ. най-висока степен на проявление на признака*, изразен с мотивиращата основа. Такива морфемии са *сврѣх-*, *супер-*, *хипер-*, *архи-*, *ултра-* и *мега-*, като *сврѣх-* е от български произход, *супер-* и *ултра-* – от латински, а *хипер-*, *архи-* и *мега-* – от грѣцки. С помощта на тези морфемии се образува огромно количество термини, терминоелементи и терминологична лексика. Цв. Георгиева подчертава, че „общото между тези препозитивни форманти е инвариантното им значение – много висока или крайна степен на признака“ (Георгиева/Georgieva 2013: 84). Напр. *сврѣх-инфлация*, *хиперинфлация*, *суперинфлация*, *мегаинфлация*; *сврѣхкорупция*, *хиперкорупция*, *суперкорупция*, *мегакорупция*; *сврѣхсила*, *хиперсила*, *суперсила*, *мегасила*; *сврѣхсекретен*, *хиперсекретен*, *суперсекретен*, *мегасекретен* и др. Във всички подобни образувания българското *сврѣх-* е с по-ниска честота на употреба в сравнение с чуждите форманти. Вл. Мурдаров отбелязва, че „независимо от изключителната продуктивност на домашния формант *сврѣх-*, невинаги успява да се наложи българският елемент, тъй като много от образуванията се заемат готови от чуждоезикови терминологични сис-

теми или от международната научно-техническа и обществено-политическа терминология“ (Мурдаров/Murdarov 1983: 87).

За изразяване на признака *мним, лъжлив, неистински* синонимия съществува между гръцкото *псевдо-*, латинското *квази-* и българското *лъже-*. Напр. *псевдодемокрация, квазидемокрация и лъжедемокрация; псевдоопозиция, квазиопозиция и лъжеопозиция; псевдореформа, квазиреформа и лъжереформа; псевдоморал, квазиморал и лъжеморал; псевдопатриот, квазипатриот и лъжепатриот.*

Вариантни форми на термини и терминоелементи се наблюдават и тогава, когато към едни и същи корени и основи се прибавят различни суфикси и суфиксоиди, без да се променя значението. Напр. частична синонимия съществува между наставките *-не* и *-ние* при образуване на отглаголни съществителни имена. Тук трябва да се има предвид, че формите с *-ние* притежават по-слабо изразена глаголност, отколкото формите с *-не*. Формите с *-не* означават самите действия, докато някои от формите с *-ние* не означават действия, а само резултатите или последиците от тях. В някои случаи обаче разликата в значенията между формите е твърде малка, дори едва доловима, и те могат взаимно да се заменят. Напр. *гонене и гонение; съществуване и съществование; порицаване и порицание; изстребване и изстребление; съхраняване и съхранение; отстъпване и отстъпление; самоопределяне и самоопределение; разпределяне и разпределение; отстъпване и отстъпление; евроразширяване и евроразширение* и др. Аналогично явление има при суфиксите *-изъм* и *-ция* в случаи като *антиамериканизъм и антиамериканизация; антиглобализъм и антиглобализация; антиевропеизъм и антиевропеизация* и др., както и при термини като *денонсиране и денонсация; експулсиране и експулсация; пререгистриране и пререгистрация; саботиране и саботаж* и др.

При терминоелементите успоредна употреба на две форми се наблюдава най-вече при наставките *-ичен* и *-ически* тогава, когато между двата варианта няма смислова разлика и те са взаимозаменяеми. Напр. *металургичен и металургически; екологичен и екологически; династичен и династически; патриотичен и патриотически; милитаристичен и милитаристически; националистичен и националистически; бюрократичен и бюрократически; архаичен и архаически; фонетичен и фонетически; симфоничен и симфонически; емпиричен и емпирически; балистичен и балистически* и др. Според В. Радева „когато не се осъзнава разликата между еднокоренните производни със суфиксите *-ичен* и *-ически* обикновено се предпочитат прилагателните със суфикс *-ичен*, а структурите с формант *-ически* се осъзнават като разпространени под руско влияние“ (Радева/Radeva 2017: 161). Обаче има терминоелементи на *-ичен* и *-ически*, които не са синоними, а са пароними. Те не означават едно и също и не могат взаимно да се заместват. Пароними са напр. *практичен и практически, икономичен и икономически, дипломатичен и дипломатически, техничен и технически, тактичен и тактически, критичен и критически* и др. Напр. *демократичен ръководител, но демократически цент-*

рализъм; икономично производство, но икономическа политика; дипломатичен човек, но дипломатически договори и др.

Колебания съществуват и при употребата на терминоелементи, образувани със суфиксите *-ов (-ев)* и *-ен*. Напр. *бакелитов* и *бакелитен*; *талашитов* и *талашитен*; *клапанов* и *клапанен*; *тютюнев* и *тютюнен*; *смокинов* и *смокинен*; *малинов* и *малинен*; *маслинов* и *маслинен* и др. Тези двойки са абсолютно равнозначни в семантично отношение, т.е. те са словообразователни дублети. В по-редки случаи обаче между терминоелементи с *-ов* и *-ен* има смислова разлика. Напр. *органов* и *органен*. *Органов* се употребява в музикалната терминология като прилагателно от термина *орган* в значение на *голям музикален инструмент с дървени и метални тръби, клавиши и педали*. Напр. *органова тръба*, *органово звучене*, *органов концерт* и др. *Органен* се употребява в медицината като прилагателно от термина *орган* в значение на *част от тялото на човек, животно или растение, изпълняваща определени функции*. Напр. *органно заболяване*, *органна промяна*, *органна хистология* и др.

В заключение искам да отбележа, че всичко, казано дотук, подчертава цялата сложност на намирането и установяването на най-точната езикова форма на даден термин. Това може да се случи чрез все по-тясното сътрудничество между терминологи и нетерминологи, които заедно трябва да се грижат за родната ни терминология, да работят върху нейното изграждане и развитие и върху процесите на нормализация, унификация и стандартизация на термините в отделните науки и сфери на човешка дейност. Така съвременното терминознание днес се утвърждава не само като теоретична наука, но и като реална практика, осигуряваща езиковите инструменти за научното усвояване на света и допринасяща за повишаването на ефективността на специализираната научна и професионална комуникация, осъществявана чрез средствата на езика.

Цитирана литература / References

- Георгиева 2013: *Георгиева, Цв.* Иновационни процеси в българската именна префиксация. София: изд. „Авангард Прима“. (Georgieva 2013: *Georgieva, Tsv.* Inovatsionni protsesi v balgarskata imenna prefiksatsiya, Sofia, “Avangard prima”.)
- Мурдаров 1983: *Мурдаров, Вл.* Съвременни словообразователни процеси. София: изд. „Наука и изкуство“. (Murdarov 1983: *Murdarov, Vl.* Savremenni slovoobrazovatelni protsesi, Sofia, “Nauka i izkustvo”.)
- Официален правописен речник на българския език, София, 2012, изд. „Просвета“. (Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik, Sofia, izd. “Prosveta”.)
- Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията, В. Търново, ИК „Знак 94“. (Popova 2012: *Popova, M.* Teoriya na terminologiyata, V. Tarnovo, IK “Znak 94”.)
- Правописен речник на българската научно-техническа лексика, София, 2001, Академично издателство „Проф. М. Дринов“. (Pravopisen rechnik na balgarskata nauchno-tehnicheska leksika, Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. M. Drinov”.)
- Радева 2017: *Радева, В.* Българска лексикология и лексикография. София: изд. „Изток-Запад“. (Radeva 2017: *Radeva, V.* Balgarska leksikologiya i leksikografiya, Sofia, “Iztok-Zapad”.)

To the Question of Fluctuations in the Form of Some Terms

Kristiana Simeonova

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS

krisi1@mail.bg

Abstract

As is well known, one of the basic requirements of modern terminology to the scientific term is the requirement of linguistic correctness. This means that the linguistic form of the terms must be fully in line with the existing linguistic norms. Compliance with this requirement is very important in view of the fact that the terminology system, as part of a language's lexical system in its construction, uses the phonetic, morphological, word-forming, syntactic, etc. means in that language. The report discusses some fluctuations in the spelling and grammatical form of some terms, and a number of examples are outlined.

Keywords: term, termoelement, literary norm

Kristiana Simeonova
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

Гласност на „мълчаливите млади“

Катя Исса

Университет по архитектура, строителство и геодезия

katyaissa@abv.bg

Резюме

Днес интернет комуникациите навлизат в професионалните на повечето професионални обединения. Това, на първо място, се отнася за професията компютърен специалист. За езика на тази социална прослойка не се знае много. Това са хора, предимно мълчаливи и затворени и предимно млади, креативни и умни. За разлика от други професионалисти, те комуникират предимно чрез мрежата и така търсят и намират съмишленици за решаване на казуси и проблеми. Те създават интелектуален продукт, невидим за широката публика. И не претендират за „гласност“.

Докладът коментира точно такава целева група – от компютърни специалисти – в която комуникацията в работната среда е неразбираема за неспециалисти. Те бяха изпитани с кратка анкета за употребата на 15 глаголни двойки, свързани както с компютъра като работен инструмент, така и със средата въобще. Целта е да се даде гласност на техните предпочитания.

Ключови думи: анкета, нагласи, професионалност, заемки, чуждици

Проучването на нагласите към употребата на различни варианти на българския език от страна на неговите носители се наложи като предпочитан метод в социолингвистиката, а самите нагласи се превърнаха в базов предмет на изследване. Този метод демократизира значително нашата наука, защото спомогна да се изясни предразположението на хората към дадени езикови употреби, което като психологически конструкт не може да се наблюдава нито в речевото поведение, нито в писмената практика на хората, подчинена на заучени правила, устойчиви навици и стереотипно отношение. Получените от мащабни анкети резултати се отнасят към различни варианти на българския език, които тук няма да бъдат коментирани поради огромната информация, която носят, но ако нещо в нея би могло с две думи да се обобщи, това е възможността, която предоставят за социална идентификация по речта (Алексова/Aleksova 2016). Нагласите категорично показват значителна близост на хората от една и съща социална, възрастова, етническа, професионална и пр. група.

За целите на този доклад съм избрала една специфична професионална група от областта на компютърните технологии, социална прослойка, за чийто професионалност не се знае много. Българската социолингвистика обръща голямо внимание на интернет комуникациите, но на масовите потребители, защото обикновеният човек вече живее в интернет, информира се, обучава се, споделя, възмущава се, харесва, спори, пита, вълнува се, забавлява се, формира и мнението си по повечето публични въпроси именно в

социалните мрежи (Замбова/Zambova 2018: 232). Освен това чрез компютрите той се реализира и професионално. Днес почти няма работна среда без компютри и „компютърната“ лексика става част от професиолектите, а информацията (доколкото се изпраща на всички от групата, от екипа, от фирмата, от цялата гилдия) прилича на плуралистична интерактивна медия. Елементите от тази комуникация бързо проникват в общоупотребимия български език и заемат немалко място в неговия узус.

Не е така в избраната в случая целева група. Това са т.нар. компютърджии – програмисти, ИТ специалисти, хора, занимаващи се с непознати за масовия български гражданин материи, утвърдени в обществото ни чрез бързо оформени за тях стереотипи. Според тези стереотипи (небезоснователно) компютърните специалисти „минават“ за предимно мълчаливи и затворени и предимно млади. Също така – за креативни и умни, но това не ги прави симпатични. За разлика от други професионалисти, те не могат да покажат продуктите на своя труд на непосветени (както това правят архитектите, певците, модните дизайнери и пр.). Те създават интелектуален продукт, невидим за широката публика, затова изглеждат необщителни и странни, неемоционални, наричани апатични в отношенията си с хората извън офисите и в офисите помежду си. Обществото ги приема като хора, които не умеят да изразяват чувствата си и ги квалифицира със звучната (не)българска дума „чешити“. Около тях витае една тайнственост, която се дължи на две причини. Първата е всеизвестната им мълчаливост, парадоксална на фона на разливащата се словоохотливост в социалните мрежи на интернет. Вместо да си говорят нормално в огромните офиси, където са настанени заедно, седящи на половин метър един от друг, компютърджиите комуникират чрез мрежата и така търсят и намират съмишленици за коментиране на обединяващите ги казуси и за решаване на професионалните им проблеми. Втората причина е прекаленото използване на чужди думи – заемки и чуждици. Изследванията в българското езикознание на тази лингвистична особеност са още по-многобройни от изследванията на нагласите, много по-стари (отпреди появата на социолингвистичните трудове) и също няма да бъдат коментирани тук, с изключение на почти всеобщото обществено мнение за неприемане, за отвращение от „езиковия снобизъм“ (Виденов/Videnov 2013) и за оформящо се отрицателно отношение на хората към демонстриращите висока образованост публични личности, стараещи се да покажат на народа чрез превзетото си речево поведение и претъпканите с англицизми фрази колко далече са стигнали в своето интелектуално развитие.

В „защита“ на компютърните специалисти може да се каже, първо, че те не са публични личности, нито претендират за публичност; второ, че те често нямат голям избор за употреба на българския език в средата на високите технологии, защото за много от инструментите (предметни и абстрактни) в професионалната им езикова сфера няма български съответствия. Новите технологии се обогатяват светкавично с апарати и елементи, ненужни само след месеци, изоставени от новите програми, преди да

навлязат в общоупотребимия български език като заемки или да останат като чуждици, ако се намери адекватна наша лексема, с която също да се обозначат. Повечето българи не правят разлика между заемки и чуждици, по-възрастните се дразнят от факта, че не разбират изпълнените с англицизми фрази на компютърния специалист в редките случаи, когато се налага да говорят с него (ако са занесли компютъра на поправка, поискали съвет за марката при закупуване на нов или по друга причина) и не желаят да им се „перчат някакви младоци“ с високи заплати. Може би затова тези младежи са така мълчаливи и затворени. Обратно на становището, че езикът на интернет комуникациите е подчинен на модела на „простото говорене“ и „лесното четене“ (това се отнася все пак за популярната интернет комуникация, която демонстрира с жаргонни, вулгарни и пр. изрази единствено първосигнални емоции), комуникацията в работната среда на интернет специалистите е напълно неразбираема за неспециалисти, като таен загадъчен код, като шифър, който само те си знаят. Може би афишират високомерие, защото знаят, че другите не ги харесват и че много ги критикуват. Това е своеобразна защитна реакция в една действителност на отчуждение, в която те живеят като в естествена среда. Факт е, че компютърните специалисти рядко се събират с хора от шумни компании с други професии, с по-широки интереси, в които не е нужно знаенето на английски за изразяване на интелект. В подобни забавни компании те не знаят какво да кажат, какво да споделят от своята професионална област, защото мислят, че на другите ще им бъде скучно. И най-вероятно това е причината те никога по никакъв повод да не претендират за „гласност“.

Избирам за заглавие понятието „гласност“ съвсем преднамерено, като сродна дума на „нагласа“ и „разгласяване“, но получила политически оттенък от времето на прехода, със значение на нецензурирано говорене, свобода на словото, а според тълковните речници – по-скоро заявено от горните етажи на властта намерение за прозрачна политика, отколкото реално приведена в изпълнение политическа практика, и въпреки това – на фона на предходните години на репресивен контрол над циркулацията на информацията – „гласността“ води до частично освобождаване на средствата за масова информация и съответното усещане за промяна в народа. Именно с това си значение славянската дума е навлязла и в неславянските езици (английски, френски, датски) като директна заемка, с изписване *glasnost*¹. Преди да проведе анкетата, обещах на респондентите в адресирано до всички писмо *огласяване* на резултатите дори ако има разногласия в техните отговори.

Анкетираните лица (по-нататък АЛ) са 86. Повечето от тях – 72 – работят заедно в голяма столична фирма и са разположени в модерни общи помещения, построени по

---

¹ Въпреки че заемката *glasnost* е позната в английския език, в заглавието на английски в края на доклада използвам лексемата *voice*, за да се види, че имам предвид по-широко от политическото ѝ значение, синоним на *огласяване*.

западен модел в два офиса, в които има колкото българи, толкова и чужденци. Аз самата работя в същата фирма като учителка по български език на чужденците, а в анкетата взеха участие само българи. Писмото, за което стана дума, беше изпратено на тях. То съдържа обяснение, че анкетата се прави с цел даване на гласност на техните предпочитания относно употребата на 15 глаголни двойки, случаи на синхронна езикова вариативност в българския език, и обещание за предложение от моя страна за промяна в кодификацията чрез включване в речника на избраните от тях употреби и признаването им (ако изберат чуждия вариант) за дублети. Написах това манипулативно писмо преднамерено поради хипотезата, която имах за отговорите. Признавам, че нарочно ги предизвиках. Отговорът на основния въпрос в анкетата, дали употребяват съответните глаголи в ежедневието си, би трябвало да е изцяло положителен, защото това е истината. Те ги употребяват непрекъснато и безизключително, наблюдавам ги от 4 години. Ежедневно ги подслушвам (професионална деформация), а значението на повечето глаголи зная от подслушаните разговори между тях. Избраните глаголи рядко се чуват на български език и тези „масови грешки“ (Виденов/Videnov 2002), индикатор за необходимостта от обсъждането им, биха могли в едно модерно мислене от страна на изследователя да претендират за норма, която чака своята кодификация. Но не това беше моята хипотеза.

Очаквах да не си признаят. Избраните за анкетата глаголи не са белег на образованост или информираност, с каквато биха парадирани, не са названия на все още никому неизвестни в публичното пространство елементи от високите технологии, следователно те не ги възприемат като знак за висока престижност. За тях тези глаголи са маркери за солидарност с групата, за принадлежност към нея и за „по-лесна“ комуникация с колегите, с която никой не се гордее. Според парадокса на наблюдателя (по терминологията на У. Лабов) аз би трябвало да очаквам даването на социално желателни отговори, подчинени на стереотипа, който АЛ имат за мене. Учителката по български език на възраст 55 прилича твърде много на учителките по литература от училище, на майките им, на цялото наше поколение и учителско съсловие, което обвинява младите, че не четат книги, че не обичат езика си, че се продават на чужди компании и се поддават на чужди влияния. Написах писмото с ясна мисъл да обърна стереотипа наопаки. В първия от списъка с глаголи нарочно допуснах и правописна грешка. Това парадоксално поведение моите първи респонденти приеха за абсурдно и на другата сутрин (след провеждането на анкетата с първите 72-ма) ме наказаха. Когато влязох в стаята да преподавам, видях на бялата дъска огромен надпис: „Не искаме чуждици!!!“. С три удивителни. Почувствах се много щастлива от това, че съм намразена. Такива сме ние, българите. Макар и специфична професионална общност, АЛ са членове на българската общност, синове на нашия народ. А нашият народ все още, въпреки бързите темпове, с които се развива в епохата на европеизация и глобализация, пази онези традиции, които

го представят като родолюбив. Българинът използва непрекъснато чуждици, но не си признава в писмено допитване, каквото е анкетата. Вроденият му комплекс от налаганото години наред чувство за национален недостиг, от който страдаме всички ние, избива в противоположен стрес от това да не се изложи, да не се покаже родоотстъпник. И така, както се „перчим“ – от екраните, от трибуните, от сцените на площадите – с английски думи и изрази в устната си реч, никога не бихме си признали, че правим това преднамерено; преструваме се, че никак не ни харесва, че това е по навик, придобит „някъде там“, дори ако анкетиращият обещава с готовност да се съобрази с мнението ни. Гарантираната анонимност на анкетата показва, че нагласите на „мълчаливите млади“ наистина са **за** употреба на българските варианти на глаголи, които те никога не употребяват на български. Явно нагласите нямат много общо с практиката. В една от попълнените анкети 25-годишен младеж, нарушил анонимността, като се е подписал, ми е изпратил послеслов, чрез който ме поучава: „Българският език има еквивалент на всяка посочена дума, която е благозвучен и разбираем. Против съм всяка от изброените по-горе думи да бъде официално въведена в нашия език“ (следва подпис на момчето). Така вместо на ефекта на излъганото очакване се натъкнах на „надминато очакване“ в анкетата:

АНКЕТА

1. Вашата възраст е ..... (напишете с цифра)
2. Каква е професията Ви?..... (напишете с думи)
3. Какъв е Вашият пол?..... м/ж... (зачертайте ненужното тук и в следв. въпрос)
4. Какво е нивото Ви на владеене на английски език?..... A1, A2, B1, B2, C1, C2
5. Отговорете на въпроса, зададен в първата колона на таблицата. Ако отговорът Ви е 1, напишете във втората колона 1а или 1б; ако отговорът Ви е 2, напишете в третата колона 2а или 2б; ако е 3 – напишете в последната колона кой друг глагол употребявате.

Въпрос: Използвате ли в ежедневието си следните глаголи?	Отговор 1: Да, винаги: а) не зная българ. превод; б) не употребявам българския превод	Отговор 2: Не, никога: а) не зная значението на чуждицата; б) зная, но не я използвам	Отговор 3: Понякога използвам този глагол, друг път .....
Апдейтвам/(да апдейтна)			
Банвам/(да банна)			
Буквам/(да букна)			
Бъгвам/(да бъгна)			
Даунлоундвам/(да даунлоундна)			

Кликвам/(да кликна)			
Лайквам/(да лайкна)			
Линквам/(да линкна)			
Логвам/(да логна)			
Лънчвам/(да лънчна)			
Поствам/(да постна)			
Рисърчвам/(да рисърчна)			
Тагвам/(да тагна)			
Хейтвам/(да хейтна)			
Шервам/(да шерна)			

Таблица 1: Анкета относно употребата на някои глаголи

Преди да представя отговорите, реших да разширя допитването (за сравнение), като включа в него компютърни специалисти, които не ме познават, т.е. нямат предварителна нагласа за „учителката по български език“, която изненадва с некомпетентност (допуснатата правописна грешка в първия глагол *андейтвам*) и с готовност да въвежда чужди думи в нашия роден език. За тях нямаше писмо. Те получиха анкетата от мои приятели, а аз получих отговорите от тях: в София (девет попълнени анкети) и в Сидни (пет попълнени анкети). Причината да включа и българи в чужбина се дължи на спецификата на глаголите, които съм избрала. Поднесени на компютърни специалисти като част от професионалната им лексика, тези глаголи са отдавна известни на широката аудитория в България и се характеризират като „случаи на вариантност [...] в областта на компютърно опосредстваната комуникация“ (Алексова/Aleksova 2016: 22). Те, за разлика от термините в причудливата терминология на професионалния им, която остава неразбрана в паметта на интелигентните машини, завземат територии в езика на всички ни и много български младежи дори не знаят българските еквиваленти на някои от предложените в анкетата глаголи. Тъй като морфологически рязко различаващите се езици, каквито са българският и английският, се съпротивляват на конвергенцията, заимстването на значенията не променя морфологията и те остават с български наставки, подобно на други български глаголни двойки от типа *-вам/-на* (ставам/да стана, започвам/да започна, тръгвам/да тръгна, грабвам/да грабна, грейвам/да грейна, пипвам/да пипна, литвам/да литна и др.). При изследването на деформацията на българския

език на българските емигранти в Сидни, което извърших през 2016 г., бяха установени подобни случаи, когато българите, използвайки английски думи, им „прикачват“ български елементи, особено при назоваване на иновации, за които те, говорейки на роден език, трудно намират съответствия. Тези иновации, които не нарушават нашата граматическа система, защото говорещите им поставят български суфикси и окончания, свойствени за идентичните части на речта в българския език, не са разпространени у нас и са част от смесения език на емигрантите. Включването в анкетата на компютърни специалисти от чужбина има за цел да проследи дали и в изследваните глаголи, за които те не знаят, че са в широка употреба в България², ще бъде следван същият принцип.

Средната възраст на всичките 86 анкетирани лица е трийсет и половина години (30,59). Разделени на пет по-големи групи (Таблица 2), те позволяват някои обобщения.

Възраст	20 – 25 год.	26 – 30 год.	31 – 35 год.	36 – 41 год.	На повече
Брой АЛ	17	33	21	12	3

Таблица 2. Класификация на АЛ по признака *възраст*

За най-младите например (20–25 г.) може да се каже, че (с изключение на момчето с подписа) са отбелязали много малко (един – два) съответни български варианта на глаголите там, където са посочили отговор 3. Само трима от трийсет и трима (следващата възрастова група), двама на 27 и един на 28 години, са направили същото; от третата група – един (на 33 години), а от четвъртата и петата – нито един, с изключение на два единични случая – само за един от глаголите (от четвъртата група) и за един (от петата). Това показва, че най-младите наистина не знаят българския вариант или че не той е първата им асоциация. Смятам това за тревожен сигнал, че децата ни не мислят на български, сигнал, който да алармира българското училище, чиято система е „амортизирана и анахронична“, и българските родители, които „не искат образовани синове и дъщери, а синове и дъщери с диплома“ (Вълчев/Valchev 2012: 9). Първата асоциация на стимула *английска диплома е висока заплата*, но първата асоциация за хората, наречени тук „млади“, трябва да е (понеже са наистина млади) – *бъдещите родители на нашите бъдещи български деца*. Дано техните първи думи не са такива, които липсват в българския речник.

² Това, че не знаят, се дължи на дългото им отсъствие от страната и се доказва от факта, че винаги ми ги превеждаха на български, щом допуснеха да им се „изплъзнат“ подобни думи в непринудени разговори в мое присъствие.

По отношение на втория въпрос от анкетата – „Каква е професията Ви?“, получените отговори ще коментирам според мястото на АЛ – 72 от фирмата, 9 от София³ и 5 от Сидни. Започвам с най-голямата група, състояща се от колеги от фирмата. 14 души от тях се определят като програмисти, 9 души – като софтуерни разработчици, сред които срещу съчетанието „софтуерен разработчик“ (6 души) има и „разработчик софтуер“ (един), и „специалист тестване на софтуер“ (двама). Последните три примера показват очаквано отклонение от нормата за свързване на словосъчетанията в българския език, записани вероятно по този начин в длъжностните им характеристики. По 6 души се определят съответно като „системен администратор“ и „софтуерен инженер“, плюс един „мрежови инженер“, както и „инженер“. Има и различни ръководители – „ръководител проекти“, „ръководител екипи“; мениджъри – „акаунт мениджър“, „мениджър риск“, следва „анализатор риск“; има и координатори – „координатор проекти“, „координатор събития и пътувания“; има и специалисти („специалист подбор на персонал“), експерти („експерт инф. сигурност“), „тестер“, „мрежор“, „агент“. Някои от думите не са много ясни на български, други са обозначили вероятно професията по диплома („икономист“), но неатрибутивните словосъчетания навсякъде са без предлози! Една трета от АЛ са написали професията си на английски език. Най-често това са абривиатури – IT, QA, DBA, както и „Developer, Devops, Training expert“. Срещат се и чужди названия, изписани на кирилица – „Девелопър“, „Скръм мастър“, „Груп Лидер“. Правописните грешки са много, приемам ги за технически. Тревожното в тях е само едно – честото смесване на латиница и кирилица, напр. „Мениджър Риск“, „Scguш Master“ и др. Има, накрая, и един шегобиец, който се определя с професия „писател“, вероятно по призвание, и един отговор „Не учителка“⁴. Сред групата АЛ от София се откроява „доцент“, вероятно написано по навик; другите („графичен дизайнер“, „строителен инженер“, „докторант дизайнер“, „инженер дизайнер“, „инженер“, „журналист“, „строителен инженер“, „ИТ анализатор“) заявяват различни професии, но всички са компютърни специалисти, макар и с различно образование. Тук бих открила със задоволство петимата анкетирани от Сидни, написали своите професии на български език почти без правописни грешки: двама „програмисти, мениджър по компютърна сигурност, системен инжинер и информационни технологии инжинер“. Неправилното изписване на думата *инженер* ме смущава по-малко от обърнатия словоред в последния пример, но за българите в чужбина това е нормално отклонение от нормата.

По третия признак, *пол*, АЛ се разделят на 58 мъже и 28 жени, а по четвъртия – *степен на владеене на английски език* – преобладава ниво В2 – 27, следвано от С1 – 23, С2 – 16, В1 – 12, А2 – 2, А1 – 2 и неопределили – 4 АЛ. По тези два признака бих спо-

³ Не наричам признака местоживеене, тъй като фирмата също се намира в София, а критерият е „хора, които ме познават лично“ срещу „хора, които не ме познават лично“.

⁴ Нарочно сринах авторитета си, сама съм си виновна.

менала съвсем бегло по-експресивния, буен нрав на момчетата, довел до една – две цинични забележки в отговор на анкетата, като отрицателно впечатление; и афишираната скромност по отношение на владенето на английски език (те знаят много добре английски) – като положително. И двете нямат отношение към отговорите на най-важния, пети въпрос. Първо ще представя избраните готови отговори (Таблица 3):

Въпрос: Използвате ли ежедневно глаголите?	Апдейтвам/(да апдейтна)	Банвам/(да банна)	Буквам/(да букна)
Отговор 1а: Да, винаги: не зная бълг. превод;	10-2 (бълг. прев. е обновявам; няма точен еквивалент на бълг. език)	3	8
Отговор 1б: Да, винаги: зная, но не употребявам българския превод	35-2 (но той е обновявам; но по-скоро ъпдейтвам)	31-1 (понякога – забранявам)	21-1 (резервирам)
Отговор 2а: Не, никога: не зная значението на чуждицата;	2	1	1
Отговор 2б: Не, никога: зная, но не я използвам	19-1 (обновявам)	39-3 (използвам забранявам/да забраня)	24-1 (запазвам)

Таблица 3а: Отговори на въпроса за „апдейтвам“, „банвам“ и „буквам“

Въпрос: Използвате ли ежедневно глаголите?	Бъгвам/(да бъгна)	Даунлоундвам/(да даунлоундна)	Кликвам/(да кликна)
Отговор 1а: Да, винаги: не зная бълг. превод;	7	8	10-1 (няма точен еквивалент на бълг. език)
Отговор 1б: Да, винаги: зная, но не употребявам българския превод	29-1 (чупа – чупя, попр. моя)	14-1 (свалям/изтеглям)	38-1 (натискам)
Отговор 2а: Не, никога: не зная значението на чуждицата;	2	1	0
Отговор 2б: Не, никога: зная, но не я използвам	28-1 (развалям)	26-1 (свалям)	16-1 (цъкам)

Таблица 3б: Отговори на въпроса за „бъгвам“, „даунлоундвам“ и „кликвам“

Въпрос: Използвате ли ежедневно глаголите?	Лайквам/(да лайкна)	Линквам/(да линкна)	Логвам/(да логна)
Отговор 1а: Да, винаги: не зная бълг. превод;	6	10	10
Отговор 1б: Да, винаги: зная, но не употребявам българския превод	20-1 (харесвам)	26	41
Отговор 2а: Не, никога: не зная значението на чуждицата;	0	3	0
Отговор 2б: Не, никога: зная, но не я използвам	28-2 (харесвам; харесвам)	28-1 (свързвам)	15-1 (влизам)

Таблица 3в: Отговори на въпроса за „лайквам“, „линквам“ и „логвам“

Въпрос: Използвате ли ежедневно глаголите?	Лънчвам/(да лънчна)	Поствам/(да постна)	Рисърчвам/(да рисърчна)
Отговор 1а: Да, винаги: не зная бълг. превод;	4-1 (пускам)	10	4
Отговор 1б: Да, винаги: зная, но не употребявам българския превод	11-1 (лоунчвам)	32	19-1 (разследвам)
Отговор 2а: Не, никога: не зная значението на чуждицата;	12	0	2
Отговор 2б: Не, никога: зная, но не я използвам	47-3 (стартирам (2) и From launch/lunch)	19-1 (публикувам)	38-2 (проучвам; проуча)

Таблица 3г: Отговори на въпроса за „лънчвам“, „поствам“ и „рисърчвам“

Въпрос: Използвате ли ежедневно глаголите?	Тагвам/(да тагна)	Хейтвам/(да хейтна)	Шервам/(да шерна)
Отговор 1а: Да, винаги: не зная бълг. превод;	15-1 (няма точен еквивалент на бълг. език)	9	6
Отговор 1б: Да, винаги: зная, но не употребявам българския превод	36	29	24-1 (споделям)
Отговор 2а: Не, никога: не зная значението на чуждицата;	1	2	1
Отговор 2б: Не, никога: зная, но не я използвам	21-1 (отбелязвам)	27-1 (мразя)	22-1 (споделям)

Таблица 3д: Отговори на въпроса за „тагвам“, „хейтвам“ и „шервам“

Цифровите означения красноречиво говорят за предпочитанията на АЛ. Най-много отговори в таблиците като цяло са дадени в графата 2б: „Зная, но не използвам чуждицата“. Там, където са изписани две цифри със знак минус между тях, броят на отговорилите по дадения начин съответства на първата, а втората означава изключение. Например 21-1 означава, че отговорилите със съответния вариант са 21, един от които е написал и нещо допълнително, дадено в скоби – българския превод или някакво обяснение. От тези съответствия, и особено от отговор 3 (понякога), получен в последната колона на анкетата, става ясно, че вариантите, които избират АЛ, не съвпадат напълно. Те ще бъдат представени по реда на глаголите:

- 1. Апдейтвам.** Готовите отговори са 66 (Таблица 3а). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *актуализирам* (5); *обновявам* (5); *Ъпдейтвам* (3); *да, отвреме навреме, но с Ъпдейтвам*; *опреснявам*; *оптимизирам*; *подновявам*; *ще те държа в течение*. Един от анкетираните е написал само 3 (понякога), а един е оставил въпроса за този глагол без отговор.
- 2. Банвам.** Готовите отговори са 74 (Таблица 3а). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *забранявам* (6); *блокирам* (4); *ограничавам*. В една от анкетите е отбелязано само 3 (понякога).

3. **Буквам.** Готовите отговори са 54 (Таблица 3а). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *запазвам* (19); *резервирам* (9); двама анкетирани са написали само 3 (понякога), един – *не* (вероятно грешка); и един неотговорил.
4. **Бъгвам.** Готовите отговори са 66 (Таблица 3б). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *забивам* (3); *повреждам* (3); *греша*; *дефектирам/блокирам*; *от време на време*; *ползвам бъгна (се)*, *блокира*, *прецака (се)*. *Бъгвам е нещо, извършено от професионалист*; *прецаквам/развалям*; *счупи се*, *спря*; *счупило се е*. Четирима от анкетираните са написали само 3 (понякога), а трима не са отговорили.
5. **Даунлоундвам.** Готовите отговори са 49 (Таблица 3б). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *свалям* (29); *дърпам* (2); *изтеглям* (2). Три АЛ са написали само 3 (понякога), един от респондентите не е отговорил.
6. **Кликвам.** Готовите отговори са 64 (Таблица 3б). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *натискам* (7); *цъкам* (7); *цъквам* (4); *натисна*, *последвам връзка*; *цъкам*, *избирам*; *цъкна*. И тук има един отговор *не* (вероятно грешка) и четири отговора 3 (понякога), без обяснение какво казват друг път.
7. **Лайквам.** Готовите отговори са 54 (Таблица 3в). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *харесвам* (26); *понякога използвам*. Следват четири отговора 3 (понякога), без обяснение какво казват друг път, и един *не*.
8. **Линквам.** Готовите отговори са 67 (Таблица 3в). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *свързвам* (11); *да, но и свързвам*; *да пусна линк*; *прати ми го*; *пращам*; *прикачам*. Един от анкетираните, както винаги, е написал само 3 (понякога), а двама са оставили без отговор въпроса за този глагол.
9. **Логвам.** Готовите отговори са 66 (Таблица 3в). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *влизам* (10); *влез/влизам*; *влезна*; *вписвам*; *връзвам*; *въвеждам*; *да вляза*; *записвам*. Отново един от анкетираните е написал само 3 (понякога), а двама са оставили без отговор въпроса за този глагол.
10. **Лънчвам.** Готовите отговори са 74 (Таблица 3г). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *пускам* (2); *лаунчвам*; *обяждам*; *обязвам*; *пускам/стартирам*; *пусна*; *стартирам/започвам*. Двама не са отговорили, а двама са написали само 3 (понякога).
11. **Поствам.** Готовите отговори са 61 (Таблица 3г). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *публикувам* (15); *споделям* (2); *качвам*; *напиши/кача*; *публикувам/написвам*; *публикувам/споделя*; *пускам*. Следва неизменният отговор *не* и два отговора 3 (понякога).
12. **Рисърчвам.** Готовите отговори са 63 (Таблица 3г). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *проучвам* (9); *търся* (2); *търся/проучвам* (2); *изследвам*; *потърся*; *разследвам*; *разучавам*; *търся да намеря*. Пет от АЛ, дали отговор 3 (понякога), не са намерили за нужно да обяснят как още казват.

- 13. Тагвам.** Готовите отговори са 73 (Таблица 3д). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *отбелязвам* (8); *отбележа* (2); *да, но и отбелязвам; обозначавам*. Тук има само един отговор 3 (понякога).
- 14. Хейтвам.** Готовите отговори са 67 (Таблица 3д). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *мразя* (6); *не харесвам* (2); *говоря против някого; мразя/злословя; ненавиждам/мразя; „храня“, храня, захранвам, сипвам, наливам*. Следва отговор *не* и пет отговора 3 (понякога).
- 15. Шервам.** Готовите отговори са 53 (Таблица 3д). Посочените варианти (отговор: Понякога+) са, както следва: *споделям* (27); *много рядко: споделям; употребявам и споделям*. За пореден път четирима души отговарят с 3 (понякога), без да споделят кой глагол употребяват в други случаи.

Изводи:

Трябва ли да влязат в официалния речник гореизброените глаголи? – Разбира се, че не всички и не непременно, но шест от тях са в речника на новите думи от 2010 г. (Пернишка и др./Pernishka et al. 2010). Не това беше целта на изследването. То показва нагласите на „мълчаливите млади“. За глаголи като *буквам, даунлоундвам, лайквам и шервам* те дават еднозначни съответствия от българския език, съответно *запазвам/резервирам* (28); *свалям* (29); *харесвам* (26); *споделям* (27), освен заявили, че не употребяват чуждицата, въпреки че знаят нейното значение, съответно 24, 26, 28 и 22 АЛ. За глаголи като *линквам, логвам, рисърчвам, тагвам, хейтвам*, особено *лънчвам и бъгвам*, няма единомислие по отношение на значението, но тези „компютърни“ действия могат да се изразяват със словосъчетания на български. Може би *кликвам* и *поствам* заслужено се определят като неологизми, защото „цъкването“ съответства и на други действия, не непременно свързани с новите технологии, а публикуването се различава както от „постинга“ (съобщение в блог), така и от „постера“ (използван при презентации).

Трябва ли да „изгоним“ чуждиците от българския език, за да запазим неговата чистота? – И да искаме, не можем. И да се срамуваме да си признаем, всички използваме чуждици, особено младите. Трябва да си дадем ясна сметка, че езикът не се развива по законите на сърцето на своите носители, които го обичат и говорят. Той се развива по свои собствени закони и не ние определяме какви са те, защото езикът говори за нас в по-висока степен, отколкото ние го говорим. Езикът е не просто национален символ. Това са знамето, гербът и химнът. Езикът е потребителско явление. Като въздуха. Езикът е нашият живот.

Трябва ли тогава да го запазим български? – Задължително. В противен случай подписваме смъртната си присъда. Срещу всички световни нововъведения, навлизащи в живота ни със своите означения, трябва да търсим и намираме български еквиваленти. Училището в наше време не се справя с това. Затова според категорично заявената

нагласа (на моите АЛ тук и на целия народ, изразена в национални допитвания) някой трябваше да вземе мерки. Направиха го „мълчаливите млади“.

Наскоро се появи онлайн платформата „Как беше на български“, а реализацията извърши екип от програмисти от „Чуждица БГ“. В нея всеки, който влезе, ще може да избегне чуждицата като потърси нейните български еквиваленти. Всеки може да стане съавтор в платформата, като добави чужда дума и нейното значение на български. Мълчаливи или приказливи – младите заслужават „гласност“. Те са не по-малко от нас загрижени за езика и неговото бъдеще. В случая с чуждиците те намират решения, преди да сме престанали да ги упрекваме. Трябва да изоставим това поведение и да се научим да ги уважаваме. Лично аз им вярвам безрезервно и убедено „гласувам“ за тях.

Цитирана литература / References

- Алексова 2016: *Алексова, Кр.* Социолингвистична перцепция, езикови нагласи и социална идентификация по речта. София: Парадигма. (Aleksova 2016: *Aleksova, Kr.* Sociolingvistichna persetsia, ezikovi naglasi I socialna identifikacia po rechta. Sofia: Paradigma.)
- Виденев 2002: *Виденев, М.* По въпроса за „масовата грешка“ в езика на съвременната българска интелигенция. – *Български език и литература*, № 4–5 <https://liternet.bg/publish3/mvi_de_nov/masovata.htm> [13.07.19] (Videnov 2002: Videnov, M. Po vaprosa za masovata greshka v ezika na savremennata balgarska inteligencia. – *Balgarski ezik i literatura*, 4–5.)
- Виденев 2013: *Виденев, М.* Езиковедски штрихи и етюди. София: МСД, В. Търново: ИК Знак’94, с. 233–241. (Videnov 2013: *Videnov, M.* Ezikovedski shtrihi I etyudi. Sofia: MSD, V. Tarnovo: IK Znak’ 94.)
- Вълчев 2012: *Вълчев, Б.* Българският език в училището. София: СФБ. (Valchev 2012: *Valchev, B.* Balgarskiyat ezik v uchilishteto. Sofia: SFB.)
- Замбова 2018: *Замбова, А.* Влиянието на интернет комуникациите върху езиковите практики и общественото мнение. – В: *Проблеми на социолингвистиката*. София: МСД, В. Търново: ИК Знак’94, с. 232–235. (Zambova 2018: *Zambova, A.* Vliyanieto na internet komunikaciite varhu ezikovite praktiki I obshtestvenoto mnenie. – In: *Problemi na sociolingvistikata*. Sofia: MSD, V. Tarnovo: IK Znak’ 94.)
- Пернишка и др. 2010: *Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска.* Речник на новите думи в българския език. София: Наука и изкуство. (Pernishka et al. 2010: *Pernishka, E., D. Blagoeva, S. Kolkovska.* Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik. Sofia: Nauka I izkustvo.)
- Чуждица БГ. <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2019/07/15/izchisti-chujdicite-ot-rechnika-si-kak-beshe-na-bylgarski.416467?utm_source=push&utm_medium=notificati> [15.07.19]

Voice to the “Silent Young People”

Katya Issa
University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy
katyaissa@abv.bg

Abstract

Today, internet communications are entering the professional language of most professional associations. This primarily applies to the profession of computer specialist. No much is known about

the language of this social stratum. These are people, mostly silent and closed, and mostly young, creative and smart. Unlike other professionals, they communicate primarily through the network, and so they are looking for and finding followers to solve cases and problems. They create an intellectual product that is invisible to the general public. And they do not claim "voice" ("glasnost").

The report deals precisely with such a target group – from computer specialists – where communication in the work environment is incomprehensible to non-professionals. They were tested with a brief questionnaire of the use of 15 verbal couples, which are related with both the computer as a working tool and the environment at all. The goal is to give voice to their preferences.

Key words: questionnaire-test, attitude, professional language, foreign words (loan words)

Katya Issa
University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy
1 Hristo Smirnenski Blvd.,
1046 Sofia, Bulgaria

Възрожденската антропонимна картина в Самоков по данни от средата на XIX век

Георги Митринов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
mitrinov@abv.bg

Резюме

В публикацията се разглежда антропонимия, включена във възрожденски писмен документ от Самоков. Наличните над 160 антропонима на самоковски граждани са надежден материал за описание на антропонимната система. Представени са нейни характерни особености. Показани са тенденциите в развитието ѝ. Направена е съпоставка с антропонимия от други краища на българското езиково землище.

Ключови думи: Възраждане, антропонимия, история на българския език, сфрагистика

В Българския исторически архив на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се пазят ценни писмени документи, свързани с Възраждането, сред които и такива за възрожденската история на гр. Самоков. Интерес представлява една молба на самоковските българи до султан Абдул Меджид относно смяната на тогавашния самоковски архиепископ Дели Матей, вероятно грък, с владиката Авксентий Велешки (НБКМ, БИА II А 1618). В текста се споменава, че Дели Матей 14 години проповядвал на самоковци и им пее в църквата на гръцки, а те нищо не разбирали, та искат по български да им се пее. В края на молбата са отбелязани близо 160 лични печата на самоковци, играещи роля на лични подписи. Засега не е открит друг подобен документ от друго селище в българското езиково землище с толкова много лични печати. Той е без датировка, но може да се приеме, че е от 60-те години на XIX в., от времето на борбата за църковна независимост, тъй като в архивни документи с датировка от 50-те години на века се споменава за назначаването на Дели Матей като самоковски архиепископ. Текстът и печатите са разположени на лист с размери 137 x 50 см. Важно е да се отбележи, че над всеки отпечатък на личен печат е изписано името на притежателя му. Прегледът на антропонимията, включена в писмения документ, дава възможност да се види спецификата на антропонимната система на Самоков от средата на XIX в. и тенденциите в нейното развитие, що се касае до мъжките имена. Графичното оформление на отделните антропоними пък показва спецификата в употребата на кирилско писмо в селището, което е важен български възрожденски център. Всеки изписан антропоним включва лично име и презиме.

Графични особености

Антропонимите са изписани като цяло с курсивен шрифт. Но се открива разнообразие в изписването на отделни графема, оформени с курсивен или с уставен шрифт (д и *д*); т (отвесните линии в двата края на горната хоризонтална греда са удължени надолу колкото отвесната греда), *т* (в употреба е и алогограф, изписван като латинска графема l, но с извивка в горния край от лявата страна на хастата и спусната надолу къса линия); г и ч (алогограф ч наподобява изписана с курсивен шрифт графема ч). Обикновено в надписите на печатите се срещат графема, оформени с уставен шрифт. Но е налице и непоследователност. Обичайно на графема *т* в изписаните антропоними съответства графема т в надписите на печатите: *Сотир* – СwТИР; *Христо* – ХРИСТО. Но се открива и изписване на графема *т* в надписите на печатите: *петре* – ПЕтРЕ, *хрисло* – ХРИСтО, *мило* – МИтО.

В употреба е графема я (Ллия, Янаки, Захария), но в няколко примера се открива графема -, характерна за църковнославянския език (Бончев/Bonchev 1995: 11): Сто-нъ, Д-рханов. Важно е да се отбележи, че в изписаните над печатите антропоними е в употреба графема я, а в надписите на печатите – графема -: ... ха *стоянов* – НИКОЛ/Х: СТОќ; *косто стоян* – КОСТО/СТОќ. В по-късните граматика на новобългарския книжовен език са включени графема я и æ (Момчилов/Momchilov 1868: 6), а в по-ранните – само графема æ (Рилски/Rilski 1835: 33), но и в двата случая е избегната графема -. Среща се изписване на диграф оі (Оінакиевъ, Стооінь). Употребата му е подобна на тази на графема ѱ, която в църковнославянските текстове се пише само в началословие (Бончев/Bonchev 1995: 11). Но липсата на повече примери не дава възможност да се правят конкретни изводи дали диграфът е бил част от графичната система, използвана в писмената практика на самоковските българи през Възраждането.

Голямо е разнообразието в употребата на графема за отбелязване на фонема *и*, като най-широка е употребата на графема *и* (осмично *и*) и *ї* (десетично *и*), характерни за графичната система на църковнославянския език (Бончев/Bonchev 1995: 11), както и за някои граматика на новобългарския книжовен език (Рилски/Rilski 1835: 33): *димитри*, *Михал*, *Захарї*, *алексіевїчъ*, *Хрїсто*. В началословие често се изписва алогограф, наподобяващ гръцката графема η, но без удължена под линия задна хаста (ηованчо, ηлчо). В единичен случай е отбелязана графема *й*: *йованчо*. В писмения паметник се употребява и графема *і* (в началословие, средисловие и краесловие), включена в някои новобългарски граматика (Момчилов/Momchilov 1868: 6): *йоанъ*, *Георгїй*, *дімітрі*.

Звук *у* се отбелязва с графема *у* (ук): *Петруновъ*, *Петруновичъ*, *папуци*.

Налице е успоредна употреба на двойки графема характерни за църковнославянския език и за новобългарските граматика, главно при оформлението на някои имена от чужд произход: *е* и *є*, *о* и *ω*, *т* и *θ*, *Н* и *Н*. При двойката *е* и *є* преобладава изписването на алогограф *є* в средисловие и краесловие, характерен за гръцката графична сис-

тема, особено в лични имена от чужд произход, преминали в българската антропонимна система от гръцката: Георги, Петре, теодор, Стефан но Георгии, Стефановичъ, Серафимов.

При двойката о и ѿ графема ѿ се отбелязва в личните имена Геѡрги и Йѡван, като е запазена традицията на изписване по гръцки образец, но са налице и изключения. Прави впечатление, че добавка *-оглу*, *-олу* към някои презимена е оформена с графема ѿ: Никоѡлу, Никоѡлу.

Изписването на графема θ, главно в началословие, по гръцки образец, също има изключения: теѡфанѣ, теѡдор, но *тодоръ*, *теѡдор*. Факт е, че графемата е включена в църковнославянската азбука, както и в граматика на новобългарския език през Възраждането (Бончев/Bonchev 1995: 11; Рилски/Rilski 1835: 33; Момчилов/Momchilov 1868: 6).

Интерес представлява употребата на графемѣ Н и N в началото на някои лични имена. Оформлението на графемата с наклонена свързваща линия между двете отвесни греди е характерно за църковнославянската граматика, както и за някои ранни граматика на новобългарския език (Бончев/Bonchev 1995; Рилски/Rilski 1835), докато в по-късните граматика се утвърждава употребата на алогограф Н (Момчилов/Momchilov 1868).

Среща се успоредна употреба на кирилска графема З и на гръцка Z в началословие: Захари, но Zахари.

Прегледът на графичните варианти показва, че обичайно те са по-многобройни при по-разпространените в българската антропонимна система имена:

Димитри 2, димитри 6, Димитри 3, Димитри 3, Димитрѣй, дімитри;

Јѡван 5, иованъ 3, юванъ 2, Јован, ѳованъ, іѡванъ;

иованчо 3, Јѡванчо 2, Јованчо, иѡванчо;

Захари 4, Захари, Захари, Захария 2, Захари- 2, Захарїи;

Николаи 3, Николая 3, Николай 2, Николая, Нікола;

Георги 4, георги 6, геѡрги 2, Георгїи;

тодоръ, *тодоре*, *теѡдор*, теѡдор 2;

Христо 10, Хрїсто 2, Хрїсто 10;

атанасъ, атанасъ, Аѳанас;

Петре, Пѣтре 2

Но се открива и последователност в изписването на отделни антропоними: Костадинъ 3; косто 3, алексо 3.

Оформление на антропонимите. Лични имена

Налице е непоследователност при оформлението на някои мъжки лични имена, характерни за българския антропонимикон, със „старинно и черковно окончание -ий“,

но и с „народно-разговорно -и“ (Илчев/Ilchev 1969: 18). Други изследователи доуточняват, че формите с -ий са книжовни (Ковачев/Kovachev 1987: 140):

Захарий Ха. Јоодовичъ, Захарій Димитриевичъ, Захарии Илчо, но Захари Павле; Захари Стефановичъ; Георгии іоанни, но Георги Никола, Гіеорге Јован, Георги ілчо, георгист Коленичъ, Георги Иованъ, Георги Јовановичъ, Георги Алексичъ; Димитрій Христовичъ, но Димитри Заховичъ, димитри Анастасъ; Димитрост Анастасвичъ, Димитри Стояновичъ, Дѣмѣтрѣ Иовановѣчъ, димитри Николаи, димитри Лазо.

Видно е, че формите с окончание -и са преобладаващи при мъжките лични имена на Георги, Димитри. Важно е да се отбележи, че в османските данъчни документи от XVI в. с антропонимен материал от Южните Родопи и Беломорието са изписвани само облици Димитри, Георги, Йорги (Митринов/Mitrinov 2018: 148, 151).

В единични случаи имената са оформени с наставка -ия: Захарія Мѣкоѡлу; Димитрія Анакіевъ, Хад Геѡгрѣя (вероятно графична грешка) Димчовичъ, Михалиа Петруновичъ. Приема се, че това са диалектни родително-винителни падежни форми, но с уговорка, че отделни имена в такъв облик са по-близки до оригиналната гръцка или еврейска форма, например Захария (Илчев/Ilchev 1969: 18).

При оформлението на мъжко лично име Николай се откриват облици с окончание – (-я): Ніколай Карастояновичъ, Николай Костовичъ, Николай Алексичъ; Ніколай Јіаковъ; Николай Димитровъ, но Никола- іованови, Николая Митовичъ. Облиците се явяват родително-винителни падежни форми, характерни за някои български говори. Тази особеност е била част от българската книжовна норма до правописната реформа от 1945 г. (Илчев/Ilchev 1969: 18).

Срещат се мъжки лични имена, окончаващи на -е: Пѣтрѣ Георгіевичъ, Пѣтрѣ Иованъ; Тодоре Лазо; Гіеорге Јован. Обичайно се приема, че това са звателни форми (Илчев/Ilchev 1969: 18). Такива форми са засвидетелствани в антропонимната картина от Южните Родопи и Беломорието през XVI в.: Петро – 5 употреби, Петри – 9, Петре – 2; Димитри – 67, Димитре – 4. Но за лични имена Георги и Тодор те не са характерни. (Митринов/Mitrinov 2018: 151, 152). Това показва, че тенденцията за слаба употреба на форми на мъжките лични имена, окончаващи на -е, се запазва през вековете в различни краища на българското езиково землище.

Разнообразие се открива при изписване на мъжко лично име Йован, като е налице и успоредна употреба на вариант Йоан – стара форма на Иван, X в.; Йоан от Йоан с -в- между гласните, както Иван, XV в. (Заимов/Zaimov 1988): Јованъ Костовичъ, Јованъ теодор, Јован Стоіо, іованъ Гагніяолу, Иованъ Димитри, Иованъ Христовичъ Гіеорге Јован, Георги Иованъ, Петре Иованъ, но іоанъ Георгиевичъ, Јоанъ Х. Митовичъ, Алексо Иоанъ, Георгии іоанни. Видно е, че старинната форма Йоан е с по-слаба употреба. В османските данъчни регистри от Беломорието и Южните Родопи за XVI в. се открива само облик Йоан (Митринов/Mitrinov 2018: 147).

Интерес представлява изписването на облици Йован и Йоан в антропонимите над печатите и в самите печати на писмения паметник. Обичайно на изписаното над печата лично име Йован в надписа на печата съответства облик Йоан:

Иѡванчо Хрїстовїчь – IOAH/XP₁CT (буквеното съчетание P₁ е оформено като диграф (P + ₁) и наподобява латинска графема R);

јѡванъ Костовичъ – ИѡА/КОСТ;

Јѡван Ха Пено – IOAH /X ПЕ/НО (откриват се диграфи А + Н и П + Е);

Иованъ Христовичъ – IOAH/XP_{TO}.

Но се среща и облик Йован, изписан върху печатите:

Иован Теодор – IOBAN/1853;

їованъ Гагнїяолу – IOB/АН...;

Јѡванчо Нанковичъ – IOBAN/NCNKOB.

Умалителни имена

По-широка е употребата на мъжки лични имена с наставка *-чо*: Иованчо Хрїстовичъ, Јѡванчо Намковичъ, Иованчо Станко, їѡвачо Боневичъ, Иованчо Алевов (?), Иѡванчо Сѡвчо, Јѡванчо Георги, ѱѡванчо Казанцї, Јованчо Стефановикъ; Михальчио Димїтри; Ха Николчо Спас, Николчо папуци; Стоичо Георги; Христо Јѡвчо. Едва в 4 примера се откриват мъжки лични имена, оформени с умалителна наставка *-ко*: Ангелко Стоине, Донко Димитриовъ, Михалко Велко, Мїхалко Талатоѡлу.

Спорадична е употребата на мъжки лични имена, оформени с гръцка умалителна наставка *-аки*, които, според някои изследователи, в миналото били доста разпространени особено сред градското българско население (Илчев/Иchev 1969: 20): Николаки Анастѡсїевъ, Стараки Миташов. Но данните от личния дневник на Йерусалимския патриарх Хрисант Нотарас, събирал през 1720 г. помощи от дарения за плащане данъци на Гръцката патриаршия и записал имена на дарители от български селища в днешна Южна България (Стефанов/Stefanov 1989: 51–69), показват друга картина:

Пазарджик: Αγγελον Ангел 2, Αγγελάκης Ангелаки 1; Γεώργης Георги 16, Γεωργάκην Георгаки 2; Δημήτριος Димитър 13, Δημητράκην Димитраки 1; Γιάννης Яни 4, Γιαννάκης Янаки 1;

Пещера: Σταυράκης Ставраки 1;

Станимака (дн. Асеновград): Σταυράκη Ставраки 7; Γιάννης Яни 3, Γιαννάκης Янаки 8;

Воден: Αγγελάκη Ангелаки 1;

Амбелино (квартал на Станимака, дн. Асеновград): Σταυράκης Ставраки 4;

Пловдив: Αγγελος Ангел 13, Αγγελάκης Ангелаки 4; Ανδρονάκης Андронаки 1; Ασανάκη Асанаки 1; Αθανάσης Атанас 45, Αθανασάκη Атанасаки 2; Βασίλης Васил 4, Βασιλάκης Василяки 1; Δημήτριος Димитър 62, Δημητράκης Димитраки 6; Μανόλης

Манол 13, Μανολάκης Μανολαки 22; Μανόλκος Μανолко 2; Μιχάλης Михал 5, Μιχαλάκη Михалаки 1; Σταύρος Ставри 2, Σταυράκης Ставраки 2;

Сливен: Γεώργιος Георги 5, Γεωργάκης Георгаки 1; Δημήτριος Димитър 12, Δημητράκω Димитраки 2; Σταύρος Ставри 1, Σταυράκην Ставраки 1;

Стара Загора: Βασιλάκης Васиλαки 1; Γεώργιος Георги 14, Γεωργάκης Георгаки 2;

Ямбол: Αντωνάκης Антонаки 2; Γεώργιος Георги 10, Γεωργάκη Георгаки 2.

От представения материал е видно, че е изключение по-широката употреба на деминутивни форми на лични имена с наставка *-аки*. В антропонимната картина на Пловдив облик Манолаки е с по-широка употреба от лично име Манол, но се открива и деминутивна форма Манолко, по български образец. В антропонимната картина на Станимака (дн. Асеновград) облик Янаки е с по-широка употреба от лично име Яни.

Презимена

Най-широка употреба в писмения документ имат презимена, оформени без наставка, като лично име – над 60 примера: Христо Пено; Сотир Мито; Захари Павле; Ха: Кръсо Георги; Јово Косто; Михали... о Димитри; Христоу Мано; Захо (...) Тодоръ; Христо Стоянь; Ха Николчо Спас; Косто Захо; Алексо Мито; Янаки Стоян; Иованчо Станко; Ангелко Стоине; Атанасъ Мито; Атанасъ Ніко; Георгии Жоанни; Димитри Николаи; Јованчо Георги; Алекси Христо; Христо Нікола; Димитри Алексо; Христо Георгии; Јован Феодор; Иованъ Димитри; Николая Христо; Петре Иованъ; Захарие Илчо; Иованчо Савчо; Георги Иованъ; Иованчо Алевоу (?); Тодоре Лазо; Мито Лазо; Михалко Велко; Христо Димитри; Иованча Стефанохако (?); Захарі Атанасъ; Николаи Ха Стояноу; Косто Теодор; Хаџи Коле; Иован Стоіо; Лазо Сто-нь; Димитри Ллчо; Теодор Митре; Јован ха Пено; Георги Ллчо; Захари Анастас; Аѳанас Стефан; Андонъ Косто; Јлия Филип; Костас Михал; Стоичо Георги; Христо Димитри; Захари Мито; Георге Јован; Феодор Кито; Геѳрги Ніколи; Алексо Иоанъ; Димитри Петре; Михал Мано; Христо Јован; Христо Јѳвчо. Двуконпонентната система, включваща лично име + лично име на бащата, е била използвана по време на османското владичество. Така са записвани имената на данъкоплатците в османските данъчни регистри, по данни от XV и XVI в. (Стојановски/Stoyanovski 1978; ТИБИ/ТІВІ 1972; Митринов/Mitrinov 2018). Среќа се и в по-ранни периоди от българската история, за което свидетелстват имената на български царе: іѳванъ асєнь – XIII в. (Ковачев/Kovachev 1987: 154). Изписването на лично име като презиме (патроним) е било широко разпространено през XIX в., за което свидетелстват списъците с имена на спомоществателите, отбелязвани в издадените български книги (Илчев/Ichev 1969: 29).

Откриват се антропоними, чиято втора съставка не е бащино или фамилно име, а указва упражняван занаят (професия). Такава традиция на оформление на антропонимите е засвидетелствана в османските данъчни регистри от XVI в.: Велчо Чобан, Йорги

Терзия, Михал Чехлар, Тодор Солар и др. (Митринов/Mitrinov 2018: 180–191). Среща се и през Възраждането: Киро Абаджи, Колю Сапунджи (Ловеч 1847 г.) (Ковачев/Kovachev 1987: 155). В писмения документ от Самоков са включени следните антропоними: Никола Дорамаци, Николчо Папуци, Малани Мутафъ; Йованчо Казанци; Казанци Димитри; Димитри Мутаф, Михал Ахчия. В единични случаи е налице трикомпонентна система на изписване, като третата съставка на антропонима, изписана след патронима, указва упражнявания занаят: Димитре Велко Папуци; *Коста Стоян Дългер*. Наличие на трикомпонентна система се открива рядко в османските данъчни регистри от Беломорието през XVI в.: Тодор Васил солар, Димитри Михал солар; Йорги Косто солар; Тодор Яни солар и др. (Ксанти) (Митринов/Mitrinov 2018: 189), в които като цяло преобладава двукомпонентната система на изписване. В писмения документ от Самоков са засвидетелствани професии дорамаджилък – дърводелство, от тур. *doğmacı* ‘дърводелец’; папуджийство – чехларство, от тур. *rabıççı* ‘който изработва или продава чехли, пантофи’; казанджийство – тур. *kazancı* ‘който изработва или продава казани’; мутафчийство – тур. пер. *mutaf* ‘който изработва торби за зоб и други предмети от козина, мутафчия’; ахчийство – готварство, от тур. *ağcı* ‘готвач’; дулгерство/дюлгерство – дърводелство, от тур. пер. *dülger* ‘дърводелец’ (ТБР/ТВР 1962).

Широка е употребата в писмения документ на презимена, оформени с наставка *-ич* (*-ов-ич*, *-ев-ич*). Такова оформление на презимената на българите добива широка популярност през Възраждането (Илчев/Ilichev 1969: 29). Приема се, че това е следствие от сръбско езиково влияние през XVIII и XIX в., проявено силно в някои български градове (Ковачев/Kovachev 1987: 155). Употребата, заимствана от сръбските фамилни имена, е разпространена особено сред българите във Влашко и в Австро-Унгария (Русинов/Rusinov 1971: 469). Над 40 са презимената, оформени с такава наставка в писмения документ от гр. Самоков: Захарий х. Јозовичъ; Хрісто Алексовичъ; Јованчо Нанковичъ; Алексо (З)кановичъ (?); Анастасъ Заховичъ; Ніколай Карастояновичъ; Дїмитрї Заховичъ; Христо Георговичъ (?); Василии Заховичъ; Петре Георгїевичъ; Христо ха Иванъовичъ; Йованчо Христовичъ; Никола... Митовичъ (?); јованъ Костовичъ; Николаи Костовичъ; Димитрост Анастасвичъ; Димитри Христовичъ; Зафери х. Костовичъ; Михалиа Петруновичъ; Димитри; Стояновичъ; Йоанъ Меореневичъ; Георги Йовановичъ; Јоанъ Х. Митовичъ; Хад. Геогрии Димчовичъ; Захарїи Димитриевичъ; Георги Иовичъ; Димитри Иовановичъ; Хрісто Алексїевичъ; Христо Михайловичъ; Оеофани Алексїевичъ; Христо Јовевичъ; попъ Милотинъ Христовичъ; Георгист Колекичъ; Иовачо Боневичъ; Николаи Петруновичъ; Захари Стефановичъ; Димитри Петковичъ; Костадинъ Георгиевичъ; Иованъ Христовичъ; Христо Алексовичъ; Димитри Алексовичъ. Явно тенденцията за такова оформление на презимената е била твърде силна, след като дори името на местния свещеник е оформено по този модел: попъ Милотинъ Христовичъ.

Сравнително малко са презимената, оформени с наставка *-ов*, характерни за съвременната българска антропонимна система, едва 17: Николаи Йоановъ; Николаи Димитровъ; Костадинъ Анастасиеви; Христо Петруновъ; Николаки Танасиевъ (?); Костадин Ха Захариев; Стараки (?) Миташов; Николаи Ха Костов; Захари ркоуимов (?); Стоянъ Серафимов; Димитриа Янакеивъ; Велин Мутив (?); Донко Димитриовъ; Христо Спасевъ; Николаи Д-руханов (?); Николая Па Трендафиловъ; Христо Накефъ. Видно е, че в сравнение с презимената с наставка *-ич*, както и с личните имена, изписвани като презимена, тази употреба е била по-слаба. Но е факт, че през XIX в. е налице успоредно използване на презимена с наставка *-ов* и без нея: Г. Х. Тахо 1833 и Анг. Х. Тахов 1833; Драган Д. Манджук 1844 и Драган Д. Манджуков 1849; Гани Мезю 1844 и Георги Х. Мезюв 1867 и др. (Илчев/Иchev 1969: 30). Т.е. тенденцията е била към разширяване употребата на презимена с наставка *-ов*. В османските данъчни документи от XVI в. не се откриват презимена с такова оформление, по материали от Южните Родопи и Беломорието (Митринов/Mitrinov 2018: 179), от което може да се съди, че това е ново явление в българската антропонимна система.

Доста по-слаба е употребата на презимена, оформени с наставка *-ин*. В списъка се откриват едва два примера: Христо Велин; Јован Велин. В едно проучване на имена на спомоществатели на старопечатни книги през Възраждането от 2370 фамилни имена едва 14 са с наставка *-ин* (Русинов/Rusinov 1973: 572).

Прави впечатление, че в обемния антропонимен материал от Самоков не се откриват презимена, образувани с наставка *-ски* (*-ов-ски*, *-ев-ски*), характерни за българската антропонимия през Възраждането (Ковачев/Kovachev 1987: 156). Според някои изследователи по-широка е употребата им в Белослатинско и Троянско (Илчев/Иchev 1969: 31; Русинов/Rusinov 1974: 440).

Употребяваните в българската възрожденска антропонимия презимена, оформени с турски завършек *-оглу*, *-олу* (Илчев/Иchev 1969: 29; Ковачев/Kovachev 1987: 155), от тур. *oğlu* 'син на' (ТБР/ТBR 1962), също са засвидетелствани в писмения документ от Самоков, макар и слабо: Христо Николоолу; Михалко Талатоолу; Захария Иноолу; Захария Микоолу. Такъв тип имена отпадат от българската антропонимна система след Освобождението (Русинов/Rusinov 1973: 571), но продължават да са в употреба в останалите под османско владичество територии, населени с българи до 1912 г., а и след това, в България. Могат да се споменат фамилните имена на крупни български тютюневи търговци през 20-те години на XX в., установили се в Пловдив: Димитър Петров Кудоглу, родом от с. Габрово, Ксантийско, известен с благотворителната си дейност (Корув/Корuev 1984: 323–325); Анастас Куцооглу от Райково, Смолянско.

Заклучение

Прегледът на антропонимния материал, включен в писмения възрожденски документ от гр. Самоков, дава възможност да се видят характерните особености на антропонимната система на българското мъжко население там в средата на XIX в. Като цяло антропонимната картина споделя общи особености с антропонимията на български селища от други краища на българското езиково землище. Графичното оформление на антропонимите, както и на надписите върху личните печати показва какви са тенденциите в употребата на отделни графемни и двойки графемни в писмената практика на самоковци в средата на XIX в. Описаната писмена практика, както и използваната графична система на микрониво е част от по-общата картина. Но за да се опише подробно макрокартината, трябва детайлно да се проучат множество писмени източници от отделни български селища през Възраждането. Настоящата публикация е един опит в тази насока.

Цитирана литература / References

- Бончев 1995: *Бончев, Ат.* Църковнославянска граматика. Речник на църковнославянски език. Велико Търново. Издател ЕТ „Христо Червеняков – Митко“. (Bonchev 1995: *Bonchev, At.* Carkovnoslavyanska gramatika. Rechnik na carkovnoslavyanskiya ezik. Veliko Tarnovo. Izdatel ET “Hristo Cherveniyakov – Mitko”.)
- Заимов 1988: *Заимов Й.* Български именник. София. Издателство на БАН. (Zaimov 1988: *Zaimov, I.* Balgarski imennik. Sofia. Izdatelstvo na BAN.)
- Илчев 1969: *Илчев, Ст.* Речник на личните и фамилните имена у българите. София. Издателство на БАН. (Ilchev 1969: *Ilchev, St.* Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite. Sofia. Izdatelstvo na BAN.)
- Ковачев 1987: *Ковачев, Н.* Българска ономастика. София. Наука и изкуство. (Kovachev 1987: *Kovachev, N.* Balgarska onomastika. Sofia. Nauka i izkustvo.)
- Митринов 2018: *Митринов, Г.* Езикови свидетелства за българския характер на населението в Южните Родопи и Западна Тракия през XVI век. София. Издател Георги Митринов. (Mitrinov 2018: *Mitrinov, G.* Ezikovi svidetelstva za balgarskiya karakter na naselenieto v Juzhните Rodopi i Zapadna Trakiya prez XVI vek. Sofia. Izdatel Georgi Mitrinov.)
- Момчилов 1868: *Момчилов, И.* Грамматика на новобългарския езикъ. Русчукъ. Печатница на Дунавската област. (Momchilov 1868: *Momchilov, I.* Grammatika na novobalgarskiya ezik. Ruschuk. Pechatnica na Dunavskata oblast.)
- Неофит Рилски 1835: *Неофит Рилски.* Болгарска граматика. Крагуевац. Княжеско-Сербска Типография. (Neofit Rilski 1835: *Neofit Rilski.* Bolgarska grammatika. Kraguevac. Knyazhesko-Serbska tipografiya.)
- Русинов 1971: *Русинов, Р.* Фамилното име на Петър Берон. – *Български език*, № 5, с. 214–217. (Rusinov 1971: *Rusinov, R.* Familното име на Petar Beron. – *Balgarski ezik*, № 5, s. 214–217.)
- Русинов 1973: *Русинов, Р.* Фамилни имена с наставка -ин. – *Български език*, № 6, с. 571–573. (Rusinov 1973: *Rusinov, R.* Familni imena s nastavka -in. – *Balgarski ezik*, № 6, s. 571–573.)
- Русинов 1974: *Русинов, Р.* Грижа за фамилните имена. – *Български език*, № 5, с. 571–573. (Rusinov 1974: *Rusinov, R.* Grizha za familnite imena. – *Balgarski ezik*, № 5, s. 571–573.)
- Стефанов 1989: *Стефанов, П.* Неизвестный источник болгарской антропонимии из 1720 г. – *Балканско езикознание*. Т. 32, кн. 1, с. 51–69. (Stefanov 1989: *Stefanov, P.* Neizvestnii istochnik bolgarskoj antroponimii iz 1720 g. – *Balkansko ezikoznanie*. Т. 32, кн. 1, с. 51–69.)
- Стојановски 1978: *Стојановски, Ал.* Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер од XV век. Т. IV. Скопје. (Stoyanovski 1978: *Stoyanovski, Al.*

Turski dokumenti za istoriyata na makedonskiot narod. Opshiren popisni defter od XV vek. T. IV. Skopje.)
ТИБИ 1972: *Турски извори за българската история*. Т. 3. Издателство на БАН. (TIBI 1972: *Tur-ski izvori za balgarskata istoriya*. Т. 3. Izdatelstvo na BAN.)

Anthroponymic Picture in Samokov from the Bulgarian Revival in Mid-19th Century

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – BAS
mitrinov@abv.bg

Abstract

The publication deals with the anthroponymy, included in a written document from Samokov from the time of the Bulgarian revival. The available over 160 anthroponyms of Samokov citizens are a reliable material for describing the anthroponymic system. Its characteristics are presented in the article. The trends in the system development are shown. A comparison with anthroponymy from other parts of the Bulgarian language land is made.

Keywords: Revival, anthroponymy, history of the Bulgarian language, sphragistik

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria